

EMELT SZINTŰ TÖRTÉNELEM SZÓBELI KIDOLGOZOTT TÉMAKÖREI

Tartalom

I.1. Mezőgazdasági és ipari termelés, kereskedelem a középkorban és a kora újkorban	4
I.2. Magyarország gazdasága a XIV–XV. században	12
I. 3. Az ipari forradalom (hullámai, gazdasági, társadalmi és ökológiai hatásai)	15
I. 4. A világgazdaság a XX. században (világgazdasági válság, európai integráció, globális világ ellentmondásai)	19
I. 5. Magyarország gazdasága a XX. században (a trianoni béke gazdasági hatásai, Bethlen-féle konszolidáció és a gazdasági válság, Rákosi- és Kádár-korszak gazdasága, gazdasági rendszerváltás).....	30
II. 6. Erdély etnika és vallási helyzete a XVI-XVIII. században	36
II. 7. Demográfiai és etnikai változások Magyarországon a XVIII. századtól az 1920-as évekig	41
II. 8. Budapest világvárossá fejlődése.....	47
II. 9. Demográfiai változások Magyarországon 1945-től	50
III. 10. Államalapítás és az új rend megszilárdulása Magyarországon a X-XIII. században	55
III. 11. Rendi fejlődés Magyarországon (Aranybulla, az 1351. évi törvények, Anjou-kori társadalom)	61
III. 12. A Középkor és a kora újkor kultúrája (művelődés és írásbeliség a középkorban, romanika, gótika, reneszánsz barokk).....	64
III. 13. Rendi törekvések Magyarországon, a magyar rendek és a Habsburg udvar konfliktusai a XVII-XVIII. században	69
III. 14. Az emberi jogok és a jogegyenlőség elve, az állampolgári jogok, kötelességek (felvilágosodás, az Emberi és polgári jogok nyilatkozata, liberalizmus, Magyarország Alaptörvénye)	75
III. 15. Társadalmi kérdések a mai Magyarországon	79
(társadalmi rétegződés és egyenlőtlenségek, nemzetiségek)	79
IV. 16. A modern demokráciák XVII-XVIII. századi gyökerei (angol alkotmányos monarchia, az Egyesült Államok létrejötte és alkotmánya).....	86
IV. 17. A polgári átalakulás programja és megvalósítása a XIX. századi Magyarországon (Széchenyi és Kossuth reformprogramja, áprilisi törvények, kiegyezés a polgári állam kiépülése a dualizmus korában)	90
IV. 18. Az ENSZ és az Európai Unió	95
IV. 19. Közjogi rendszer átalakítása Magyarországon (1989-2011).....	101
V. 20. Ókori államrendezkedések (Athén, Róma – Julius Caesar egyeduralkodó kísérlete, Augustus principátusa)	111
V. 21. A világvallások és összehasonlításuk (brahmanizmus, buddhizmus, zsidó vallás, kereszténység, iszlám)	118
V. 22. A középkori egyház (a nyugati és keleti kereszténység, szerzetesrendek)	126
V. 23. A reformáció és a katolikus megújulás (egyetemes és magyar történelem).....	131
V. 24. A két világháború közötti diktatúrák és ideológiájuk (sztálini diktatúra, olasz fasizmus, náci Németország)	138
VI. 25. Magyar – török küzdelmek és együttélés a XV-XVII. században	144
VI. 26. Nagyhatalmi konfliktusok 1618-1820 között (harmincéves háború, örökösödési háborúk, napóleoni háborúk és a bécsi kongresszus).....	155

VI. 27. Az első világháború és következményei (szövetségi rendszerek kialakulása, okok, hadviselők, frontok, a háború jellege, a világháborút lezáró békerendszer, Magyarország az első világháborúban, őszirózsás forradalom, Tanácsköztársaság, trianoni béke).....	166
VI. 28. A második világháború (egyetemes és magyar történelem).....	182
VI. 29. A kétpólusú világrend (kialakulása, jellemzői, a két blokk berendezkedése, konfliktusok, szétesése)	198
VI. 30. A „harmadik világ” (a gyarmati rendszer felbomlása, a fejlődő országok problémái).....	210

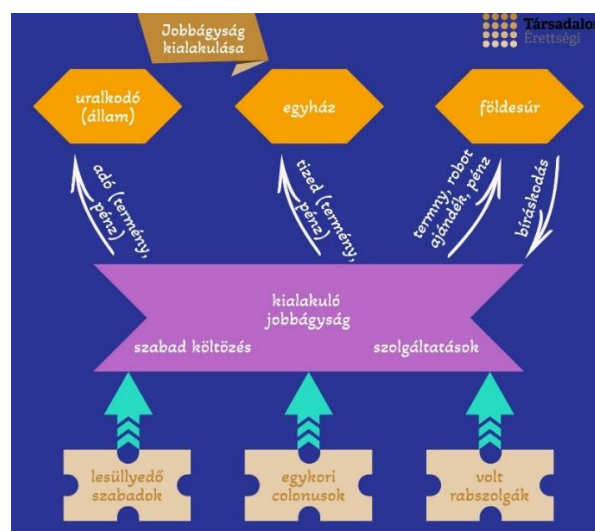
I.1. Mezőgazdasági és ipari termelés, kereskedelem a középkorban és a kora újkorban

Valamennyi emberi társadalom fejlettségére, gazdasági növekedésének lehetőségére döntő hatást gyakorolt az élelem előállításának módja. Ezért a népességgyarapodás, a városiasodás (urbanizáció) valamint az ipari fejlődés terén bekövetkező nagyobb ugrásokat a mezőgazdasági termelési módban (technikákban, technológiákban) bekövetkező változásoknak kellett megelőzniük. Ezért az egymást követő korszakok gazdasági változásainak bemutatását minden esetben a mezőgazdaság helyzetének elemzésével kell kezdenünk.

Kora középkor

A Római Birodalom idején a fejlett mezőgazdasági technikák alkalmazása széleskörben elterjedt (pl.: aratógép) a késő antikvitás korára (IV-V. század) pedig a nagybirtokokon (latifundiumok) rabszolgák alkalmazása mellett egyre jobban elterjedt a szabad bérlők, colonusok rendszere. Ez azt jelentette, hogy a földjei egyrészét a birtokos fizetség fejében szabad jogállású bérlőknek adta használatba. Ezzel párhuzamosan, a IV. század elején bevezetett fej- és földadó rendszer miatt, ami hosszú évekre meghatározta egy-egy birtok adókötelezettségét, gyakorlatilag kezdett kialakulni a szabad bérlők földhöz kötése. Ennek oka, hogy sem a birtokosnak, sem pedig a többi bérlőtársnak nem állt érdekében, hogy az állam által kiszabott fix adóösszeget, mondjuk költözések miatt, kevesebb bérlőnek kelljen kigazdálkodnia. Vagyis a későbbi feudális termelési mód egyes elemei már a késő antikvitásban kezdtek megjelenni.

Az V. századi népvándorlás, majd az ezt követő járványok (pl.: pestis VI. században) hatására Európa népessége drasztikusan lecsökkent (46 millióról 23 millióra). A fejlettebb technológiák alkalmazása kikopott a gyakorlatból, a kereskedelmi hálózat felbomlott, a városok az egykori Római Birodalom nyugati területein elnéptelenedtek vagy drasztikusan visszafejlődtek, ezzel párhuzamosan meg szinte teljesen megszűnt a pénzgazdálkodás, az ipari termelés önellátásra korlátozódott. A leteleplülő szabad barbár néprétegek pedig lassan a colonusokhoz hasonló függő viszonyba kerültek uraiktól, így elkezdett kialakulni a jobbágyság.

Ilyen körülmények között a mezőgazdasági termelés a vadtalajváltás szintjére esett vissza, azaz, addig használtak egy földdarabot, amíg az teljesen ki nem merült, és utána erdőírással újabb területet tettek művelhetővé. Ez a módszer azonban kevés terményfelesleget eredményezett, így nem voltak képesek a kora középkori társadalmak jelentősebb, nem a mezőgazdasággal foglalkozó népességet eltartani.

Új eszközök, eljárásmodok megjelenése

A változások, a technikák (eszközök) és a technológiák (eljárásmodok) alkalmazása terén, fokozatosan következtek be a VIII. és a X. század között, megalapozva ezzel az érett középkor gazdasági (XI-XIV. század) virágzását. A mezőgazdasági termelés fellendülésének az okát azonban nem csak az új eszközökben és eljárásokban kell keresnünk, hanem az éghajlat melegebbé és csapadékosabbá válásában is, ami az úgynevezett középkori klímaoptimum megjelenését jelentette (kb. IX-XIII. század).

Először a kétnyomásos gazdálkodás jelent meg, majd a korszak végén a háromnyomásos gazdálkodási módszer (X. század). A kétnyomásos gazdálkodásnál a gabona vetésterülete és a pihentetett föld (ugar) váltogatta egymást, ahol az ugaron zajlott legeltetés hatására a föld nem csak pihent, hanem fel is töltődhetett tápanyagokkal (trágyázás). A háromnyomásos rendszerben az ugar, a tavaszi és az őszi

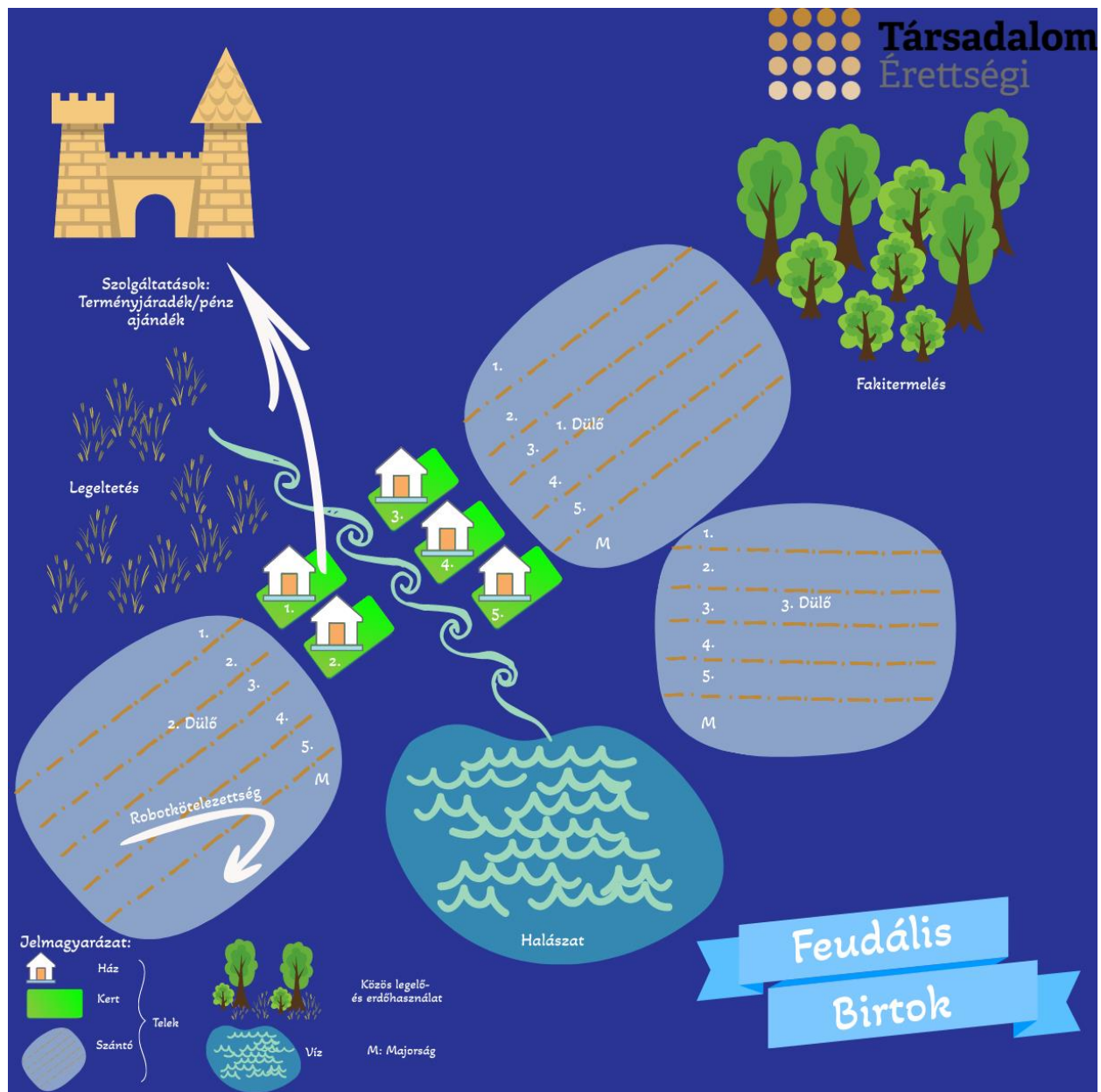

gabona vetésterülete cserélődött, így növelve a termelékenységet.

A kettő- és háromnyomásos gazdálkodás elterjedésével a feudális birtokok az alábbi rendszerben működött:

A jobbágyok a településen rendelkeztek házhellyel és kerttel, valamint földekkel a különböző művelési szakban lévő dűlőkben (nyomásos gazdálkodásnak megfelelően hasznosítva az egyes dűlőkben található földeket). Mindezek használatáért járadékokat fizettek terményben, később részben pénzben a földesúrnak, illetve ingyen robotmunka keretében művelték a földesúr saját kezelésében lévő birtokrészét, a majorságot.

Új eszközként fokozatosan elterjedt a szügyhám, valamint a kerekes-vaspapucsos nehézeke alkalmazása. Az előbbi lehetővé tette, hogy az igavonó állat nagyobb erőt fejtsen ki, az utóbbi pedig, mélyebb és hatékonyabb szántást tett lehetővé. Emellett olyan eszközök is elterjedtek, mint például a borona, amivel a vetés előtt lehetett elegyengetni a talajt.

Érett középkor

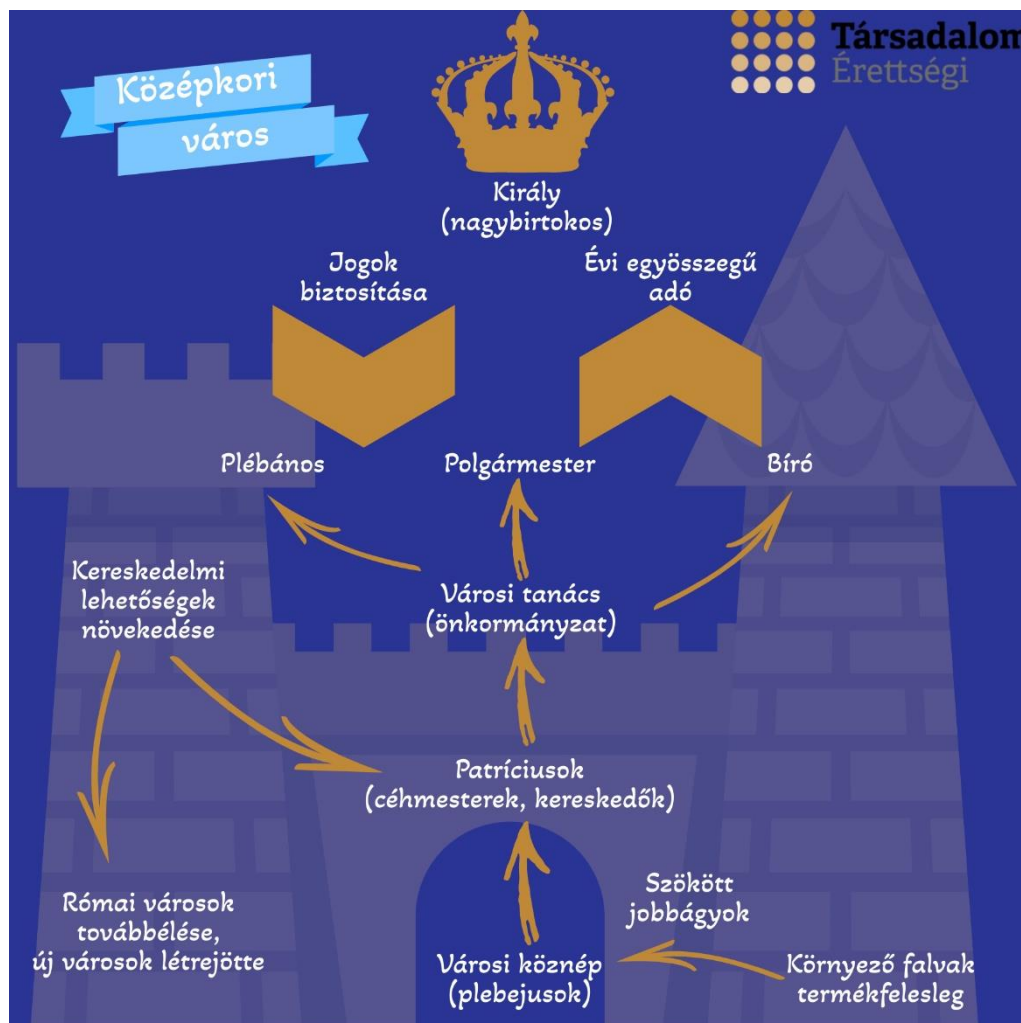
A XI.-XIV. század között a kedvező éghajlatnak és a mezőgazdaságban bekövetkezett fejlődésnek köszönhetően nőtt Európa népessége, ami a nagy pestis járvány előtt elérte a 80 millió főt. A mezőgazdaság már képes volt jelentős mennyiségű felesleg termelésére is, így fejlődésnek indulhattak a városok. Erre először a XI-XII. század folyamán Észak-Itáliában és Németalföldön került sor. Régi római városok éledtek újjá, de arra alkalmas helyeken (folyami átkelők, eltérő tájegységek találkozási pontjai) új városok is létesültek.

A városok nem tagozódtak be a hűbéri láncba. Fejlődésre igazából akkor volt lehetőségük, ha kikerültek földesuruk joghatósága alól és megszerezték az önkormányzás jogát (communa jog). Az uralkodó különböző jogokat biztosított a városoknak, amiért cserébe azok évente egy összegben adóztak neki. Ez jó volt az uralkodónak, mert önálló jövedelemre tett szert, amivel erősíthette a hatalmát, a városok meg nagyobb politikai és gazdasági önállóságra tehettek szert.

A városoknak adományozható jog:

- ❖ Városfal építése (városfalon belül nem érvényesült a földesúri joghatóság, a közösséget képessé tette saját maga védelmére)
- ❖ Önkormányzás joga (várost önálló tanács irányította, ami saját törvényeket hozhatott)
- ❖ Tisztségviselők szabad választása (polgármester, bíró, plébános)
- ❖ Ítéltvégrehajtás joga (pallósjog)
- ❖ Árumegállító jog (áthaladó kereskedők kötelesek megvételre felkínálni áruikat)
- ❖ Adó és vámmentesség

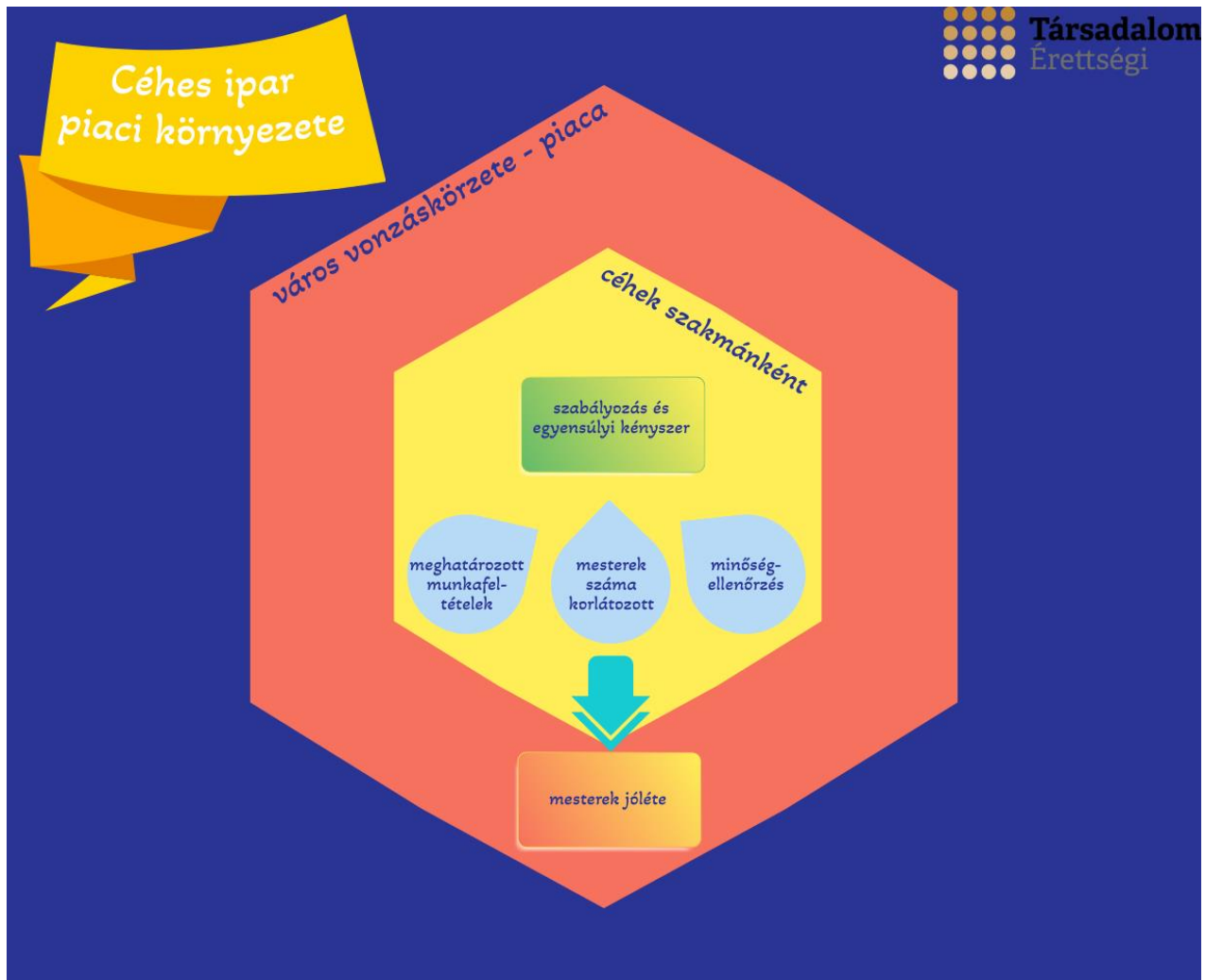
A város társadalma szegényekre (plebejusok) és gazdagokra (patríciusok) tagolódott. Bár a középkori városi lakosság túlnyomó része egészségtelen, nyomorult körülmények között élt, a jobbágyok közül a feudális kötöttségek elől mégis sokan szöktek a városokba, ahol 1 év és 1 nap ott tartózkodás után elnyerhették szabadságukat.

A gazdasági termelés a városokban céhes keretek között zajlott. A céhek olyan szakmai érdekvédelmi szervezetek voltak, melyek megszabták a tagoknak, hogy milyen alapanyagokból, mennyit, hogyan, milyen szerszámokkal kell előállítani és mennyiért kell eladni. A termékeket egy ember állította elő, a céhtag, inasok csak segíthettek benne. Tilos volt a reklám és mások termékeinek az ócsárlása. Ez természetesen korlátozta a piaci versenyt, de a rendszer fő célja az volt, hogy a céhtagoknak verseny nélküli biztos megélhetést biztosítson. Tiltották a céhen kívüli kontárnak nevezett iparosok tevékenységét. Mindezekből következik, hogy nem volt egyszerű egy céh tagjává válni. Inasként és céhlegényként éveket kellett tanulni, majd vándorlás során más mestereknél is tapasztalatot szerezni.

Ezek után kellett elkészíteni saját pénzből az úgynevezett mesterremeket és egyéb anyagi vállalásokkal járó kötelezettségeket teljesíteni, ahhoz, hogy valaki céhtag lehessen.

Nem csak az iparosok, hanem a kereskedők is céhes keretek között tevékenykedtek.

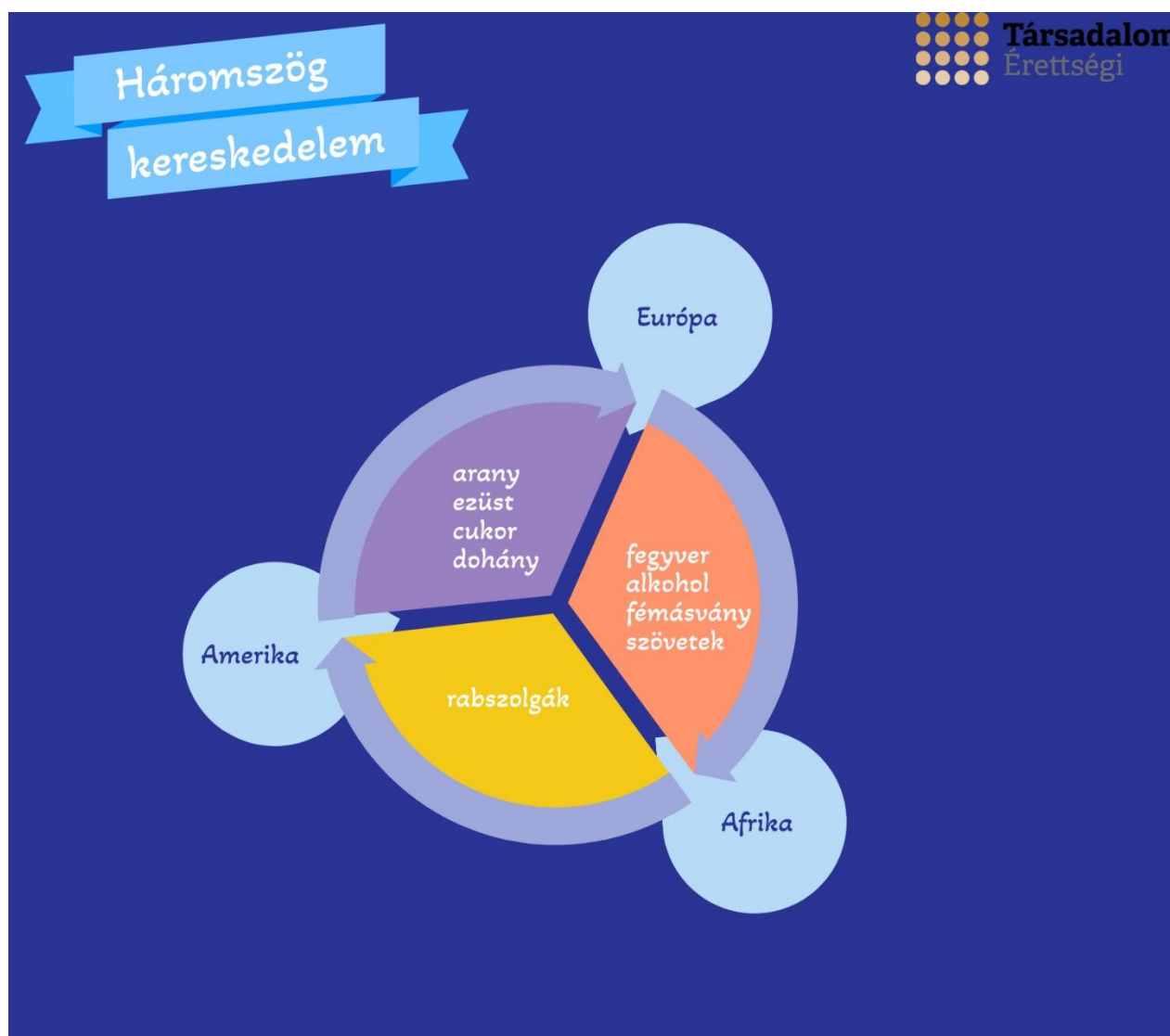
A városokban a gazdaság mellett a politikai életében kiemelt szerepet játszottak a kereskedők és kézművesek céhei, mivel céhek amellet, hogy az ipari termelés legmeghatározóbb részét biztosították, legbefolyásosabb képviselői a város irányításában is részt vettek. Ezen felül terheket viseltek különböző közcélú építkezésekben (pl.: városi tanács épülete, városfal), valamint szerepet vállaltak egyes városfalszakaszok védelmében (Halászbástyát a Budán eredetileg a halászok céhe védte).

A XI. századtól kezdve a kereskedelem is fellendült. Újra éledtek a távolsági kereskedelmi utak. Ázsiából a fűszerek, selyem, illatszerek és egyéb luxuscikkek érkeztek a selyemúton, amelyek a Földközi-tengeren, az úgynevezett levantei kereskedelmi hálózaton keresztül jutottak el Európába. A levantei kereskedelmet elsősorban itáliai városállamok (Velence, Genova, Pisa) tartották ellenőrzésük alatt, ehhez kapcsolódtak a fejlett posztóiparral rendelkező észak-itáliai városok. Tőlük északra a Rajna völgyében és Burgundiában alakult ki jelentős urbanizált régió, melyhez Németalföldön kapcsolódott az Északi- és a Balti-tengert magábfoglaló Hanza kereskedelmi rendszer, mely olyan kikötővárosokat fogalt magába, mint például Hamburg és Lübeck. Ezen az északi kereskedelmi hálózaton főleg mézzel, viasszal, prémel, sózott hallal és fával kereskedtek.

Kora újkor:

A középkorban kialakult termelési módok átalakulását a földrajzi felfedezések XV. században történt megindulása eredményezte. Ennek révén lehetővé vált a közel-keleti közvetítők nélküli kereskedelem Ázsia távolabbi részeivel, valamint Afrika szubszaharai (Szaharától délre eső) régiói és Amerika is bekapcsolódott a világkereskedelmi rendszerbe. Ezzel párhuzamosan viszont a levantei kereskedelem elvesztette jelentőségét.

Európa, Afrika és Amerika között kialakult az úgynevezett háromszög kereskedelem: Európából fegyvert, alkoholt, fémárukat, szöveteket vittek Afrikába. Onnan rabszolgákat Amerikába, ahonnan aranyat, ezüstöt, cukrot, dohányt Európába.

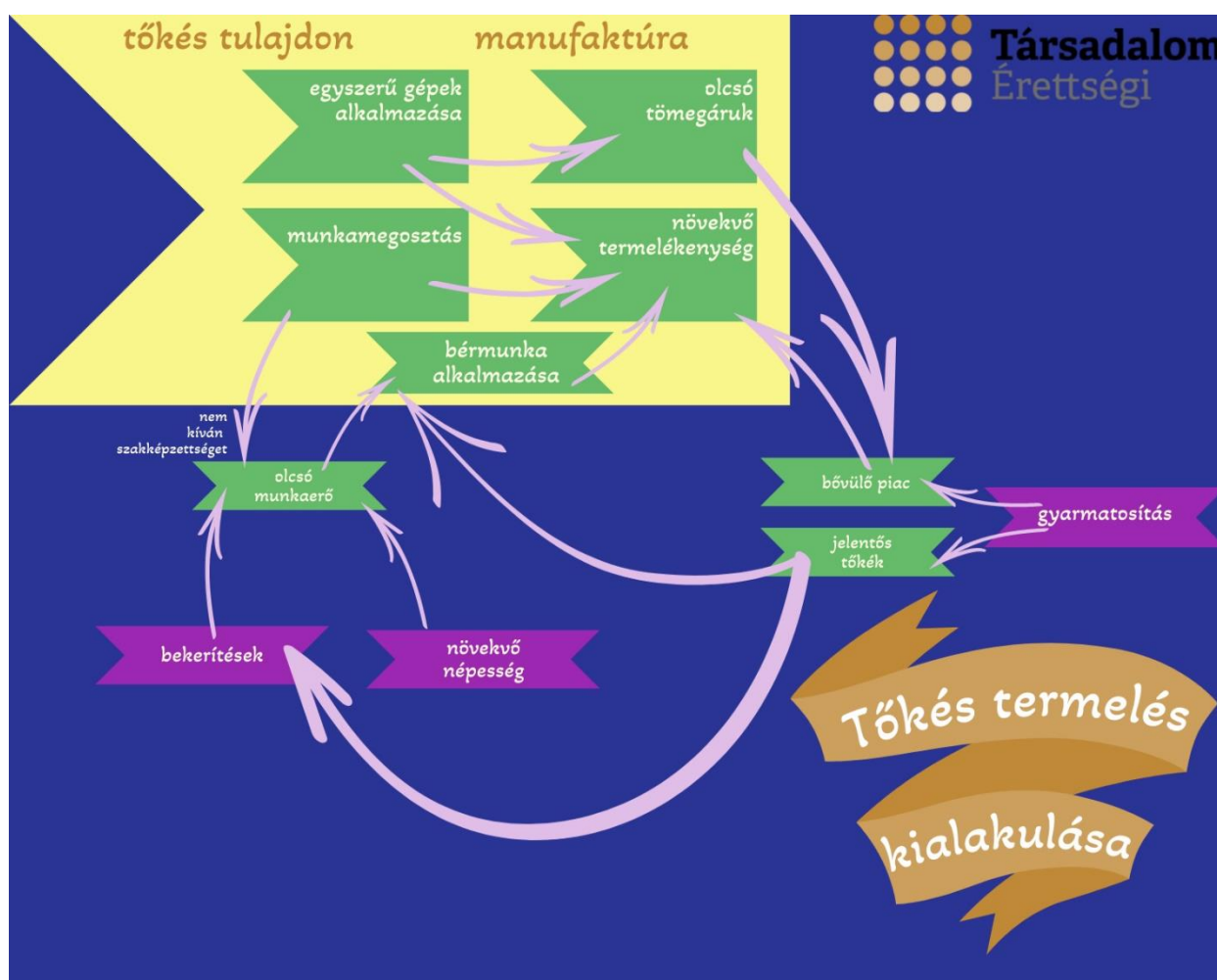

A piacok és az árucikkek soha nem látott mértékben bővültek és addig példátlan, akár több százszázalékos hasznot lehetett elérni a kereskedelemmel, ami csak fokozta az éhséget az újabb árucikkek után. Ugyanakkor az Amerikából beáramló nagy mennyiségű nemesfém pénzügyi válságot eredményezett, a nemesfém pénzek veszítettek értékükből és ez árforradalmat indított el. A jelenség leginkább az élelmiszerek árát növelte Nyugat-Európába, ami így jó felvevőpiaccá vált a Kelet- Közép Európa mezőgazdasága számára, ez a folyamat viszont a jobbgátság konzerválódásához vezetett

ezekben a régiókban, mivel a földesurak ragaszkodtak ahhoz, hogy majorsági földjeiken ingyen robotoltassák a jobbágyokat, mivel az így megtermelt élelmiszert drágán tudták értékesíteni a nyugati piacokon.

A piacok bővülése valamint az árforradalom hatására a kereskedők igyekeztek minél több pénzt áruba és nagy haszonnal kecsegtető üzletekbe fektetni, de az így jelentkező keresletet a céhek már nem tudták kielégíteni, ezért új termelési mód született, a manufaktúra. A manufaktúrákban az egyes munkafolyamatokat részekre bontják és egy-egy lépést külön ember végez. Minden ember csak egy munkafolyamatot hajt végre a termék előállításánál. Ez lehetővé tette szakképzetlen, azaz olcsó munkaerő alkalmazását, így az árucikkeket már olcsóbban, gyorsabban, nagyobb mennyiségben lehetett előállítani, mint korábban. Az így előállított termékek nem voltak olyan magas minőségűek, mint a céhes keretek között gyártottak, de az aktuális piaci igényeknek megfelelték. Ezért azok a kereskedők, akiknek árura volt szüksége, a kereskedelembe addig megszerzett tőkéjüket (befektetésre váró hasznukat) gyakran fektették manufaktúrák alapításába.

Az olcsó, szakképzetlen munkaerő megjelenését a piacon elősegítette a bekerítés jelenségének elterjedése. Ez elsősorban Angliában lejátszódó folyamat volt. Az árucikkek iránti éhség ugyanis a posztóiparban növelte az alapanyagok számító gyapjú utáni keresletet, így annak felvásárlási árát. Ezért a birtokosoknak jobban megérte bérlőiket elűzni és bekeríteni a földjeiket, hogy ott birkát tenyészessenek. A volt bérlők pedig, más lehetőségük nem lévén, a városokban kerestek munkát, ahol szakképzettség hiányában kevés bérért vállaltak munkát a manufaktúrákban.

I.2. Magyarország gazdasága a XIV–XV. században

I. Károly gazdaságpolitikája

Károly Róbertnek (I. Károly 1308-1342) a tartományurak legyőzése után az ország gazdaságpolitikáját is új alapokra kellett helyeznie. Elsősorban a regálé, vagyis a felségjogon szedett királyi jövedelmekre kívánt támaszkodni, amihez meg kellett erősítenie a pénzgazdálkodás alapjait. Felhagyott a korábbi korszakokra jellemző pénzrontás politikájával és pénzverő kamarák létesítése mellett értékálló pénzt veretett a firenzei arany fizetőeszköz (forint) mintájára.

Az állami bevételek alapja a jobbágyságra kivetett kapuadó lett, ez volt az első egyenes (közvetlenül az államnak fizetendő) adó a magyar történelemben. Összege évenkénti 1/5 aranyforint volt és azok után a jobbágyporták után kellett fizetni, ahol a porta kapuján egy szénával megrakott szekér be tudott hajtani, függetlenül a jobbágygazdaság nagyságától, a portán élő családok számától. Emellett további pénzbeli adóbevételeként I. Károly számíthatott még a városok adójára is.

A középkorban is, hasonlóan napjainkhoz, a földben található nyersanyagok az állam tulajdonát képezték, így azok kitermeléséhez, hasznosításához királyi engedélyre volt szükség és a föld tulajdonosa semmiféle formában nem részesült belőle. I. Károly azonban változtatott ezen a politikán és a bányászati jogokat megkapó kitermelést végző bányabérlők által a kincstárnak fizetendő bányabér (urbura a kitermelt arany 1/10-e, az ezüst 1/8-a) 1/3-t a föld tulajdonosa kapta meg, akik így érdekeltek lettek a birtokaikon található ásványkincsek feltárásában. Ennek köszönhetően fejlődésnek indultak a bányavárosok (pl.: Körmöcbánya, Selmechánya), ahova nyugatról érkeztek bányászok. A nemesfém kitermelés fellendülésének köszönhetően a XIV. században Magyarország Európa egyik legnagyobb arany- (évi 1,5–2 tonna) és ezüst kitermelőjévé (évi 10 tonna) vált.

A békés viszonyoknak köszönhetően a városok fejlődésével együtt a külkereskedelem is fellendült, melynek megadóztatására bevezetésre került a harmincadvám. A külkereskedelem élénkítését szolgálta az 1335-ös Visegrádon a cseh és lengyel király részvételével megtartott találkozó azon döntése is, mely az árumegállító joggal rendelkező Bécs kikerülésével jelölt ki új kereskedelmi útvonalat a nyugati piacok elérése céljából.

A XIV. században a szabad királyi városok mellett a mezővárosok is megerősödtek. Ezek olyan városiasodott települések voltak, melyek ugyan megmaradtak földesúri függésben és nem szakadtak el teljesen a mezőgazdasági termeléstől, de a kézművesség és a kereskedelem már fontos szerepet játszott gazdasági életükben.

Hunyadi Mátyás gazdaságpolitikája

I. Károly gazdasági reformja jó száz évre biztosította a magyar gazdaság fejlődését, a XV. század közepére viszont a növekvő török fenyegetés (déli véghárendszert fenntartása) miatt több bevételre volt szükség, ezért I. Mátyás (1458-1490) Ernuszt János kincstartó vezetésével átszervezte a királyi bevételek rendszerét.

A kapuadó helyett új állami adó került bevezetésre, a füstpénz, amit már nem jobbágyportánként, hanem tűzhelyenként, azaz háztartásonként szedtek, ezen felül bevezetésre került a rendkívüli hadiadó, ami éves szinten 1 aranyforintot tett ki.

Királyi jövedelmek a XIV.-XV. században

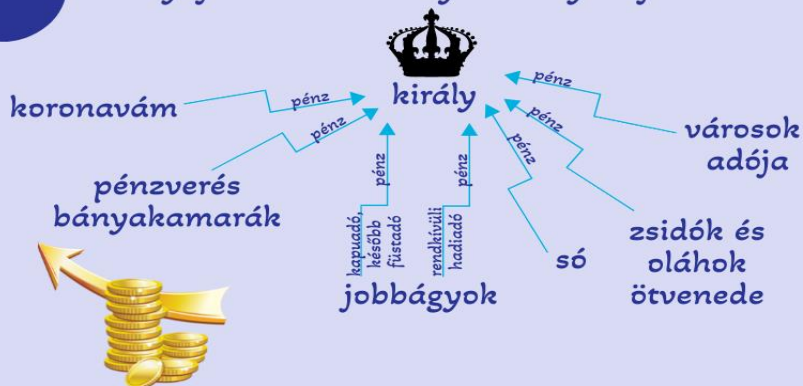

Társadalom
Érettségi

Királyi jövedelmek Károly Róbert idején

Királyi jövedelmek Mátyás király idején

Bevételek aránya Mátyás király idején

Problémát jelentett továbbá, hogy a harmincadvám alól az eltelt több mint száz évben sokan szereztek mentességet. Mátyás ezért megszüntette és helyette bevezette az új, úgynevezett koronavámost, amire már nem voltak érvényesek a korábban kiadott mentességek.

A reformoknak köszönhetően Mátyás éves jövedelme meghaladta az 500 ezer aranyforintot, kétszeri adókiivetés esetén akár a 750 ezer aranyforintot is elérte. Ez jelentős növekedést jelent a korábbi királyi jövedelmekhez képest, azonban a fokozódó török fenyegetés és Mátyás aktív, gyakran háborús nyugati politikája felemésztette ezeket az összegeket.

Mátyás halála után a Jagelló-korban a központilag beszedett királyi jövedelmek drasztikusan visszaestek. A kincstár bevételei 200 ezer aranyforintra csökkentek. Az adóterhek viszont nem csökkentek, mivel azokat továbbra is ugyanúgy beszették, csak azok nem kerültek a kincstárba, hanem közvetlenül a különböző főurak használták fel őket (állami, de akár magán célra). Így a kincstár jóval kevesebb szabadon felhasználható összeggel rendelkezett a mohácsi csatát megelőző időszakban, mint Mátyás uralkodása alatt.

Hasznos térképek

I. 3. Az ipari forradalom (hullámai, gazdasági, társadalmi és ökológiai hatásai)

Ipari forradalomnak nevezzük az átfogó társadalmi, gazdasági és technológiai változást, amely XVIII. század második felétől először Nagy-Britanniában, majd Európa és Észak-Amerika egyes régióiban zajlott le.

Mezőgazdaság átalakulása

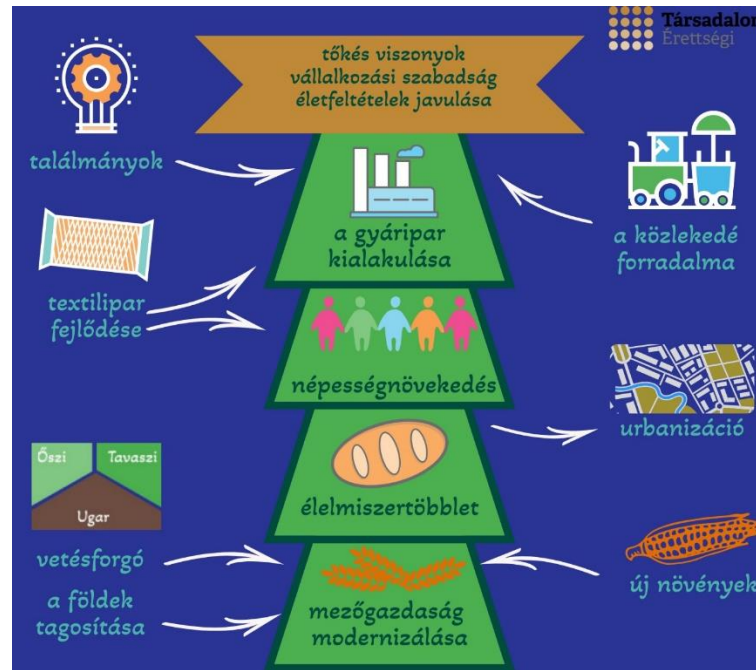
Az ipari forradalom első szakaszának a kibontakozását megelőzték azok a mezőgazdasági változások, melyek lehetővé tették, hogy a népesség jelentős része városokba költözzön és az így meginduló urbanizációnak (városiasodás) biztos élelmiszertermelő háttérrel biztosítson.

A XVIII. században terjednek el az Amerikából származó kapásnövények, melyek nagymértékben hozzájárulnak az élelmiszerbiztonság javulásához és a mezőgazdaság népességeltartóképeségének növekedéséhez. Ilyen például a kukorica, vagy a burgonya. Emellett elterjed a háromnyomásos földművelésben az ugar takarmánynövényekkel (zab, lucerna) történő bevetésének a gyakorlata, ami a vetésforgó kialakulását eredményezi és lehetővé teszi az istállózó állattartás elterjedését. Mindezen változások egyszerre tették lehetővé a népességszám meredek emelkedését és az urbanizáció ütemének felgyorsulását.

Az első ipari forradalom

A manufaktúra keretek között zajló ipari termelés a XVIII. században kezdte fokozatosan átadni a helyét a gyárakban végzett termelésnek, ahol az áruk előállítása már gépek segítségével történt. Az átalakulás először a textiliparban kezdődött. 1769-ben Hargreaves fonógépe, 1785-ben pedig Cartwright szövőszéke. Az igazi ugrást viszont az új energiaforrás, a gőz felhasználása jelentette a különböző gépek meghajtására. A Thomas Newcoman által kifejlesztett, bányák víztelenítésére használt gőszivattyú rendszerének tökéletesítésével James Watt 1769-ben alkotta meg a gőzgépet, ami lehetővé tette a gépek meghajtására szükséges körkörös mozgás gőzenergiával történő előállítását. Ennek köszönhetően pár éven belül megjelentek az olyan gyárak, melyekben a gépeket már gőzenergiával hajtották meg, a XIX. század első felében pedig már a közlekedési eszközök terén is utat tört magának a gőzenergia. Fulton 1807-ben feltalálta a gőzhajót, ami kiszámíthatóbbá tette a hajózást, mert nem voltak többé kiszolgáltatva a hajók a széljárásának (menetrend szerinti közlekedés vált lehetségessé). 1814-ben pedig George Stephenson találta fel a gőzmozdonyt, melynek köszönhetően 1825-ben megnyílhatott az első vasútvonal. Így a történelem során a szárazföldi áruszállítás először vált versenyképessé a vízi szállításhoz képest.

A növekvő igény a gőzgépek és az üzemanyagnak számító szén iránt a bányászat és a vaskohászat fellendüléséhez vezetett. Ez pedig többek között lehetővé tette a fémszerkezetű hidak (pl.: Lánchíd) és egyéb szerkezetek építését.

A második ipari forradalom

A XIX. század második felében veszi kezdetét az ipari forradalom második hulláma, melyben már nem a gőz lesz a legfontosabb energiaforrás, hanem az elektromosság és az olaj. 1867-ben Simens kifejlesztette az elektromos motort, Edison 1879-ben megalkotta az izzólámpát, 1876-ban pedig feltalálták a belsőégésű robbanómotort, ami a közlekedés további forradalmához (autók, autóbuszok, villamosok) megjelenéséhez vezetett. A gépkocsik tömeges elterjedését Henry Ford által kifejlesztett futószalagon történő gyártás tette lehetővé. A gőzgépnél jóval könnyebb motorok pedig elősegítették a levegő meghódítását is. 1900-ban megjelent az irányítható léghajó, a Zeppelin, 1903-ban pedig Wright fivérek hajtották végre az első repülést.

A gépekkel együtt a fémfeldolgozás is rohamosan fejlődött, egyre könnyebb acélszerkezeteket tudtak előállítani, ami lehetővé tette például az Eiffel-torony és a new york-i felhőkarcolók építését. Emellett fejlődött a vegyipar is, ami már képessé vált mesterséges anyagok előállítására is.

Természetesen a haditechnikára is hatottak az új találmányok. Megjelentek a géppuskák, a csak fémből épített páncélozott hadihajók, valamint alig 8 évvel az első repülés után 1911-ben az olasz hadsereg már repülőgépről dobott le bombákat a török állásokra Líbiában.

A második ipari forradalom a távközlésben is áttörést hozott, a vezetékes, majd a vezeték nélküli távíró megjelenése mellett Alexander Graham Bell 1876-ban feltalálta a telefont, majd Puskás Tivadar a telefonközpontot, ami a távközlést forradalmasította. A hírek nagymennyiségű és gyors továbbítása pedig (a gyors nyomdagépek mellett) lehetővé tette a nagy példányszámú napilapok megjelenését, melyek az első tömegmédiának számítanak. Az újságok már fényképeket is közöltek (fotográfia fokozatosan fejlődött a XIX. század közepétől) és 1896-ban a Lumiere fivérek pedig megalkották az első mozgóképfelvetőt, ezzel megszületett a film. A hangok rögzítésére szóló fonográfot Edison már korábban, 1877-ben feltalálta.

Az ipari forradalom társadalmi és ökológiai hatásai

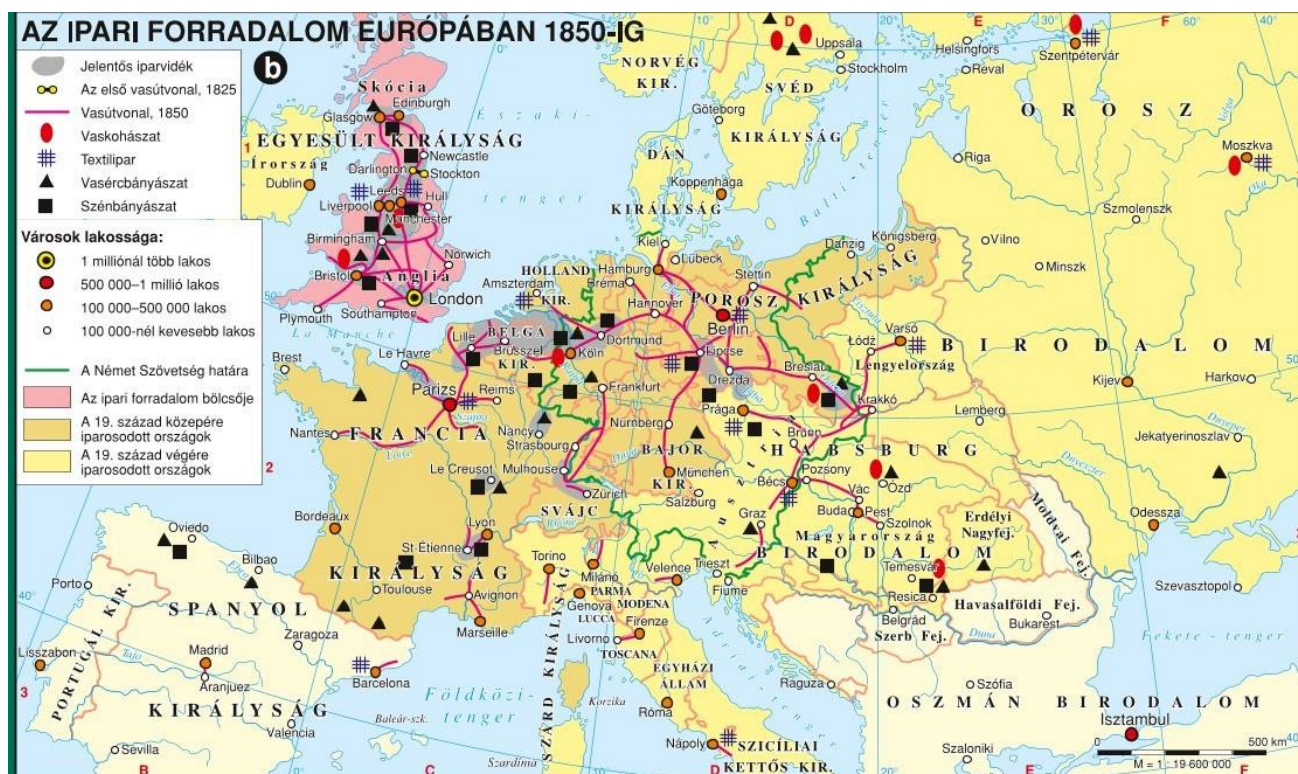
Az iparosodás következményeként megjelent egy új társadalmi réteg, a munkásság. A rendszerint képzetlen, alulfizetett rétegek a városok peremén kialakult gyárnegyedek környékén éltek, zsúfolt, egészségtelen körülmények között. Gyakori volt a 12-16 órás munkanap és széleskörben elterjedt a gyerekmunka, nemegyszer ez azt jelentette, hogy egy-egy család egyedüli munkával rendelkező tagja egy 12 éven aluli gyerek volt. Nem létezett betegség- és balesetbiztosítás. Ha valaki munkaképtelenné vált, vagy valami miatt elveszítette a munkáját, akkor a szociális ellátás nélküli társadalomban senkitől se számíthatott segítségre. Ezért volt jelentős a bűnözés, a prostitúció és az alkoholizmus a munkásnegyedekben.

A munkásság önszerveződése először szociális téren mutatkozott meg. Önkéntes beteg-, baleseti- és nyugdíjpénztárokat hoztak létre önszervezés céljából, majd szervezeten is felleptek gazdasági és munkaügyi követelésekkel szakszervezetek keretében. Elsősorban jobb munkakörülményeket, magasabb fizetést követeltek, legfontosabb eszközük pedig a munkabeszüntetés, a sztrájk volt. A munkásság első politikai megmozdulásaira az 1848-as forradalmak során került sor. Ekkor fogalmazta meg Marx és Engels a Kommunista kiáltványt és ekkortól indultak el az első szocialista politikai mozgalmak, melyek gazdasági, szociális és politikai jogokat követeltek a munkásság számára.

Az ipari forradalom együtt járt, az urbanizációval, a városok számának és méretének növekedésével, ami egészségügyi és infrastrukturális fejlesztéseket tett szükségessé. A túlszúfolt, egészségtelen, szegény- és munkásnegyedekben jóval alacsonyabb volt a várható életkor. A XIX. századi biológiai, vegyi és orvostudományi felfedezések, azonban enyhítettek a súlyos helyzeten. Elterjedtek a védőoltások, fejlődött a gyógyszeripar, új higiéniai szabályok léptek életbe (Simmelweis előírása az orvosok kézfertőtlenítésére). Nagy városokban pedig kiépültek a vezetékes vízhálózatok és a szennyvízelvezető-rendszerek, véget vetve ezzel a kolerajárványoknak. A tömegközlekedés megjelenése pedig a városok további növekedését tette lehetővé.

Az ipari forradalmak idején nem léteztek környezetvédelmi előírások, és gyakran még az összefüggést sem ismerték fel a környezetszennyezés és azok negatív hatásai (pl.: megbetegedések) között. A szennyezőanyagok minden szabályozás és tisztítás nélkül kerültek levegőbe és a vizekbe. A jelenleg érzékelhető klímaváltozást, globális felmelegedést előidéző okok részben nagy valószínűséggel visszavezethetőek az ebben a korszakban bekövetkezett tömeges szennyezésre is.

Hasznos térképek

42. oldal b) térkép

I. 4. A világgazdaság a XX. században (világgazdasági válság, európai integráció, globális világ ellentmondásai)

A világgazdasági válság

Az 1920-as évek végén a piacokat optimista hangulat uralta. Németország gazdasága a Dawes-terv (200 millió dollár kölcsön, a gazdaság beindításra, cserében külföldi pénzügyi ellenőrzés) hatására kezdett magára találni, így a jóvátételt tudták fizetni a briteknek és a franciáknak, akik tudták törleszteni a háború alatt felvett hiteleket az Egyesült Államoknak.

A new york-i tőzsdén optimista hangulat uralkodott, egyre többen fektették megtakarításaikat részvényekbe, amiktől gyors hasznot reméltek. Azonban a fogyasztás nem tudott lépést tartani a termelés ütemének növekedésével. Egyedül csak az Egyesült Államokban volt piaci bővülés, de a világgazdaságban a gyarmatok bekapcsolódása a termelésbe, a Szovjetunió kizárása a világgazdaságból és az általános életszínvonalhoz kapcsolódó vásárlóerő nem kellő gyorsütemben történő emelkedése a piacok felvevőképességének szűküléséhez vezetett. Mivel több árú készült, mint amennyit az emberek vásároltak, túltermelési válság alakult ki.

Mivel az emberek kevesebbet vásároltak, mint amennyire vállalatok számítottak, a cégek bevételei elmaradtak az elvárásoktól, ezáltal nem termeltek akkora nyereséget, mint amennyit a befektetők elvártak, ezért egyre többen döntöttek úgy, hogy eladják részvényeiket. 1929. október 29-én, a „fekete kedden” a részvényeladás tömegessé vált, ezáltal tőzsdepánik alakult ki és részvények ára drasztikusan leesett. Az elértéktelenedett részvények miatt tömegek veszítették el megtakarításaikat. Az emberek ezután a bankokban sem bíztak, így onnan is tömegesen akarták kivenni a pénzüket, ami viszont a részvénypiac mellett a bankrendszer összeomlásához vezetett. A tömeges banksődők miatt az egyre szélesedő pénzügyi válság már nem csak a részvényekbe fektetőket érintette, hanem a pénzüket bankokban tartó emberek megtakarításait.

A válságkezelés részeként az Egyesült Államok azért, hogy védje hazai vállalatait a konkurenciától magas vámokat vetett ki a külföldi árukra (protekcionista gazdaságpolitika). Ezt a példát viszont több ország is követte, így a nemzetközi kereskedelem összeomlott, ami a piacok további szűküléséhez vezetett. Emiatt sok helyen megsemmisítették a raktárkészleteket és visszafogták a termelést, ami elbocsájtásokat eredményezett. Milliók veszítették el állásukat, ami viszont a kereslet további csökkenését jelentette. Csak az Egyesült Államokban 1932-ben 13 millió munkanélküli volt, Európában pedig 20 millió.

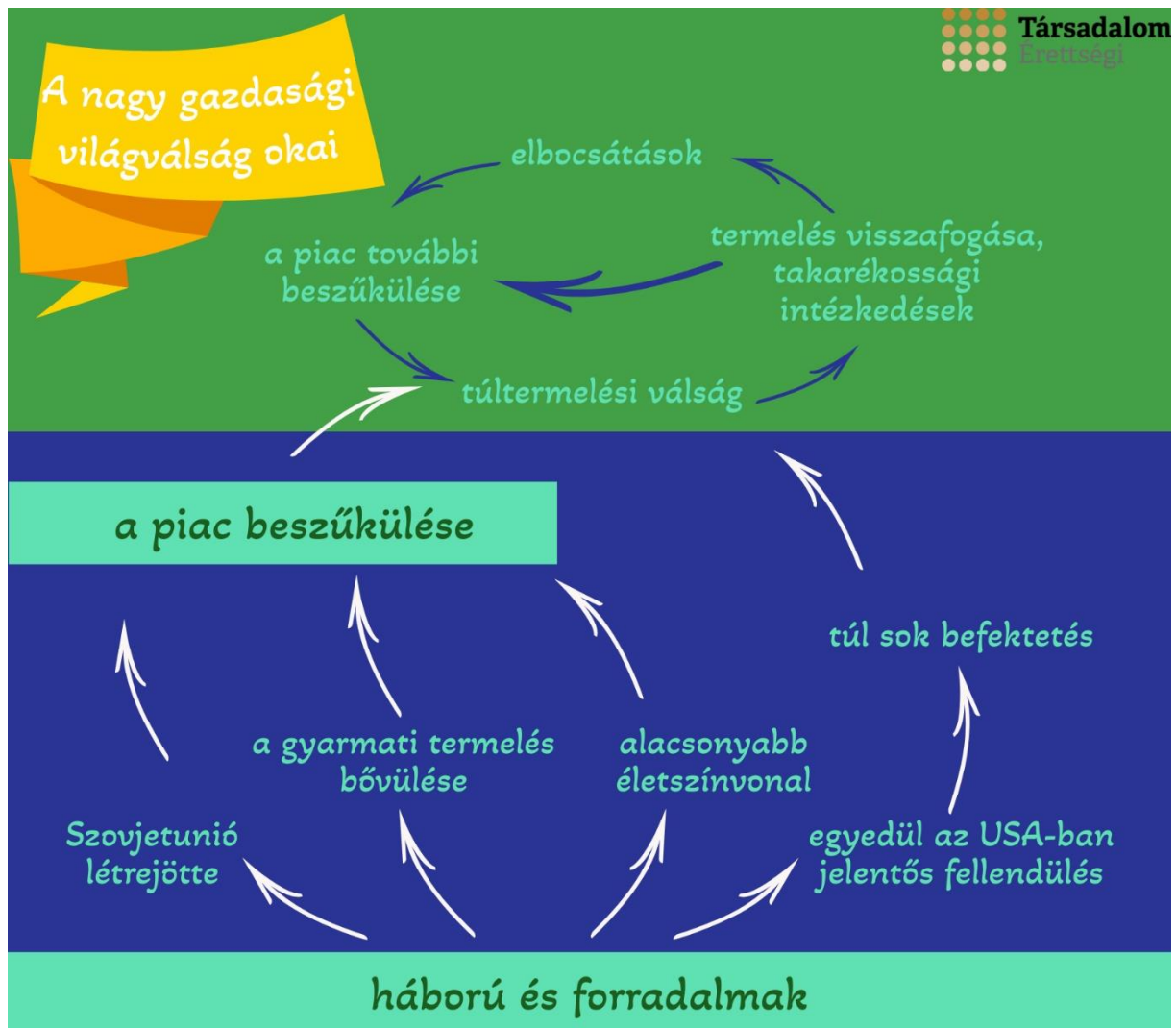
A negatív öngerjesztő gazdasági folyamatok végig gyűrűztek a világon, súlyosan érintve a legfejlettebb államokat, Nagy-Britaniát, Franciaországot és Németországot is. A tény, hogy ekkor még ezekben a fejlettnak mondható országokban sem épült ki a szociális védőháló azt eredményezte, hogy a munkanélküliséggel együtt tömegessé vált a nyomor és az éhezés.

A válság kezelése érdekében John Maynard Keynes brit közgazdász azt javasolta, hogy az államok növeljék saját infrastruktúra és egyéb gazdasági növekedést szolgáló beruházásait, amelyek egyben munkahelyeket is teremtenek, így felpörgetve a fogyasztást.

Keynes elveit a gyakorlatba az 1932-ben amerikai elnökké választott Franklin Delano Rooseveltt ültette New Deal elnevezésű programjában, melynek keretében az addig szinte teljesen szabad piacgazdaságba állami szabályozóelemeket építettek be. Elkezdtek a szociális védőháló kiépítését is az öregségnyugdíj és a munkanélküliségi bevezetésével. Emellett betiltották a gyermekmunkát és fejlesztették a gazdasági

infrastruktúrát, például utak, vízerőművek építésével, melyet gyakran fizetett állami közmunkaprogram keretében kiviteleztek, csökkentve ezzel a munkanélküliséget.

Igaz a New Deal sikeresen állította újra növekedési pályára az amerikai gazdaságot, és az 1930-as évek közepére a világ sok országában stabilizálódott a helyzet, a válságból történő végleges kilábalást a II. világháborús haditermelésre való átállás hozta meg.

Európai integráció története

Az integráció, mint fogalom, egységesülést, összefonódást jelent. A mai Európa államai is egykori városok, fejedelemségek, tartományok integrációjaként jöttek létre. Az Európai Unió létrejöttének a folyamata a II. világháború után kezdődött, egyrészt azért, hogy tartós békét teremtsenek Európában, ez a közös történelmi, kulturális gyökerekre épül, valamint olyan gazdasági és politikai érdekekre, amelyek Európa pozíciójának megőrzését szolgálják, a világ többi fejlett régiójával szemben. A kezdetekben Robert Schuman német külügyminiszter és Jean Monet francia tervehivatali vezető vetette fel az Európai Szén és Acélközösség ötletét. A háború utáni újjáépítés miatt a nehéipar fejlesztése érdekében volt rá szükség.

A kereskedelmi integrációk két hullámban alakultak ki. Az első hullám a második világháború befejezésétől a hatvanas évekig tartott Európában a további háborúk elkerülésére (Európai Szén-és Acélközösség, 1951). A második hullám a nyolcvanas évek utolsó és a kilencvenes évek első éveiben eltérő vonásokkal ment végbe, ezért új vagy nyílt regionalizmusnak is nevezik: az országok nagyobb számban vesznek részt, és egymástól távolabb fekvő országok is integrációra léphetnek.

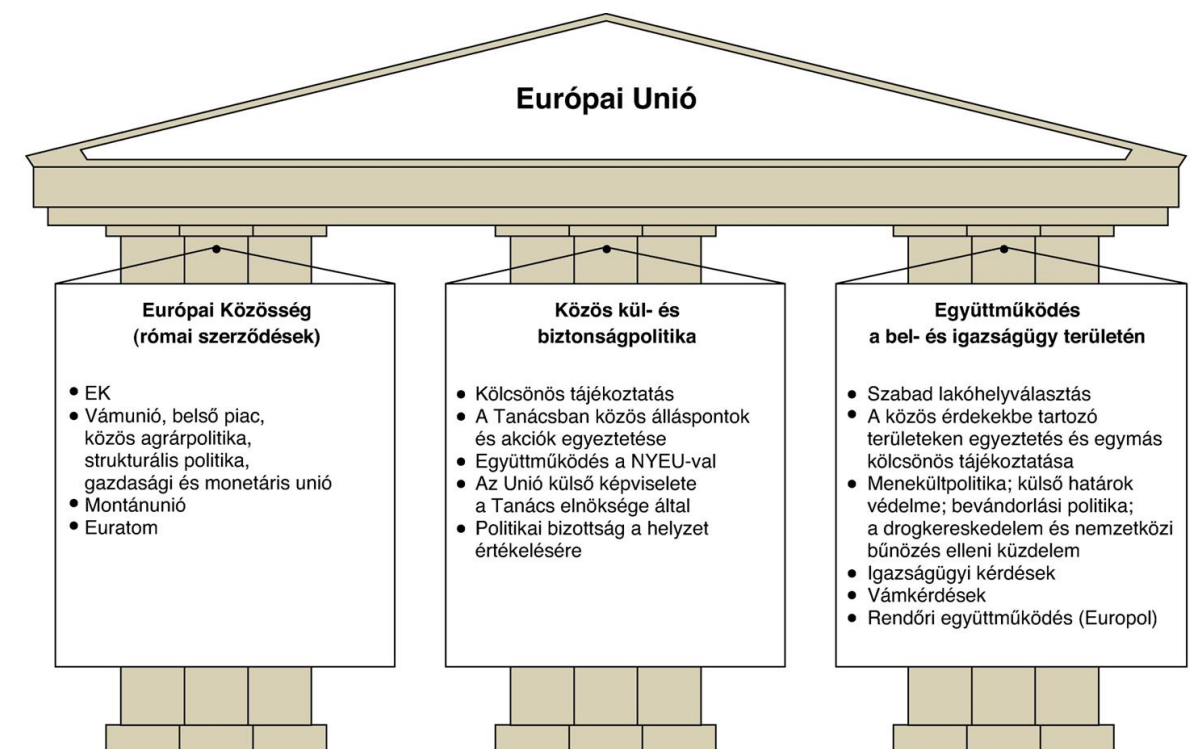
Integráció első hulláma:

- ❖ 1951: Párizsi szerződés: Európai Szén-és Acélközösség (Benelux államok, Németország, Franciaország, Olaszország)
- ❖ 1957: Római Szerződés Európai Gazdasági Közösség (EGK), Európai Atomenergia Közösség (EURATOM), Ennek célja az volt, hogy közös piacot hozzanak létre, közös vámtarifa rendszerrel a többi ország felé, valamint az atomenergia békés felhasználását is közösen koordinálják. A gazdasági együttműködés a nehéziparon túl már kiterjedt a mezőgazdaságra, közlekedésre, piaci verseny szabályozására és szociálpolitikára. A további együttműködés a négy alapszabadságra épült: áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad áramlása.
- ❖ 1960. május 3. – Az EGK alternatívájaként néhány olyan európai ország, amely nem tagja az Európai Gazdasági Közösségnek (Ausztria, Dánia, Norvégia, Portugália, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság), létrehozta az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA). Céljuk a szabadkereskedelem előmozdítása és gazdaságuk integrálása. Az EFTA 2020-ban Izlandból, Liechtensteinből, Norvégiából és Svájcából áll.
- ❖ 1962.: Az EU első közös agrárpolitikája az EGK tagországainak közös ellenőrzése alá helyezi az élelmiszer-termelést. A termelők mindenki számára elegendő élelmiszert biztosítanak, és a tevékenységük tisztességes megélhetéshez juttatja őket. Az agrárpolitika nem kívánt mellékhatása viszont a túltermelés és az ebből származó terménytöbblet felhalmozódása. Az 1990-es évek óta az EU arra törekszik, hogy csökkentse a felesleget, javítsa az élelmiszerek minőségét és előmozdítsa a fenntarthatóságot.
- ❖ 1968: Korábbi szervezet közös neve Európai Közösségek lett, mely 1993-tól, a Maastrichti Szerződés életbe lépésétől kezdve viseli az Európai Unió nevet.
- ❖ 1973.: Az októberi arab-izraeli háborút követően a közel-keleti olajtermelő országok jelentősen megemelik az olajárakat, és olajembargót vezetnek be egyes európai országokkal szemben. Ez az egész EU-ban gazdasági problémákat okoz.
- ❖ 1974.: Szolidaritásuk kifejezésére az EGK vezetői megállapodnak abban, hogy az európai regionális politika keretében életre hívnak egy fontos új alapot, amely forrásokat fog átcsoportosítani a gazdag régiókból a szegényebb régiókba. A cél az infrastruktúra javítása, a beruházások fellendítése és a munkahelyteremtés. A rá következő évben létrejön az Európai Regionális Fejlesztési Alap
- ❖ 1979: Megtartják az első közvetlen európai parlamenti választásokat.

Integráció második hulláma:

A szovjet keleti blokk felbomlása új lehetőségeket és kihívásokat jelentett. Függetlenségüket és külpolitikai szabad cselekvésüket ekkor elnyert közép-európai országok csatlakozási szándékukat fejezték ki. Így az EGK-t is új alapokra helyezték, és 1993-ban a Maastrichti szerződéssel létrejött az Európai Unió. A maastrichti szerződést (hivatalosan Szerződés az Európai Unióról) 1992. február 7-én írták alá Maastrichtben az Európai Közösség (EK) tagjai és 1993. november 1-jén lépett hatályba. Az Európai Unió megalakulásához vezetett, a pénzügyi és politikai unióról szóló különböző tárgyalások

eredménye volt. A szerződés tartalmazta az euró bevezetésének körülményeit, és itt jelenik meg az Unió hárompilléres szerkezete.

Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó államok számára meghatározták az úgynevezett Koppenhágai Kritériumokat, ezek magukba foglalták a demokratikus intézményrendszer feltételét, az emberi és kisebbségi jogok érvényesülését és védelmét, az Unió versenynek megfelelni tudó, működő piacgazdaságot és az európai jogharmonizációt.

- ❖ 1994.: Hatályba lép az Európai Gazdasági Térséget (EGT) létrehozó megállapodás, amely az egységes piacot az EFTA országaira is kiterjeszti. Ma a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke az EGT 30 országában szabadon áramolhatnak (azaz az EU 27 tagállamában, valamint Izlandon, Liechtensteinben és Norvégiában). Svájc nem tagja az EGT-nek, de hozzáféréssel rendelkezik az egységes piachoz.
- ❖ 1999. január 1.: Tizenegy országban bevezetik az eurót, egyelőre csak számlapénzként, kereskedelmi és pénzügyi ügyletek lebonyolításához. Az érmék és a bankjegyek csak később, 2002-ben kerülnek forgalomba. Az eurózónába tartozó országok a következők: Ausztria, Belgium, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Portugália és Spanyolország. Három ország – Dánia, az Egyesült Királyság és Svédország – egyelőre úgy dönt, hogy nem vesz részt a valutaunióban.
- ❖ A 2008-ban kezdődő gazdasági válságot követően több országban meginog az államháztartás egyensúlya. Az euróövezet 16 országa megállapodik egy tervről, amely költségvetési helyzetük megszilárdításában hivatott segíteni őket. Az EU számos országnak segítséget nyújt. Létrejön a bankunió, amely az európai bankrendszer biztonságát és megbízhatóságát hivatott javítani.

Unió bővítéseinek hullámai:

1995-ben csatlakozott Ausztria, Svédország, Finnország.

2004-ben csatlakozott Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Málta és Ciprus.

2007-ben csatlakozott Románia és Bulgária.

2013-ban csatlakozott Horvátország.

2020.02.01-jén kilépett Nagy-Britannia.

Az Európai Unió zászlója kék alapon 12 ötágú csillag. Himnusza Beethoven 9. szimfóniája, az Örömhód. Pénzügyi elszámolási egysége az euró, ami az euróövezetbe tartozó tagállamoknál fizetőeszköz is. Jelenleg 27 tagállam van és kb. 450 millió lakosa.

Globális világ ellentmondásai

A globalizáció egy definíció szerint a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.

A globalizáció lehet gazdasági globalizáció, pénzügyi globalizáció, kulturális globalizáció, információs globalizáció és nyelvi globalizáció. A globalizációs folyamatot a nemzetek közötti megállapodások és nemzetek feletti intézmények szabályozzák. A folyamatra jellemző a homogenizálódás. Általában nemzetközi üzletláncok (transznacionális, multinacionális vállalatok) terjedésével és egy egységes fogyasztói kultúra kialakulásával jár. A globalizáció kritikusai ezt a folyamatot támadják leginkább, mivel sokak szerint ezek a folyamatok az országok, népek saját identitásának eltűnésével járnak.

Az utóbbi évtizedekben kialakult globális problémák egyaránt hatnak és kihívást jelentenek a XXI. században a világ összes társadalma számára. Napjainkra kölcsönös gazdasági és politikai függőségi viszony alakult ki az országok között. Ezen problémák megoldása nem lehetséges az egyes országok szintjén, hanem átfogó nemzetközi együttműködést tesznek szükségessé. Az emberiségnek sajnos a mai napig sok esetben még nem sikerült megnyugtató megoldást találnia ezekre a gondokra. Ilyen problémák például:

- ❖ túlnépesedés
- ❖ migráció
- ❖ terrorizmus
- ❖ energiaválság
- ❖ éghajlatváltozás
- ❖ pandémia

Túlnépesedés és migráció

A Föld népessége több, mint 7.7 milliárd fő, mely évente több, mint 1%-kal növekszik. Ez a létszám már most meghaladja a Föld eltartó képességét. Ez azt jelenti, hogy az emberiség jelenleg egy év alatt több erőforrást használ fel, mint amennyit ugyanennyi idő alatt elő lehet állítani. Vagyis a saját jövőnket éljük fel, ha folytatódik ez a tendencia. Ezért a jövő egyik legfontosabb kérdése, hogy sikerül-e olyan fenntartható fejlődési pályát megvalósítanunk, amely amellett, hogy biztosítja a társadalmak fejlődésének lehetőségét, nem jelenti az erőforrások fenntarthatatlan mértékű felhasználását.

Jelenleg a népesség növekedése nem egyenletesen oszlik meg a világon. Amíg a nyugati országokban a népességszám jellemzően stagnál vagy éppen csökken, addig a fejlődő világban (Afrika, Ázsia, Dél-Amerika) folyamatosan növekszik. A problémát az okozza, hogy azokban a régiókban, amelyekre a növekvő lakosságszám jellemző, a rendelkezésre álló erőforrások nem elégségesek a felmerülő igények kielégítésére és a lakosság eltartására. Ebből következően az érintett régiókban nem egy esetben nincs

elég ivóvíz, élelem, munkalehetőség, nem elég fejlett az egészségügyi rendszer, az oktatási rendszer és hiányosak a szociális ellátások is. Mindez feszültséget, társadalmi, gazdasági és politikai instabilitást okozhat.

A tartóssá váló társadalmi, gazdasági és politikai válságok etnikai és vallási ellentéteket idézhetnek elő, ami háborúkhöz, terrorizmushoz, szélsőséges esetben népiirtáshoz vagy humanitárius katasztrófához vezethet.

Mindezen problémák megelőzése, kezelése és megoldása azoknak az országoknak is az érdekük, melyek közvetlenül nem érintettek, mivel a globalizált világban a válságok ritkán maradnak elszigetelt jelenségek. Azok egyes hatásai gyakran túlterjednek a konkrét válságzóna földrajzi határain. Ennek a jelenségnek a leggyakoribb megnyilvánulása a válságövezetből meginduló elvándorlás, ami a válság jellegétől függően lehet politikai, vagy gazdasági jellegű.

A gazdasági kilátástalanság, a politikai vagy humanitárius okok miatt menekülő néptömegekre vonzóan hatnak a fejlett szociális ellátással rendelkező, erőforrások és munkalehetőségek tekintetében kedvezőbb adottságokkal rendelkező nyugati országok. Ezen országok befogadó kapacitása azonban korlátozott, aminek leginkább társadalmi okai vannak.

A fejlettebb nyugati társadalmak befogadóképességét napjainkban nem az szabja meg, hogy mekkora erőforrásokkal rendelkeznek, hanem az, hogy mennyire félnek a nagyarányú bevándorlás esetleges gazdasági, társadalmi hatásairól. A leggyakoribb félelem, hogy a nagy létszámú bevándorlók olcsó munkaerőt jelentenek, így elveszik a munkát a hazai munkavállalóktól. Ezen felül a nagy létszámú, más szociokulturális közegből érkező bevándorlók tömege integrációs, együttélési problémákat vethet fel, ami feszültséget idézhet elő a többségi társadalom és az eltérő szokásokkal, hagyományokkal, vallással rendelkező újonnan érkezettek között.

Mindezen problémák minimalizálása miatt a nyugati országok szigorú bevándorlási politikát folytatnak. Nem fogadnak be annyi bevándorlót, ahány ezekben az országokban kívánna élni, ezért növekszik az illegális bevándorlás tendenciája. Az illegális bevándorlók viszont, ha sikerül is elérniük céljukat és eljutnak a kívánt országba, gyakran a társadalom legkiszolgáltatottabb tagjaivá válnak.

A fejlettebb országok nem fogadnak be annyi bevándorlót, mint ahányan különböző okok miatt elhagyni kényszerülnek otthonukat. Ezért a menekültek gyakran kilátástalan helyzetbe kerülnek a válságövezetek peremén kialakuló, nemzetközi segélyektől függő menekülttáborokban. Jelenleg több tízmillió menekült él ilyen táborokban világszerte.

Terrorizmus

A terrorizmusnak nincsen általánosan elfogadott nemzetközi definíciója. Leginkább illegitim erőszakként vagy azzal való fenyegetőzésként lehet definiálni, melynek célja, hogy politikai, vallási, gazdasági vagy társadalmi célokat érvényesítsen.

A terrorista szervezetek célja, hogy a kiválasztott társadalomban félelmet keltesnek, ezáltal nyomást gyakoroljanak a politikai döntéshozókra. Ennek érdekében gyakran szimbolikus célpontok, illetve civilek ellen hajtanak végre akciókat. Félelemkeltés céljából pedig már tudatosan használják az internetet és a közösségi médiát.

Céljaik szerint a következő módon lehet csoportosítani a terrorszervezeteket:

- ❖ függetlenségért, elszakadásért küzdő szeparatista szervezetek (pl. IRA),

- ❖ vallási fanatikus szervezetek (pl. al-Kaida),
- ❖ politikai, társadalmi rendszert erőszakosan megdönteni akaró szervezetek (szélsőbaloldali, szélsőjobboldali terrorszervezetek).

A terrorizmus a globalizáció révén válhatott általános fenyegetéssé, veszélye pedig abban rejlik, hogy a hagyományos katonai eszközök nem elég hatékonyak vele szemben.

Energiaválság

Amióta az emberiség ipari tevékenységet folytat, azóta szennyezi a környezetet. Ez a tevékenység egészen az ipari forradalomig nem befolyásolta számottevő módon a természeti környezetet. Az utóbbi 200 évben azonban a fejlett gyáripár megjelenése miatt olyan tömegű szennyezőanyag került a környezetbe, hogy az már bolygónk éghajlatára is káros hatással van.

A társadalmak még napjainkban is leginkább fosszilis (kőszén, kőolaj, földgáz) energiahordozókat használnak, melyek elégetése során nagymértékben jutnak szennyező anyagok a levegőbe. Ezek a szennyező anyagok felelősek az üvegházhatás kialakulásáért és a globális felmelegedésért. A probléma, hogy ezek az úgynevezett nem megújuló energiaforrások szennyezik a környezetet, és csak korlátozott mennyiségben állnak rendelkezésre. Becslések szerint, ha ilyen ütemben használjuk tovább a készleteket, pár évtized múlva nem lesz elegendő olaj, szén és földgáz. Ami azért veszélyes, mert jelenleg a társadalmak nagymértékben függnek tőlük. Nemcsak energiatermelésre, üzemanyagként használják, hanem a gazdaság számos területén nélkülözhetetlen műanyagok gyártásához is.

Sajnos mindeddig nem sikerült teljesen megfelelő alternatívát találni a nem megújuló energiaforrások kiváltására, bár egyre nagyobb arányban használunk megújuló (újratermelődő) erőforrásokat (nap, szél, víz, biomassa).

Az atomenergia felhasználását nagy viták övezik. Alkalmazása egyszerű és tiszta, nem terheli a környezetet olyan mértékben, mint a nem megújuló energiaforrások, emellett viszont baleset esetén rendkívüli károkat képes okozni. Az atomenergia használatánál ezért a biztonság kérdése a legfontosabb.

A napenergiát napelemek és napkollektorok segítségével hasznosítják. A napelemek az elektromágneses sugárzást közvetlenül villamos energiává alakítják, így áramot termelnek. A napkollektorok olyan berendezések, amelyek a napenergia felhasználásával közvetlenül állítanak elő fűtést, vízmelegítésre használható hőenergiát.

A napenergia hatékony felhasználását korlátozzák a földrajzi fekvés és az időjárási körülmények is. Ahhoz, hogy megtérüljön a napelemek és a napkollektorok használata, megfelelő számú és intenzitású napsütéses órára van szükség, ez azonban nem minden helyen adott.

A szélenergia hatékonyan felhasználható megújuló energiaforrás, de jellegéből adódóan kiszámíthatatlan. Nem minden országban van tartósan megfelelő erősségű szélmozgás.

A vízerőművek a szél erőműveknél kiszámíthatóbb módon képesek villamos energiát termelni. Az erőmű létesítéséhez viszont megfelelő vízhozamú és megfelelő esésű folyó szükséges. Ezeket a feltételeket helyettesíteni lehet folyamszabályozással illetve duzzasztógát, vízlépcső építésével, ami viszont gyökeresen átalakítja a környezetet és építésének folyamata is nagy mértékben környezetszennyező.

Éghajlatváltozás

Az éghajlatváltozás a világ minden térségét érinti. A sarki jégtakarók olvadása miatt emelkedik az óceánok és tengerek szintje. Egyre gyakoribbak a szélsőséges időjárási jelenségek: míg bizonyos régiókban egyre több csapadék hull, más területeken egyre gyakrabban jelentkeznek hőhullámok és aszályos időszakok.

Az előrejelzések szerint ez a tendencia a következő évtizedek folyamán erősödni fog.

A globális felmelegedés hatására a sarkvidékeket borító jégtakarók és a gleccserek olvadásnak indulnak, ráadásul a vízhőmérséklet növekedésével párhuzamosan a víz térfogata is nő.

E két tényező együttes hatására az óceánok és tengerek szintje emelkedik, aminek következtében a partmenti és az alacsonyan fekvő területek áradás és erózió miatt víz alá kerülnek.

A Föld bizonyos területein egyre több csapadék hull, és megszorodtak az egyéb szélsőséges időjárási jelenségek is. A heves esőzések sokszor áradást okoznak, a vízminőség romlását idézhetik elő, de veszélyeztethetik a vízkészleteket is egyes régiókban.

Közép- és Dél-Európában egyre gyakrabban fordulnak elő hőhullámok, erdőtüzek és aszályos időszakok.

A Földközi-tenger térsége egyre szárazabb, ami tovább növeli az aszály és a bozóttüzek kialakulásának esélyét.

Észak-Európában ezzel szemben jelentősen nőtt a csapadék mennyisége, és akár rendszeressé is válhatnak a téli árvizek.

Az európai városok – ahol az európaiak négyötöde él – számos időjárási problémával küszködnek: egyes településeken rendszeresek a nyári hőhullámok, máshol áradásokkal és a tengerszint emelkedésével kell számolni, ráadásul a városok nagy része nincs kellően felkészülve arra, hogy hathatósan kezelje az éghajlatváltozás következményeit.

Az infrastruktúrában és a vagyontárgyakban okozott kár, valamint az emberi egészségkárosodás jelentős költségeket ró a társadalomra és a gazdaságra.

Az 1980 és 2011 közötti árvizek áldozatainak, illetve kárvallottjainak száma meghaladta az 5 és fél milliót, az áradások által közvetlenül okozott gazdasági kár értéke pedig több, mint 90 milliárd euró volt ugyanebben az időszakban.

Azokat a gazdasági ágazatokat, amelyek számottevően függnak a hőmérséklet és a csapadék alakulásától (pl. a mezőgazdaságot, az erdőgazdálkodást, az energiaipart és a turizmust), különösen érzékenyen érinti az éghajlati viszonyok megváltozása.

Pandémia

XXI. század elejére a technikai fejlődés következtében a világ „sokkal kisebbé” vált. Ma már nagy tömegek tudnak olcsón és gyorsan utazni kontinensek között. Gyakorlatilag 24 órán belül a világ bármelyik országába el lehet jutni repülőn, ahol sok ember több időre kis helyen van összezsúfolva.

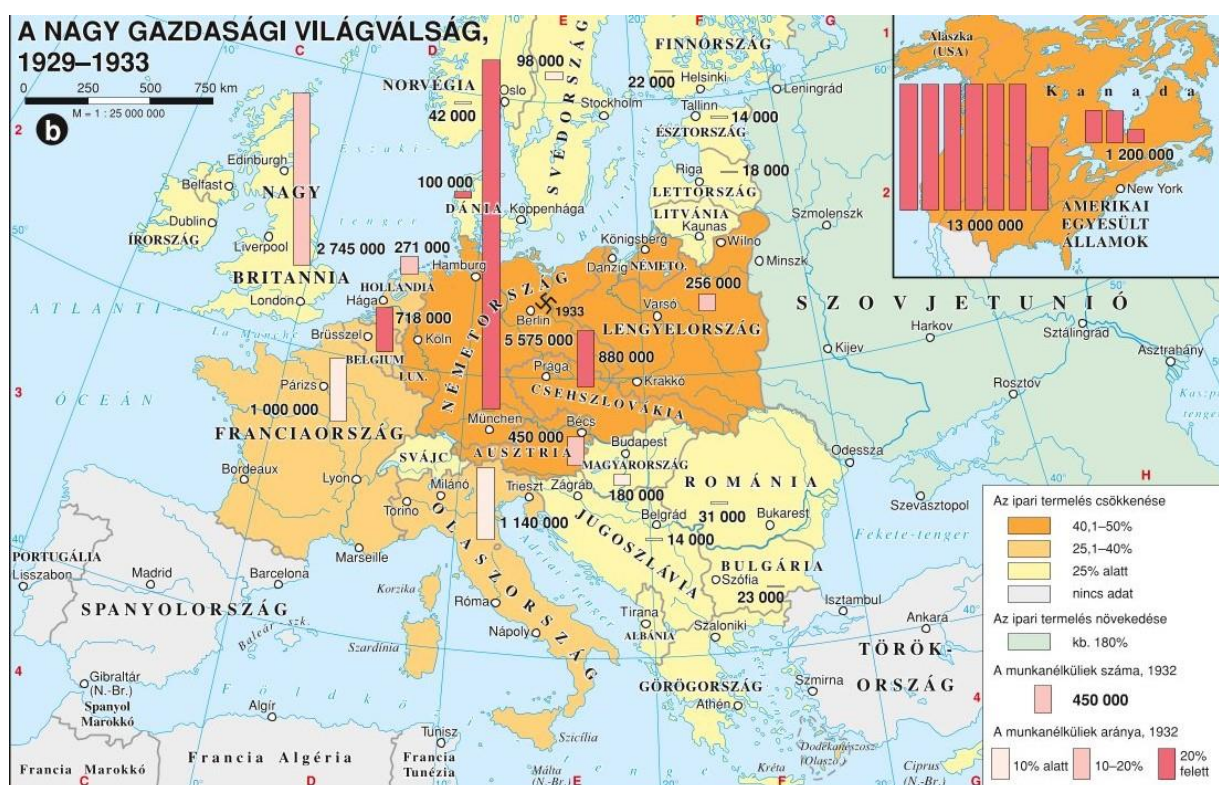
Ilyen körülmények között egy világjárvány kitörése csak idő kérdése volt. Erre már korábban figyelmeztettek a WHO szakemberei. Ez valósággá 2019-ben a COVID járvány kitörésével vált.

Járvány egyes gazdasági területeken drasztikus visszaesést eredményezett, máshol strukturális átalakulást vagy akár fellendülést.

- ❖ Visszaesés: vendéglátás, turizmus
- ❖ Strukturális átalakulás: szolgáltató szektor (új, növekvő arányú online szolgáltatások)
- ❖ Fellendülés: futárszolgálatok, online kommunikációs eszközök piaca,
- ❖ védekezéshez szükséges eszközök piaca

Home office-ban történő munkavégzés kényszerből lett általános, de a tapasztalatok alapján sok helyen megtartották a korlátozások feloldása után is a munkaidő bizonyos arányában vagy egyes munkakörök esetében.

Hasznos térképek:

56. oldal b) térkép

28

74. oldal a) térkép

I. 5. Magyarország gazdasága a XX. században (a trianoni béke gazdasági hatásai, Bethlen-féle konszolidáció és a gazdasági válság, Rákosi- és Kádár-korszak gazdasága, gazdasági rendszerváltás)

Magyarország viharos XX. századi történelme során az egymást váltó politikai berendezkedések minden esetben más és más gazdaságpolitikai irányvonal érvényesülését is jelentették, alkalmazkodva az új külső körülményekhez, tükrözve az aktuális politikai vezetés gazdasággal és társadalommal kapcsolatos politikafilozófia nézeteit.

A trianoni béke gazdasági hatásai

A tény, hogy az 1920. július 4-én Nagy-Trianon kastélyban aláírt békeszerződés értelmében Magyarország elveszítette területének 71.4%-t lakosságának 63.5%-t és a magyar anyanyelvű lakossága harmada az új országhatárokon kívül rekedt, már önmagában is gyökeres gazdasági változásokat eredményezett. A békeszerződés következtében többek között a határon túlra került a termőföldek több mint 64%-a, a vasérclelőhelyek 83%-a, az aranybányák 100%-a és az ipari kapacitás több mint fele is. Ráadásul a megmaradt ipari központok is nemegyszer el lettek vágva a működésükhöz nélkülözhetetlen nyersanyagforrásoktól, mivel azok más országokhoz kerültek. Súlyos következmény volt még az is, hogy a gazdasági infrastruktúra számára fontos vasútvonalak, csomópontok kerültek a határokon túlra, megnehezítve ezzel a megmaradt országrészek közötti hatékony közlekedést, áruforgalmat.

Amellett, hogy a békeszerződés következtében gazdasági régiók szakadtak ketté és az ország nemzeti vagyonának 38%-t elveszítette, még további súlyosbító tényként jelentkezett a békeszerződésben fogalt, győztes hatalmak felé fizetendő jóvátételi kötelezettség teljesítése. Ez az összeg, 1923-asösszezszerű megállapítása szerint 200 millió aranykoronára rúgott, amelyet az eredeti ütemezés szerint még az 1940-es években is fizetni kellett volna. Könnyebbséget jelentett viszont, hogy az 1919-es román megszállás során elhurcolt vagyontárgyakat beszámították a jóvátétel összegébe.

A békeszerződés közvetlen gazdasági hatása volt a fizetőeszköz, a korona inflálódása, elértéktelenedése, melynek következtében jegyrendszert kellett bevezetni és az elcsatolt területekről érkező menekültek növelték a munkanélküliek számát is.

Bethlen-féle konszolidáció és a gazdasági válság

A háborút és a trianoni békeszerződést követő ellátási és élelmezési gondokon sikerült úrrá lenni, igaz, az 1920-s Nagyatádi-féle földtörvény nem hozott áttörést a nagybirtok által dominált magyar mezőgazdasági birtokszerkezetben. Mindössze csak a földek egytizedét érintette a földosztás, így továbbra sem alakult ki erős középbirtokos parasztság, a mezőgazdaságban továbbra is a hagyományos termelési módok domináltak a korszakban.

A gazdasági rendszer stabilizálására Bethlen István miniszterelnöksége (1921-1931) alatt került sor. Ennek fontos állomása volt az 1924-ben megkapott népszövetségi kölcsön, valamint a Magyar Nemzeti Bank létrehozása, ami a bevezetett adóemelésekkel és vámreformmal együtt stabilizálta a pénzügyi helyzetet, ez pedig lehetővé tette az új már értékálló fizetőeszköz, a pengő 1927-ben történt bevezetését.

Az ipar húszas években lassan alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Bár a bányászatban és a nehéziparban is voltak eredmények (bauxitbányászat, timfölglyártás fellendülése), elsősorban a könnyűipar, élelmiszeripar (konzervgyártás) és a kevés nyersanyagot, de magas szaktudást igénylő iparágak indultak fejlődésnek (pl.: elektronika). Emellett születtek új találmányok is, mint a Kandó Kálmán nevéhez köthető villanymozdony.

Külkereskedelem terén az ország elsősorban Ausztriával, Csehszlovákiával, Olaszországgal és Németországgal épített ki szoros kapcsolatokat és külföldi tőkebefektetések is elsősorban ezekből az országokból érkeztek.

Összességében elmondható, hogy a 1920-as évek második felében az ország gazdasági helyzete stabilizálódott és fejlődésnek indult, melyet azonban az 1929-ben kitört nagy gazdasági világválság megakasztott.

Magyarországon először a mezőgazdaságban érezte a hatását a válság. A világpiacon a túltermelés miatt estek a mezőgazdasági termények árai, így a magyar termelők nehéz helyzetbe kerültek. A csökkenő bevételeik miatt nem tudták visszafizetni hiteleiket, de a bankrendszer válsága miatt új hiteleket sem tudtak felvenni. Mivel az ország több mint fele a mezőgazdaságból élt és az ipar jelentős része is a mezőgazdasági termékek feldolgozására épült, a fogyasztás és a termelés is visszaesett, ami a munkanélküliség növekedését eredményezte.

A válságot Bethlen nem tudta hatékonyan kezelni, utódja Károlyi Gyula lett (1931-1932), aki bár jelentős takarékoszági intézkedéseket hozott kormányzati szinten és megszorításokat is bevezetett (fizetéscsökkentések, leépítések), ezekkel nem tudta megfékezni az egyre mélyülő válságot. Átfogóbb programmal a 95 pontos Nemzeti Munkatervvel a Gömbös Gyula által vezetett kormány (1932-1936) állt elő, mely a fasiszta Olaszországot tekintette követendő példának. Gömbös állami csődvédelmet biztosított a mezőgazdasági kistermelőknek, ami lehetővé tette, hogy adósságaikat majd a válságot követően fizessék vissza. Emellett újabb piacokat is szerzett a magyar mezőgazdasági termékeknek Németországban és Olaszországban.

Gömbös-féle reformok azonban nem teljeshedtek ki, mert fasiszta jellegű hatalmi törekvéseit a kormányzó Horthy Miklós is ellenezte és a miniszterelnök 1936-os halála is megakasztotta a folyamatot. Az ipar válságot követő jelentős fejlesztésére végül Darányi Kálmán miniszterelnök által 1938 márciusában meghirdetett győri program adott alkalmat, ami a hadsereg fejlesztése céljából öt év alatt egymilliárd pengős fejlesztést jelentett.

Rákosi- és Kádár-korszak gazdasága

A második világháborúból Magyarország amellelt, hogy vesztésként került ki, harcok következtében súlyos károkat is szenvedett az ország gazdasága. Az infrastruktúra jórésze elpusztult (pl.: összes Duna híd), valamint először a német, majd a szovjet megszállók vitték ki az országból a termelőeszközök jelentős hányadát. Ráadásul a megszálló szovjet alakulatok ellátása is az országot terhelte. Vesztésként Magyarországnak jóvátételt is fizetnie kellett nem csak a Szovjetunió, hanem Csehszlovákia és Jugoszlávia részére is, ami azt jelentette, hogy a költségvetés 40%-t kellett különböző jóvátételi kötelezettségekre fordítania a kormányzatnak. Mindezek ellátási gondokat és addig soha nem látott méretű inflációt okoztak. 1946-ban az amerikai kormány viszont visszajuttatta a Magyar Nemzeti Bank aranykészletét, erre alapozva pedig lehetővé vált az új stabil fizetőeszköz, a forint bevezetése.

Mivel az ország a háború végén szovjet érdekszférába került, a gazdaságnak is a szovjet érdekeket kellett kiszolgáltatnia, így az addig német tulajdonban lévő vállalatok szovjet kézbe kerültek, a magyar termékek legfőbb piacává pedig a Szovjetunió és a többi keleti blokkba tartozó állam vált. Ez az orientáció egyben azt is jelentette, hogy az ország nem részesült az európai országok újjáépítését célzó Marshall-terv segélyeiből.

A mezőgazdaságban már nagyon hamar jelentős változások vették kezdetüket, 1945 márciusában megindult a nagybirtokok felszámolása és a földosztás, melynek eredményeként több mint 600 ezer család kapott átlagosan 5 hold földet, viszont ez a terület túl kicsinek bizonyult ahhoz, hogy hosszabb távon életképesen lehessen rajta gazdálkodni.

Az 1947-es „kékcédulás” választásokat követően történt kommunista hatalomátvétel eredményeként megkezdődött az ország szovjetizálása és a Rákosi diktatúra felgyorsította a már korábban megkezdett államosítás folyamatát az iparban és a bankszektorban. 1947 és 1949 között államosították a bankokat és a nagyobbak után a kisebb, 5 főnél többet foglalkoztató ipari üzemeket is, így a magánszektor szinte teljes egészében felszámolásra került.

Az Országos Tervhivatal 1947-es létrehozásával bevezetésre került a szovjet típusú tervutasításos gazdálkodás, ami azt jelentette, hogy nem a valós piaci igényeket kellett a gazdaságnak kiszolgáltatnia, hanem a politika által megszabott tervszámokat teljesítenie. Ez azt eredményezte, hogy a termelés nem a fogyasztók szükségleteit, hanem politikai célokat szolgált, ami ismételten ellátási zavarokhoz, hiánygazdasághoz vezetett.

Az iparban a nehézipar fejlesztése vált prioritássá. Új gyárvárosokat (Sztálinváros, Leninváros) építettek és a III. világháborúra készülve növelték a hadi kiadásokat. A mezőgazdaságban megkezdődött a kollektivizálás, vagyis a birtokos parasztság termelőszövetkezetekbe (TSZ) kényszerítése, ami elsősorban a nagyobb és közepes, önálló gazdálkodásra képes (kulák) parasztság ellenállását váltotta ki, ami viszont fokozta a politikai terrort ezen társadalmi csoport ellen.

A kollektivizálás hatására viszont csökkent a mezőgazdaság termelékenységése, így az 1950-es évek elejére az élelmiszerellátásban ismét fennakadások keletkeztek, amit a hatalom gyakran erőszakos (padlásöprés) beszolgáltatásokkal igyekezett pótolni. Ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a parasztság élelmiszerkészleteinek jelentős része elkobzásra került. 1953-tól Nagy Imre miniszterelnöksége idején enyhített ezeken az intézkedéseken. Lassított a kollektivizáción és enyhítette a beszolgáltatási kötelezettségeket, ami az életszínvonal csekély emelkedését eredményezte.

1956-os forradalmat követően Kádár János az életszínvonal növelésére törekedett annak érdekében, hogy a rendszer a jövőben elkerülje a társadalmi elégedetlenséget. Ennek jegyében visszafogták a hadi kiadásokat, csökkentették az iparosítás ütemén viszont a mezőgazdasági kollektivizálást befejezték, igaz nem olyan erőszakos eszközökkel, mint az Rákosi idején történt. Inkább a TSZ-be való belépést tették vonzóbbá és engedték a kisebb háztáji gazdaságok fennmaradását. Így 1962-re földek 90%-a állami vagy szövetkezeti tulajdonba került.

Az 1960-as években kialakult a fridsider/gulyás kommunizmus rendszere. Ami azt jelentette, hogy a rendszer korlátozott mértékben engedte gazdagodni a lakosságot, emelte az életszínvonalat, cserébe viszont politikai passzivitást és együttműködést várt el. Ennek a stabilitásnak a biztosításához viszont szükség volt a gazdaság bővítésére. 1968-ban Nyers Rezső által kidolgozott új gazdasági mechanizmus nagyobb gazdasági szabadságot adott az állami vállalatoknak annak érdekében, hogy nyereségesen tudjanak működni, érdekeltté tette a vezetőket és a munkásokat is a vállalat nyereségessé tételében. Engedélyezte a valós fogyasztói igényeket kielégítő melléküzemágak működését.

Az 1968-as prágai tavasz viszont végül megakasztotta a gazdasági reformokat. Szovjet nyomásra nem folytatták a gazdasági irányváltást, így a növekvő fogyasztási igényeket, az életszínvonal emelését kénytelen volt a Kádár-rendszer külföldi hitelekkel fedezni, melyek az 1973-as olajválságot követően jelentősen megrágultak. Az 1980-as évekre már a hitelek törlesztését sem tudta fedezni a rendszer, adóspirál alakult ki, így kénytelenek voltak a gazdasági nehézségek viselésének terhét a lakosságra hárítani (áremelések), így megindult az életszínvonal csökkenése, ami a rendszer politikai legitimációját ásta alá.

A gazdasági rendszerváltás

A rendszerváltás azt a politikai átalakulást jelenti, amelynek során az állampárti diktatúrából demokrácia jött létre Magyarországon. Ez a fogalom egyben a régi politikai, társadalmi, gazdasági rendszer lebomlását és az új rendszer kiépülését is jelenti. A rendszerváltás során tehát megvalósultak azok az átalakulások, melyeknek köszönhetően kiépült a demokrácia és a piacgazdaság. Vagyis olyan gazdasági rendszer jön létre, amelyben a termelési tényezők többségében magántulajdonban vannak, és ahol a termelt javak és szolgáltatások elosztását túlnyomórészt a szabad piac, a valós fogyasztói igények határozzák meg.

A politikai rendszerváltástól és az Antall-kormánytól (1990-1993) a társadalom a problémák gyors megoldását és az életszínvonal azonnali, jelentős javulását várta. Ezek az elvárások azonban túlzottak és irreálisak voltak. A komoly társadalmi gazdasági problémákat és a szükséges reformokat nem lehetett pár hónap alatt megoldani. A nyugati piacgazdasághoz való csatlakozás lényegében azt jelentette, hogy az addig az állam által garantált, mesterségesen, valós piaci árnál jóval alacsonyabban tartott fogyasztói árakat meg kellett emelni számos terméknél, például az energiahordozóknál. Ezért a kormány gyorsan veszített a népszerűségéből.

Az Antall-kormány a piaci viszonyok bevezetés mellett elindította a kárpótlás és a privatizáció folyamatát is. A privatizáció révén a termelőszövetkezetek felbomlottak, a termőföldek magánkézbe kerültek. Ugyanígy az állami vállalatok is egyben vagy részeikre bontva magánkézbe kerültek, viszont a veszteségesen működő üzemek vagy bezártak, vagy az új tulajdonos átszervezése nyomán már csak jóval kevesebb embert foglalkoztattak, így az árak emelkedése, az életszínvonal visszaesése mellett a munkanélküliség is növekedett. Ezen az sem enyhített, hogy kárpótlást kaptak azok, akiknek a vagyonát a kommunista diktatúra alatt államosították, mivel az így visszaadott vagyonelemek már vagy nem képviseltek valós erővel bíró gazdasági értéket, vagy a névértékük kiváltására adott kárpótlási jegyeket nem tudták érdemben termelő beruházásba fektetni a tulajdonosok.

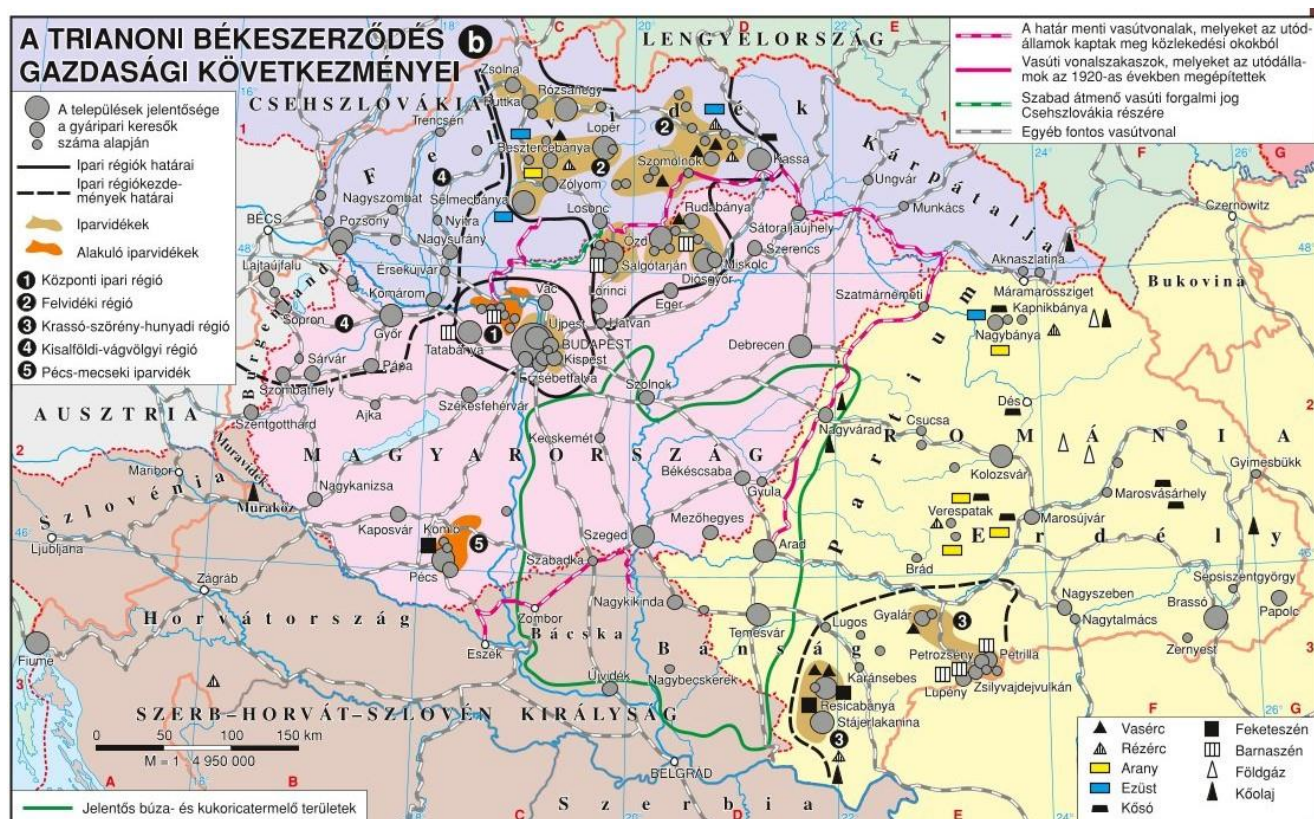
Antall József 1993-as halálát követően Boross Pétert választotta miniszterelnöknek a parlament. Az általa vezetett MDF-KDNP-FKgP kormány mozgástere viszont jelentősen szűkült. A társadalom jelentős része kiábrándult a rendszerváltásból. A növekvő munkanélküliség és létbizonytalanság miatt egyre többen nosztalgiával gondoltak vissza a Kádár-korszakra. Ennek eredményeként az 1994-es országgyűlési választásokat az ellenzéki MSZP nyerte.

A kapitalista gazdasági rendszerre való áttérés és az állami tulajdon magánkézbe adását jelentő privatizáció ezekben az években zárult le. A folyamat azonban nem hozott javulást a társadalom döntő többsége számára. Egyre jobban nőtt a különbség a szegények és a gazdagok, valamint az ország egyes régiói között. A korábban jelentős ipari központokban (Ózd, Miskolc, Dunaújváros stb...) sorra zárták be a gyárakat, bányákat, mivel nem tudtak nyereségesen működni.

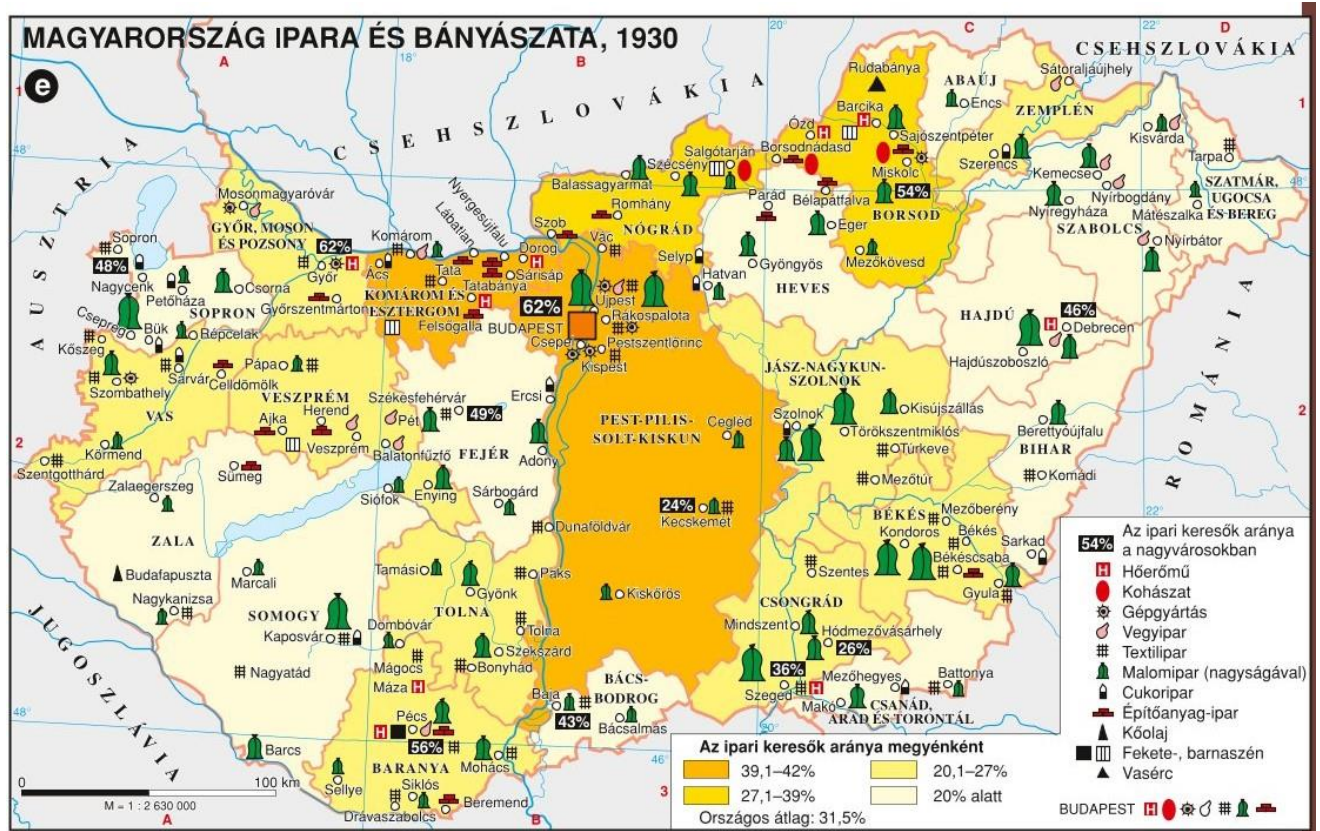
A rossz gazdasági helyzet miatt megszorításokra, a lakosság adóterhének növelésére volt szükség, amit Bokros Lajos pénzügyminiszter vezetett be (Bokros-csomag). Emiatt elveszítette a kormány a népszerűségét, de az ország gazdasági helyzete javulni kezdett. A kétezres évek elejére az ország gazdasági helyzete stabilizálódott. Lezárult a privatizáció, a piacgazdaságba történő átmenet és kiépült a kapitalizmus.

Hasznos térképek:

55. oldal b) térkép

57. oldal e) térkép

69. oldal a) térkép

II. 6. Erdély etnika és vallási helyzete a XVI-XVIII. században

A történelmi Erdély (Király-hágón túli területek) középkori Magyar Királyságon belüli, számos tekintetben különleges, sajátos fejlődése az Árpád-korban vette kezdetét. A XII. századtól kezdve külön tisztségviselő, a terület élén álló erdélyi vajda képviselte a királyi hatalmat. A XII.-XIII. század folyamán érkezett német nyelvű szász telepések (II. Andrástól 1224-ben kaptak kiváltságot – Andreanum) és az Erdély keleti, dél-keleti részébe beköltöző kiváltságokkal rendelkező, határőri feladatokat ellátó székelyek letelepedése révén kezdetét vette az a sajátos közjogi, társadalmi fejlődés, amely a kora újkori (XVI-XVIII. századi) viszonyokat meghatározta.

A terület rendi fejlődése szempontjából az 1437-es Budai Nagy Antal nevével fémjelzett parasztfelkelés során megkötött kápolnai unió bizonyult döntő fontosságúnak. Ennek értelmében Erdélyben három politikai nemzet jött létre, melyek érdekeiket közösen képviselték. Ezek a következők voltak:

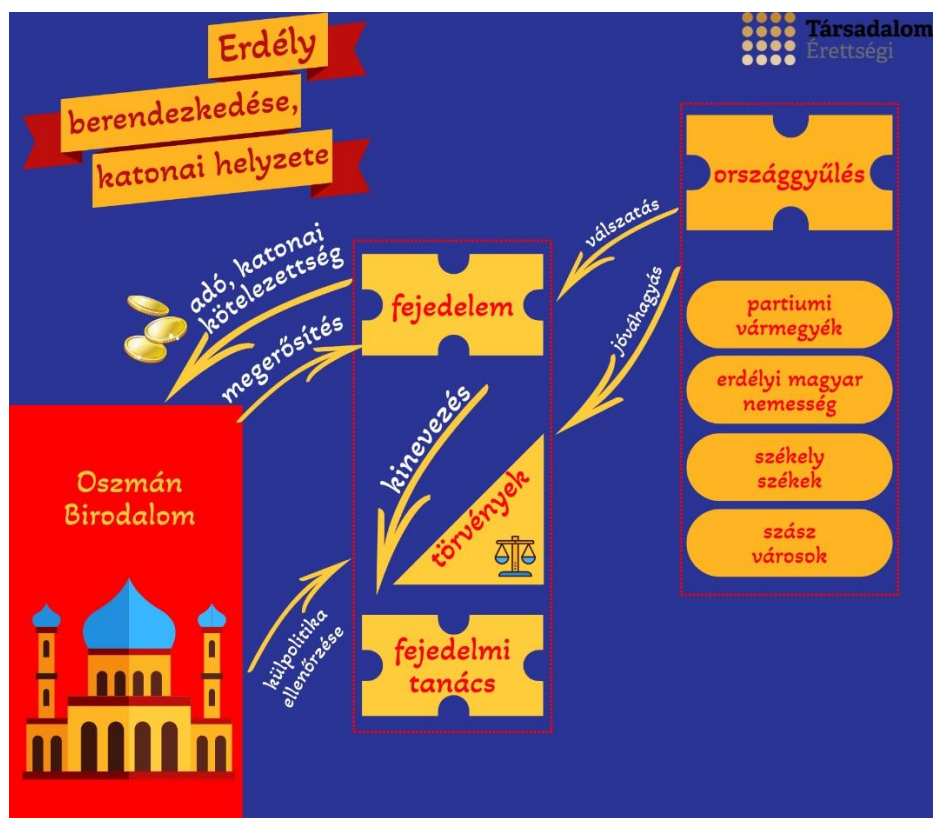
- ❖ Szász városok
- ❖ Székely székek
- ❖ Vármegyék magyar nemessége

A terület lakosságának kb. 20-25%-t kitevő, elsősorban jobbágyi sorban élő ortodox vallású románság nem rendelkezett önálló politikai önszerveződéssel.

Buda 1541-es török kézre kerülését követően Erdély vált János Zsigmond keleti országrészre kiterjedő királyságának központjává. Az ezt követő, Erdélyi Fejedelemség létrejöttét jelentő 1570-es speyeri egyezményig terjedő időszakban alakultak ki az a sajátos berendezkedés, ami a török korban a terület politikai és vallási életére volt jellemző.

A központi hatalom megerősítésére törekedve János Zsigmond konfliktusba kerül a kiváltságait megőrizni akaró székelyekkel, amely azok 1562-es sikertelen felkelésében csúcsosodott ki. Ezt követően a székelyek egyre nagyobb tömegei veszítették el szabad státuszukat, ami viszont együtt járt Erdély katonai erejének csökkenésével is. Emellett az ekkor zajló reformáció eredményeként a szászok áttértek az evangélikus, a magyarok pedig a református vagy unitárius hitre. A székelység jórészt megmaradt katolikusnak. A nagyfokú vallási megosztottság ellenére azonban nem alakultak ki véres konfliktusok a különböző felekezetek között, köszönhetően annak, hogy az 1568-as tordai országgyűlés biztosította a négy bevett vallás, a katolikus, evangélikus, református és az unitárius szabadságát. Emellett természetesen a románság is szabadon gyakorolhatta ortodox vallását. Az Erdélyben megvalósuló, a korszak Európájában egyedülálló vallási türelem egyrészt mérsékelte a belső konfliktusokat, másrészt, számos vallási üldözés elől menekülő számára biztosított menedéket.

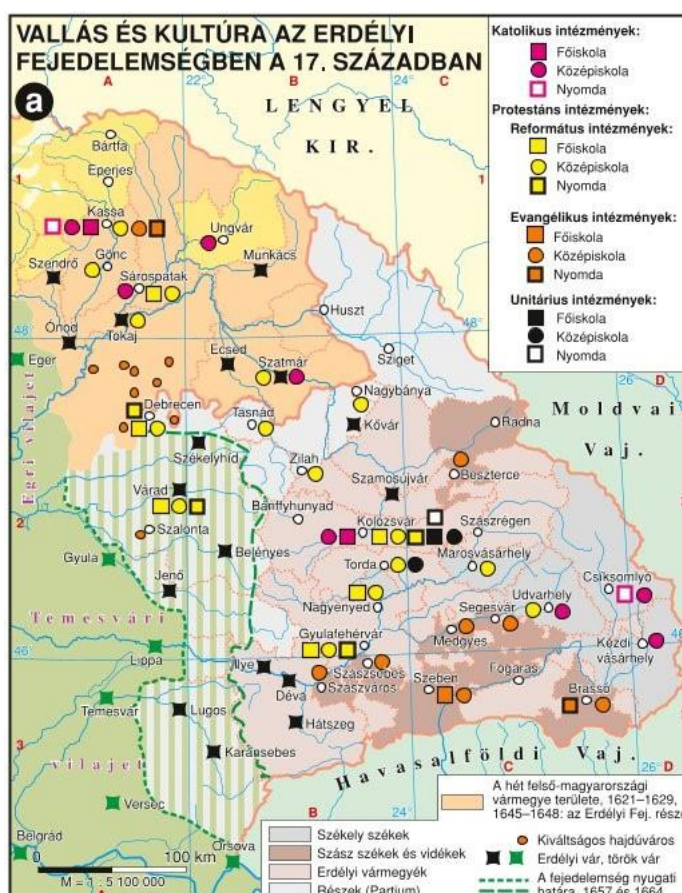
A XVI. század végén az Erdélyi Fejedelemség megközelítőleg 700 ezer lakossal rendelkezett, melyből kb. 47% volt magyar, 24% román, 16% szász és 13% székely. A 17. századi háborúk, különös tekintettel II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratát követő török és krími tatár támadásainak következtében (1658) jelentős népességcsökkenés következett be, ami egyfelől jelentősen csökkentette Erdély politikai, gazdasági erejét, valamint elindította azt a Kárpátokon túlról érkező betelepődési hullámot, melynek eredményeként a románság került többségbe.

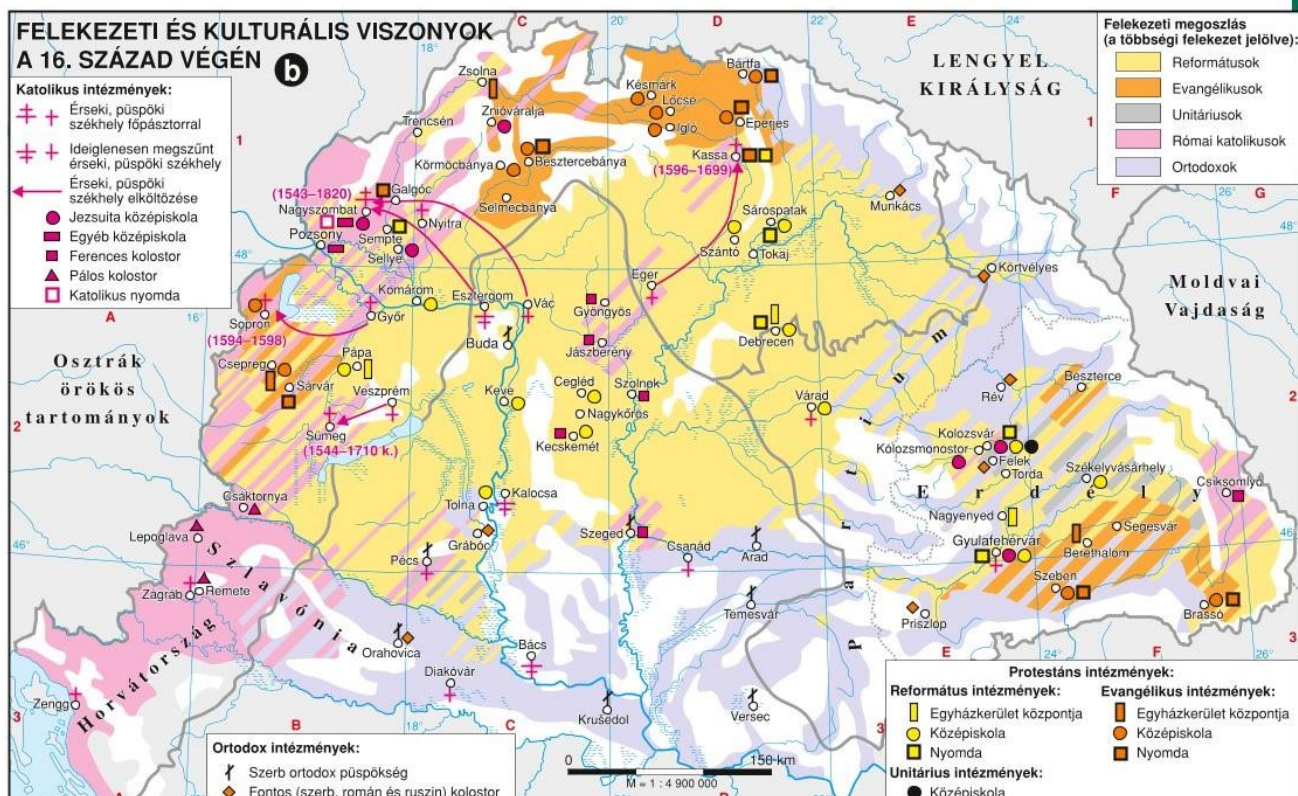
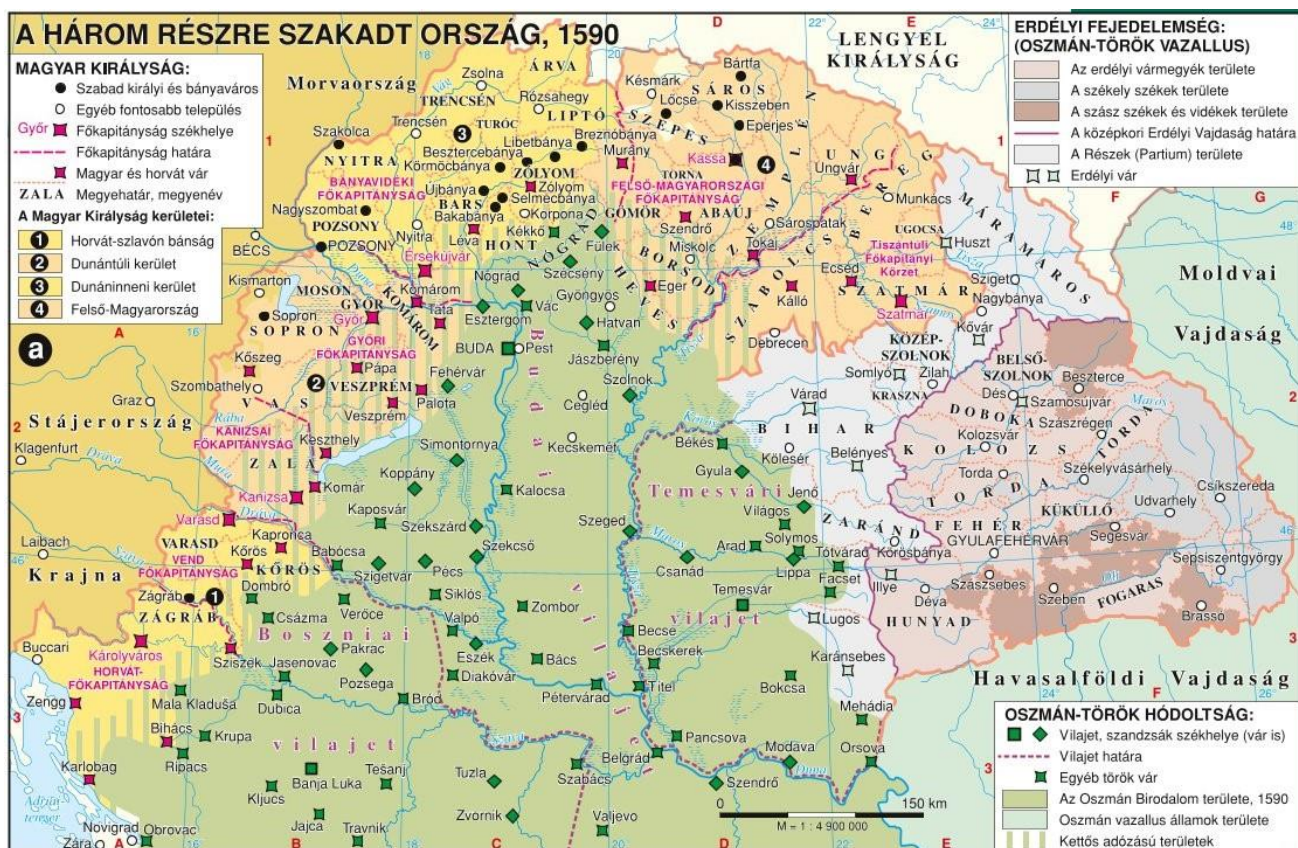
A török uralom magyarországi összeomlásával párhuzamosan Erdély is Habsburg kézre került. Az 1691-ben kiadott Diploma Leopoldium értelmében a vallásszabadság megmaradt, nem korlátozták a nem katolikus vallásúak hivatalviselését, de Erdélyt Magyarországtól külön választva nagyfejedelemségként kormányozták, megmaradt a saját rendi országgyűlése is.

A XVIII. század első évtizedeiben Erdély népességének 30-31% magyar/székely, 48-50% román, 17% német/szász nemzetiségű volt. A korszakban a székelyek maradék kiváltságait is elvesztették. 1764-ben a központilag szerveződő határőr ezredekbe való betagozásuk miatti ellenállásuk vezetett a Mádéfalvi veszedelemhez, ami 200 ember halálát és a székelység egy részének Bukovinába költözését eredményezte. Húsz évvel később, 1784-ben robbant ki az Erdélyi-középhegység vidékén Hóra/Horea által vezetett erdélyi román parasztfelkelés, amelynek részben már etnikai okai is voltak. A többségében románokból álló felkelők, a magyar megyei kormánysszékeket okolták rossz helyzetükért és a lázadásuknak több magyar település is áldozatul esett, mire a hadsereg leverte a felkelést. Erdély lakosságát ekkor már 55-58%-ban a románság tette ki, amely viszont továbbra sem rendelkezett politikai képviselettel. 1785-ben II. József megvonta az erdélyi szászok II. András által adományozott kiváltságait.

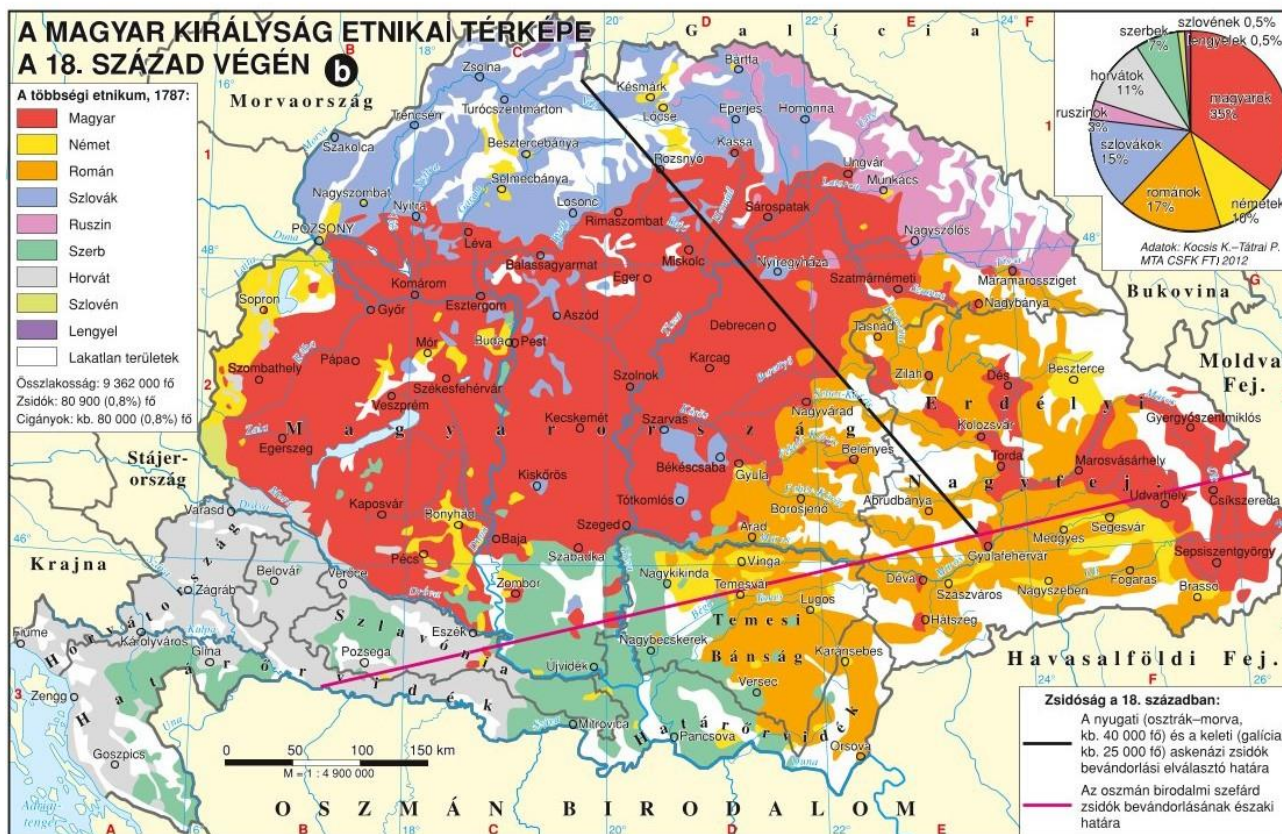
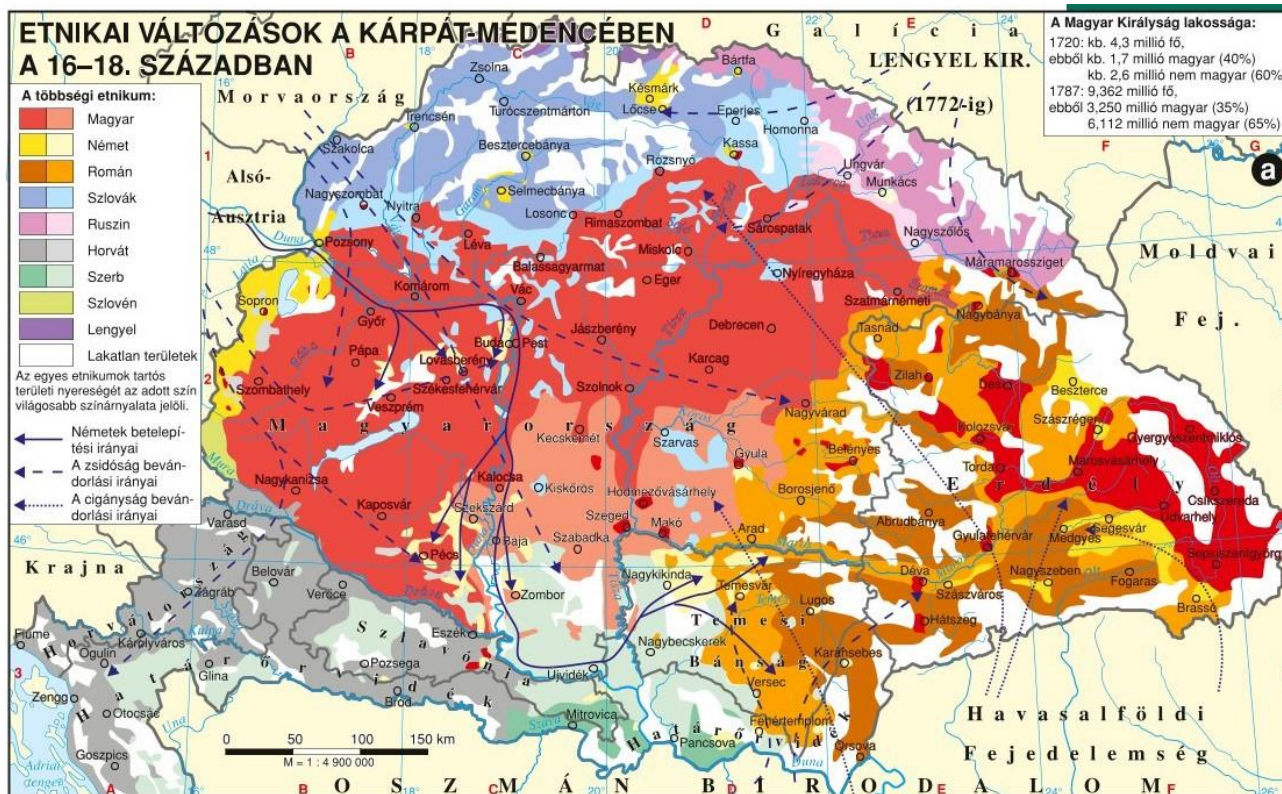
Hasznos térképek:

33. oldal a) térkép

29. oldal a) és b) térkép

37. oldal a) és b) térkép

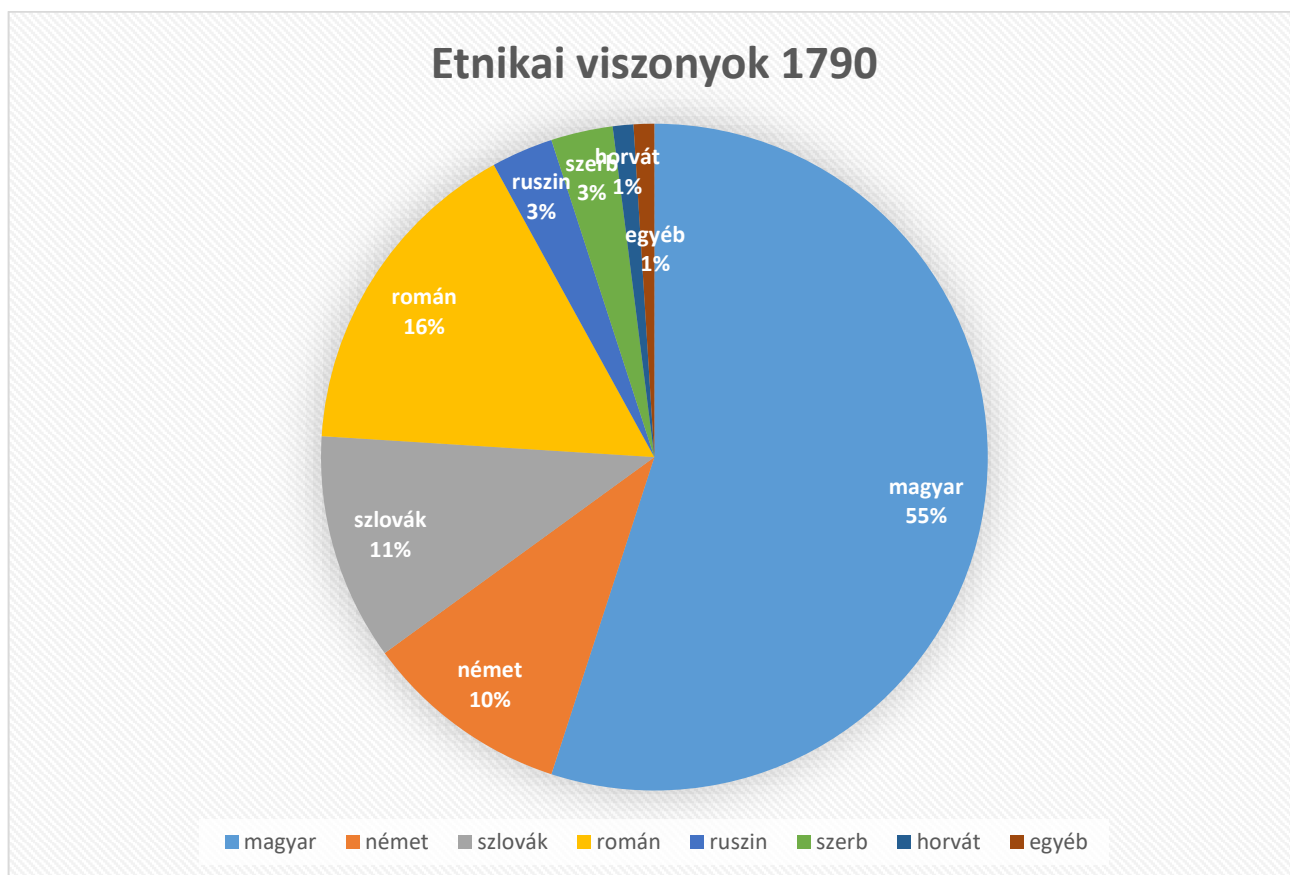
II. 7. Demográfiai és etnikai változások Magyarországon a XVIII. századtól az 1920-as évekig

A történelmi Magyarország középső területeire kiterjedő 150 éves török uralom fontos fordulópont a Kárpát-medence etnikai viszonyainak alakulásában. Az elsősorban a magyarság által lakott vidékek két alkalommal, a tizenötéves háború (1591-1606) és a török alóli felszabadító háborúk (1683-1699) során is hosszú évekre hadszínterré váltak, melynek eredményeként hatalmas területek néptelenedtek el. De több nemzeteken át elhúzódó háborús állapotok nem csak a hódoltság területén, hanem a három részre szakadt ország minden részében negatívan hatottak a népszaporulatra. Ezt jól mutatja, hogy amíg a XV. század végén 3.5 millió volt az ország lakossága, addig a XVIII. század elejére ez a szám csak 4-4.5 millióra nőtt, mialatt Nyugat Európa lakossága megsokszorozódott.

A török kiűzést jelentő 1699-es karlócai, majd Temes-köz felszabadulását jelentő 1718-as pozserováci béke megkötése után két típusú migráció is megindult az elnéptelenedett, gyéren lakott területek felé. Egyfelől a sűrűbben lakott északi és nyugati országrészből, valamint Erdély felől érkeztek telepések a földesurak hívására, akik az újonnan birtokba vett területeiket akarták megműveltetni a telepésekkel, ezért különböző kedvezményekkel csábították a nem csak magyar, hanem szlovák, román és ruszin jobbágyokat. Másfelől államilag szervezett központi betelepítések is zajlottak a Habsburg kormányzat részéről, melynek az volt a szándéka, hogy hatalmának megszilárdítása érdekében minél több katolikus német költözzön az országba. Ezért ezek az állami szervezésben betelepülő németek nemegyszer jelentős adókedvezményeket kaptak és a hadsereg által teljesen felépített felvakkal várták őket.

Ezek mellett nagyszámban szerb nemzetiségű menekültek is érkeztek az ország déli határaitra akik a török uralom alól kerestek menedéket. Őket a bécsi vezetés Bácska és Bánát déli részére a török határ közelébe telepítette le és határőri feladatokat bízott rájuk.

Az évtizedekig tartó folyamat lévén gyökeresen átalakult az ország etnikai összetétele a XVIII. század végére. A szlovákság délebbre költözött a Kárpátokból, a Pilis-hegységben, Békés megyében is nagyobb csoportokban telepedtek le. A románság Erdélyen (ahol már a lakosság többségét alkotta), kívüli partiumi és bánáti vármegyékben is megjelent, a németek pedig lényegében összefüggő településhálózatokat hoztak létre a Bakonyban, Buda és Pest környékén, Tolnában, Baranyában, valamint Bácskában és Bánátban. A török határ mellett pedig szerbek kerültek többségbe. Ez jól látszott az ország lakosságának etnikai összetételében is, melyben bár továbbra is számszerűen magyarság volt a legnagyobb létszámú, ez csak relatív 41%-ot jelentett az ország 10 milliósra duzzadt lakosságában.

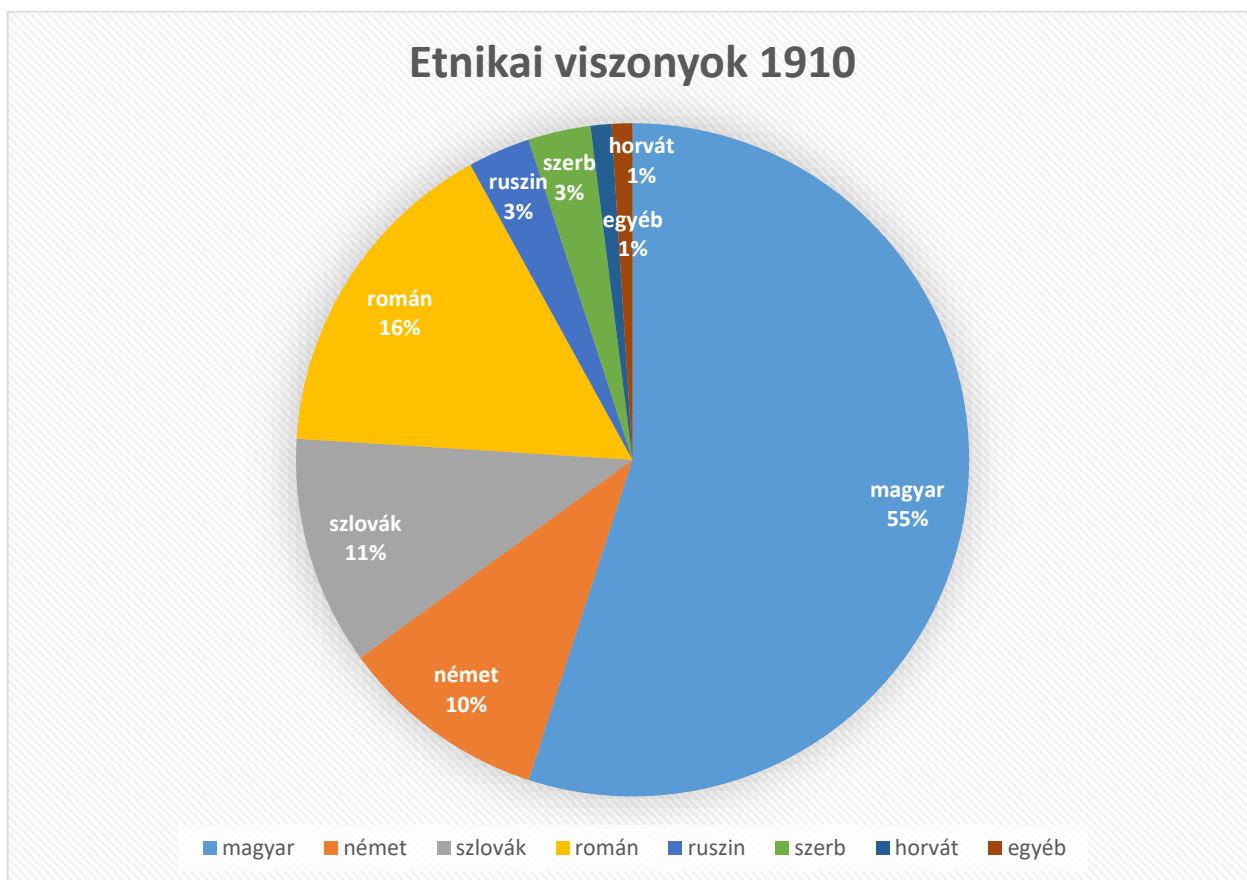
A nemzeti öntudatra ébredés a magyarságnál a XVIII. század második felére, a nemzetiségek többségénél a XIX. század első felére tehető. A magyar politika azonban a nemzetiségek önálló nemzettudatának megjelenését politikai értelemben nem vette figyelembe, hanem „egy politikai nemzet” koncepciójában gondolkodott. Vagyis a reformkorban úgy vélték, hogy a Habsburg kormányzattól kivívott politikai jogok ugyanúgy érvényesek mindenki számára az országban függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszélnek, így a nemzetiségek önálló követeléseit nem vették figyelembe, ami a magyarság és a nemzetiségek közötti konfliktushoz vezetett. A nemzetiségek megalkották a maguk eredettudatát, mely legtöbbször a magyarsággal történő szembe helyezkedéssel definiálja saját magát. A román-dákóromán, a horvát-illír, a szlovák-morva eredet hangsúlyozása mind azt az üzenetet hordozza, hogy ezek a népek már a magyarság honfoglalása előtt a Kárpát-medencében éltek, így legalább annyi, ha nem több joguk van a politikai önrendelkezéshez, mint a magyaroknak. 1848-ban ezt a konfliktust tudta kihasználni Bécs, amikor a horvátokat, szerbeket, erdélyi szászokat és románokat is rá tudta venni a magyar kormány elleni fegyveres harcra és arra, hogy területi autonómiát, különválást követeljenek.

1849-ben a Szemere-kormány végül igyekezett megbékíteni a nemzetiségeket. Elismerte a nyelvhasználati és kulturális jogaikat, de ez a szabadságharc leverése miatt nem jelentett tartós megbékélést.

Bár a szabadságharcot leverték és a nemzetiségek a „győztes” oldalon voltak, Bécs nem teljesítette az ő követeléseiket sem. „Ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésből”, ők is a központi abszolutisztikus kormányzat alá kerültek 1867-ig.

Az 1867-es kiegyezést követően 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény az egyéni szabadságjogokat és széles körű egyéni nyelvhasználatot biztosított, de elutasította a követelt kollektív jogokat. A törvény kimondta, hogy a nemzetiségek a közigazgatás, az oktatás, illetve a bíraskodás alsó- és középfokú

szintjén szabadon használhatják nyelvüket. Az országban élő nem magyarok saját anyanyelvüket használva az élet legtöbb területén érvényesülhettek. A századfordulóra azonban ismét kiéleződött a konfliktus az akkor 18 milliós ország lakosságának 55%-t kitevő magyarság és a nemzetiségek között.

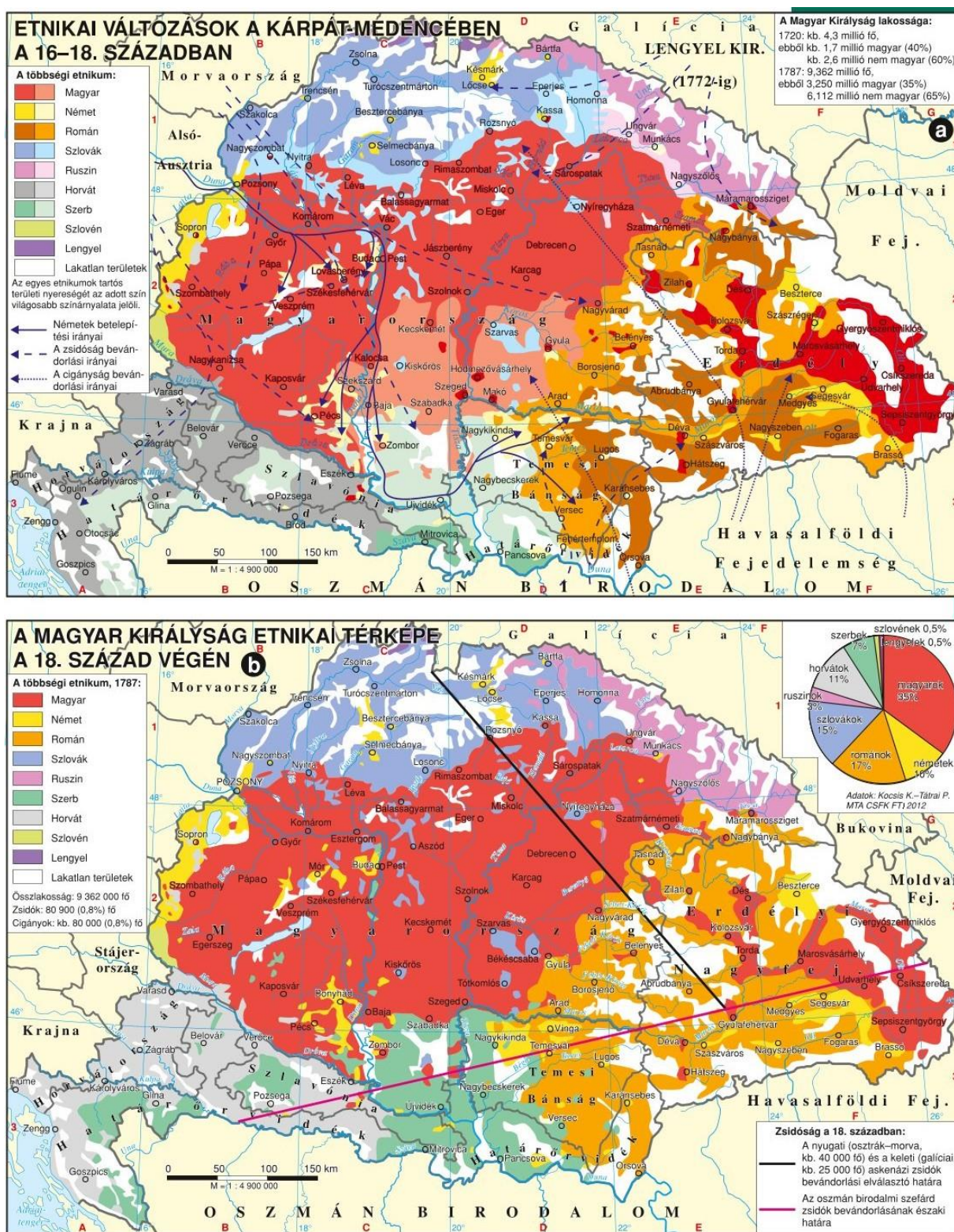

Az 1907-ben elfogadott nyelvtörvény számos területen hátrányosan érintette a nemzetiségek nyelvhasználati és kulturális jogait és érezhetővé vált a kormányzat részéről az erős magyarosítási szándék (magyar nyelv kötelező oktatása), ami ellenállást váltott ki a nemzetiségi vezetőkben.

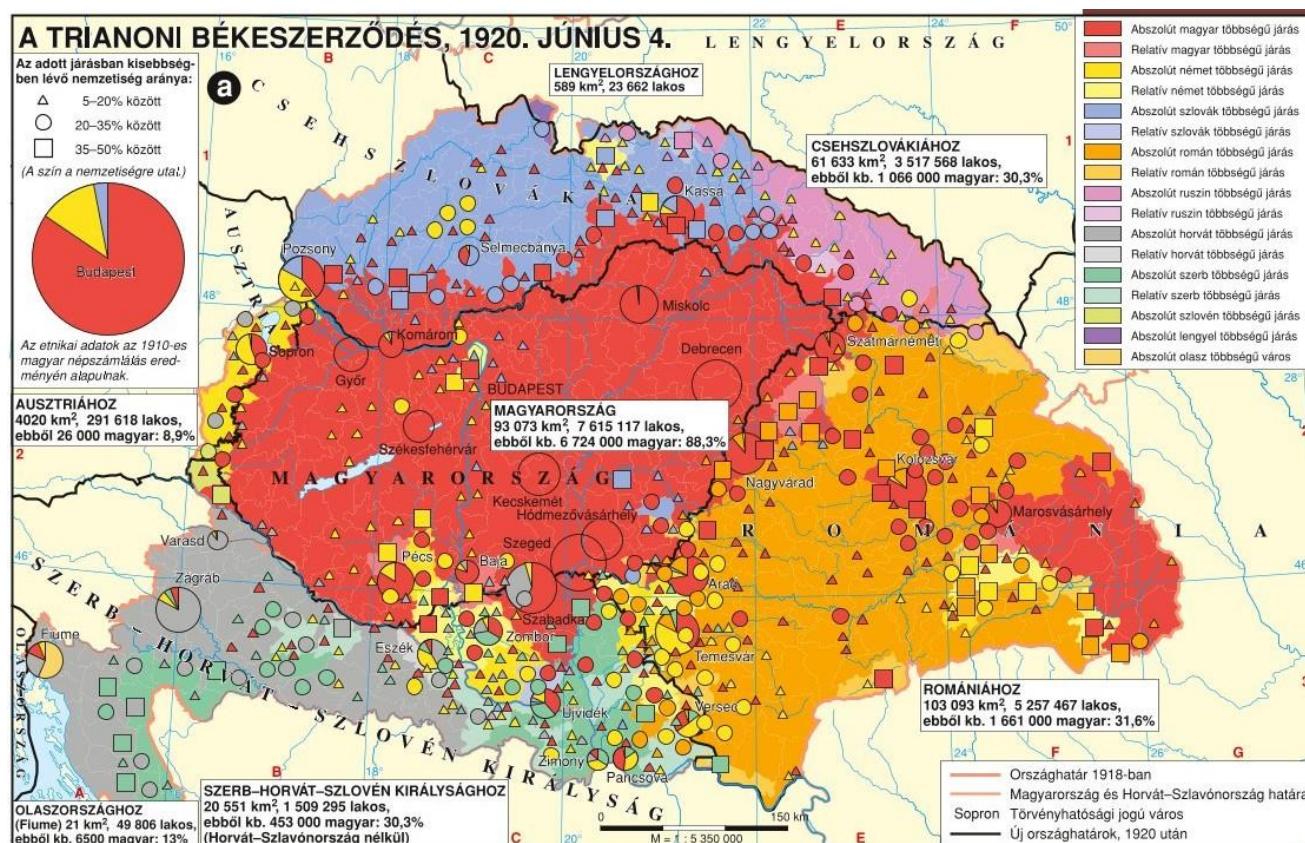
Az első világháború alatt az antant hatalmak érdekelték voltak a Monarchia destabilizálásában, ezért támogatni kezdték a nemzetiségek önállósodási törekvéseit, magukévá téve azt a felfogást, mely szerint a Monarchia a „népek börtöne”, ahol a nemzetiségek magyar és német elnyomás alatt élnek. Ez a felfogás tükröződött később a Trianoni békeszerződésben (1920), mely szinte minden esetben a nemzetiségek követeléseinek kedvezett.

Trianoni döntést követően a 7.5 félmilliós Magyarország nemzetállammá vált, ahol a lakosság 90%-a magyarnak vallotta magát, viszont a magyarság harmada az ország határon kívülre, kisebbségi sorba került. 10%-os magyarországi kisebbség körében az asszimiláció az 1920-30-as években felgyorsult.

Hasznos térképek:

37. oldal a) és b) térkép

II. 8. Budapest világvárossá fejlődése

A mai Budapest területén az első városi jellegű települést a rómaiak hozták létre Aquincum néven, aminek helyén a középkorban létrejött Óbuda. Emellett a középkorban Pest és a tatárjárást követően Buda is kialakult, ami hamarosan királyi székhellyé vált. A török hódítás során a fejlődés megakadt, a felszabadítást követően azonban hamar fejlődésnek indultak a középkori városmagok és a XVIII. század végére Pest-Buda-Óbuda már az ország kiemelten fontos kulturális és igazgatási központjának számított, hiszen 1770-ben Pestre költözött a nagyszombati egyetem, valamint II. József Budára helyezte a Magyar Kamarát és a Helytartótanácsot.

A XIX. században a polgárosodás és az iparosodás folyamatának felgyorsulása tovább segítette a három város fejlődését, ám ekkorra Pest fejlődésének üteme kezdte lehagyni Budát és Óbudát. ezt jelzi, hogy a reformkorra már 150.000 fős összlakossággal rendelkező két várost, Budát és Pestet gyakran együtt Pest-Budaként emlegették.

A XIX. század első felében lezajlott fejlődésben fontos szerepe volt József nádor Habsburg főherceg, valamint gróf Széchenyi István tevékenységének. József nádor nevéhez fűződik többek között Pest klasszicista arculata, az egykori Német Színház, a Gellért-hegyi csillagvizsgáló, a Ludovika Akadémia és több vasútvonal építése, a Városliget rendezése, a Margitsziget parkosítása, az új pesti és lipótvárosi negyed fejlesztése, a műszaki felsőoktatás megerősítése. Emellett jelentős adományokkal támogatta többek közt a gróf Széchenyi Ferenc által alapított Nemzeti Múzeum és Könyvtárat, (később ebből önállósult a Széchenyi Könyvtár) és a gróf Széchenyi István által alapított Magyar Tudományos Akadémiát.

Az 1838-as nagy árvíz hatalmas károkat okozott és több mint 150 volt a halálos áldozatok száma, de az ezt követő újjáépítés lendületet adott a város további fejlődéséhez.

Széchenyi eltökélt szándéka volt, hogy Pest-Budából (amit először Ő nevezett Budapestnek) méltó európai fővárost fejleszt. Ehhez szükség volt a két városrész közötti állandó kapcsolat megteremtésére, melyet a Lánchíd megépítése (1840-1849) biztosított, ami a Duna magyarországi szakaszának egyedüli állandó folyami átkelője volt a korban, így nagymértékben elősegítette a város további fejlődését, valamint az első rést is jelentette a nemesi adómentességen, mivel elfogadták, hogy a megépülő hídon a nemeseknek is kell majd hídpénzt fizetniük.

A híd építése mellett a város ipara is rohamos fejlődésnek indult. Óbudán hajógyár létesült, a Pesten épült hengermalom (Széchenyi kezdeményezésére) pedig az élelmiszeripar fejlődését jelezte. Közlekedés is rohamosan fejlődött, a korszakban már napi gőzhajójárat kötötte össze Pest-Budát Béccsel és Pestről kiindulva épült meg az ország két első vasútvonala is, melyek közül az első Vácra, a második Szolnokra vezetett.

A reformkor végére, annak ellenére, hogy az országgyűlés továbbra is Pozsonyban ülésezett, Pest-Buda vitathatatlanul az ország politikai központjává vált, a március 15-i forradalom is itt robbant ki.

A szabadságharc leverését követő elnyomás éveiben sem veszítette el jelentőségét (ekkor épül a Gellért-hegyen erődként a Citadella) Pest-Buda. 1865-ben megépült a Vigadó. 1867-ben a kiegyezés után pedig Ferenc Józsefet már nem Pozsonyban, hanem itt koronázták magyar királlyá.

A kiegyezés után a város fejlődése még jobban felgyorsult. Fontos politikai céljá vált, hogy az országnak méltó fővárosa legyen, amely képes felvenni a versenyt a Monarchia „társfővárosával” Béccsel. Ezért

törvényt hoztak Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről. Az így létrejövő új város a Budapest nevet kapta. Az egyesített főváros 1873. november 17-én kezdte meg működését.

A Budapesti beruházások, infrastruktúra fejlesztésére létrehozták a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, mely Podmaniczky Frigyes irányítása alatt olyan városfejlesztési projekteteket koordinált, melyek a mai Budapest képét is meghatározzák. Ilyen volt a sugárutak (pl.: mai Andrásy út) és körutak kialakítása, hídépítés (Margit híd 1877). Az ekkor elindult fejlesztéseknek köszönhetően XIX. század második felében Budapest Európa egyik leggyorsabb ütemben növekvő városa volt. 1870-ben még csak a 17. helyen állt az európai városok nagyságrendi rangsorában, 1900-ban pedig már a 8. helyre került. Lakosainak száma 1870-ben 270 ezer, 1910-ben pedig már 880 ezer, s a növekedés 80%-ban bevándorlásból származott. Emellett a város technikai fejlődése is gyorsütemű volt. 1878-ban bevezették az elektromos közvilágítást, és 1881-ben telefonközpontot hoztak létre, aminek 1894-re már 700 előfizetője volt.

Az 1896-ban zajló millenniumi ünnepségek keretében számos új beruházással, épülettel gazdagodott Budapest (Iparművészeti Múzeum, Műcsarnok, Vajdahunyad vár, Vígsház, Hősök tere, Halászbástya, Ferenc József híd néven a mai Szabadság híd) és a kontinensen elsőként itt indult be a földalatti vasúti közlekedés is (Millenniumi Földalatti Vasút). Igaz, nem készült el a millennium évében, de már folyamatban volt a Szent István Bazilika és az Országház építése is.

Az ipar fejlődésével párhuzamosan a város határában megjelentek a gyárak és a hozzá kapcsolódó munkásnegyedek is (pl.: Angyalföld, Kőbánya), emellett a város agglomerációjában lévő települések is fejlődtek, iparosodtak (pl.: Kispest). 1910-ben Budapest lakossága meghaladta a 880.000 főt, ekkora már Európa-szerte híres volt pezsgő kulturális életéről, kávéházairól, gyógyfürdőiről, szórakozóhelyeiről és éjszakai életéről.

Az első világháború és az azt követő események, a Tanácsköztársaság és a Trianoni békeszerződés azonban megakasztották a város addigi fejlődését. A lakosság viszont az elszakított országrészekből menekülőkkel is növekedett, és az 1930-as évek meghaladta az egymilliót. A tömeges lakásigény miatt szegények tömegei éltek nyomornegyedekben is (például a Mária Valéria lakótelep). Sokan laktak pályaudvarokon, vasúti vagonokban.

Budapest 1944 december és 1945 februárja között lezajlott harcokban súlyos károkat szenvedett. A város több mint százezer civil lakosa vesztette életét a bombázásokban, a nyilas terror tömegmészárlásában, a szovjet katonák kegyetlenkedéseiben. Másokat az ostrom előtt vagy utána deportáltak koncentrációs táborokba vagy a Szovjetunió munkatáborába. A háború során Budapest valamennyi hídja, a Budai Vár, valamint a középületek és lakóépületek jelentős része teljesen megsemmisült. A belső városrészek szinte minden utcájában voltak helyreállíthatatlanul elpusztított épületek.

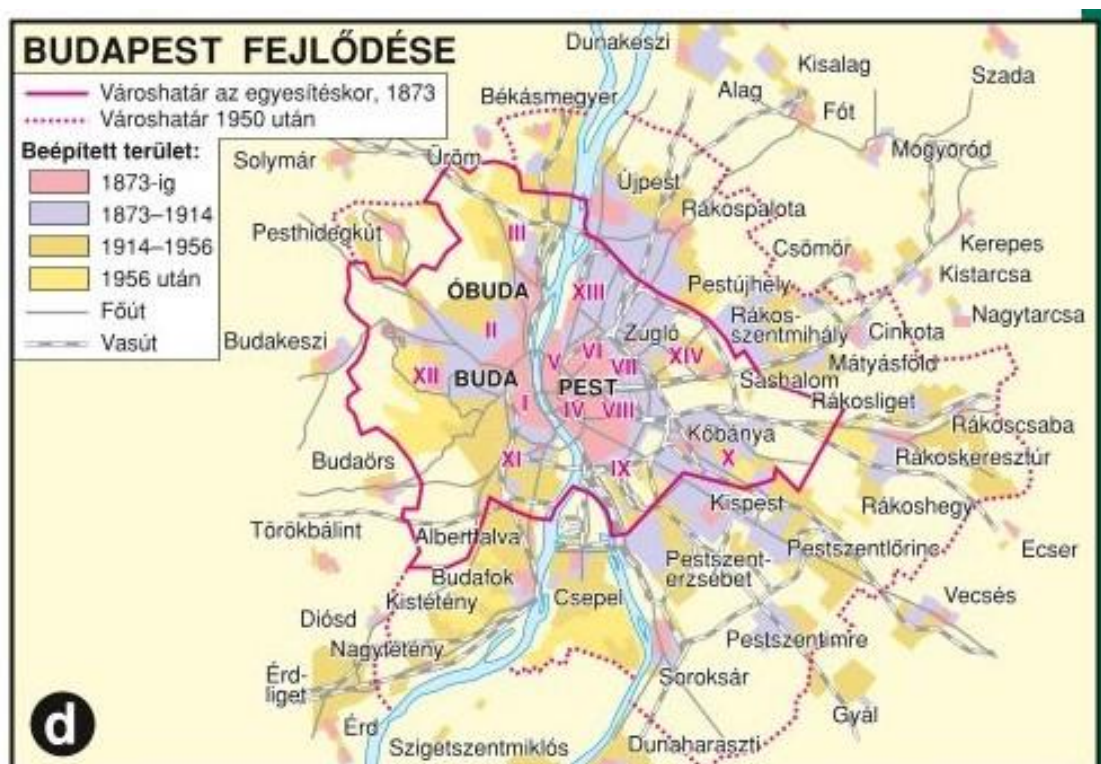
1950-ben a Budapest környezetében lévő városiasodott települések (többek között például: Csepel, Újpest, Kispest, Pesterzsébet.) hozzácsatolásával létrejött az ún. Nagy-Budapest, ami megfelel a város mai közigazgatási határainak.

Az 1956-os forradalom központja Budapest volt. Az 1960-as évek második felére befejeződött a világháborús károk helyreállítása. Újjáépültek a hidak, utolsóként 1964-ben az Erzsébet híd. 1970-ben átadták a metró M2-es vonalának első szakaszát, majd 1976-ban pedig az M3-as metróvonal első szakaszán indult meg a forgalom. Budapest lakossága 1980-ban érte el a növekedési csúcspontját, akkor mintegy 2 millióan éltek a városban. A lakáshiány lakótelepek felépítését tette szükségessé, mint például

Kispest, Békásmegyer, Újpalota, Újpest, Gazdagrét, Kelenföld, Lágymányos, Rákospalota, József Attila-lakótelep.

A rendszerváltás után a Főváros lakossága csökkenni kezdett. Ma 1.7 millióan lakják Budapestet. Ennek egyik magyarázata, hogy sokan kiköltöztek az olcsóbb ingatlanárak miatt a főváros környéki agglomerációs településekre, de dolgozni, tanulni jórészt még mindig Budapestre jár be. A város továbbra is nem csak Magyarország, hanem az egész Kárpát-medence egyik legjelentősebb gazdasági és kulturális központja.

Hasznos térképek:

49. oldal d) térkép

II. 9. Demográfiai változások Magyarországon 1945-től

Magyarország a második világháborúban súlyos emberveszteségeket szenvedett. A teljes lakosság arányához viszonyítva Lengyelország, a Szovjetunió és Németország után Magyarország szenvedte el a legnagyobb népességvesztést. Az ország 1944-1945 között hozzávetőlegesen félmillió állampolgárát veszítette el a mai ország területéről, ebből 200 000 a holokauszt áldozatainak száma. Fontos népmozgás volt a magyarországi németek Németországi kitelepítése, melynek jegyében 1946-1947 között mintegy 180.000 német nemzetiségű magyar állampolgárt deportáltak Németország területére. Emellett az 1946-ban aláírt Csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény keretében 60.000 magyarországi szlovák települt át Csehszlovákiába és 120.000 ezer felvidéki magyar Magyarországra. A béke beköszöntével jelentősen lecsökkent a halálozási ráta, és növekedett a születési ráta, így felgyorsult a népességnövekedés.

Az 1940-es évek második felében az ország további több százezer állampolgárt veszített (németek kitelepítése, zsidók kivándorlása Izraelbe és a szovjet csapatok elől nyugatra menekülők), ezt a veszteséget azonban pótolta a határon túli magyarok bevándorlása és a természetes szaporulat. A Rákosi-korszakban a Ratkó Anna népjóléti- majd egészségügyi miniszter nevét viselő intézkedések hatására jelentősen csökkent a halálozási ráta, részben a társadalombiztosítás általános kiterjesztése miatt, a gyermektelenségi adó bevezetése és az abortusztilalom szigorú betartása miatt, pedig látványosan megemelkedett a születések száma, így a természetes szaporulat a magyar viszonyokhoz képest nagyon magas szintet ért el, évente 100 000 fővel gyarapodott az ország népessége. Az ebben az időszakban születetteket Ratkó-gyerekeknek szokás nevezni, generációjuk szembevető Magyarország korfáján. 1956-ban feloldották az abortusztilalmat, a forradalom leverése után pedig eltörölték a gyermektelenségi adót. A tömeges abortuszok (1960 és 1973 között több volt az abortuszok száma, mint a születéseké!) és a fogamzásgátlás elterjedése miatt az 1960-as évekre jelentősen lecsökkent a termékenység, azóta egy magyar nő az 1974-1977 közti kisebb demográfiai csúcsot leszámítva átlagosan 2-nél kevesebb gyermeket szül, így közel fél évszázada nem biztosított a népesség reprodukciója (újratermelődése).

Magyarország népessége 1980-tól kezdve csökkenő tendenciát mutat (akkor 10.7 millió volt az ország lakossága). A magas halandóság és az alacsony születésszám következtében a rendszerváltást követően hazánkban 1990 és 2005 között 460 ezer fővel fogyott a népesség, amihez nagymértékben hozzájárultak a gazdasági rendszerváltás által okozott szociális problémák (munkanélküliség, kiszámíthatatlanság). A népesség csökkenését azonban tompított a mintegy 200 ezer fős bevándorlás, elsősorban határon túli magyar lakta területekről, így az említett időszakban ténylegesen csak 258 ezer fővel csökkent a lakosság. Ez a fogyás, vagy kedvezőbb esetben stagnálás a XX. század második fele óta azonban nem csak Magyarországon, hanem egész Nyugat- Európában jelen van.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok eredményeként 2010-ben az ország lakossága 10 millió fő alá csökkent. 2021. január 1-jén 9.493.293 fő volt Magyarország lakossága. Meg kell még említeni, hogy 1945 után 2021-ben csökkent a leggyorsabb ütemben az ország lakossága a COVID járvány miatt, amely 2022 márciusáig 44.000 áldozatot követelt.

Bár az elmúlt években nőtt a születéskor várható élettartam, az ország népessége tovább csökken. Ennek a jelenségnek rendkívül összetett gazdasági és társadalmi okai vannak. Többek között szerepet játszik ebben a családmodellek, társadalmi szerepek és az egyéni életpályamodellek átalakulása.

Az egyik legfontosabb oka a születésszám csökkenésének, hogy a hosszabb tanulás és különböző gazdasági okok miatt kitolódott az önálló életkezdés. A fiatalok egyre kisebb számban és egyre később kötnek házasságot. A 25–35 éves kor közötti fiatal felnőtteknek megközelítőleg 33%-a él egyedül, vagy nem tartós párkapcsolatban. Emiatt pedig egyre később és egyre kevesebb gyerek születik a családokban. Az 1970-es években például a nők átlagosan 22,5 évesek voltak első gyermekük születésekor, ma már ez meghaladja a 28 évet (diplomásoknál 30 év).

A születéskor várható élettartam fontos mutatója az adott társadalom fejlettségének, valamint szociális- és egészségügyi ellátórendszer helyzetének.

A születés számok csökkenése mellett a másik komoly probléma, a magas halandóság. A világ 30 legfejlettebb országa közül Törökország után hazánkban hálnak meg átlagban a legfiatalabban az emberek. Hiába nőtt tehát a születéskor várható élettartam az elmúlt 30 évben - (nők: 65 → 77 év; férfiak: 60 → 72 év) – a népességszám fogy, mert az 1 évben születendők száma alacsonyabb, mint az 1 évben meghaltak száma.

A várható életkort sok tényező befolyásolja országon belül is, így területi alapon is változik az arány, például Budapesten magasabb a várható életkor, mint Észak- Kelet- Magyarországon.

A társadalomról az egyik legrészletesebb információt az úgynevezett korfa (lásd tétel végén) adja meg. Ez az ábra megmutatja azt, hogy az adott társadalomban hány adott életkorú férfi és nő van. A korfa alakjából lehet következtetni a társadalom típusára.

Amennyiben oszlop alakú, akkor stabil, kiegyensúlyozott társadalomról van szó, amelyben minden korosztály nagyjából azonos számban képviselteti magát. Piramis alakú korfánál fiatal társadalomról beszélünk, amelyben túlreprezentáltak a fiatalabb korosztályok, ilyenek pl.: az afrikai és ázsiai országok.

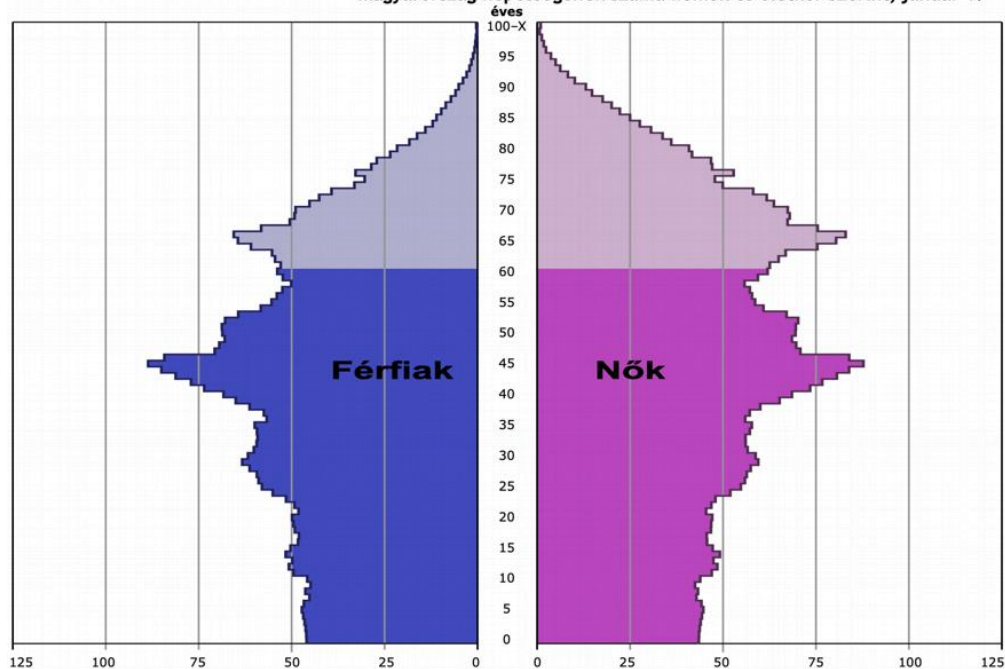
Fordított piramis alakú korfánál előregedő társadalomról beszélünk. Ez akkor áll elő, ha egy családban átlagosan kettő vagy annál kevesebb gyerek születik. Magyarország folyamatosan halad efelé a típus felé.

Az eddig tárgyalt demográfiai folyamatok, jelenségek egyik következménye a társadalom előregedése. Ez azt jelenti, hogy megnő az idősök száma, viszont a fiataloké csökken, így az egyre kevesebb aktív korúnak kell ellátni az egyre több nyugdíjast. Ez nem csak a nyugdíjrendszerben, de a munkaerőpiacon is komoly problémát jelent.

Ezen problémák kezelése érdekében az új nyugdíjrendszer szerint 2012. január 1-jétől számos nyugdíjellátás és nyugdíjjogosultság szűnt meg, mellyel az embereket próbálják visszaterelni a munkaerőpiacra. Továbbá megszűnt a korekedvezményes nyugdíj, a bányásznyugdíj, a művészn nyugdíj, a polgármesterek, országgyűlési- és európai parlamenti képviselők korhatár előtti öregségi nyugdíja, a korengedményes nyugdíj, valamint a fegyveres szervek és a Magyar Honvédség hivatásos állományú tagjainak szolgálati nyugdíja is. Ezzel, az új nyugdíjrendszerrel az állam azt akarja elérni, hogy minél többen vissza akarjanak menni dolgozni, és úgy megnőne a munkaerő.

Megoldást jelenthet a demográfiai problémákra a további családi kedvezmények bevezetése, a gyerekvállalás ösztönzése. Nagy probléma, hogy a már bevezetett családtámogatás és gyermekvállalási támogatások ellenére még mindig meghaladja a halálozások száma a születések számát. Amennyiben ez a tendencia folytatódik, az ország lakossága 2060-ra 8 millió fő alá csökkenhet.

Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, január 1.

2021 9 493 293 fő

2021 9 493 293 fő

Adatok Kijelölés törlése

61-X éves (szül. év: 1959 és előtte)

Férfiak: 1 007 181 fő

40,1%

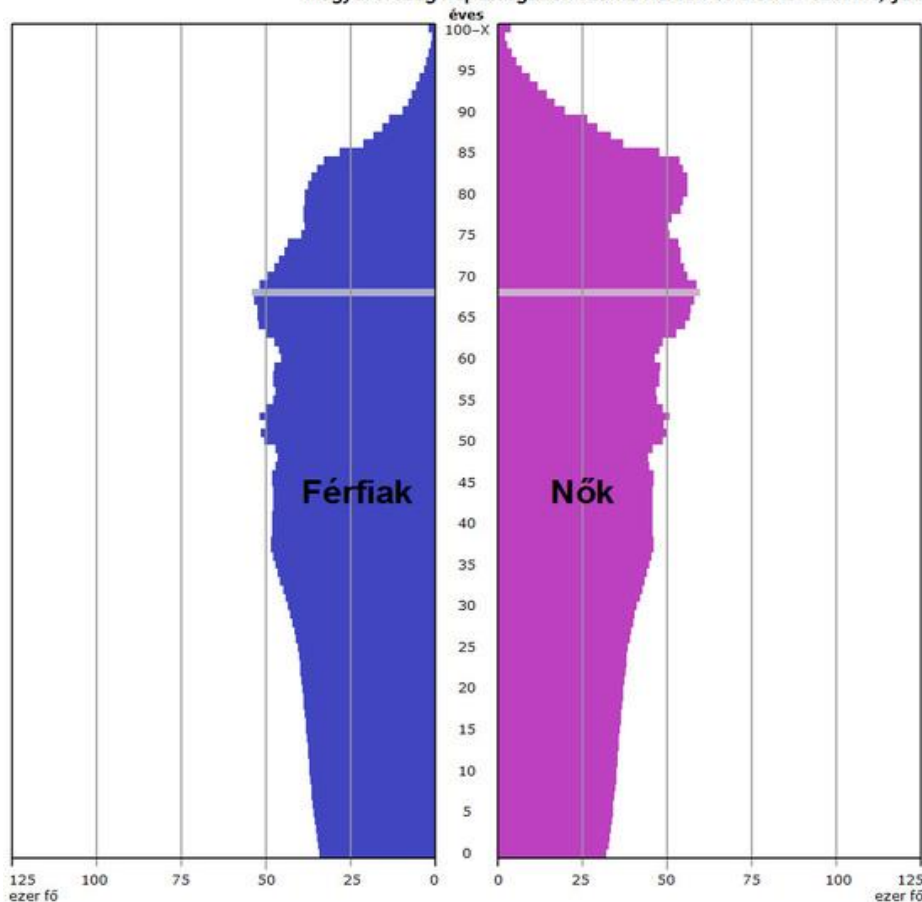
Nők: 1 503 117 fő

59,9%

Összesen: 2 510 298 fő

A népesség %-ában: 26,44%

Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, január 1.

2060 7 922 289 fő

Adatok

68 éves (szül. év: 1991)

Férfiak: 54 024 fő

47,5%

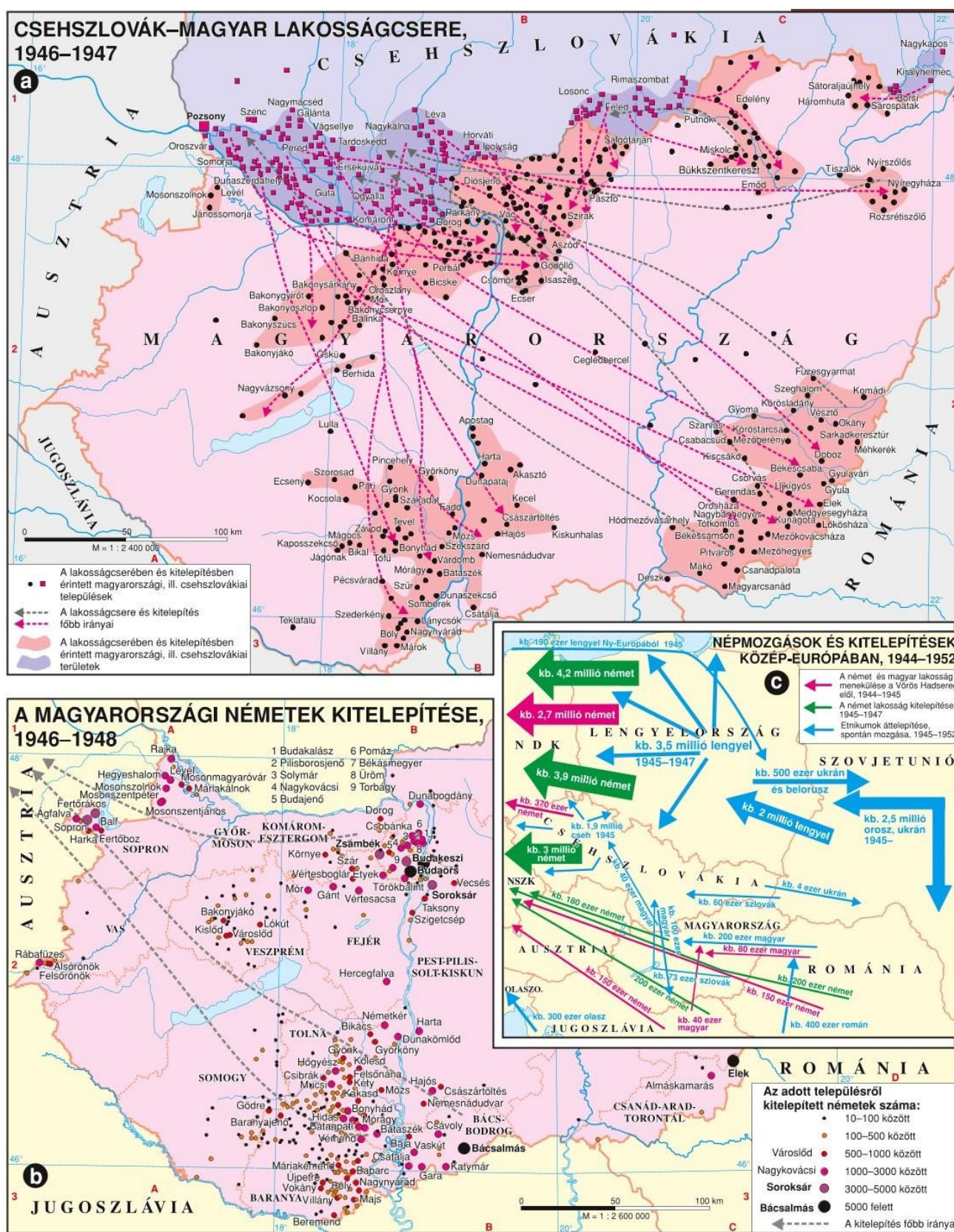
Nők: 59 691 fő

52,5%

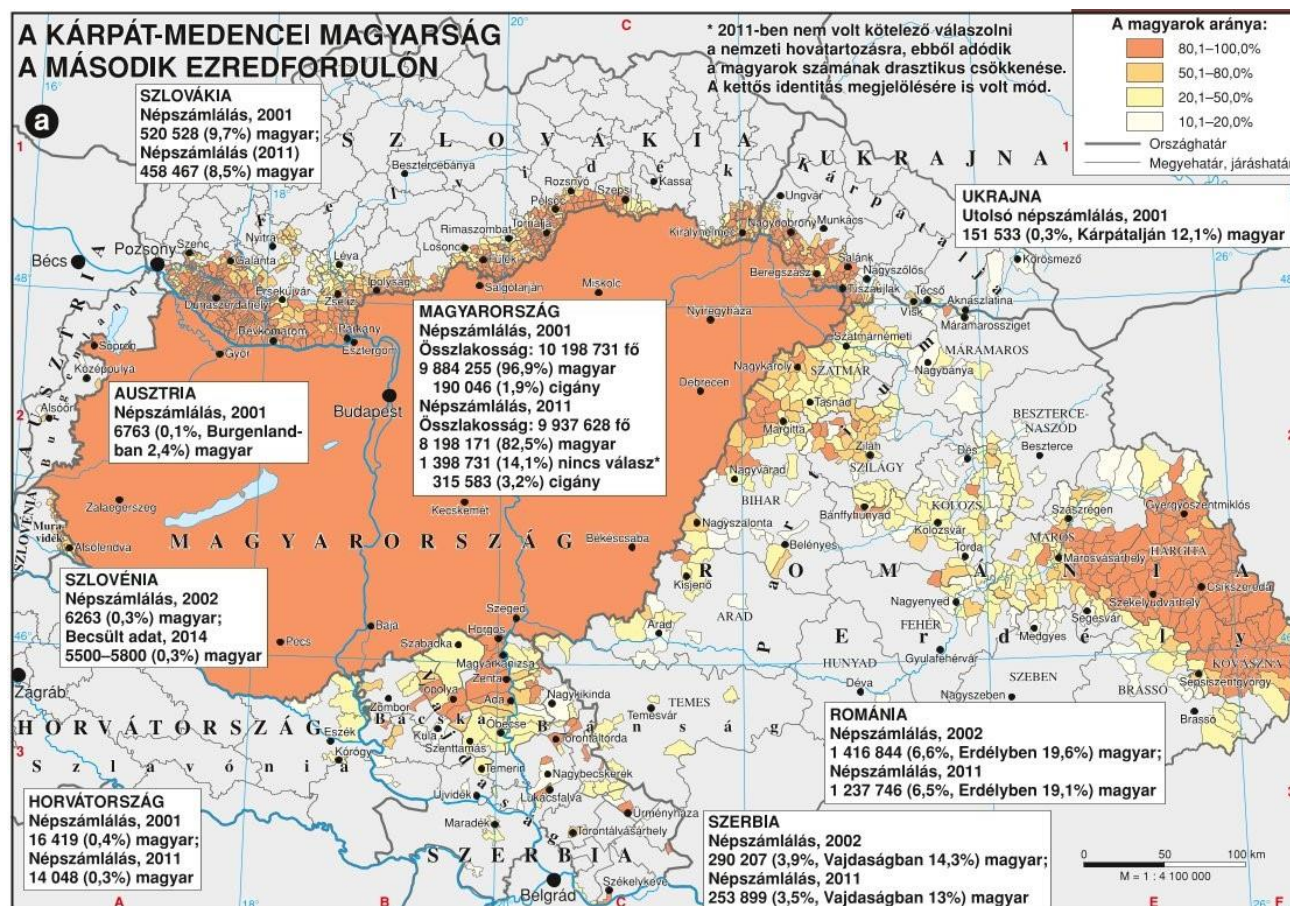
Összesen: 113 715 fő

A népesség %-ában: 1,44%

Hasznos térképek:

65. oldal a) b) és c) térkép

71. oldal a) térkép

III. 10. Államalapítás és az új rend megszilárdulása Magyarországon a X-XIII. században

Az állami fejlődés egyes elemei már a honfoglalás előtt megjelentek a magyarságnál, úgy mint a kettősfejedelemség vagy a törzsszövetségi rendszer (vérszerződés) kialakulása. A 894-895 között lezajlott honfoglalás, valamint az azt bebiztosító 907-es győztes pozsonyi csatát követően viszont a központi fejedelmi hatalom átmeneti gyengülése figyelhető meg. Újabb megerősödésére a 933-as merseburgi, majd 955-ös augsburgi vereségeket követően, a kalandozó hadjáratok lezárultával került sor, amikor a megerősödő Bizánci Birodalom és az újonnan létrejövő Német-római Birodalom közé szorult magyarság az Árpád-ház vezetésével elindult a keresztény-feudális Európába való integrálódás útján.

Az államalapítás

Géza fejedelem (972-997) jól átgondolt házassági politikát folytatott, annak érdekében, hogy megerősítse pozícióját a magyar törzsszövetségen belül, valamint a környező országokban. Ő maga az erdélyi Gyula lányát, Saroltát vette feleségül, lányait pedig a lengyel fejedelemhez, illetve a velencei dózsához adta feleségül. 973-ban követeket küldött I. Nagy Ottó német-római császárhoz quedlinburgba, ahol keresztény hittérítőket kért és elérte, hogy a későbbi II. Henrik császár húgát, Gizellát adják hozzá fiához, István herceghez cserében pedig lemondott a Lajtától nyugatra lévő magyar területekről. Ezzel sikerült kialakítania békés viszonyt a jelentős nyugati nagyhatalommal.

Bár a hittérítés már Géza uralkodása alatt elkezdődött, például ekkor alapították a pannonhalmi bencés kolostort, a fejedelem uralkodása alatt az új vallás nem terjedt el még széles körben. Géza halálát követően a trónutódlás kérdésessé vált, mivel addig az Árpád-házon belül a nemzetség legidősebb férfi tagja örökölte a trónt (szeniorátus elve), viszont a nyugati keresztény államokban az uralkodó első szülött fia volt az örökös (primogenitúra elve), ráadásul az Árpád nemzetség legidősebb tagja, Koppány, bár bizánci rítus szerint megkeresztelkedett, nem volt elkötelezett a kereszténység tényleges elterjesztése mellett. Ez a konfliktus végül polgárháborúhoz vezetett, amit István (997-1038) a feleségével az országba érkezett német lovagokra támaszkodva nyert meg. A hagyományok szerint Koppány vezért felnégyelték.

A Koppány feletti győzelmet követően Istvánt 1000 karácsonyán, vagy 1001 január 1.-jén királlyá koronázták a II. Szilveszter pápa által küldött koronával, így bebiztosítva, hogy az ország nem a német-római császár hűbérese. Bár, innentől számítjuk a középkori Magyar Királyság megalakulását még hosszú évtizedekbe került, amíg István a teljes ország tényleges urává vált. Az erdélyi Gyulát 1003-ban győzte le, az utolsó törzsfőt, a Tisántól déli részét uraló Ajtonyt pedig 1028-ban.

Az országrészek egyesítése mellett István párhuzamosan folytatta a hittérítést, az egyházszervezet kiépítését, a törvényalkotást és a vármegyerendszer kialakítását.

A hagyomány szerint István két érsekséget (Esztergom, Kalocsa) és tíz püspökséget alapított. A magyar egyházszervezet élén az esztergomi érsek állt. Az egyház hatalmát intenzív, nem ritkán erőszakos hittérítésekkel és földadományokkal alapozta meg. Törvénybe iktatta, hogy minden tíz falu köteles egy templomot építeni és vasárnap, kevés kitévétől eltekintve, mindenkinek köteleességévé tette a misére járást. Emellett bevezette az egyházi tizedet, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a termés egytizedét

az egyháznak kellett befizetni. Az egyház emellett az államigazgatásban, a királyi udvar írásos ügyeinek intézésében (oklevélkiadások) is fontos szerepet játszott.

A közigazgatási rendszer kiépítése érdekében István vármegyéket hozott létre. A vármegye élén a megyésispán állt. Ő képviselte az uralkodót a megyében, bíraskodott, beszedte az adót, háború esetén összegyűjtötte és vezette a megyei csapatokat, valamint felügyelte a királyi birtokok gazdálkodását. A megyében begyűjtött adó 1/3-át fordíthatta a megyésispán feladatai ellátására, az adó 2/3-a a király kincstárát illette meg.

Az országban István korában a királyi birtokok túlsúlya volt jellemző. A királyi birtokokon a gazdasági életet a kötött szabad jogállású várjobbágyok szervezték, akik a szolga jogállású várnépek munkáját felügyelték. Az összes királyi birtok felügyelete pedig a nádor alá tartozott.

István uralkodása alatt megindult az ország keresztény-feudális Európába történő integrálódása, amit jól mutatott a Székesfehérváron átvezető, Szentföldre tartó zarándokút megnyitása is, életműve, azonban veszélybe került, mivel fia, Imre herceg 1031-ben bekövetkezett halálával nem volt örököse. Ez azt eredményezte, hogy a még nem megszilárdult öröklési rend miatt István halálát követően trónharcok és pogánylázadások kezdődtek, melyeket követően I. László (1077-1095) és Könyves Kálmán (1095-1116) tudta megszilárdítani István örökségét.

I. László (1077-1095) és Könyves Kálmán (1095-1116) uralkodása

Lászlónak a pápa, VII. Gergely segítségével sikerült rendeznie a viszályt Salamonnal, az ország másik megkoronázott királyával, és Salamon trónigényéről történő lemondását követően az ország egyedüli uralkodójává vált. 1083-ban szentté avatta Istvánt, a fiát Imre herceget és a pogánylázadás áldozatává vált Gellért püspököt. László ezzel szimbolikusan is kinyilvánította, hogy István művét szeretné folytatni. Ennek érdekében szigorúan fellépett az ország közrendjének megszilárdítása érdekében. Törvényei halállal büntették a lopást, amennyiben egy tyúk értékénél nagyobb volt a kár, valamint a nem elég szigorú bírókat is törvény elé állította. A vármegyerendszer kiépítését folytatta a gypük (közigazgatásba addig nem betagolt, ritkán lakott határvidék) felszámolásával és az ott élő kóborolók, főleg pogány, feudális függési rendszerbe betagozódni nem akaró népesség letelepítésével. Emellett folytatta az egyházszervezési munkát is a nyitrai és zágrábi püspökség megalapításával.

László lovagkirályként amellett, hogy az országba keletről betörő kunok ellen sikeresen védekezett aktív hódítópolitikát is folytatott Horvátországgal szemben.

Könyves Kálmán László unokaöccse volt, eredetileg papnak szánták, így a kor uralkodóihoz viszonyítottan nagyobb műveltséggel rendelkezett, innen ered a „könyves” jelző nevében. Politikájában folytatta az István és László által kijelölt utat. Folytatta az egyházszervezést és a vármegyerendszer kiépítését és a vándormozgalom felszámolását. A közállapotok javulását pedig jelezte, hogy Kálmán már enyhíteni tudott László törvényeinek szigorán és már csak egy szarvasmarha értékén felüli lopás esetében járt halálbüntetés. Emellett bevezette az igazságszolgáltatásba az istenítélet alkalmazását. A papság számára kötelezővé tette a nőtlenséget (cölibátus), de a már házas papok tovább tevékenykedtek.

Kálmán folytatta László hódításait és meghódította a dalmáciai tengerpartot is. 1105-ben horvát királlyá koronázták. Innentől kezdve 1918-ig a magyar király egyben horvát király is volt, vagyis a két ország perszonálunióban állt egymással.

Kálmán halála után ismét trónviszályok keletkeztek, melyeket III. Béla trónra kerülése zárt le.

III. Béla (1172-1198) és II. András (1205-1235) uralkodása

III. Béla fiatal korában Bizáncban nevelkedett, ahonnan fejlett államigazgatási és gazdasági ismereteket hozott magával. Létrehozta a kancellári hivatalát, amely az uralkodó előtt tárgyalta minden magánjogi ügylet írásba foglalását végezte. Ezen a kancellárián dolgozott a legnagyobb valószínűség szerint jegyzőként a történetíró Anonymus.

Béla igyekezett az ország gazdasági életét is élénkíteni, nyugati telepések (hospesek) bevándorlását ösztönözte és engedélyezte a ciszterciek magyarországi tevékenységét is, akik fejlett kertészeti ismereteket hoztak magukkal. A pénzgazdálkodás terén új irányt követett. Eddig az uralkodói jövedelmek jórészt dominális bevételekből álltak, ami azt jelenti, hogy a király, mint a legnagyobb földbirtokos jutott hozzá a bevétel jórészéhez, ez viszont nem pénzben, hanem természetben jelent meg. Béla ezzel szemben egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a királyi felségjogon szedhető úgynevezett regálé bevételekre, melyek pénzbeli bevételek voltak, így ezeket könnyebben és szélesebb körben lehetett felhasználni.

Bélát fia Imre követte a trónon, aki viszont folyamatos harcban állt öccsével Andrással, aki Imre, majd annak fia László halála után 1205-ben került trónra. III. András folytatta apja politikáját és kiváltságot adott az Erdélybe betelepülő szászoknak, ideiglenesen a Német Lovagrendet is befogadta, de annak önállóságra való törekvése miatt végül elűzte őket.

András is növelni kívánta a királyi regálé bevételeket és kevésbé az idejét múlt dominálás jövedelmekre akart támaszkodni. Ennek érdekében úgy döntött, hogy nagyarányú birtokadományozási politikába kezd, aminek során saját, és nem ritkán felesége Gertrúd külföldi embereinek kedvezett. Az új gazdaságpolitika részekén a pénzügyek intézésére létrehozta a tárnokmester tisztségét, és egyre több téren támaszkodott képzett zsidó vagy muszlim pénzügyi szakemberekre. Rendszeres bevétellé vált az éves pénzváltásból származó kamara haszna. Ami azt jelentette, hogy a király minden évben új pénzt veretett, a régit pedig be kellett váltani, de az új pénznek kisebb volt a nemesfém tartalma, így az „hasznos hozott a kamarának”.

András birtokadományozási politikája azonban széleskörű társadalmi elégedetlenséget váltott ki. Először a főnemesek mozdultak meg, akik Bánk bán vezetésével 1213-ban megölték Gertrúd királynét és elérték a hozzá kötődő külföldi urak hatalomból való kiszorítását. A király nem állt bosszút felesége gyilkosain, a költséges szentföldi kereszteshadjárat (1217-18) és a Halics sikertelen meghódítási kísérletei pedig tovább növelték a társadalmi elégedetlenséget. ez vezetett az Aranybulla 1222-es kiadásához.

A 31 cikkelyes Aranybulla kiadása a magyar rendiség kialakulásának kezdetének tekinthető, hiszen több azonos jogállású társadalmi csoport érvényesítette ennek révén érdekeit. A főnemesek, bárók elérték, hogy külföldieket ezek után nem lehetett a bárók tanácsa nélkül országos tisztségbe kinevezni, nem kaphattak nagybirtokokat, valamint senki se viselhetett egyszerre két tisztséget.

A királyi szerviensek és várjobbágyok korábban csak a királynak voltak alárendelve, viszont a birtokok eladományozása miatt tömegesen kerültek függő viszonyba a korábbi királyi birtokot megkapó új uraktól. Ezért számukra fontos volt szabadságuk és kiváltságaik biztosítása. Így az ő érdeküket szolgálta, hogy az Aranybulla rendelkezéseinek értelmében a király nem adományozhatott el egyben teljes vármegyét. A szerviensek továbbá szabadon végrendelkezhettek birtokaikról, adómentességet kaptak, nem lehetett őket bírói ítélet nélkül elfogni, csak védekező háborúban voltak kötelesek részt venni,

hódító háborúban pedig a királynak meg kellett térítenie a költségeiket ezentúl. A szerviensek így lassan kialakuló köznemesség részeivé váltak.

Az Aranybulla ezeken felül rendelkezett a pénzrontás (kamara haszna) tilalmáról, az évenkénti székesfehérvári törvénynapok megtartásáról, valamint arról, ha a király nem tartja be az oklevélben foglaltakat, akkor az ellenállási záradék értelmében a főurak rákényszeríthetik annak betartására.

András azonban a későbbiekben nem tartotta be az oklevélben foglaltakat így 1231-ben rákényszerítették az Aranybulla megújítására, ami már arról rendelkezett, hogy az esztergomi érseknek van joga a továbbiakban kiátkozással érvényesíteni az ellenállási záradékot.

IV. Béla (1235-1270) uralkodása és a tatárjárás

II. András halála után fia IV. Béla radikálisan szakított apja politikájával. Elkezdte visszaszerezni az eladományozott királyi birtokokat és igyekezett visszaszorítani az egyre növekvő hatalmú bárók politikai befolyását. Emiatt viszont sokan szembe fordultak vele.

Az 1230-as évek második felében a keleti magyarokat kereső Julianus baráttól és más forrásokból is lehetett értesülni a közelgő mongol támadásról, melyet később a történelmi emlékezet tatárjárás néven őrzött meg. Béla a támadásra felkészülendő befogadta a mongolok elől menekülő kunokat, azonban pogány szokásaik és vándorló életmódjuk számos surlódáshoz vezetett a letelepült keresztény magyar lakossággal. Ezek a súrlódások végül Kötöny kun vezér meggyilkolásához vezettek, aminek következtében a kunok pusztítva kivonultak az országból, így fegyveres erejüket nem lehetett a mongol invázió ellen felhasználni.

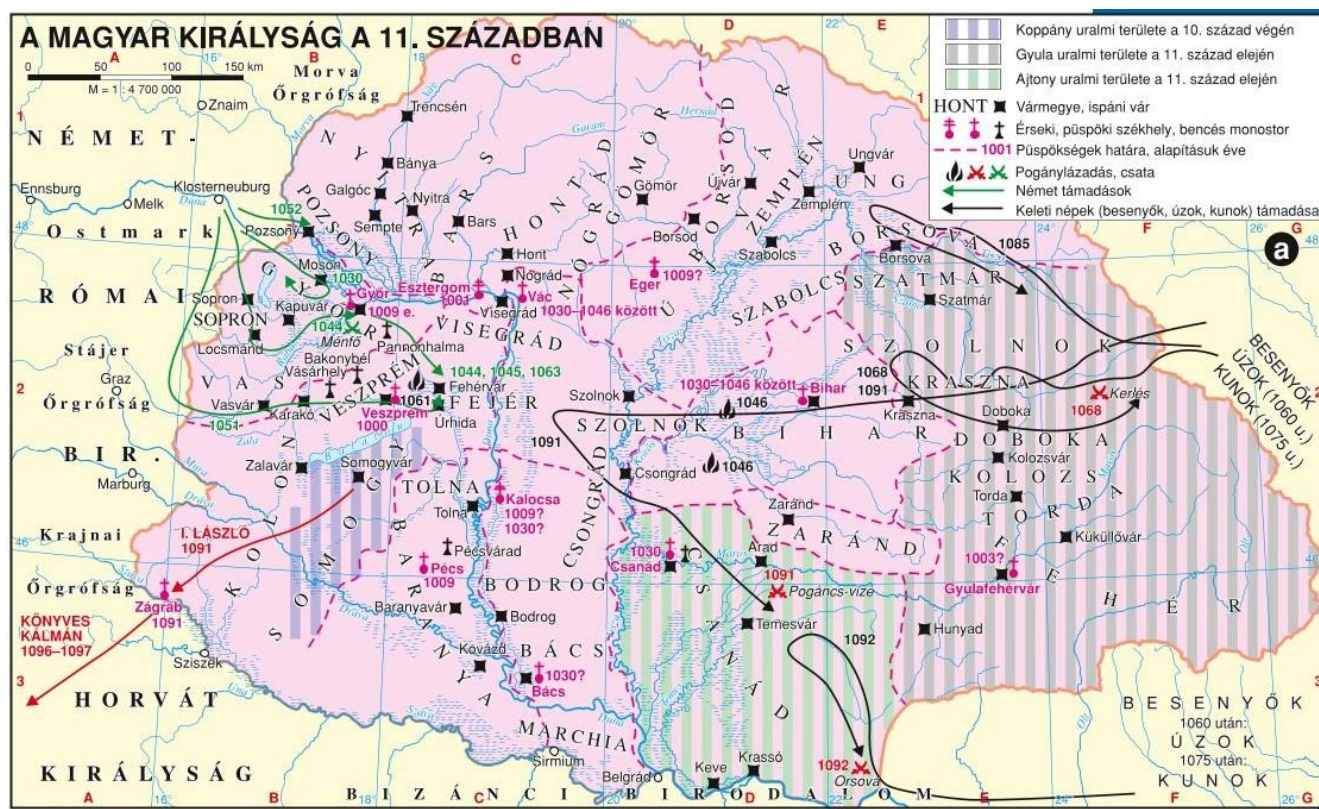
A támadó mongol seregeket Batu kán vezette, aki 1241 áprilisában Muhinál mért megsemmisítő vereséget a magyar seregre. Az országba több irányból egyszerre beözönlő támadók jelentős pusztítást vittek végbe. 1241 decemberében a befagyott Dunán is átkeltek és Béla királyt a dalmáciai Trau váráig üldözték, de elfogni nem tudták. 1242 márciusában a támadók végül váratlanul kivonultak az országból, melynek okát mai napig nem tudni biztosan (van, aki szerint az új kán megválasztása miatt, van, aki szerint ez egy taktika része volt).

A pusztítás nyomán teljes vidékek néptelenedtek el, különösen súlyos volt a népességcsökkenés a korábban zömmel magyarok által lakott alföldi területeken. A különböző becslések 15-50% közé teszik az ország népességének csökkenését. IV. Béla ezért intenzív betelepítési politikába kezdett. Visszahívta az országba a kunokat, betelepítette a jászokat, valamint érkeztek új telepések nyugatról de ekkor nőtt meg a szláv népesség a Felvidéken és indult meg a román betelepítés Erdélybe.

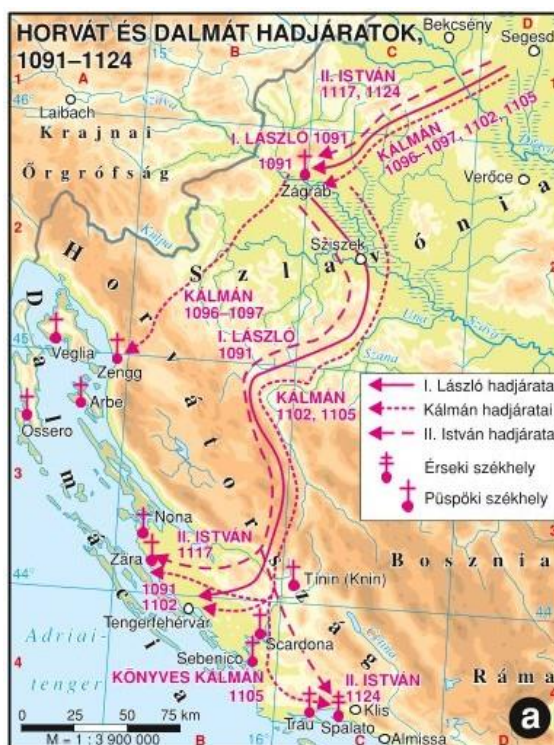
A király a mongol invázió után szakított korábbi birtokpolitikájával és intenzív birtokadományozásba kezdett, azzal a kitételrel, hogy az adomány kedvezményezetteinek kővárakat kellett építeniük, ugyanis a kővárak hatékony támaszpontoknak bizonyultak a mongol invázió során. Ezzel viszont a bárói réteg hatalma tovább erősödött a királlyal szemben, akik így gazdagodtak az adományok révén és még olyan megerősített központokra is szert tettek, amik révén dacolhattak a központi hatalommal.

IV. Béla uralkodásának utolsó évei fiával a későbbi V. Istvánnal (1270-1272) folytatott hatalmi küzdelmekkel teltek. Unokája IV. Kun László (1272-1290) az egyre erősebb bárókkal szemben a kunokra akart támaszkodni, ám az egyház nem nézte jó szemmel a pogány kunok hatalmának növekedését, így Lászlót rászorították a kunok megkeresztelésére és letelepítésére. A királlyal így végül a kunok végeztek. Az utolsó Árpád-házi király III. András (1290-1301) származása kétes volt, így még életében megjelentek az országban a trónkövetelők.

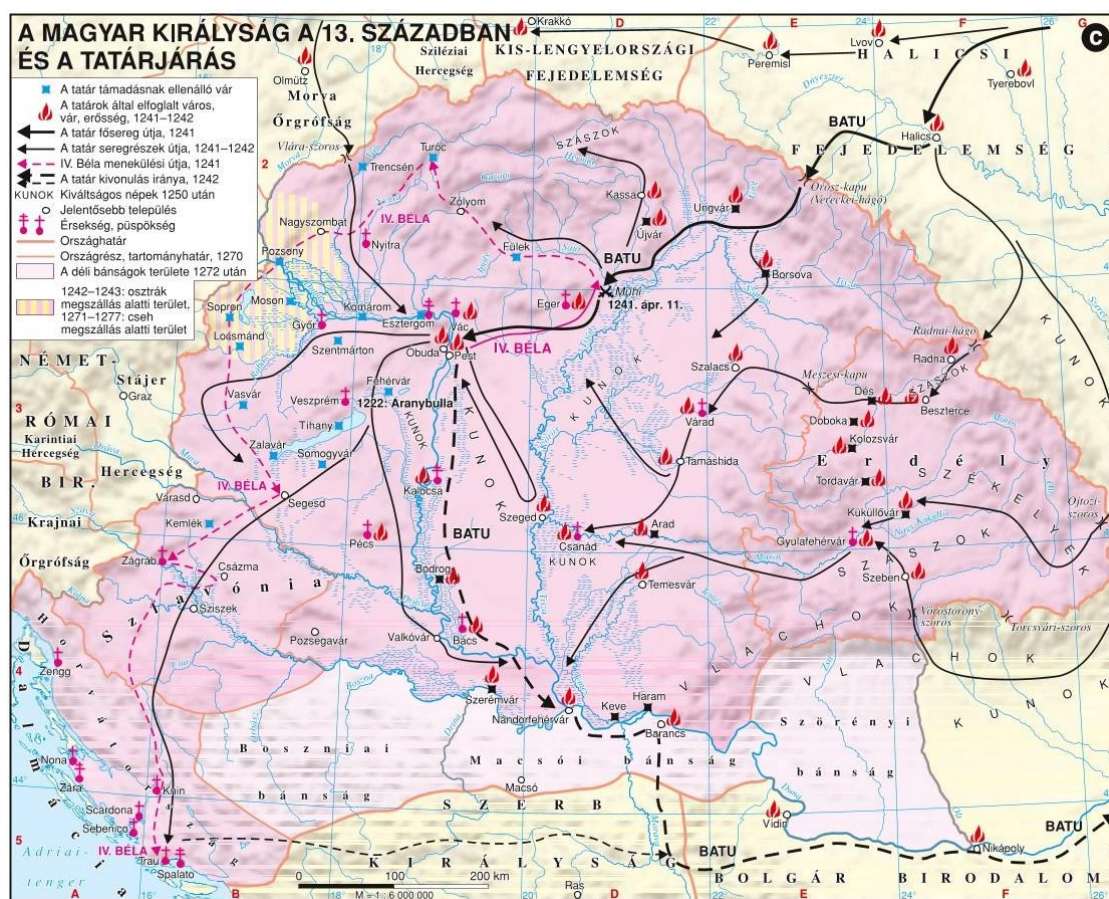
Hasznos térképek:

15. oldal a) térkép

17. oldal a) térkép

17. oldal c) térkép

III. 11. Rendi fejlődés Magyarországon (Aranybulla, az 1351. évi törvények, Anjou-kori társadalom)

Rendnek nevezi a történetírás az európai feudalizmusban az azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezők csoportját, akik érdekeikért közösen lépnek fel. A magyar társadalom a rendi fejlődés szintjére a XIII. században jutott el és először az Aranybulla kiadásában öltött testet, ahol a főnemesség/bárok és a szerviensek/köznemesség, valamint az egyház közösen lépett fel az uralkodóval szemben érdekei védelméért.

Az Aranybulla

III. András (1205-1235) folytatta apja III. Béla azon politikáját, mely növelni kívánta a királyi regálé bevételeket és kevésbé az idejét múlt dominálás jövedelmekre akart támaszkodni.

A dominális bevételek azt jelentik, hogy a király, mint a legnagyobb földbirtokos jutott hozzá bevételei jóréséhez, ez viszont nem pénzben, hanem természetben jelent meg. Ezzel szemben a királyi felségjogon szedhető regálé bevételek pénzbeli bevételek voltak, így ezeket könnyebben és szélesebb körben lehetett felhasználni.

Az új gazdaságpolitikai irány követése érdekében András úgy döntött, hogy nagyarányú birtokadományozási politikába kezd, aminek során saját, és nem ritkán felesége Gertrúd külföldi embereinek kedvezett. Az új gazdaságpolitika részeként a pénzügyek intézésére létrehozta a tárnokmester tisztségét, és egyre több téren támaszkodott képzett zsidó vagy muszlim pénzügyi szakemberekre. Rendszeres bevétellé vált az éves pénzváltásból származó kamara haszna. Ami azt jelentette, hogy a király minden évben új pénzt veretett, a régit pedig be kellett váltani, de az új pénznek kisebb volt a nemesfém tartalma, így az „hasznot hozott a kamarának”.

András birtokadományozási politikája azonban széleskörű társadalmi elégedetlenséget váltott ki. Először a főnemesek mozdultak meg, akik Bánk bán vezetésével 1213-ban megölték Gertrúd királynét és elérték a hozzá kötődő külföldi urak hatalomból való kiszorítását. A király nem állt bosszút felesége gyilkosain, a költséges szentföldi kereszteshadjárat (1217-18) és a Halics sikertelen meghódítási kísérletei pedig tovább növelték a társadalmi elégedetlenséget. ez vezetett az Aranybulla 1222-es kiadásához.

A 31 cikkelyes Aranybulla kiadása a magyar rendiség kialakulásának kezdetének tekinthető, hiszen több azonos jogállású társadalmi csoport érvényesítette ennek révén érdekeit. A főnemesek, bárók elérték, hogy külföldieket ezek után nem lehetett a bárók tanácsa nélkül országos tisztségbe kinevezni, nem kaphattak nagybirtokokat, valamint senki se viselhetett egyszerre két tisztséget.

A királyi szerviensek és várjobbágyok korábban csak a királynak voltak alárendelve, viszont a birtokok eladományozása miatt tömegesen kerültek függő viszonyba a korábbi királyi birtokot megkapó új uraktól. Ezért számukra fontos volt szabadságuk és kiváltságaik biztosítása. Így az ő érdeküket szolgálta, hogy az Aranybulla rendelkezéseinek értelmében a király nem adományozhatott el egyben teljes vármegyét. A szerviensek továbbá szabadon végrendelkezhettek birtokaikról, adómentességet kaptak, nem lehetett őket bírói ítélet nélkül elfogni, csak védekező háborúban voltak kötelesek részt venni, hódító háborúban pedig a királynak meg kellett térítenie a költségeiket ezentúl. A szerviensek így lassan kialakuló köznemesség részeivé váltak.

Az Aranybulla ezeken felül rendelkezett a pénzrontás (kamara haszna) tilalmáról, az évenkénti székesfehérvári törvényt napok megtartásáról, valamint arról, ha a király nem tartja be az oklevélben foglaltakat, akkor az ellenállási záradék értelmében a főurak rákényszeríthetik annak betartására.

András azonban a későbbiekben nem tartotta be az oklevélben foglaltakat így 1231-ben rákényszerítették az Aranybulla megújítására, ami már arról rendelkezett, hogy az esztergomi érseknek van joga a továbbiakban kiátkozással érvényesíteni az ellenállási záradékot.

Az 1351. évi törvények és az Anjou-kori társadalom

A XIV. század közepére újabb állomáshoz jutott el a rendi társadalmi fejlődés, ami a XIII. század első felében vette kezdetét. Kialakult egy, a magyar középkorra jellemző hűbéri viszonyrendszer, a familiaritás. Az úr-familiáris viszony nem feltétlenül járt birtokadománnyal, mint a nyugati feudalizmusban, az úr itt főként pénzben vagy természetben jutalmazta meg a neki szolgálatot tevő familiárist. Ezen kívül a nyugati feudális hűbéri rendszerben hűbérúr és vazallus kapcsolata a legtöbb esetben örök életre szólt, míg Magyarországon a familiáris bármikor felbonthatta az úrral az érdekeinek már nem megfelelő egyezséget. Ez a társadalmi átalakulás szorosan illeszkedett abba a folyamatba, amely a királyi megye fölbomlásával és a nemesi megye kialakulásával függött össze. A világi földesuraság erősödésével csökkent a királyi birtok szerepe és a megyékben alulról szerveződő öngazgatási szándék bontakozott ki.

A familiárisi rendszer elterjedése révén viszont a magyar köznemesség függő viszonyba került a báróktól, olyannyira, hogy az már egyes nemesi kiváltságukat és gazdasági érdekeiket veszélyeztette, ezért az uralkodóra, Nagy Lajosra (1342-1382) támaszkodva az Aranybulla megújítását jelentő 1351. évi törvényekben újra szabályozásra került a köznemesség jogállása.

Mivel az Aranybulla lehetővé tette a köznemesi birtokok szabad öröklését, ez lehetőséget biztosított arra, hogy a birtokos a nemzetségén kívüli örököst nevezzen meg (akár külső kényszer hatására), ami nem állt a nemzetség többi tagjának érdekében. Ezért 1351-ben elfogadták az ősiség törvényét (avicitas), melynek értelmében a nemesi birtok csak a nemzetségen belül öröklődhet és nem elidegeníthető (eladható). Ha a nemzetség kihal, akkor a birtok az uralkodóra száll (háramlás joga).

A köznemesség érdekét szolgálta továbbá, hogy megerősítették adómentességét és kimondták az egyazon nemesi szabadság elvét, vagyis, hogy a köznemeseket és a bárókat ugyanazok a jogok illetik meg. Ezek mellett elrendelték, hogy minden nemesi földesúrnak be kell szedni e kilencedet a jobbágyaitól. Így a gazdagabb bárók könnyített földesúri terhekkal nem csábíthatták el a köznemesség jobbágyait. Ezen felül a jobbágyság feletti földesúri bíraskodást kiegészítették a pallósjoggal (halálos ítélet kiszabásának joga).

A jobbágyság terheinek ilyen egységesítése viszont azt jelentette, hogy kialakult a jogilag egységes jobbágyság is.

A XIV. század egyik jelentős változása volt, hogy megjelentek a mezővárosok. Ezek olyan városi jellegű települések voltak, melyek nem szakadtak el teljesen a mezőgazdasági termeléstől, ugyanakkor megjelent bennük az ipar és a kereskedelem. Lényeges különbség volt viszont a városokhoz képest, hogy a mezővárosok nem szabadultak meg a földesúri joghatóságtól. Vagy egyházi, vagy világi birtokos tulajdonában álltak, így lakóik jobbágnak és nem polgárnak számítottak. Több-kevesebb szabadságjogot, például egy összegben adózást, a földesúr adományozhatott.

A XIV-XV. század fordulóján vált külön a szabad királyi városok kategóriája a mezővárosoktól. A lényeges mozzanat az a törekvés volt, hogy e városok kikerüljenek a nemesi vármegye fennhatósága alól, és ahogy nevük is mutatja, csak a királynak legyenek alávetve. Önálló renddé 1405-től szerveződtek, amikortól Zsigmond király kezdeményezésére követeik meghívást kaptak az országgyűlésbe.

Hasznos térképek:

19. oldal c) térkép

III. 12. A Középkor és a kora újkor kultúrája (művelődés és írásbeliség a középkorban, romanika, gótika, reneszánsz barokk)

A középkort gyakran illetik „sötét” jelzővel. Ennek oka, hogy a reneszánsz és a humanizmus idején a saját koruk és az általuk mintaként tekintett antikvitás közötti időszak kultúráját nemegyszer lenézték és ezt az időszakot csak közbenső átmeneti kornak tekintették, amikor az ókori kulturális és tudományos eredmények elhalványultak. A valóságban azonban az írásbeliség drasztikus visszaszorulása és a tudomány, valamint a filozófia hanyatlása csak a népvándorlás időszakára és az azt követő 200-300 évre volt igaz, nem a középkor egészére.

A Karoling-reneszánsz

Nagy Károly (768-814) uralkodása alatt virágkorát élő Frank Birodalom békésebb és stabilabb körülményeket teremtett Nyugat-Európában a korábbi évszázadokhoz képest. Ezek a körülmények kedveztek a művészetek és a tudomány újjáéledésének, amit az uralkodó is támogatott, elsősorban azért, mert nagy kiterjedésű birodalma igazgatásához szüksége volt jól képzett szakemberekre. Nagy Károly angol-szász származású tanácsadója, Alkuin nevéhez fűződik a kolostori iskolarendszer egységes tananyagának megalkotása. A latin univerzális közvetítőnyelvnek számított (egészen a XVI. századig) a keresztény Európában, ezért a kolostorokban is ezen a nyelven folyt az oktatás. A hittan mellett oktatták a hét szabad művészetet:

- ❖ grammatika - nyelvtan
- ❖ retorika - szónoklattan
- ❖ dialektika – logikus gondolkodás
- ❖ aritmetika - számtan
- ❖ geometria - mértan
- ❖ asztronómia - csillagászat
- ❖ zene

Emellett az ókori filozófusok (Arisztotelész, Platón), hellenisztikus tudósok műveit is másolták és oktatták, természetesen a keresztény világfelfogáshoz igazítva azokat. A kodexek másolása során ekkor került kifejlesztésre a Karoling miniszkula, ami egy jól olvasható, ugyanakkor gyorsan lejegyezhető betűtípus volt, így elődjévé vált a mai folyóírásnak.

A romanika és gótika

A Karoling korszak végén, a IX. században az építészetben megjelentek a romanika/román stílusjegyei. ezekre jellemzőek a zömök, vastag falak, szűk lőrészerű ablakok, alacsony ajtók, amelyek mind arra utalnak, hogy a Frank birodalom 843-as felbomlása után Nyugat-Európa jórészen újra kellett számolni arab mellett immár viking és magyar támadásokkal is. Természetesen a kereszténység felvételét követően Magyarországon is romanika/román építészeti jegyek terjedtek el, melynek egyik legszebb példája a jáki templom. Zenében ebben az időszakban jelentek meg a gregorián egyházi énekek.

A romanika XI-XII. századi virágzását követően, az érett középkori viszonyok stabilizálásával új építészeti stílus terjedt el, a gótika, mely a XIII-XIV. században virágzott. A gótikus építményekre jellemzőek a vékony, magasra törő falak, csúcsíves ablaknyílásokkal, melyeket külső támvégek

támogatnak meg. Elterjedt a színes ablaküveg és a rózsablakok alkalmazása is a döntően gótikus stílusban épülő katedrálisokban, melyek az érett középkor „felhőkarcolóinak” számítottak 80-150 méter magas tornyaikkal. Az egyes városok még versenyeztek is, hogy ki tud magasabb katedrális építeni, de az ilyen beruházások nagyon költségesek és időigényesek voltak. Nem egy katedrális évszázadokig épült.

Lovagi kultúra

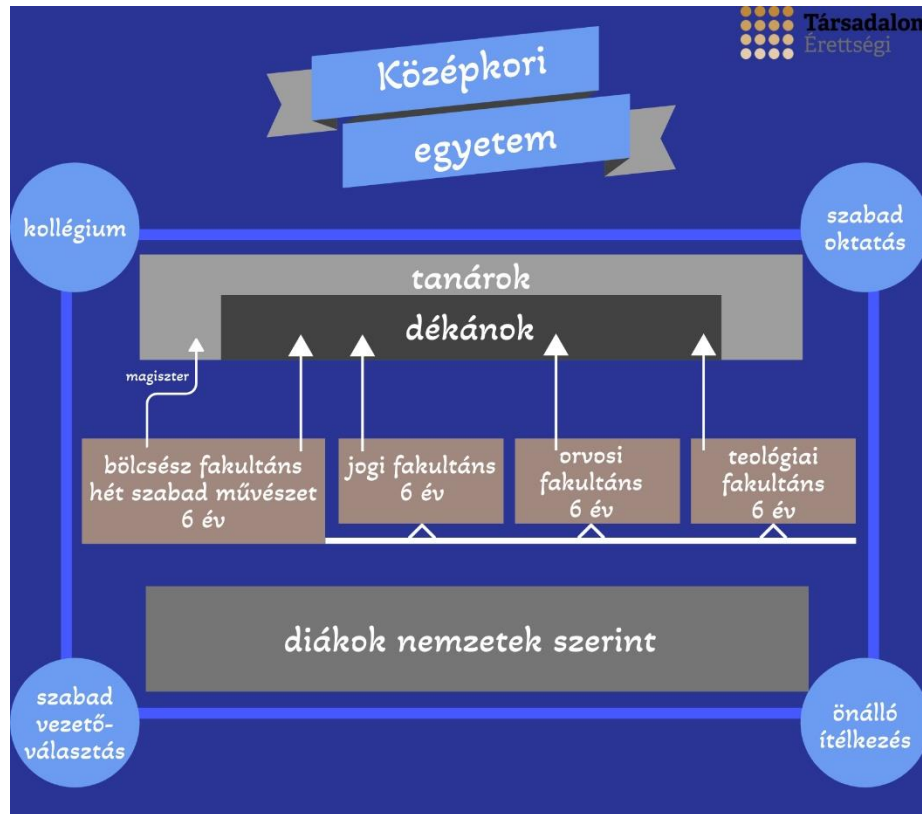
A középkori lovagok nem csak nehézpáncélos lovaskatonák voltak, hanem a XII. századra egy sajátos kultúrát is létrehoztak, amit középkori lovagi kultúrának nevezünk. Ebbe belatartozott a 7-8 éves kortól kezdődő lovagi nevelés, ami a harci képességek mellett a lovagi erények, értékrend elsajátítására is kiterjedt. A serdülő kortól fegyverhordozóként urukat szolgáló „lovagjelölteknek” amellet, hogy tisztelniük kellett a nőket és segíteniük kellett a gyengéken és az elesetteken, már jeleskedniük kellett a táncban, zenében és a költészetekben. A lovagi költők voltak a trubadurok/minesengerek. Lovaggá avatásra általában 20 éves kor körül került sor. Nem egy vagyonosabb lovag saját, akár királyi udvarokkal is vetekedő udvartartást tartott és támogatta a kultúrát és a művészeteket.

A skolasztika

Az érett középkor tudományos-filozófiai gondolkodására az Aquinói Szent Tamás által megalkotott skolasztika volt a legnagyobb hatással. Ez az eszmei irányzat elválasztotta a tudományt a vallástól és nagymértékben hatottak rá Arisztotelész gondolatai, ugyanakkor a vallást továbbra is a tudomány fölé helyezte („a tudomány a teológia szolgálóleánya”). A skolasztika szerint, amit az ember nem tud megmagyarázni a tudomány eszközeivel, ott el kell fogadni azok vallási magyarázatát. Így bár továbbra is egyházi kontroll alatt, de elindulhatott a különböző tudományágak önálló fejlődése.

Egyetemek

Az első egyetemek a XI-XII. században jelentek meg Itáliában (Padova, Bologna) a XII-XIII. (Oxford, Párizs) században Nyugat Európában és a XIV-XV. (Pécs, Prága) században Közép-Európában. Az egyetemek rendszerint városokban jöttek létre, de azoktól elkülönülő önkormányzatisággal rendelkeztek. A városi joghatóság nem terjedt ki az „egyetemi polgárságra”, a diákokra, tanárookra. Ez azt jelentette, hogy nem csak a tananyagról dönthettek (egyház által megszabott keretek között) szabadon a tanárok, hanem bűncselekmények esetén az egyetem saját bírósága folytatta le az eljárást saját polgáraival szemben. Az egyetemi vezetőket választották, ilyenek voltak az egyes karok élén álló dékánok és az egyetemet vezető rektor. Az egyetemeken a hét szabad művészet mellett oktattak külön karokba szerveződve teológiát, jogot és orvoslást.

Reneszánsz és humanizmus

Reneszánsz a nagy pestisjárvány (1347-1352) elmúltával Itáliában alakult ki és virágzott a XV-XVI. században, majd hamar elterjedt szerte Európában. Maga a reneszánsz kifejezés újjászületést jelentett, amelyen az antik görög–római kultúra és eszmeiség újjáélesztését értették. A reneszánsz szemléletmódja visszatért az antik életigenléshez, a szépség és a természet csodálatához. A művészetekben megjelent a realisztikus, perspektívikus ábrázolás, a keresztény témák mellett közkeletűté váltak az antik mítoszok egyes elemeinek feldolgozásai.

Az ókori művészethez való visszatérés nem csak a világiakra, hanem az egyházra is jellemzővé vált. A művészetet támogató reneszánsz pápák életigenlő politikája a korabeli egyházra is hatást gyakorolt.

A humanizmus az érett európai középkor egyik nagyhatású filozófiai irányzata, egyben a reneszánsz korstílus eszmei hátere volt. Lényege körülbelül úgy foglалható össze, hogy mindennek mértéke az ember, ami nagy fordulat volt a korábbi istenközpontúsághoz képest. Képviselői, bár megőrizték vallásosságukat, egyre nagyobb kritikával fordultak az egyház felé. Filozófiájukra nagy hatást gyakoroltak az ókori szerzők, de immár önmagukban, eredeti tanaikkal, nem a skolasztika által korábban alkalmazott keresztény szűrőn keresztül.

Politikai filozófiában korszakos váltást jelentett a XVI. század elején Niccoló Machiavelli „A fejedelem” című műve, amely tisztán praktikus, célszerű szempontból írja le a hatalom megragadásának és megtartásának művészetét, aminek érdekében bármit megengedhetőnek tart („a cél szentesíti az eszközt”).

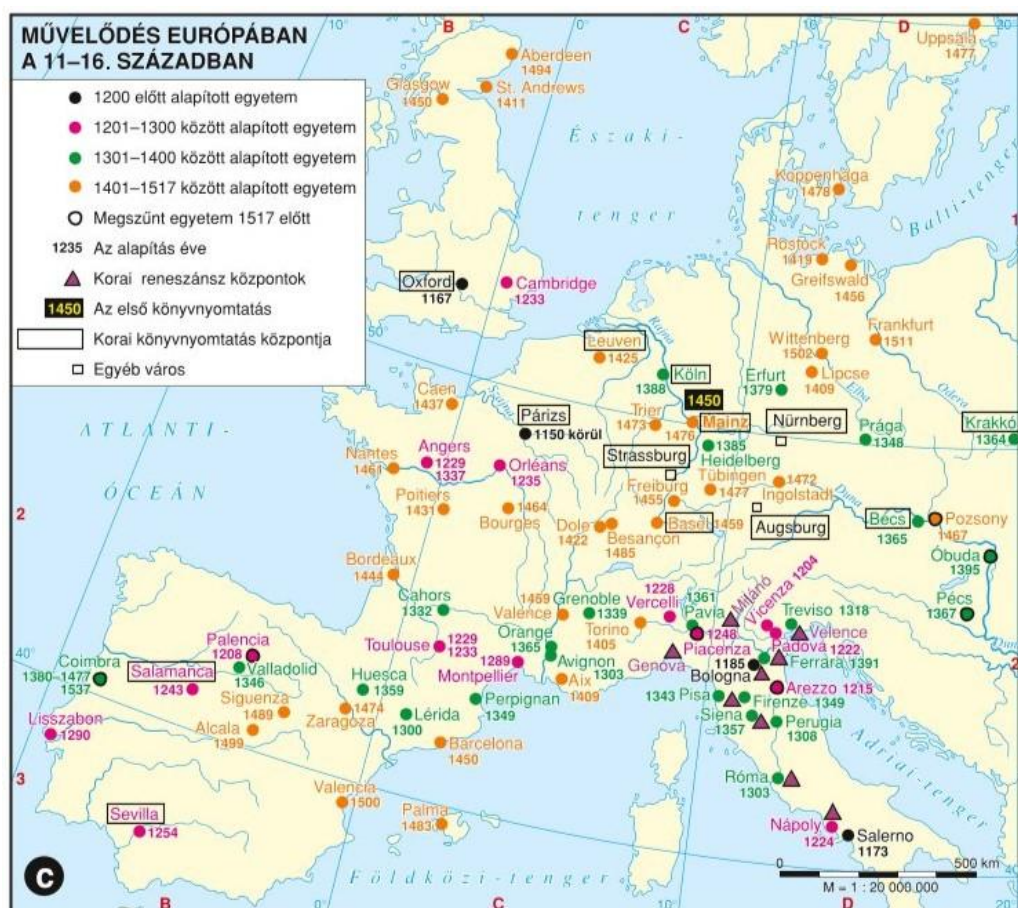
A humanista elvek, új gondolatok és az új tudományos eredmények (például földrajzi felfedezések) terjedését felgyorsította, hogy Gutenberg 1450 körül feltalálta a könyvnyomtatást. Ezáltal olcsón és nagyobb tömegben lehetett könyveket előállítani, amelyeket egyre többször nem latinul, hanem

hétköznapi nyelven írtak. Mindez egy részről csökkentette a latin nyelv jelentőségét és segítette a reformáció terjedését is a XVI-XVII. században.

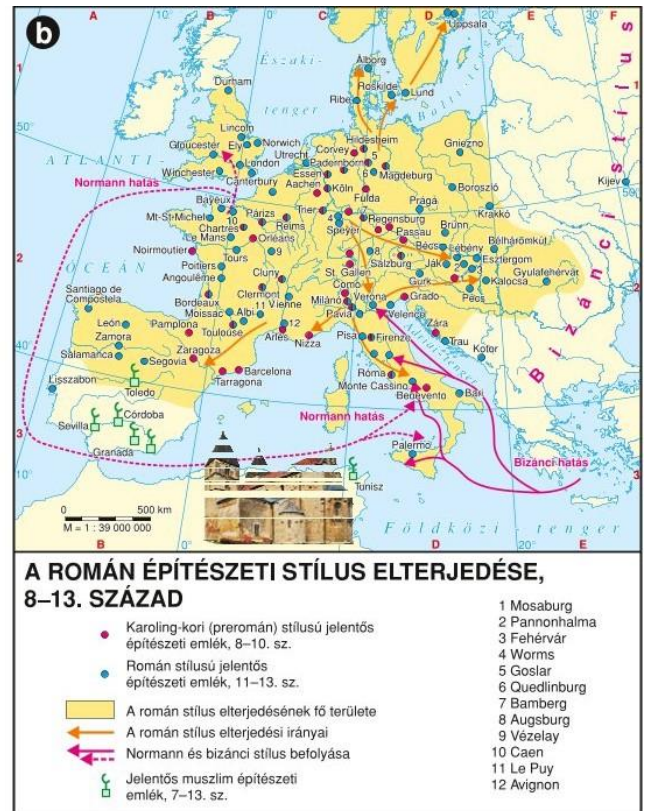
A barokk

A barokk a reneszánsz után következő stílustörténeti korszak (XVII-XVIII. század), az építészet, a zene, irodalom, festészet, szobrászat, tánc és más művészetek korstílusa. Kialakulása erőteljesen kapcsolódik a katolikus megújuláshoz. Építészetben jellemző rá a túldíszítettség, sok arany használata és a falak freskókkal történő díszítése (templomoknál és főúri kastélyoknál egyaránt). A festményekre a mozgalmasság és a zsúfoltság jellemző. Irodalmi szövegekre pedig a hosszú és bonyolult mondatfűzés (Zrínyi Miklós, Pázmány Péter). Zenében ekkor jelentek meg a gazdag díszletek között előadott, nemegyszer több óra hosszán át tartó művek, az operák.

Hasznos térképek:

22. oldal c) térkép

18. oldal a) b) c) és d) térkép

III. 13. Rendi törekvések Magyarországon, a magyar rendek és a Habsburg udvar konfliktusai a XVII-XVIII. században

A török hódítás következtében kialakult három részre szakadt ország északi és nyugati része került Habsburg uralom alá. Ezeknek a területeknek az erőforrásai nem voltak elégségesek a védelmükhöz szükséges költségek fedezésére, ezért a Királyi Magyarország védelmét az osztrák örökös tartományok hozzájárulásaiból kellett fizetni. A Magyar Királyság lényegében 150 évre egy katonai ütközőzónává vált a Habsburgok közép európai birtokai és az Oszmán Birodalom között, melyhez sajátos viszony fűzte a korlátozott függetlenségű oszmán hűbéres Erdélyi Fejedelemséget. Ebben a helyzetben az önálló magyar államiság és a középkorban kialakult rendiség megőrzése is nehéz kihívás volt a Habsburg központosító abszolutizmusra törekvő politikával szemben.

A Bocskai szabadságharc és Erdély szerepe a magyar rendiség megőrzésében

Az 1591-1606 között az oszmánok ellen zajló tizenöt éves háború első felében úgy nézett ki, hogy van esély az ország felszabadítására is, így az elvileg oszmán hűbéres Erdély is csatlakozott a Habsburgokhoz. A háború előrehaladtával azonban patthelyzet alakult ki, a növekvő költségek miatt pedig a Habsburg kormányzat gyakran koholt vádak alapján indított felségárulási pereket magyar, elsősorban protestáns főurak, nemesek ellen, hogy birtokaikat elkobozhassa. Emellett a bécsi kormányzat ellenreformációs törekvései is számos társadalmi réteget sértettek, a felvidéki evangélikussá vált városok polgárságától a katonáskodásból és marhakereskedelemből élő kálvinista hajdúkig.

Bocskai István felső-magyarországi nemes volt, Erdélyben is birtokokkal és politikai befolyással rendelkezett. Amikor 1604-ben ellene is vádat emeltek és el akarták fogni, Bocskai szövetkezett a hajdúkkal és sikeres felkelést robbantott ki, melynek eredményeként megválasztották erdélyi fejedelemnek, 1605-ban a Felvidék elfoglalása után pedig a felvidéki rendek is fejedelemmé választották. Ezt a számukra kedvező helyzetet a törökök is megpróbálták kihasználni és Bocskainak koronát küldtek, amit azonban ő csak ajándékként fogadott el, nem koronáztatta magát királlyá, mivel az csak az oszmán befolyás kiterjedését jelentette volna. Helyette tárgyalásokat kezdeményezett a Habsburgokkal, és 1606-ban megkötötték a bécsi békét, ami biztosította, hogy a Magyar Királyságot rendi dualizmus rendszerében, saját törvényei szerint kell kormányozni ismét. Emellett rendelkezett arról, hogy a felkelők amnesztiában (büntetlenségben) részesülnek, a nemesek és a városi polgárok szabadon gyakorolhatják protestáns vallásukat, befejeződnek a jogtalan perek és megkezdődnek a béketárgyalások a törökökkel, amelyen Erdély független félként képviselteti magát.

Az 1606-os zsitvatoroki béke végül lezárta a tizenöt éves háborút az Oszmán Birodalommal, ami kompromisszumos békeként egyik fél számára se hozott területi nyereséget. Bocskai a hajdúkat saját birtokain letelepítette és kollektív kiváltságot adományozott nekik, így szert tett egy hozzá és a későbbi erdélyi fejedelmekhez hű katonai rétegre. Politikai végrendeletében pedig kijelölte az Erdélyi Fejedelemség szerepét, ami a magyar rendi érdekek, az önálló magyar államiság és a protestánsok jogainak védelme volt a Habsburg abszolutista és ellenreformációs törekvésekkel szemben. Erdély majd fél évszázadig képes volt betölteni a szerepet és amint az alábbiakban látni fogjuk, a fejedelmek többször keltek hadra a Habsburgok ellen beteljesítve ezt a politikai feladatukat.

1608-ban a magyar rendek a bécsi béke alapján éltek a szabad királyválasztási jogukkal is, és a Habsburg II. Mátyást (1608-1619) választották királlyá, aki koronázási esküjében esküt tett a magyar rendi jogok

tiszteletben tartására, magyar tanácsadók alkalmazását ígérte meg és nádort választatott az országgyűléssel.

A harmincéves háború (1618-1648) során Bethlen Gábor fejedelem (1613-1629) avatkozott be a protestáns rendek védelmében 1619-ben a harcokba, bár a cseh rendeken nem tudott segíteni, de 1621-ben a nikolsburgi békében hét felső-magyarországi vármegyét szerzett meg és a megerősített fejedelmi hatalmát arra is használta, hogy növelje Erdély nemzetközi súlyát. Utódja I. Rákóczi György (1630-1648) 1644-1645-ben szintén a Habsburgok ellen vezette az erdélyi sereget és az 1645-ös linzi békében elérte, hogy a kormányzat minden társadalmi réteg számára engedélyezze a vallásszabadságot.

Habsburg abszolutizmus a XVII. század második felében

II. Rákóczi György (1648-1660) meggondolatlan lengyelországi hadjárata végül Erdély krími tatárok és törökök általi kifosztásához vezetett, aminek következtében az annyira meggyengült, hogy többé nem tudta eljátszani a megfelelő ellensúly szerepét a Habsburg abszolutista törekvésekkel szemben. A Királyi Magyarország rendjei így magukra maradtak. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós vezetésével az 1660-as évek elején a magyar nemesség próbálta rávenni az udvart a törökök elleni hatékonyabb fellépésre, de az 1664-es győztes szentgotthárdi csatát követő szégyenletes vasvári béke, amely a legyőzött törököknek kedvezett, valamint Zrínyi Miklós halála után a magyar rendek új utat kerestek.

Számos magyar főúr úgy vélte, hogy végleg szakítani kell a Habsburgokkal és elfogadni egy Erdélyhez hasonló, oszmánoktól történő függést. Mozgalmuk azonban gyorsan megbukott. 1670-ben vezetőit, Zrínyi Pétert, Nádasdy Ferencet kivégezték, az uralkodó I. Lipót (1657-1705) pedig nyílt abszolutizmust vezetett be. Felfüggesztette a rendi alkotmányt, nem hívta össze az országgyűlést, elbocsájtotta a magyar protestáns végvári katonákat, akiket német zsoldosokra cserélt le és korlátozta a protestánsok vallásszabadságát.

Az elbocsájtott állástalan végvári katonák a Felső-Magyarországon gyülekeztek és elkezdtek kurucnak nevezni magukat. Ennek a mozgalomnak lett a vezetője Thököly Imre, aki Zrínyi Ilonával kötött házassága révén nagy vagyonra, XIV. Lajos francia királlyal kötött szövetsége révén pedig nemzetközi támogatóra is szert tett. 1678-1682 között csaknem a teljes Felvidék a kezére került, így önálló fejedelemséget alapított, ami az ország négy részre szakadását jelentette. Thököly sikerei Lipótot arra kényszerítették, hogy 1681-ben a soproni országgyűlésen lemondjon a nyílt abszolutizmusról, visszavonja a rendelkezéseit és nádort választasson.

1683-ban Bécs sikertelen ostrománál mind az erdélyi, mind Thököly hadai a törökök szövetségeseiként harcoltak, így a felszabadító háborúk sikerei bár a török kiűzését, de egyben a magyar rendiség meggyengülését is jelentették. Thököly uralma összeomlott. 1687-ben, Buda visszafoglalása után Lipót pozíciói annyira megerősödtek, hogy a magyar rendek lemondani kényszerültek a szabad királyválasztás és az ellenállás jogáról valamint elismerték a Habsburgok férfiági örökösödését. 1691-ben pedig Erdély is Habsburg uralom alá került, de azt továbbra is Magyarországtól elkülönítetten kormányozták.

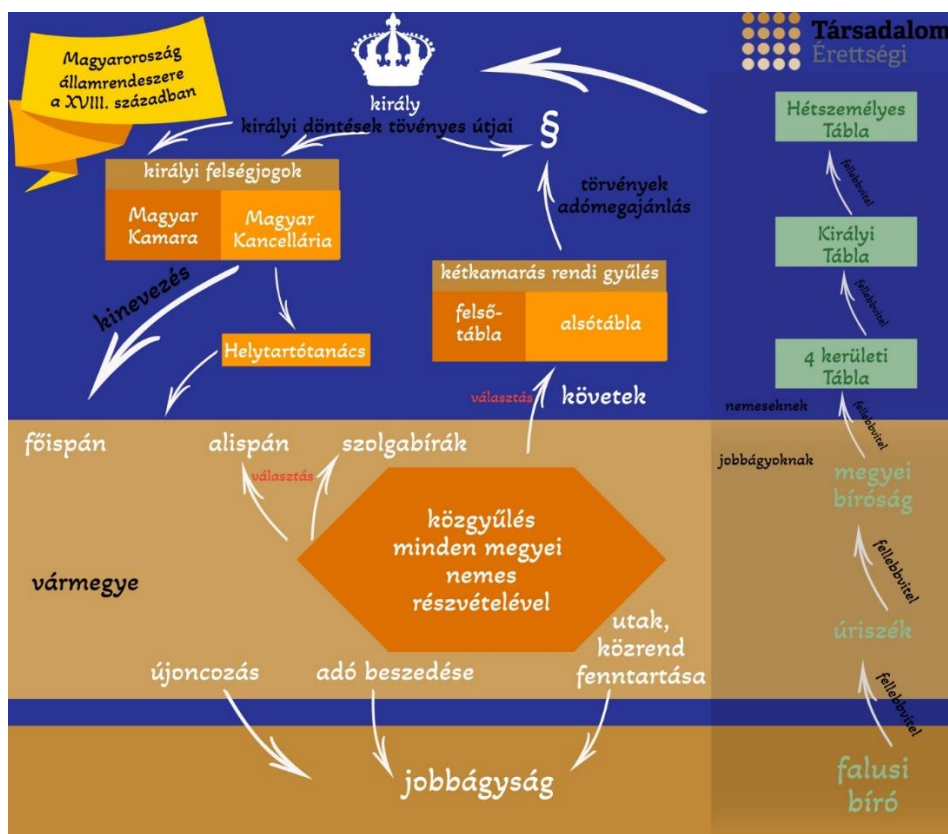
Az 1699-ben megkötött karlócai béke az ország jelentős részét felszabadította a törökök alól, azonban az, hogy a visszaszerzett területek nem kerültek automatikusan vissza az azt korábban birtokló magyar nemesi családokhoz (bizonyítani kellett a jogot és 10%-os fegyverválságot kellett fizetni értük), sőt jórészt külföldiek kapták őket, valamint a parasztságot sújtó háborús terhek miatt nőtt az elégedetlenség az országban. Ez először 1697-ben a rövid életű hegyaljai felkeléshez, majd 1703-ban a Rákóczi szabadságharc kitöréséhez vezetett.

A Rákóczi szabadságharc (1703-1711), a szatmári béke és a Pragmatica Sanctio

Rákóczi Ferencnek sikerült egy parasztfelkelésnek indult mozgalmából széleskörű társadalmi összefogást kovácsolni a Habsburg udvarral szemben. Ráadásul az éppen zajló spanyol örökösödési háború (1701-1714) is kedvező nemzetközi környezetet teremtett a szabadságharc első szakaszában, mivel Franciaország természetes szövetségesevé vált Rákóczinak. A gyors sikerek után azonban megrekedt a mozgalom. Ennek okai egyrészt a francia katonai vereségek voltak, másrészt az, hogy a kurucok nyílt mezei csatában még a létszámában kevesebb Habsburg erőket sem tudták legyőzni, ráadásul az udvarral folytatott béketárgyalások sem vezettek eredményre, mivel a Habsburgok nem akarták elfogadni, hogy Rákóczi ragaszkodik az Aranybulla ellenállási záradékának visszaállításához. Mindez 1707-ben az ónodi országgyűlésen a Habsburg-ház trónfosztásához vezetett. Erős külföldi szövetségeseik nélkül azonban a szabadságharc katonailag elbukott.

1711-ben Károlyi Sándor kuruc tábornok Rákóczi távollétében a reménytelen katonai helyzetben a fegyverletétel mellett döntött. Az ezt követően megkötött szatmári béke viszont olyan kompromisszumokat tartalmazott, amelyek biztosították a rendiség és az önálló magyar államiség túlélését, a rendidualizmus fennmaradását a XVIII. században. A felkelésben résztvevők kegyelmet kaptak, a protestánsok vallásszabadsága biztosítva lett.

Az 1711-ben trónra került III. Károly (1711-1740) rendekkel szembeni mozgásterét nagymértékben korlátozta, hogy nem rendelkezett fiúörökösrel és az országgyűléssel el kellett fogadtatnia a Habsburg-ház leányági örökösödését. Erre az országgyűlés 1723-es Pragmatica Sanctio elfogadásával adta áldását. Cserében az uralkodó megígérte, hogy Magyarország csak az örökös tartományokkal egyben lesz örökölhető (nemesség még félt, hogy Magyarország egymagában még mindig túl gyenge lenne a törökökkel szemben), de saját törvényei szerint külön fogják kormányozni.

A felvilágosult abszolutizmus, Mária Terézia (1740-1780) és II. József (1740-1780) uralkodása

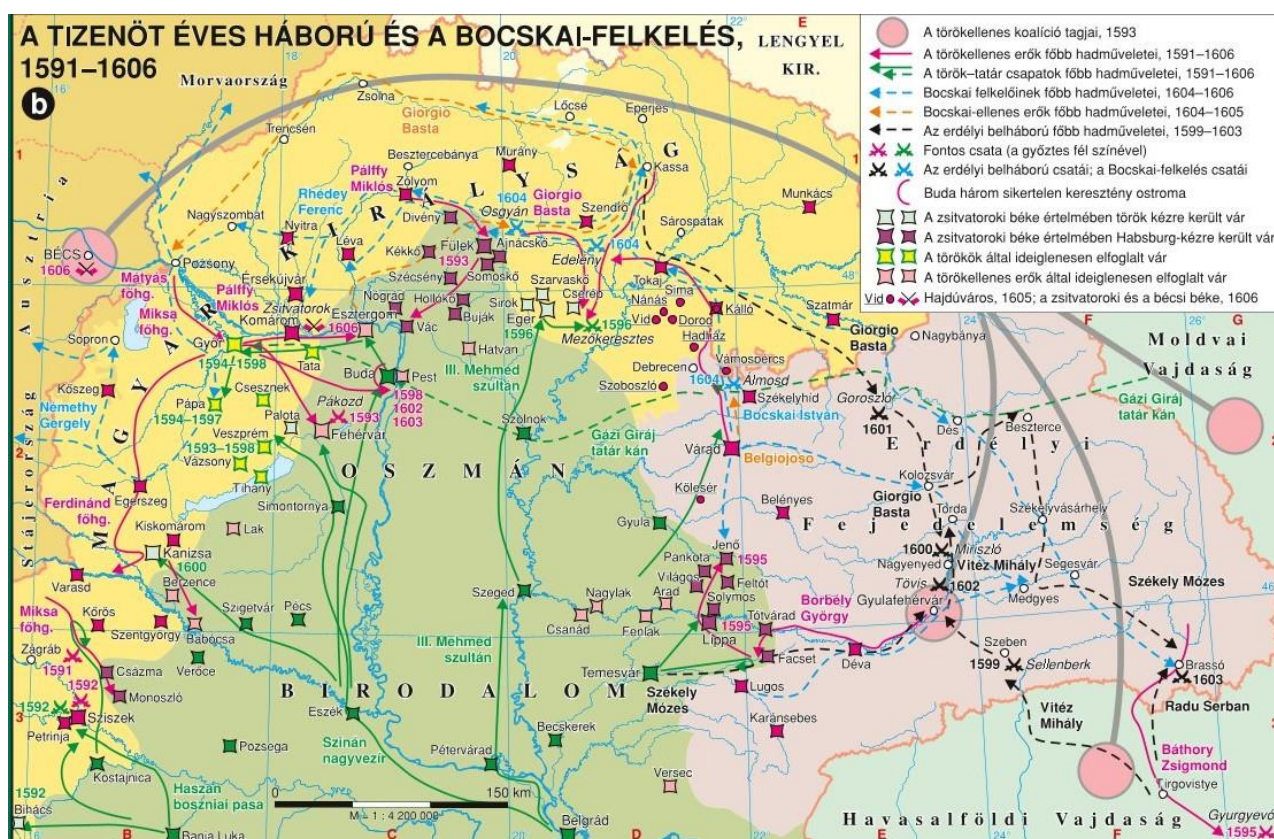
Bár a magyar rendek és az örökös tartományok elismerték Mária Terézia trónutódlását, az 1740-1748 közötti osztrák örökösödési háborúban a poroszokkal szemben csak a magyar rendek adó és újonc megajánlásával sikerült megvédenie pozícióját. A háború miatt megnőtt államadósság rendezésére viszont adóreformot vezetett be a birodalomban Magyarország kivételével, mert azt a magyar rendek elutasították, mivel az a nemesség megadóztatásával járt volna. Jól láthatóan tehát a rendek hatékonyan tudták képviselni érdekeiket az uralkodóval szemben.

Az így kieső bevételek pótlására viszont 1754-ben bevezetésre került a kettős vámhatár rendszere, ami végső soron amellett, hogy közvetett adózást jelentett, gátolta a magyar ipar fejlődését, mivel az ország az örökös tartományok olcsó nyersanyag szállítójává vált és az ott előállított iparcikkek fogyasztójává.

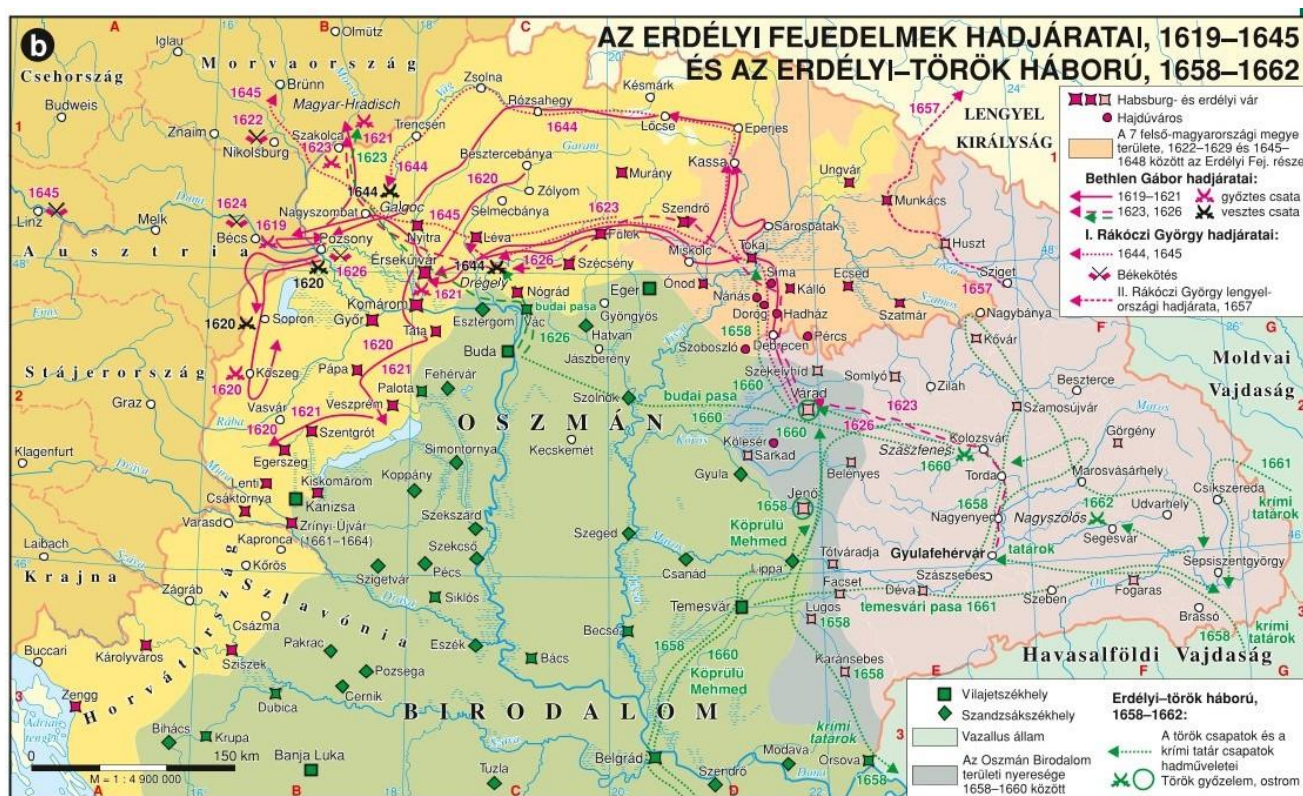
1765-től Mária Terézia nem hívta össze az országgyűlést, hanem rendeletekkel kormányzott. Az 1767-ben kiadott urbéri rendelete egységesítette a jobbágyság terheit az egész országban, így védve az állami adóalanyokat. Mivel ez azonban hátrányosan érintette a földesurakat a megyék sokáig ellenálltak a végrehajtásának. Erdélyben be se vezették. Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis rendelet már kevesebb ellenállásba ütközött. A felvilágosult elvek alapján a Ratio Educationis egy általános műveltségi szint kialakítására törekedett. A népiskolákban megjelent a matematika, némi természettudományos ismeret, illetve a honismeret oktatása. Bár a rendelet általános tankötelezettséget vezetett be 6-2 év között, a rendelkezés ezen részét nem sikerült maradéktalanul megvalósítani.

Amíg Mária Terézia igyekezett együttműködni a rendekkel fia, II. József még ennek a látszatát is kerülte. Nem is koronáztatta meg magát, hogy ezzel elkerülje a rendi szabadságjogokra történő eskütételt. A rendi ellenállás fő bázisait is igyekezett gyengíteni, ezért közigazgatási reformja keretében az országot 10 kerületre osztotta és a nemesek által irányított vármegyéket ezeknek rendelte alá. 1781-es türelmi rendelete megnyitotta az utat a protestánsok hivatalviselése előtt, jobbágyrendelete pedig lehetővé tette, hogy a jobbágyság szakmát tanuljanak. Ilyen és ehhez hasonló rendeletek jelentettek számára társadalmi bázist (józsefinisták), azonban az 1784-es német nyelv hivatalossá tételéről szóló rendelete, valamint a nem dolgozó szerzetesrendek feloszlatásáról szóló rendelete konfliktust jelentett az egyházzal és a magyar rendekkel, akik ragaszkodtak a Magyarországon hivatalos latin nyelv használatához, ezzel jelezve az ország különállását. Ezen felül számos rendeletben igyekezett a hétköznapi életet is szabályozni. Például takarékosagra hivatkozva megtiltotta a koporsós temetkezést. Mindezek végül olyan szintű társadalmi ellenállást váltottak ki, hogy 1790-ben halálos ágyán három kivételével, a türelmi rendelet, jobbágyrendelet, a papság állami fizetéséről szóló rendelet kivételével az összeset visszavonta.

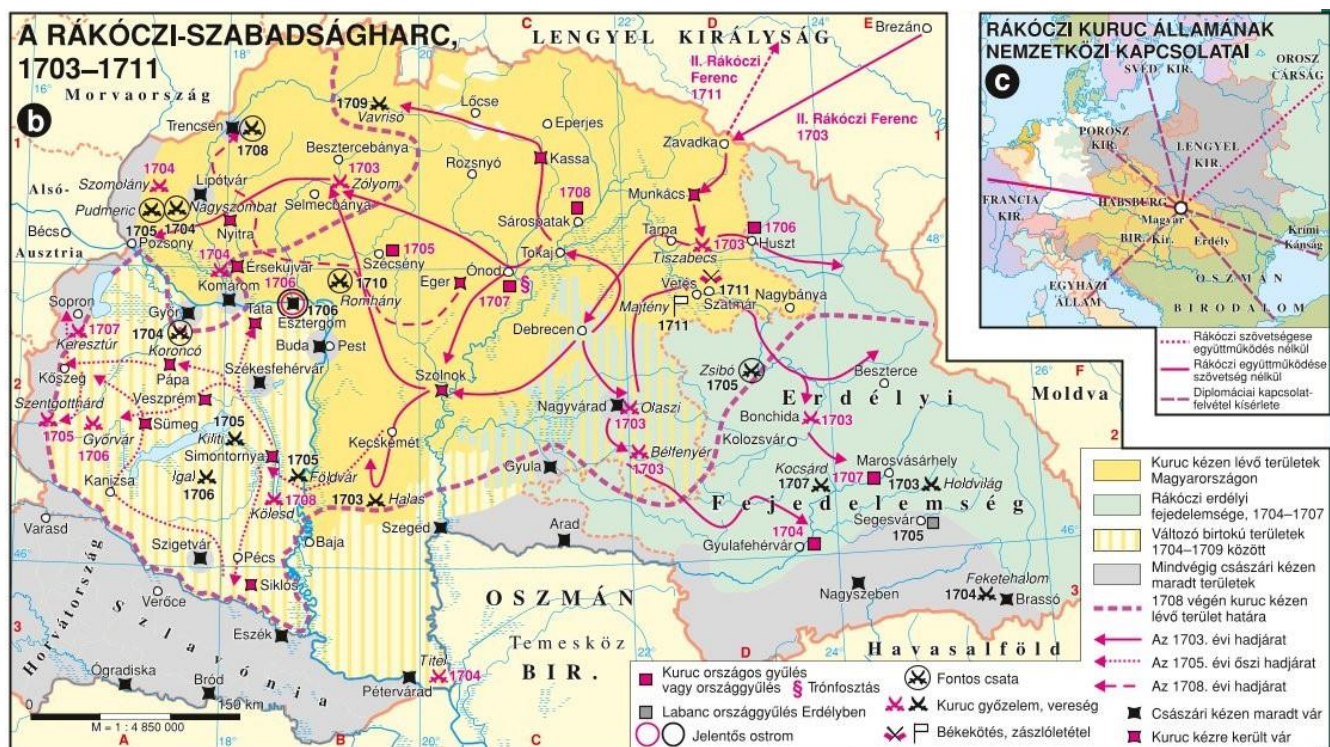
Hasznos térképek:

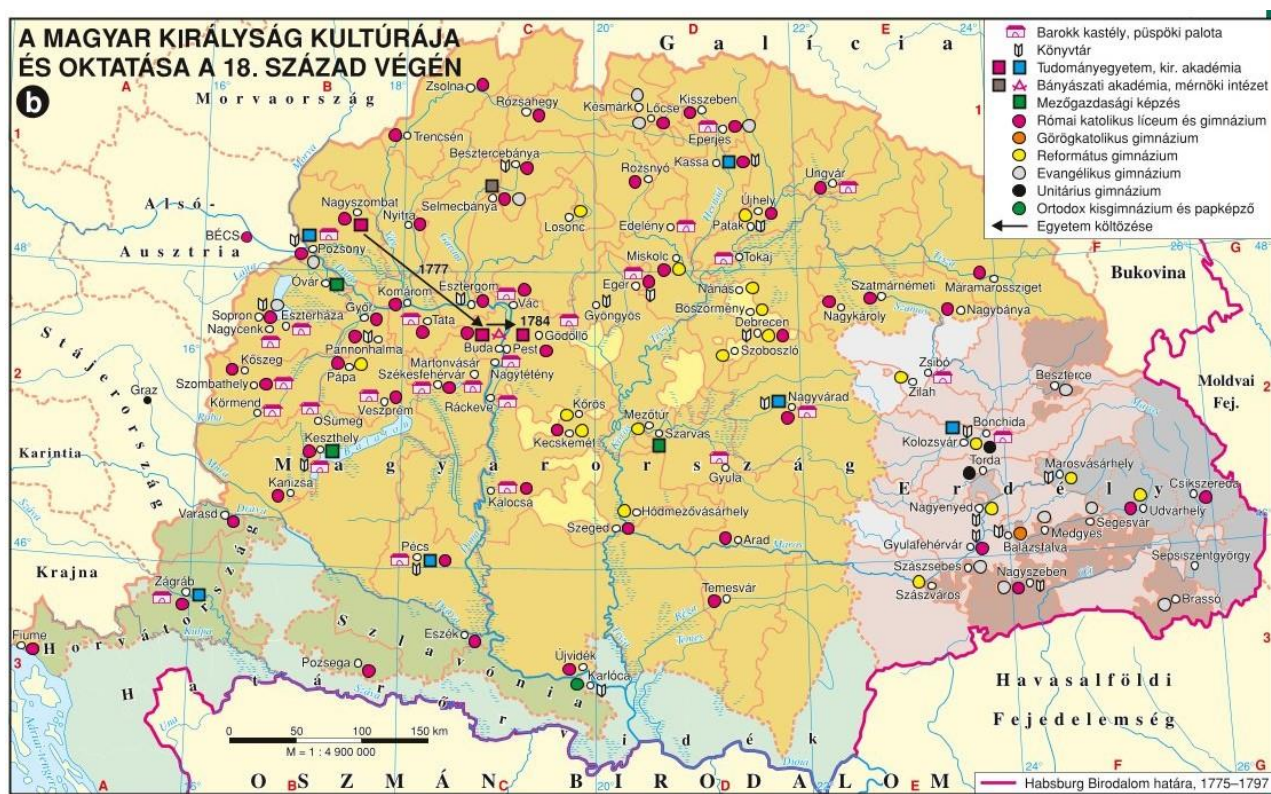
30. oldal b) térkép

31. oldal b) térkép

35. oldal b) és c) térkép

39. oldal b) térkép

III. 14. Az emberi jogok és a jogegyenlőség elve, az állampolgári jogok, kötelességek (felvilágosodás, az Emberi és polgári jogok nyilatkozata, liberalizmus, Magyarország Alaptörvénye)

A történelmi fejlődés során a felvilágosodás idején (XVIII. század) alakultak ki azok a fogalmak, melyek az egyetemleges emberi jogokhoz, az egyén és az állam kapcsolatához, azokkal összefüggő viszonyrendszerekhez, állampolgársághoz kapcsolódnak. Ezeket ma nemzetközi dokumentumok, illetve ez egyes országok alkotmányos rendje szabályozza.

Az állam mai fogalmaink szerinti felfogása a XVI. században Jean Bodin (Boden) műveiben kezdett formát ölteni. Az ő véleménye szerint az állam földrajzilag körülhatárolható területtel rendelkező politikai entitás, amely jól meghatározott népesség fölött gyakorolja a szuverén (önálló) legfőbb hatalmat. Egy állam tehát akkor tekinthető szuverénnek, ha a saját terület saját állampolgárai vonatkozásában kizárólagosan és önállóan tud szabályokat hozni és azokat érvényesíteni. Bár ez a definíció ma is megfelelő, Bodin azonban még inkább tekinthető az abszolutizmus államideológiája megalapozójának, hiszen az önállóság, a szuverenitás letéteményesének az uralkodót tekintette. A modern, állampolgárok jogaival kötelezettségeivel és a minden államban egyaránt érvényes emberi jogokkal a felvilágosodás gondolkodói kezdtek el részletesen foglalkozni.

Fontos megjegyezni, hogy az alapvető emberi jogok azok a jogok, amelyek minden embert megilletnek a világon függetlenül attól, hogy mely ország állampolgárai. Az állampolgári jogok viszont csak az adott ország polgárait illetik meg.

A felvilágosodás

A felvilágosodás a legáltalánosabb meghatározások szerint nyugat-európai kiindulópontú szellemi, kulturális, filozófiai mozgalom, egyben kultúrtörténeti korszak volt a XVII. század vége és a XIX. század eleje között. A mozgalom hordozója a polgárság volt, de több társadalmi réteg törekvéseit fejezte ki, amelyek a gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúsításért küzdöttek. Szakítani kívánt a feudalizmus uralkodó ideológiájával, a római katolikus egyház által uralt vallással, ezt legfőképpen Voltaire képviselte. Reformok útján kívánta átformálni a társadalmat és a gazdaságot, terjesztetni akarta a tudomány eredményeit, azaz a „világosságot”, és mindezzel fel akarta szabadítani az embert mint individuumot. Végso soron azonban a feudális társadalmi rend megdöntését, a polgári forradalmak, a kapitalizmus győzelmét készítette elő.

A XVII. század végén John Locke alkotta meg a társadalmi szerződés fogalmát. Ennek értelmében az emberek természetből fogva szabadok, mint minden élőlény, de a rend és a tulajdon védelme érdekében bizonyos jogaikról lemondtak az állam, illetve az azt irányító kormányzat javára, cserében viszont annak garantálnia kell az állampolgári jogokat.

Jean-Jacques Rousseau szintén abból indult ki, hogy az ember természetétől fogva szabad, és a civilizáció, a magántulajdon volt, ami megrontotta és annak védelme szükségessége miatt kényszerült korlátozni a szabadságát. Locke társadalmi szerződését a népfelség elvével egészítette ki. Bodinnal szemben ő a népszuverenitás (népfelség) elvéből indult ki. Vagyis, hogy a hatalom a néptől származik, és a nép azért adja át hatalmát és mond le szabadságának egy részéről, hogy jól, a saját érdekeinek megfelelően kormányozzák. Ha viszont rosszul kormányozzák, akkor a népnek joga van elzavarnia a

rossz kormányzatot. Rousseau a közvetlen demokráciát tartotta a legjobb kormányzati formának, ahol az emberek minden politikai kérdésben maguk döntenek (ókori athéni minta).

Montesquieu ezzel szemben a képviseleti, közvetett demokráciát tartotta követendő példának, ahol az emberek képviselőket választanak, akik helyettük hozzák a döntéseket. Ebből a szempontból az angol alkotmányos monarchiát tartotta követendő és tovább fejlesztendő példának. Viszont a zsarnokság megakadályozása céljából fontosnak tartotta a három hatalmi ág (törvényhozó/parlament, végrehajtó/kormányzati és bírói) szigorú szétválasztását.

A felvilágosodás elvei a gyakorlatban és a liberalizmus

A felvilágosodás politikafilozófiai elveit XVIII. század végén az Amerikai Egyesült Államokban és a francia forradalomban ültették át a gyakorlatba. Már az 1776. július 4-én kiadott amerikai függetlenségi nyilatkozat is utalt az emberek veleszületett jogaira, egyenlőségre és a népfelség elvére és az ezekből levezethető szabadságjogokra. Később ezeket belefoglalták az Egyesült Államok Alkotmányába, illetve annak kiegészítéseibe.

1789-ben a francia forradalom kitörését követően augusztus 26-án adták ki az Emberi és polgári jogok nyilatkozatát, ami tartalmazta a felvilágosodás legfőbb eszméit, biztosította a törvény előtti egyenlőséget, védte a magántulajdont és meghatározta a legfontosabb szabadságjogokat. Az ebben a dokumentumban megfogalmazott szabadságjogok adták az „elsőgenerációs szabadságjogok” alapját. Ilyen például a személyes szabadság, vallásszabadság, lelkiismereti szabadság, véleményszabadság, szólásszabadság stb.

A felvilágosodás folyamán megalkotott államfilozófiai elveket és az Amerikában valamint a francia forradalomban lefektetett szabadságjogokat egy politikai ideológiává történő szerveződése a XIX. század első felében történt meg a liberalizmus kialakulásával. Ez az ideológia nagy hangsúlyt fektet az alkotmányosságra, a hatalmi ágak szétválasztására és a képviseleti demokráciát támogatja a tömegdemokráciával szemben. Ezért a liberálisok a XX. századig a korlátozott, cenzusos választójogot támogatták, elsősorban azért, mert féltek, hogy a tömegek választójoghoz jutása a szocialisták megerősödéséhez és a magántulajdon védelmének meggyengüléséhez vezetne, márpedig ennek védelme a liberalizmus egyik alap gondolata. A liberalizmus emellett szembe helyezkedett a szintén a XIX. század elején megjelenő konzervatív ideológiával.

Az emberi jogok további fejlődése

A XIX. században a szocialista ideológia erősödésével megjelentek az úgynevezett „második generációs jogok.” Ezek főleg a munkához és a társadalmi biztonsághoz kapcsolódnak. Ilyen például a munkához, a megfelelő munkakörülmények biztosításához való jog, a szakszervezetek alapításának joga, sztrájkjog, a pihenéshez, a testi és lelki egészséghez, az egészségügyi ellátáshoz, a társadalombiztosításhoz való jog, az oktatáshoz, a művelődéshez való jog.

A XX. század első felének borzalmai újra felhívták a figyelmet az emberi jogok védelmének fontosságára. A második világháborút követően 1948-ban az ENSZ Közgyűlése elfogadta az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát, melynek jelentősége az Emberi és polgári jogok nyilatkozatáéval vetekszik. Ezt követően az 1950-ben alakult Európa Tanács elfogadta az Emberi jogok európai egyezményét. Megjelentek a „harmadik generációs jogok”, olyanok mint, például az egészséges

környezethez, humanitárius segítséghez való jog, a nemek, nemzetek, nemzetiségek és egyházak egyenjogúsága, a faj, bőrszín, származás és vagyon szerinti megkülönböztetés tilalma.

Magyarország Alaptörvénye és az állampolgári jogok és kötelezettségek

Magyarország Alaptörvényét 2011-ben fogadták el és 2012. január 1-jétől lépett érvénybe. Az Országgyűlés az Alaptörvényben szabályozza Magyarország jogrendjét, az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit, meghatározza az államszervezetre vonatkozó alapvető szabályokat. Emellett garantálja az emberi jogok védelmét. Az Alaptörvény a legmagasabb szintű jogforrás, minden más jogszabály ebből vezethető le és erre vezethető vissza, így az Alaptörvénnyel más jogszabály nem lehet ellentétes. Ennek vizsgálatát az Alkotmánybíróság végzi, amely védi az alkotmányos rendet. (Alaptörvényről bővebben III. 19. témakörben olvashatsz.)

Az Alkotmánybíróság független a bírói szervezeti rendszertől. 15 tagú, de lehet kevesebb is, nem feltétlenül van betöltve mindegyik hely. Az alkotmánybírókat az Országgyűlés választja, a parlamenti frakcióval rendelkező pártok jelölése alapján, kétharmados többséggel. Ennek feltétele a magyar állampolgárság, büntetlen előélet, jogi diploma, minimum 45 éves kor és 20 év alkotmányjogi tapasztalat. Elnökét a parlament választja maximum 12 évre és ez nem meghosszabbítható. 70 éves korban megszűnik a megbízatás. Az Alkotmánybíróság tagjai nem lehetnek politikai pártok tagjai, nem folytathatnak politikai tevékenységet.

Jogok védelmével foglalkozik továbbá az Országgyűlésnek felelős Alapvető Jogok Biztosa (ombudsman), amely, a többi állami szervtől független. A közigazgatás és az igazságszolgáltatáson kívül felmerülő panaszokat vizsgálja. Pl.: kisebbségi jogok, emberi jogok tekintetében javaslatokat tud megfogalmazni, de nem kezdeményezhet törvényt. 6 évre választja az Országgyűlés kétharmaddal.

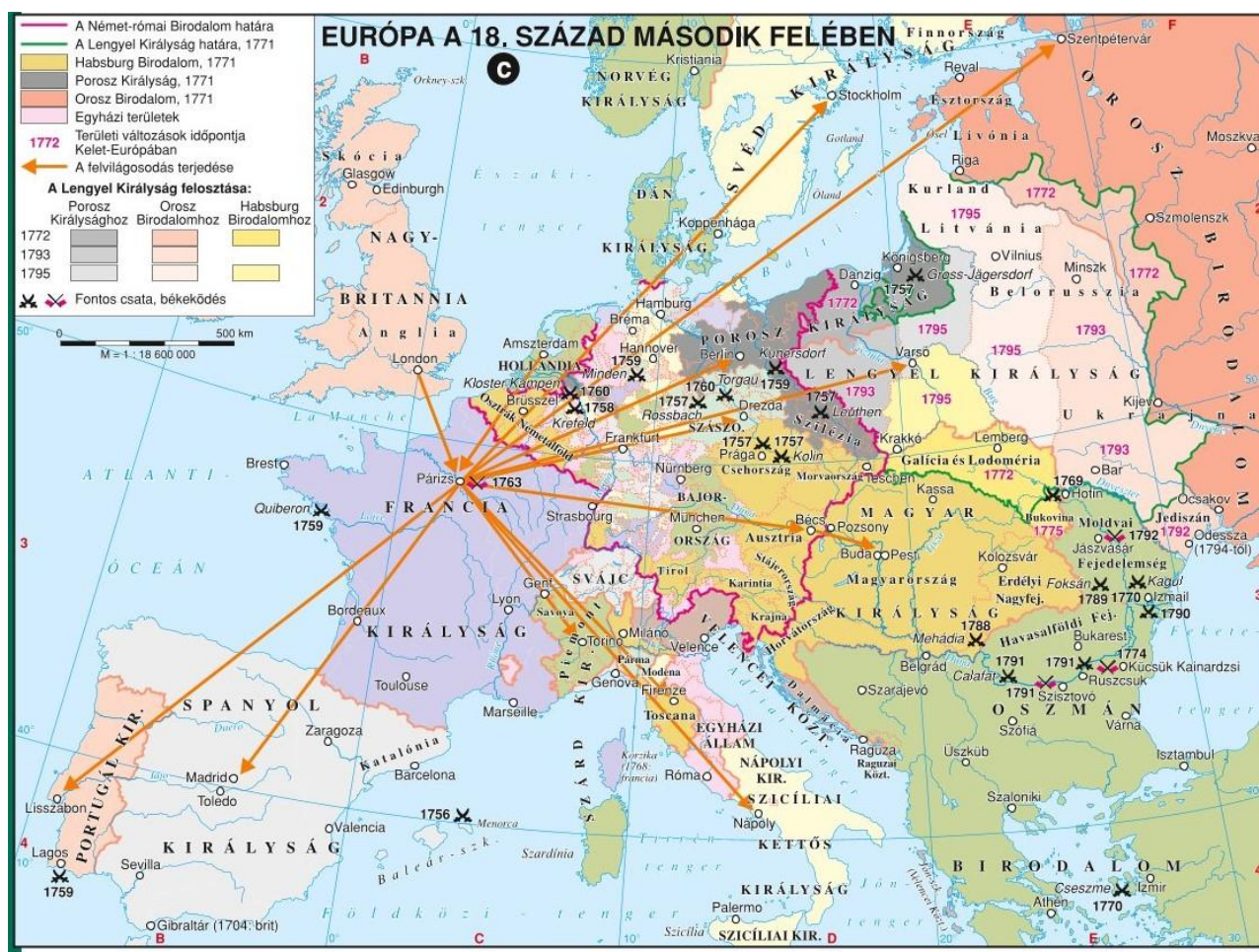
Az Alaptörvény az alábbiakban állapítja meg az állampolgári jogokat:

- ❖ igénybe vegye a különféle állami szolgáltatásokat, (egészségügyi, oktatási és művelődési)
- ❖ minden magyar polgárnak joga van külföldre utazni, akár azzal a céllal is, hogy ott letelepedjen
- ❖ minden állampolgár részt vehet a közügyek gyakorlásában, ami azt is jelenti, hogy 18 év felett választó és választható
- ❖ nemzetiségek sajátos jogai közé tartozik az anyanyelv használata, a saját kultúrához és az anyanyelvi oktatáshoz, valamint a helyi és országos önkormányzat alakításához való jog

Az állampolgársággal azonban nem csak jogok, hanem kötelezettségek is járnak. Az állampolgári kötelezettségek azok az általános kötelezettségek amelyek az állampolgársággal járnak. Magyarország Alaptörvénye az alábbiakban határozza meg őket:

- ❖ jogszabályok betartása
- ❖ közterhekhez való hozzájárulás (adófizetés)
- ❖ honvédelmi kötelezettség (gyakran tévesen összetévesztik a sorkatonai szolgálattal, honvédelmi kötelezettsége mindenkinek van, idetartozik például a katasztrófavédelemben való részvétel)
- ❖ tankötelezettség (6-16 éves kor között)
- ❖ szülők gondoskodása a kiskorú gyerekről
- ❖ felnőtt gyerek gondoskodása szülőkről
- ❖ épített és természeti környezet védelme

Hasznos térképek:

38. oldal c) térkép

III. 15. Társadalmi kérdések a mai Magyarországon

(társadalmi rétegződés és egyenlőtlenségek, nemzetiségek)

Társadalmi rétegződés és egyenlőtlenségek

A társadalom az emberek és közöttük kialakult kapcsolatok rendszere. A társadalom heterogén képződmény, amelyben különböző csoportok (osztály/réteg) élnek egymás mellett. A modern társadalmakban egy-egy osztály vagy réteg leírásakor sok tényezőt vizsgálhatunk, mint például az anyagi helyzet, az iskolázottság, a lakóhely vagy a foglalkozás.

A társadalmi és a földrajzi rétegződés azt jelenti, hogy a társadalom valamilyen formában elkülönül egymástól, ezen forma alapján pedig megkülönböztethetők egymástól a társadalmi rétegek. A 3 nagy csoport a felső, a közép- és az alsó osztály. A társadalmi hierarchia csúcsán a leggazdagabbak állnak, míg az alsó osztályok tagjai jelentős részét a szegénység jellemzi, ők a hátrányos helyzetűek.

Magyarországon a társadalmi rétegződésnek több vetülete van. Egyik a földrajzi rétegződés, amivel a társadalomföldrajz foglalkozik. Minden régiónak megvannak a saját jellemzői, a gazdasági potenciált is beleértve. Attól függően, hogy ezek a jellemzők pozitívak vagy negatívak, arányosan következik, hogy a társadalomban milyen következményei lesznek.

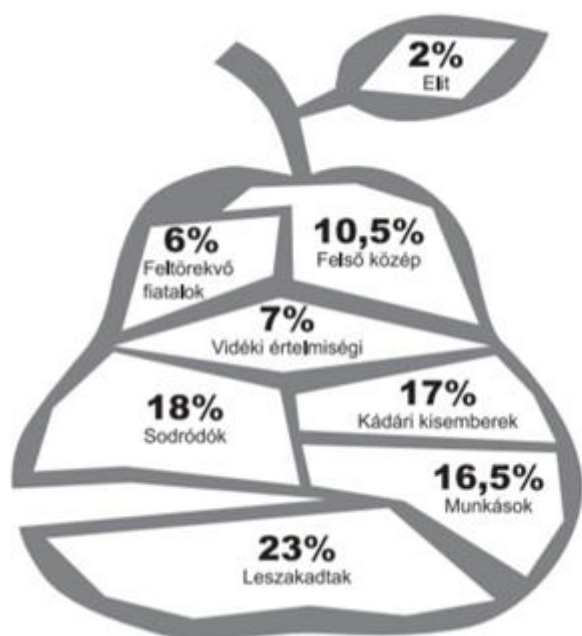
Hazánkban jellemzően Budapest és környéke, Közép- Magyarország és Nyugat- Dunántúl a legfejlettebb régiók. Jelentős szakadék van az előbbi területek és Észak- Kelet- Magyarország, Dél- Alföld, valamint a Dél- Dunántúl között. Az utóbbi régiók foglalkoztatási viszonyai nagymértékben eltérőek. Kevesebb a munkalehetőség, döntően kevesebb képzettséget igényelnek és rosszabbul is fizetnek, mint ugyanezen munkák az ország fejlettebb területén, ezért leszakadó területeknek hívjuk őket.

Azt a jelenséget, amikor a társadalom különböző helyzetű rétegei elkülönülnek egymástól, szegregációnak nevezzük. Leginkább a piaci viszonyok, valamint a társadalmi előítéletek és a diszkrimináció alakítják a szegregációt. A felsorolt tényezők együttesen társadalmi zavarokhoz vezetnek. Egy terület leértékelődése diszkriminációval kezdődik, ezt követi a gazdasági leértékelődés és a slumosodás, azaz a terület fizikai állapotának leromlása. A leromlás egy bizonyos szubkultúra kialakulásával jár együtt, és a bezárkózásban csúcsosodik ki. Ilyen területek Magyarországon főleg a roma kisebbség lakóterületein figyelhető meg.

A társadalmi rétegek már korábban megvoltak, a ma rájuk jellemző viszonyok, jellemzőik, viszont a rendszerváltás idején jelentősen megváltoztak. A szocialista nagyipar megszűnése csökkentette az iparban foglalkoztatottak számát, megnőtt a kis- és középvállalkozások száma, és átalakult a falu, azaz egyre csökken a mezőgazdaságból élők száma. A munkaerő és a tőke leginkább a szolgáltatási szektorba vándorolt. (1998: 76% fizikai foglalkozású és 24% szellemi foglalkozású; 2008: 53% fizikai foglalkozású és 47% szellemi foglalkozású).

Ezek a változások társadalmi konfliktusokhoz vezetnek. A piacgazdaságra való átállás az egyenlőtlenségek növekedését hozta. Egyre mélyül a szakadék a társadalom alsó és felső rétegei között. A szegénységben élők arányát nem sikerült csökkenteni, jelenleg a társadalom 1/3-a sorolható közéjük. Soraikban egyre nagyobb számban találhatók romák.

Egy 2013-ban közzétett brit társadalmi felmérés (Great British Class Survey) módszertanát részben átvéve Magyarországon is felmérték, hogy milyen társadalmi osztályok alakultak ki a rendszerváltás óta. A felmérés szerint a magyar társadalom „farnehéz”. Ezt érzékelteti a kutatócsoport által kiadott grafika, amely körte formájú társadalmi szerkezetet mutat az azonosított csoportok százalékos arányával.

Kategória	%
Elit	2,0
Felső közép	10,5
Feltörekvő fiatalok	6,0
Vidéki értelmiség	7,0
Kádári kisemberek	17,0
Sodródók	18,0
Munkások	16,5
Leszakadtak	23,0

A rétegződés egyik negatív következménye az alacsonyfokú mobilitás a társadalmon belül. A meghirdetett állások többsége Budapesten és környékén van, pl. vannak olyan szektorok, melyek csak és kizárólag itt találhatóak. Az alacsonyfokú mobilitás tehát a társadalom helyben maradása, általában szülőhelyen. Az egyének nem költöznének el abban a reményben, hogy munkát találjanak.

Társadalmi mobilitásnak nevezzük azt a jelenséget, amikor az egyén vagy a család társadalmi helyzete megváltozik. Minél nyitottabb, demokratikusabb egy társadalom, az embereknek annál több lehetőségük van a társadalmi előmenetelre. Ennek persze az ellenkezője is igaz. Minél zártabb, diktatórikusabb egy társadalom, annál kevesebb esélye van az embereknek arra, hogy feljebb kerüljenek a társadalomban.

A társadalmi mobilitás egy kétirányú folyamat. Pozitív és negatív folyamatot is lehet érteni alatta. Például a társadalmi mobilitás része, ha valaki sokat dolgozik és gazdag lesz, és az is a társadalmi mobilitás része, ha valaki elveszíti a munkáját és elszegényedik.

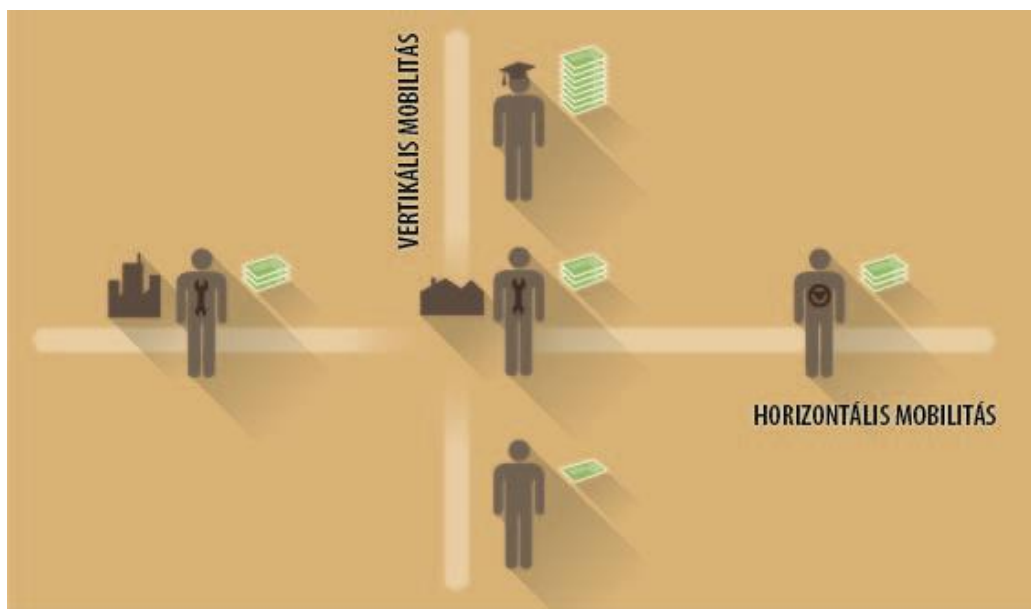
A társadalmi mobilitás lehet horizontális (oldalirányú) vagy vertikális (felemelkedés vagy lecsúszás), lehet generáción belüli (intragenerációs) vagy generációk közötti (intergenerációs), továbbá van házassági mobilitás is. Ez utóbbi esetben egy házasságkötés révén következik be a társadalmi pozícióváltás.

Horizontális mobilitás:

Horizontális mobilitás például amikor a gépkocsiszerelő foglalkozást változtat és gépkocsivezető lesz. Ez a két foglalkozás körülbelül azonos szinten van a társadalmi hierarchiában. Nem jelent több vagy kevesebb pénzt. Szintén horizontális mobilitás, ha egy építőmunkás elköltözik az ország egyik részéből a másikba, de ott sem keres több pénzt. Ezekben az esetekben nem következik be változás a vagyoni helyzetben, de az egyén társadalmi jellemzőiben (munka, lakhely) igen. Ezért társadalmi mobilitásnak számít.

Vertikális mobilitás:

Vertikális mobilitásnak nevezik, amikor a társadalmi hierarchiában fölfelé vagy lefelé irányuló mozgás történik, jelentősen több vagy kevesebb pénzt kezd el keresni valaki. Például ha betanított munkásból mérnök lesz, vagy tanárból sofőr.

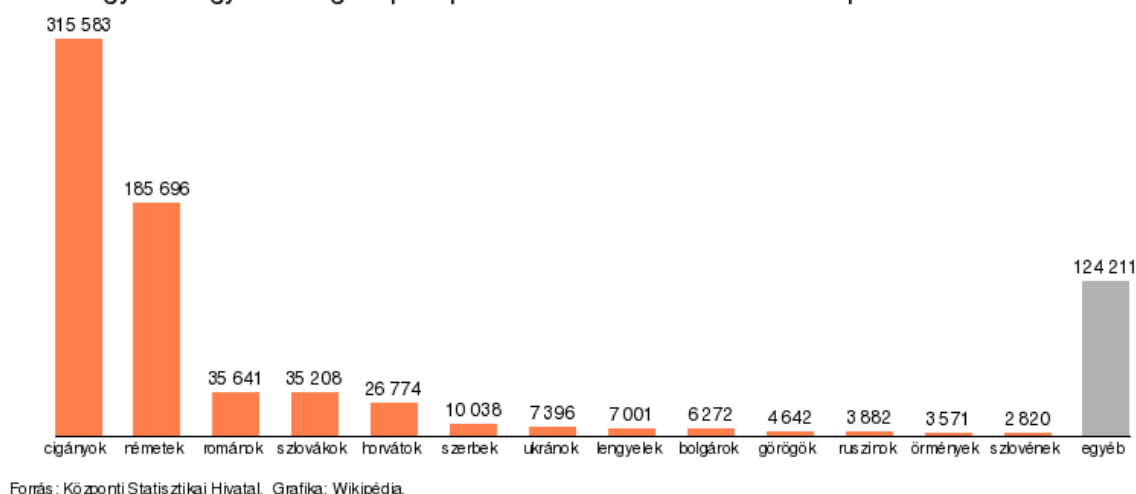
A társadalmi mobilitás földrajzi értelemben is megjelenik. Társadalmi változást eredményezhet ugyanis a lakóhely változása is. Annál mobilabb egy társadalom földrajzi értelemben, minél könnyebben vállalnak költözést tagjai akár külföldre, akár belföldre. Magyarországon az idősebb generációra az ilyen jellegű társadalmi mobilitás nem jellemző, elsősorban a nagyarányú magántulajdonú ingatlanok miatt. A fiatalabb korosztálynál azonban növekszik ez a mobilitási mutató.

Nemzetiségek:

Nemzetiségnek nevezzük az ország területén élő népcsoportot, amely az állam összlakosságához képest számszerű kisebbségben van. A nemzetiségek tagjai magyar állampolgárok, de saját nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik és összetartozás-tudatuk megkülönbözteti őket a lakosság többi részétől.

Magyarországon 13, törvény által elismert nemzetiség él, ábécé sorrendben a következők: bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán.

Egyes magyarországi népcsoportok lélekszáma a 2011-es népszámlálás szerint

Az utóbbi évtizedekben egyre többen vallják magukat valamelyik nemzetiséghez tartozónak, ugyanakkor az asszimiláció is igen erős a nemzetiségek körében.

A 13 elismert nemzetiségen kívül élnek még az országban jelentős számban például kínaiak, arabok, oroszok, azonban ők nem teljesítik a nemzetiségként való elismerés törvényi feltételeit, azaz nem élnek együtt a Kárpát-medencében legalább 100 éve a magyarsággal.

A magyar törvények a következő jogokat biztosítják a nemzetiségek számára:

- saját kultúrájuk ápolását,
- anyanyelvük használatát,
- anyanyelvű oktatást,
- a saját nyelven való névhasználat jogát
- Politikai érdekeik védelmében helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. (A kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselete.)

A nemzetiségi jogok biztosítására helyi, települési, megyei és országos nemzetiségi önkormányzatokat hozhatnak létre. Működésüket az állam és az önkormányzatok támogatják, ezen felül pályázati forrásokat vehetnek igénybe.

Az nemzetiségi önkormányzati képviselőkre azok szavazhatnak, akik kérték felvételüket a nemzetiségi választási névjegyzékbe. A nemzeti kisebbségek az országgyűlésben is képviselettel rendelkeznek. Országgyűlési választáson is lehet nemzetiségi jelöltre szavazni azonban, ha valaki szerepel a nemzetiségi választási névjegyzékben az már nem szavazhat pártlistára. Ha az országgyűlési választáson nem kerül megválasztásra nemzetiségi képviselő, akkor az adott nemzetiség országgyűlési képviseletet az úgynevezett nemzetiségi szószóló látja el, de a szószóló, csak a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó bizottságban szavazhat.

Cigányok: Ők alkotják az ország legnagyobb hivatalosan elismert nemzetiségét. A magyarországi nemzetiségek közül ők az egyedüliek, akik nem rendelkeznek anyaországgal. Magyarországon

hivatalosan az az ember cigány, aki magát a népszámláláson cigánynak vallja. Népszámlálás szerint 315000 vannak, de egyes becslések szerint a tényleges létszámuk 600000-800000 fő.

Csoportjaik:

- ❖ **romungrok:** a magyar cigányok. Magyar anyanyelvű emberek, akik nem nagyon tartják a roma hagyományokat. (főként muzsikuskok és értelmiségiek). A Kárpát-medence magyarlakta területein, Szlovákiában és Csehországban élnek.
- ❖ **oláh cigányok:** saját cigány anyanyelv (lóvári), szokások, hagyomány. Magyarország minden részén élnek.
- ❖ **beás cigányok:** román anyanyelvűek, fontosak a hagyományok, mély szegénység. Főként a Ormánság, Füzesabony, Tiszafüred környékén élnek.

Szervezeteik: Országos Roma Önkormányzat

Németek: A cigányság után a második legnagyobb létszámban élő nemzeti kisebbség a németeké 185.000 fővel. A németek ma legnagyobb számban Baranya megyében élnek. Ezt követi Tolna megye német ajkú lakossága. A harmadik legtöbb német Bács-Kiskun megyében koncentrálódva, a Kalocsától délre eső vidék településein él (Hajós, Érsekhalma). Még jelentős Budapest környékének német lakossága. Itt említendő meg Budaörs, Solymár, Pilisvörösvár.

Szervezeteik: Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja, Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Magyarországi Ifjú Németek Közössége.

Szlovákok: A németeket számban követő nemzetiség, a szlovákság, alapvetően három nagyobb területen él. A békési területek szlováksága mellett megemlítendő a Pilis hegység néhány szlovák falva, illetve a Nógrád megyében élők. Kulturális központjuk Békéscsaba, ahol szlovák konzulátus is található. A mai Magyarország legnagyobb szlovákok lakta települése Pilisszentkereszt, ahol a lakosság 42%-a tartja magát a szlovák kisebbséghez tartozónak, de a falu lakosainak 54,6%-a beszéli a szlovák nyelvet.

Szervezeteik: Országos Szlovák Önkormányzat, Csabai szlovákok szervezete

Horvátok: A magyarországi horvátok Magyarországon 7 különböző "szigeten" élnek: Pécs környékén, Mohács környékén, Ormánságban (Dráva mentén), Nagykanizsa környékén, Várvidéken, Budapest környékén.

Szervezeteik: Pécsi Horvát Színház, Országos Horvát Önkormányzat

Románok: A románok 35000 főnyi nemzetisége a román határ mellett, főként Gyula környékén él, illetve Budapesten is él egy néhány ezer fős román kisebbség. Többségi településük Méhkerék és Bedő.

Szervezeteik: Magyarországi Románok Országos Önkormányzata

Ukránok: A ruszinokkal azonos etnikum önmagát ukránnak valló része. Részben az Ukrajnával határos területek lakói, de nagyobb részük az országban szétszórta él, főként a fővárosban. Az ukránokat Magyarországon csak 1991-ben ismerték el hivatalosan nemzetiségként.

Szervezeteik: Ukrán Kulturális Egyesület, Ukrán Országos Önkormányzat

Szerbek: A szerbek a Duna-menti településeken, leginkább Budapesten, valamint Szentendre, Szeged, Pécs és Ráckeve környékén honosak. Az egyetlen magyarországi szerb többségű település Lórév.

Szervezeteik: Szerb Országos Önkormányzat

Szlovének: A magyarországi szlovének a Vendvidéknek nevezett Szentgotthárd környéki területen élnek. Jellegzetes ízes nyelvjárásuk nagymértékben őrzi az archaikus szláv elemeket. Magyar elnevezésük a vend.

Szervezeteik: Országos Szlovén Önkormányzat

Lengyelek: A magyarországi lengyelek létszáma kb. 3-5 ezer fő. Egyharmaduk Budapesten él. A kommunizmus időszakában főleg a Mecsek területére telepítettek be lengyel bányászokat.

Szervezeteik: Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat

Görögök: A második világháború után véres polgárháború tört ki Görögországban. 1946-ban visszaállították a királyságot, és a hatalomra jutott katonai diktatúra terrorja miatt sok antifasiszta kényszerült otthonát elhagyni és Magyarországra költözni.

Szervezeteik: Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata

Bolgárok: A magyarországi bolgárok legnagyobb része Budapesten, Miskolcon, Pécsen, valamint a városok környékén él.

Szervezeteik: Bolgár Kulturális és Tájékoztató Központ, Bolgár Országos Önkormányzat

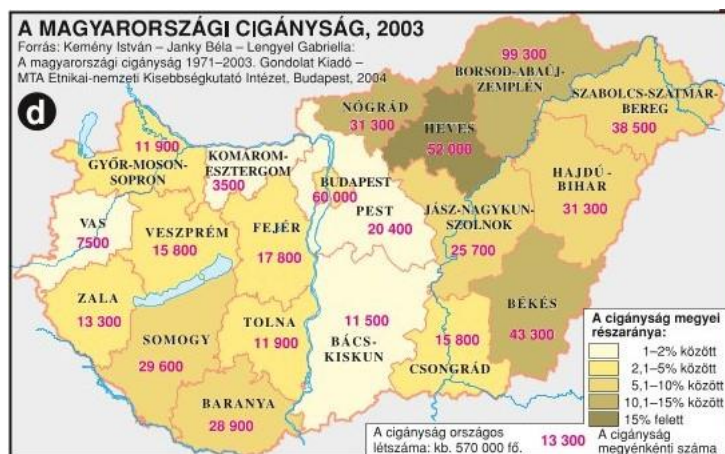
Ruszinok: A mai Magyarországon ruszinok főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében élnek, de megtalálhatjuk őket Budapesten, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is.

Szervezeteik: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat

Örmények: Nagy részük a fővárosban, kisebb részük pedig az ország egyéb térségeiben szóróványosan él.

Szervezeteik: Országos Örmény Önkormányzat

Hasznos térképek:

73. oldal d) térkép

71. oldal b) térkép

IV. 16. A modern demokráciák XVII-XVIII. századi gyökerei (angol alkotmányos monarchia, az Egyesült Államok létrejötte és alkotmánya)

A mai modern, közvetett, azaz képviselői demokráciák ókori (athéni) előképektől eltérően nem a polgárok közvetlen hatalomgyakorlásán nyugszanak, hanem az állampolgárok a politikai jogukat megválasztott képviselőiken keresztül gyakorolják. A mai demokráciák egyrészt az angol-szász politikai fejlődésen, másrészt a felvilágosodás politikafilozófiája által lerakott alapokon nyugszanak, melyek az angol polgári forradalom és az azt követő dicsőséges forradalom, illetve az amerikai függetlenségi háború és annak nyomán újonnan kialakított politikai berendezkedés során kristályosodtak ki.

A dicsőségesforradalom és az alkotmányos monarchia

A politikai jogok biztosítása iránti igény az abszolút uralkodói hatalommal szemben az angol monarchiában már a XVII. század első felében megjelent. Ennek egyik első megnyilvánulása a Jogok Kérvénye (Petition of Right), ami olyan angol alkotmányos alapidokumentum, amely az alattvalók olyan jogait határozza meg, amelyeket az uralkodó nem szeghet meg. Az 1628-ban elfogadott dokumentum korlátozta a nem a parlament által elfogadott adóztatást, a kényszersorozást, az ok nélküli bebörtönzést és a haditörvénykezést. Ezen dokumentumnak azonban a parlament ekkor még nem tudott érvényt szerezni, de alapelvei meghatározták a későbbi alkotmányos fejlődés irányát. Az angol polgári forradalmat és polgárháborút (1640-1649) követően, még a Stuart restauráció (1660-1688) idején 1679-ben kiadott habeas corpus is ezekre az elvekre építve garantálta az előzetes letartóztatás esetén a törvényi előfeltételek teljesülését.

Az 1688-ban vértelenül lezajlott dicsőséges forradalom során a Stuártokat végleg eltávolították az angol trónról és helyükre a holland Orániai Vilmos került, aki 1689-ben a Jogok Nyilatkozata (Bill of Rights) aláírásával hozzájárult az alkotmányos monarchia kialakulásához. Az így létrejött rendszerben elválasztásra került egymástól a törvényhozói, végrehajtó és bírói hatalom.

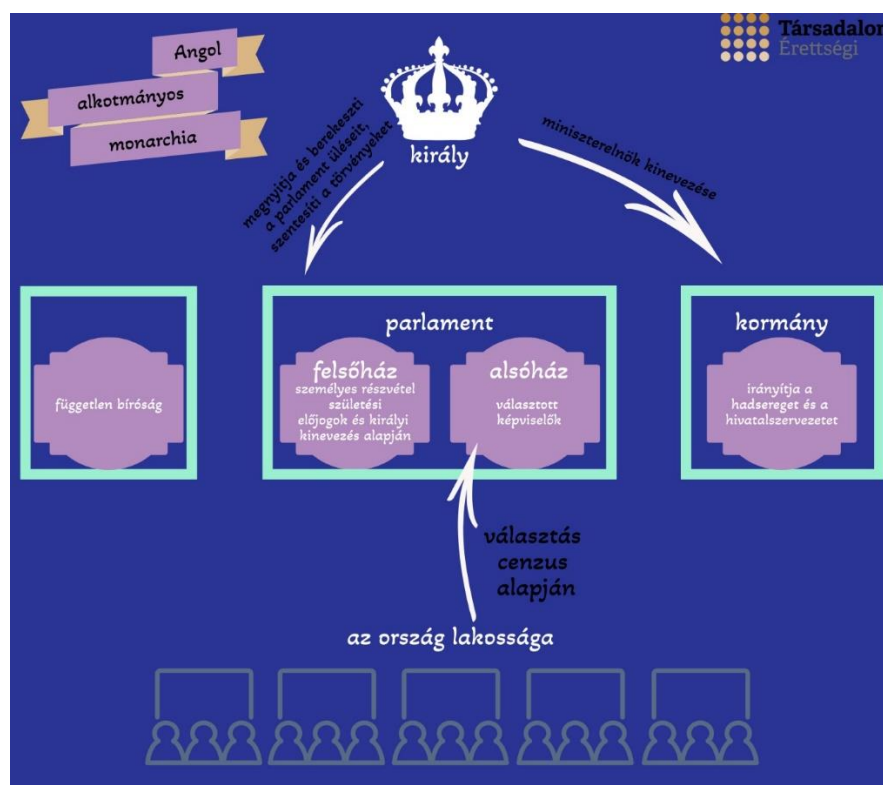
A törvényhozói hatalmat a kétkamarás parlament gyakorolta. Ennek felső házában a lordok foglaltak helyet, akik származás, vagy királyi kinevezés útján váltak a törvényhozás tagjává. Az alsó ház tagjai viszont választás útján nyerték el pozíciójukat. Az országot választóközözetekre osztották és a legtöbb

szavazatot kapó jelölt került a parlamentbe. Igaz, ekkor még csak a felnőtt férfi lakosság legvagyonosabb felső részének volt választójoga. Az így létrejövő parlament gyakorolta a törvényhozás jogát.

A végrehajtás innentől már nem az uralkodó kezében volt. Feladata ceremonális lett csak, „uralkodik és nem kormányoz” elv került érvényesítésre. A végrehajtás a miniszterelnök által vezetett kormány kezébe került. Miniszterelnöknek pedig az uralkodónak azt a jelöltet kellett kineveznie, akinek a pártja legtöbb képviselőt tudta a választásokon a parlamentbe juttatni.

A bírói hatalom a függetlenségét biztosította a rendszer úgy, hogy a másik két hatalmi ág ne tudja befolyásolni az igazságszolgáltatást, így az csak a törvényeknek volt alárendelve.

Bár modern értelemben véve az angol alkotmányos monarchia 1689-ben létrehozott rendszerét nem lehet demokráciának tekinteni, mégis az ekkor elfogadott reformok fontos mérföldkönek bizonyultak a demokrácia fejlődése során.

A felvilágosodás politikafilozófiája

A XVII. század végén, a dicsőséges forradalom idején John Locke alkotta meg a társadalmi szerződés fogalmát. Ennek értelmében az emberek természettől fogva szabadok, mint minden élőlény, de a rend és a tulajdon védelme érdekében bizonyos jogaikról lemondtak az állam, illetve az azt irányító kormányzat javára, cserében viszont annak garantálnia kell az állampolgári jogokat.

Jean-Jacques Rousseau szintén abból indult ki, hogy az ember természetétől fogva szabad és a civilizáció, a magántulajdon volt, ami megrontotta és annak védelmének szükségessége miatt kényszerült korlátozni a szabadságát. Locke társadalmi szerződését a népfelség elvével egészítette ki. Vagyis, hogy a hatalom a néptől származik, és a nép azért adja át hatalmát és mond le szabadságának egy részéről, hogy jól, a saját érdekeinek megfelelően kormányozzák. Ha viszont rosszul kormányozzák, akkor a népnek joga van elzavarnia rossz kormányzatot. Rousseau a közvetlen demokráciát tartotta a

legjobb kormányzati formának, ahol az emberek minden politikai kérdésben maguk döntenek (ókori athéni minta).

Montesquieu ezzel szemben a képviseleti, közvetett demokráciát tartotta követendő példának, ahol az emberek képviselőket választanak, akik helyettük hozzák a döntéseket. Ebből a szempontból az angol alkotmányos monarchiát tartotta követendő és tovább fejlesztendő példának. Viszont a zsarnokság megakadályozása céljából fontosnak tartotta a három hatalmi ág (törvényhozó/parlamenti, végrehajtó/kormányzati és bírói) szigorú szétválasztását.

A felvilágosodás politikafilozófiai elveit XVIII. század végén az Amerikai Egyesült Államokban és a francia forradalomban ültették át a gyakorlatban.

Az Egyesült Államok létrejötte és alkotmánya

Az Észak Amerikában a XVII. és XVIII. század során létrejött 13 gyarmatra jelentős számú telepes érkezett, akik magukra ugyanolyan állampolgárként tekinthettek, mintha továbbra is Angliában éltek volna. Ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket tartották magukra érvényesnek, mint a többi brit alattvaló. Csakhogy a londoni kormány a 13 gyarmatot nem így kezelte, hanem ugyanúgy, mint a nem angol lakosságú gyarmatait. Ezért váltott ki nagy ellenállást, amikor a hétéves háború (1756-1763) miatt a kormány megemelte a gyarmatok adó terheit. Tiltakozásként hivatkoztak arra, hogy parlamenti képviselet nélkül a kormányzatnak nincs joga új adókat kivetni és szerették volna magukat képviseltetni a törvényhozásban, de ezt a követelésüket elutasították. Ez a konfliktus vezetett el 1773-ban a bostoni teadélutánhoz, amikor indiánnak öltözött telepesek a teavám elleni tiltakozásul teabálákat dobáltak a tengerbe.

Innentől kezdve a 13 gyarmat nem egyenként, hanem közösséget alkotva lépett fel saját érdekeinek képviselésében. 1774-ban Philadelphiában összeült a Kontinentális Kongresszus, a gyarmatok közös tanácskozási szerve. A nyílt fegyveres konfliktus 1775-ben tört ki a britekkel, az amerikai Kontinentális Hadsereget George Washington vezette. Kezdetét vette az 1783-ig tartó függetlenségi háború.

A függetlenségi háborúban kezdetben az amerikaiak számos vereséget szenvedtek a nyílt összecsapásokban, ám a gerilla hadviselés alkalmazásával lassan felülkerekedtek. 1776. július 4-én írták alá a Thomas Jefferson által készített függetlenségi nyilatkozatot, ami utalt az emberek veleszületett jogaira, egyenlőségre, a népfelség elvére és az ezekből levezethető szabadságjogokra is.

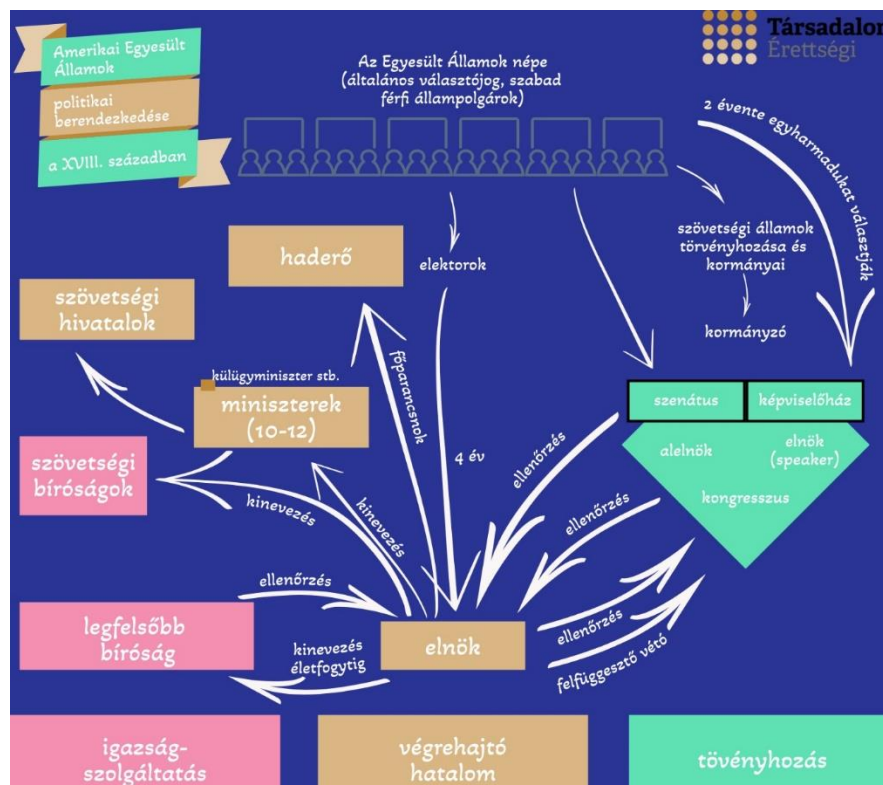
A függetlenség sikeres kivívását követően került sor az alkotmányozás folyamatára, melynek révén 1787-ben elfogadott Alkotmány egy felvilágosult, demokratikus szövetségi államként hozta létre az Amerikai Egyesült Államokat. A szövetségi államszervezet azt jelentette, hogy minden tagállam megtartotta saját törvényhozását, kormányát és belügyeiben széles autonómiát kapott (ezért van ma is, hogy valamelyik tagállamban van halálbüntetés, valamelyikben nincs). A központi szövetségi kormányzat kezdetben leginkább csak a közös hadügyet, pénzügyet és külügyet irányította.

A hatalmi ágak szétválasztását és azt, hogy azok egymást kölcsönösen ellenőrzik (fékek és ellensúlyok rendszere) már ekkor garantálták. A szövetségi törvényhozásért a Kongresszus (az épületét hívjuk Kapitóliumnak) lett a felelős, melynek két háza van. A felsőházként működő Szenátus és az alsóházként működő Képviselőház. A Szenátusba minden tagállam két szenátort választhat, a Képviselőházi helyek viszont lakosságárányosan vannak elosztva a választásokon. A Kongresszus ellenőrzést gyakorol a végrehajtó hatalom feje, az elnök felett.

A végrehajtó hatalmat az elnök vezeti, aki egyszemélyben állam és kormányfő (prezidenciai rendszer). Széles jogkörrel rendelkezik, ő nevezi ki a kormánya tagjait, ő a hadsereg parancsnoka, ő nevezi ki a központi állami intézmények vezetőit és a Legfelsőbb Bíróság tagjait, mely azonban ellenőrizheti az elnök tevékenységét. Emellett az elnöknek vétőjoga van a kongresszusi határozatokkal szemben. Az elnököt 4 évre választják, nem közvetlenül, hanem az elektorok testületén keresztül (minden tagállamnak meghatározott, népesszámaához arányosított számú elektora van. Ha egy jelölt győz egy tagállamban az összes elektori szavazatot viszi. Ezért nem mindegy, hogy melyik jelölt melyik államban győz). A XX. század közepe óta az elnököt csak egyszer lehet újraválasztani. Az Egyesült Államok első elnöke George Washington lett, róla nevezték el az ország fővárosát is.

A Legfelsőbb Bíróság egyben ellátja az alkotmánybíróság szerepét is. A testület tagjait az elnök nevezi ki, de élethossziglan tölthetik be a tisztséget, így tevékenységük több elnöki cikluson át is tarthat.

Az amerikai alkotmány első tíz kiegészítését nevezzük amerikai Bill of Rights-nak is. 1791-ben ezek garantálták a szólás-, sajtó-, vallás és gyülekezési szabadságot.

Hasznos térképek:

IV. 17. A polgári átalakulás programja és megvalósítása a XIX. századi Magyarországon (Széchenyi és Kossuth reformprogramja, áprilisi törvények, kiegészítés a polgári állam kiépülése a dualizmus korában)

Széchenyi és Kossuth reformprogramja

90

Széchenyi ezt követően a magyar nemesség között igyekezett támogatókat keresnie reformelképzeléseinek, ennek érdekében például támogatta a nemesség körében népszerű lóversenyeket, felhívva ezzel a figyelmet a mezőgazdaság szempontjából fontos lótenyésztésre, valamint kaszinót (klub, ahol külföldi folyóiratokat, szaklapokat lehetett olvasni, vitákat, előadásokat tartani) alapított. Bárány Wesselényi Miklós csatlakozott Széchenyi reformtörekvéseihez, ő azonban nem a főnemességen keresztül a bécsi kormányzatot akarta meggyőzni a reformok fontosságáról, mint Széchenyi, hanem a köznemességre kívánt támaszkodni. Széchenyi viszont nem bízott a köznemesség politikai és gazdasági erejében.

Széchenyi három műben (Hitel 1830, Világ 1831, Stádium 1833) foglalta össze reformelképzeléseit. A modern polgári tőkés átalakulás érdekében a feudális rendszer megszüntetését tartotta a legfontosabbnak. Ennek érdekében sürgette az ősiség eltörlését, vagyis, hogy a nemesi birtok szabadon adható vehető legyen, így fedezete lehessen a modernizáció pénzügyi alapjaként szolgáló hitelfelvételnek. Ezen felül célul tűzte ki a céhes ipari keretek felszámolását, a törvény előtti egyenlőség biztosítását és a közteherviselést, valamint a cenzúra eltörlését. Fontos törekvése volt még az ország gazdasági infrastruktúrájának a fejlesztése is. Ezért személyesen is sokat tett. A folyamszabályozás, a gőzhajózás elindítása a vízi áruszállítás fejlődését hozta magával, az első állandó dunai-híd a Lánchíd, pedig állandó közúti összeköttetést teremtett az ország két része között.

Az 1830-as évek politikai vitái már jórészt a szükséges reformok megvalósításáról szóltak, úgy mint például a jobbágyság felszámolásáról, melynek lehetséges módjai, az önkéntes (jobbágy által fizetett) vagy állami finanszírozásban történő végrehajtás, osztotta meg a reformmozgalom híveit.

Ezen viták során tett szert országos ismertségre a köznemesi származású Kossuth Lajos, aki jogász társaival rendszeres tudósításokat írt az 1832-36-os országgyűlésről, majd a megyegyűlésekről, biztosítva ezzel a társadalmilag fontos kérdésekben zajló viták ügyében a közvélemény tájékoztatását. Tevékenysége miatt azonban börtönbe zárták, 1839-ben azonban amnesztiával szabadult, és a Pesti Hírlap főszerkesztőjeként vezércikkeiben fejtette ki reformelképzeléseit és vitázott a nála jóval mérsékeltebb Széchenyivel.

Kossuth Széchenyivel szemben egyszerre és gyorsan, a köznemességre támaszkodva akarta megvalósítani a társadalmi, gazdasági és politikai reformokat, úgy, hogy ezek szükségességéről nem meggyőzni akarta a bécsi kormányzatot, hanem rájuk akarta kényszeríteni azokat.

Az 1840-es évektől a reformpártiak vezető személyisége egyre inkább Kossuth lett, Széchenyi háttérbe szorult.

A reformkorban bár fontos viták zajlottak és 1844-től a magyar nyelv hivatalossá vált, az 1840-ben elfogadott önkéntes örökváltság nem hozta el a jobbágység kérdését megoldásáig, mivel 1848-ig csak a jobbágyság 1%-a tudott élni a lehetőséggel. Igazi átalakulásra az 1848-as forradalom és annak hatására elfogadott áprilisi törvények hatására került sor.

Az áprilisi törvények

Az áprilisi törvények az utolsó magyar rendi országgyűlésen (1847–1848) a bécsi és a pesti forradalmak hatására elfogadott és V. Ferdinánd király által április 11-én szentesített törvénycsomag, amely 31 cikkből állt. A törvénycsomag új közjogi helyzetet teremtett a Habsburg Birodalomban, egyben biztosította a magyar országrész polgári demokratikus fejlődését (létrejött az unió Erdéllyel); lényegében Magyarországot rendi államból parlamentáris állammá, alkotmányos monarchiává alakította.

Az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezett a független magyar felelős kormány alakításáról, amellyel István nádor 1848. március 17-én Batthyány Lajost bízta meg.

Az áprilisi törvények hatására népképviselői rendszert vezettek be az országgyűlés alsótábláján, és a korban széles körűnek számító, bár nem általános vagyoni cenzuson alapuló választójogot vezettek be. Ez azt jelentette, hogy a népesség 8%-a rendelkezett szavazati joggal. Rendelkeztek az országgyűlés évenkénti üléseiről és egyes szabadságjogokról. A feudalizmust gyakorlatilag felszámolták (jobbágyszabadítás, úrbéres terhek eltörlése, közteherviselés), a magyar kultúra és a gazdaság fejlesztésére vonatkozó törvények is bekerültek a törvénycsomagba. Érvényesült a szólás- és sajtószabadság.

Bár az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után az új neoabszolutista kormányzati rendszer a törvényeket visszavonta, az áprilisi törvények a magyar politika viszonyítási alapjává váltak, és részint megvalósultak a kiegyezéssel, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia idején végbement közjogi fejlődéssel.

A kiegyezés, a polgári állam kiépülése a dualizmus korában

Az 1867-es osztrák magyar és az az 1868-as magyar-horvát kiegyezéssel létrejött dualista államszervezet lényegében egy alkotmányos monarchikus berendezkedést hozott létre, mely biztosította további polgári fejlődés politikai kereteit.

Az Osztrák-Magyar Monarchiát két egyenrangú állam, az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság alkotta közös uralkodóval (perszonálunió), de két különálló kormányzattal, két fővárossal (Bécs és 1873-tól Budapest). A két állam belügyeiben önálló volt, közös volt viszont a hadügy, külügy és a pénzügy. Ezek felügyeletét a két állam törvényhozása 60-60 fős delegációk által látta el, költségeiket pedig 70-30%-os arányban viselték (Magyarország 30%). A kiegyezés gazdasági vonatkozásait 10 évente újra tárgyalták.

Magyarországon a törvényhozói hatalmat a kétkamarás Országgyűlés gyakorolta, ami a Felsőházból és a Képviselőházból állt, a horvát országgyűlés mindkét házba elküldte követeit. A végrehajtó hatalom az országgyűlésnek felelős magyar kormány kezében volt, melynek feje a miniszterelnök (Horvátországban a bán vezette a horvát országgyűlésnek felelős kormányzatot). 1869-ben került sor a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztására. Az igazságszolgáltatás függetlenségének ilyen módon történő elválasztása létrehozta a harmadik, független bírói hatalmi ágat, ezáltal teljesítve az alkotmányos polgári rendszer egyik fontos feltételét, a három hatalmi ág szétválasztását.

A közigazgatás terén a vármegyékben erősítették a kormányzati hatalmat képviselő főispán hatásköreit és eltörölték a rendi/feudális különállás/kiváltságok maradványait is. Felállították a városok (rendőrség) és a vidék (csendőrség) rendjére vigyázó állami közbiztonsági szervezeteket is.

A polgári átalakulást szolgáló reformok terén az állam és az egyház szétválasztása váltott ki jelentősebb vitákat. Magyarország első polgári származású miniszterelnöke, Wekerle Sándor (1892-1895) hivatali ideje alatt került bevezetésre 1894-ben a polgári házasság és anyakönyvezés, 1895 pedig a keresztény felekezetekkel egyenjogúsították az izraelita vallást, illetve kimondták a szabad vallásgyakorlást.

Hasznos térképek:

43. oldal a) térkép

IV. 18. Az ENSZ és az Európai Unió

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ)

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmányát 1945. június 26-án San Franciscóban írták alá, a szervezet székhelye New York. Létrehozásakor négy kiemelt célt fogalmaztak meg:

- ❖ A béke fenntartása az egész világon;
- ❖ Nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztése;
- ❖ Segítse a nemzeteket a szegények életkörülményeinek javításában és az éhezés, a járványok és az analfabetizmust felszámolásában; elősegítse az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását;
- ❖ Legyen az egyes nemzetek által a közös célok elérése érdekében kifejtett tevékenységek összehangolásának központja.

Jelenleg 193 tagállama van.

Az Alapokmánya az ENSZ hat főszervét hozta létre: a Közgyűlés, Biztonsági Tanács, Gazdasági és Szociális Tanács, Gyámsági Tanács, Nemzetközi Bíróság és Titkárság. Az ENSZ-család azonban ennél sokkal nagyobb, magába foglalva 15 szakosított intézményt, továbbá számos programot és testületet.

A **Közgyűlés** központi szerepet tölt be az ENSZ legfontosabb tanácskozó, politikaformáló és képviseleti szerveként. A világszervezet 193 tagállamát tömörítő testület a többoldalú párbeszéd fórumaként szolgál az ENSZ Alapokmányában rögzített nemzetközi kérdések teljes spektrumára vonatkozóan. Ezen kívül a Közgyűlés jelentős szerepet játszik a nemzetközi jog kodifikálása terén és a nemzetközi jogi normaalkotásban is.

A Közgyűlés az ENSZ összes tagállamának képviselőjéből áll, és ezek mindegyike egy szavazattal rendelkezik a döntéshozatal során. Működése során az olyan fontos kérdések esetén – mint a béke és biztonságra, új tagok felvételére és költségvetési kérdésekre vonatkozó ajánlások – a döntésekhez kétharmados többségre van szükség. Egyéb kérdésekben a döntések egyszerű többséggel születnek. A Közgyűlés határozatainak jogi értelemben nincs kötelező érvényük a kormányok számára, ugyanakkor a világ közvéleményének a súlyát hordozzák, valamint a nemzetközi közösség erkölcsi tekintélyét fejezik ki.

Az ENSZ legfelső szintű politikai egyeztető, döntéshozó és végrehajtó szerve a 15 tagú **Biztonsági Tanács** (ENSZ BT), amely 5 állandó tagból és 10 nem állandó tagból áll. Állandó tagsággal és vétójoggal rendelkezik az Egyesült Államok, Franciaország, Kína, Nagy-Britannia, valamint az Oroszországi Föderáció. A nem állandó tagokat az ENSZ Közgyűlés – az egyenlő földrajzi képviselet elvének érvényesülésével – két éves időszakra választja meg; a leköszönő tagokat nem lehet egyből újraválasztani.

Amíg az ENSZ más szervei csak javaslatokat/ajánlásokat tesznek a tagállamoknak, addig egyedül a BT hozhat olyan határozatokat, amelyekben foglaltak végrehajtása az Alapokmány értelmében és a nemzetközi joggal összhangban kötelező a tagállamok számára. Azonban az öt állandó tag mindegyike vétóval rendelkezik, így ha csak egy állam is él ezzel a jogával, nem lehet kötelező érvényű döntést hozni.

A **főtitkár** a BT javaslata alapján a Közgyűlés nevez ki ötéves, egyszer megújítható időtartamra. A főtitkár egyaránt diplomata és aktivista, köztisztviselő, az ENSZ eszméinek szimbóluma, a világ népei

érdekeinek a szószólója. A jelenlegi, kilencedik főtitkár, a portugál António Guterrest 2016. október 13-án választották meg, mandátuma öt évre szól. Az Alapokmány szerint a főtitkár a Szervezet „legfőbb igazgatási tisztviselője”, ebben a minőségében tevékenykedik, és egyéb olyan funkciókat is ellát, amelyekkel a BT, a Közgyűlés, valamint más ENSZ-szervek megbízzák. Az Alapokmány ugyancsak felhatalmazza a főtitkárt, hogy a BT figyelmét minden olyan ügyre felhívja, amely véleménye szerint a nemzetközi béke és biztonság fenntartását veszélyeztetheti.

A főtitkár munkáját a **Titkárság** segíti, mely felelős az ENSZ mindennapi működéséért is, továbbá kiszolgálja az ENSZ többi fő szervét, ellátja azok szerteágazó feladatait. Így elvégzi a békefenntartó műveletek adminisztrációját, vizsgálja a gazdasági és szociális trendeket, tanulmányokat készít pl. az emberi jogok érvényesüléséről vagy jelentést készít a BT-határozatok végrehajtásáról.

A **Gazdasági és Szociális Tanácsot** 54 tag alkotja, akiket három évre választanak és a helyeket földrajzi képviselet alapján osztják el. A Tanácsban a szavazás egyszerű többséggel történik, minden tag egy szavazattal rendelkezik. A Tanács feladatához tartozik egyrészt az ENSZ és szakosított szerveinek gazdasági és szociális munkájának koordinálása, továbbá egyes szervezetekbe a tagok megválasztása is.

A **Gyámsági Tanácsot** eredetileg az Alapokmány hozta létre hét tagállam által igazgatott 11 gyámsági terület nemzetközi felügyeletére, valamint annak biztosítására, hogy megfelelő lépéseket tegyenek a területek önkormányzóvá vagy függetlenné válásának előkészítésére. Ezt a munkát a Gyámsági Tanács 49 évig folytatta, egészen 1994. november 1-ig, amikor is az utolsó ENSZ gyámsági terület, Palau 1994. október 1-jén függetlenné vált. Ezt követően a Gyámsági Tanács felfüggesztette működését.

A **Nemzetközi Bíróság** az ENSZ legfőbb bírói szerve. Székhelye Hágában van, a hat főszerv közül ez az egyetlen, amely nem New Yorkban működik. A Bíróság feladata az államok közötti jogi viták rendezése, továbbá tanácsadó véleményt ad az ENSZ-nek és a szakosított intézményeknek. Amíg a Közgyűlés és a BT a Nemzetközi Bíróságtól bármilyen jogi kérdésben tanácsadó véleményt kérhet, addig az ENSZ más szervei és a szakosított intézmények csak a Közgyűlés felhatalmazásával, a tevékenységük körébe tartozó jogi kérdésekben kérhetnek tanácsadó véleményt a Bíróságtól.

A Bíróság Statútuma az ENSZ Alapokmányának szerves része, így valamennyi ENSZ- tagállam a vitás ügyeit a Bíróság elé viheti. Kiemelendő, hogy peres ügyben csak államok lehetnek a részes felek, magánszemélyek nem fordulhatnak a Bírósághoz.

A Bíróság 15 tagját - három évenként öt-öt bírót - a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács választja kilenc évre.

Az ENSZ egyes stratégiailag fontos területeken úgynevezett szakosított intézményein keresztül fejti ki tevékenységét. Ezek közül a következők az ismertebbek:

- ❖ FAO: Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezet;
- ❖ UNESCO: Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete;
- ❖ IMF: Nemzetközi Valutaalap;
- ❖ WTO: Kereskedelmi Világszervezet;
- ❖ WHO: Egészségügyi Világszervezet.

Az ENSZ világszerte válságövezetekben folytat békefenntartó műveleteket, melynek keretein belül az ENSZ-erők (kéksapkások) a konfliktus eszkalálását (gokozódását) igyekeznek megakadályozni. Ennek érdekében ellenőrzik az államok közötti békeszerződések, fegyverszünetek betartását, és semleges ütköző zónákat létesítenek, szétválasztva a harcoló feleket.

Európai Unió története:

Az integráció, mint fogalom, egységesülést, összefonódást jelent. A mai Európa államai is egykori városok, fejedelemségek, tartományok integrációjaként jöttek létre. Az Európai Unió létrejöttének a folyamata a II. világháború után kezdődött, egyrészt azért, hogy tartós békét teremtsenek Európában, ez a közös történelmi, kulturális gyökerekre épül, valamint olyan gazdasági és politikai érdekekre, amelyek Európa pozíciójának megőrzését szolgálják, a világ többi fejlett régiójával szemben. A kezdetekben Robert Schuman német külügyminiszter és Jean Monet francia tervhivatali vezető vetette fel az Európai Szén és Acélközösség ötletét. A háború utáni újjáépítés miatt a nehézipar fejlesztése érdekében volt rá szükség.

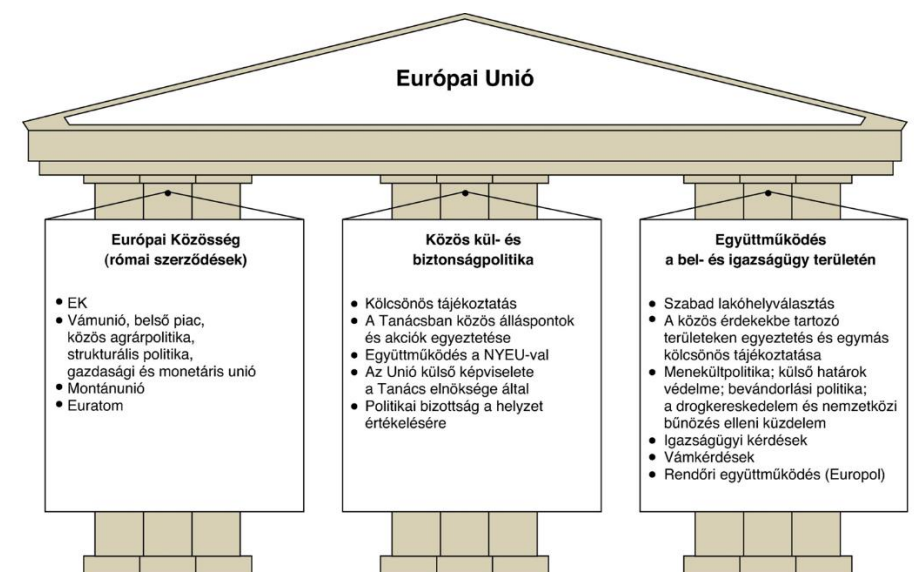
A kereskedelmi integrációk két hullámban alakultak ki. Az első hullám a második világháború befejezésétől a hatvanas évekig tartott. Európában a további háborúk elkerülésére (Európai Szén-és Acélközösség, 1951). A második hullám a nyolcvanas évek utolsó és a kilencvenes évek első éveiben eltérő vonásokkal ment végbe, ezért új vagy nyílt regionalizmusnak is nevezik: az országok nagyobb számban vesznek részt, és egymástól távolabb fekvő országok is integrációra léphetnek.

Integráció első hulláma:

- ❖ 1951: Párizsi szerződés: Európai Szén-és Acélközösség (Benelux államok, Németország, Franciaország, Olaszország)
- ❖ 1957: Római Szerződés Európai Gazdasági Közösség (EGK), Európai Atomenergia Közösség (EURATOM), Ennek célja az volt, hogy közös piacot hozzanak létre, közös vámtarifa rendszerrel a többi ország felé, valamint az atomenergia békés felhasználását is közösen koordinálják. A gazdasági együttműködés a nehéziparon túl már kiterjedt a mezőgazdaságra, közlekedésre, piaci verseny szabályozására és szociálpolitikára. A további együttműködés a négy alapszabadságra épült: áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad áramlása.
- ❖ 1968: Korábbi szervezet közös neve Európai Közösségek lett, mely 1993-tól, a Maastrichti Szerződés életbe lépésétől kezdve viseli az Európai Unió nevet.
- ❖ 1979: Megtartják az első közvetlen európai parlamenti választásokat.

Integráció második hulláma:

A szovjet keleti blokk felbomlása új lehetőségeket is kihívásokat jelentett. Függetlenségüket és külpolitikai szabad cselekvésüket ekkor elnyert közép-európai országok csatlakozási szándékukat fejezték ki. Így az EGK-t is új alapokra helyezték, és 1993-ban a Maastrichti szerződéssel létrejött az Európai Unió. A maastrichti szerződést (hivatalosan Szerződés az Európai Unióról) 1992. február 7-én írták alá Maastrichtben az Európai Közösség (EK) tagjai és 1993. november 1-jén lépett hatályba. Az Európai Unió megalakulásához vezetett, a pénzügyi és politikai unióról szóló különböző tárgyalások eredménye volt. A szerződés tartalmazta az euró bevezetésének körülményeit, és itt jelenik meg az Unió három pilléres szerkezete.

Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó államok számára meghatározták az úgynevezett Koppenhágai Kritériumokat, ezek magukba foglalták a demokratikus intézményrendszer feltételét, az emberi és kisebbségi jogok érvényesülését és védelmét, az Unió versenynek megfelelni tudó, működő piacgazdaságot és az európai jogharmonizációt.

Unió bővítéseinek hullámai:

1995-ben csatlakozott Ausztria, Svédország, Finnország.

2004-ben csatlakozott Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Málta és Ciprus.

2007-ben csatlakozott Románia és Bulgária.

2013-ban csatlakozott Horvátország.

2020.02.01-én kilépett Nagy-Britannia.

Az Európai Unió zászlója kék alapon 12 ötágú csillag. Himnusza Beethoven 9. szimfóniája, az Örömda. Pénzügyi elszámolási egysége az euró, ami az euróövezetbe tartozó tagállamoknál fizetőeszköz is. Jelenleg 27 tagállam van és kb. 450 millió lakosa.

Az Európai Unió intézményei:

Európai Tanács tagjai a tagállamok állam és kormányfői (pl.:Franciaország és Finnország esetében államfői), akik évente 2-4 alkalommal találkoznak, kialakítják az Európai Unióval kapcsolatos általános politikai irányvonalat, meghozzák a legfontosabb stratégiai döntéseket, rendezik a megoldatlan vitás kérdéseket.

Az **Európai Parlament** képviseli a törvényhozói hatalmat, tagjait az Európai Unió polgárai ötévente közvetlenül választják. Minden ország lakosságának megfelelő arányos képvisellel rendelkezik benne. Bár 2019-ben az európai polgárok 751-fős Európai Parlamentet választottak (és papíron ennyi képviselőből áll az intézmény, Nagy-Britannia távozásával a parlament létszáma további döntésig 705 főre csökkent. Magyarországot 21 fő képviseli.

A választás egyfordulós listás szavazás, amelyre ötévente kerül sor, és csak pártok indulhatnak rajta. Az egész ország egyetlen választókerület. Listát az a párt állíthat, amelyik összegyűjt 20.000 érvényes ajánlást. Az Európai Parlamentbe összesen 21 magyar képviselő kerülhet be. Ezeket a mandátumokat az 5%-ot elért pártok között arányosan osztják el.

A választáson részt vehet minden európai uniós tagállam Magyarország területén bejelentett lakóhellyel rendelkező állampolgára, amennyiben jelzi ezt a szándékát. Ez a személy ekkor a magyar pártokra szavaz. Magyar állampolgárok hasonló módon vehetnek részt más országok EP-választásán, ekkor a másik európai uniós ország pártjaira szavazhatnak.

A képviselői csoportok azonban nem országoként, hanem politikai hovatartozás szerint jönnek létre (például: néppárt, szocialisták, liberálisok). Főbb feladatai közé tartozik az Európai Bizottság munkájának és az Unió költségvetésének ellenőrzése, valamint a törvények elfogadása. (Törvényeket az Európai Bizottság kezdeményezhet.)

Székhely: Strasbourg (elsődleges), Brüsszel (másodlagos), Luxembourg (titkárság)

Elnöke: Roberta Metsola

Az **Európai Bizottság** a végrehajtó hatalmi ágat képviseli az Európai Unió politikai rendszerében. Feladata a nemzeti érdekektől függetlenül az Európai Unió közös érdekeinek képviselete. Összetétele szerint egy elnökből és biztosokból áll (tagállamonként egy), akik mindegyike egy-egy szakterületért felelős. Az elnököt az Európai Tanács nevezi ki, és a Tanács nevezi ki a többi biztost is a kinevezett elnökkel egyetértésben. A Bizottság a következő tevékenységek útján felügyeli és hajtja végre az uniós szakpolitikákat:

- ❖ az új jogszabályokra vonatkozó javaslatok benyújtása a Parlamentnek és a Tanácsnak,
- ❖ az EU költségvetésének az irányítása és a finanszírozás elosztása,
- ❖ az uniós jogszabályok végrehajtása (a Bírósággal együttműködésben),
- ❖ az EU nemzetközi képviselete.

Székhely: Brüsszel

Elnöke: Ursula von der Leyen

A **Miniszterek Tanácsa** (más néven: **Európai Unió Tanácsa**) a tagállamok minisztereiből áll, akik a döntéshozatalban a nemzeti érdekek megjelenítését képviselik. Feladatai:

uniós jogszabályok elfogadása,

- ❖ az uniós tagországok általános gazdaságpolitikájának összehangolása,
- ❖ az EU és más országok között létrejövő megállapodások aláírása,
- ❖ az EU éves költségvetésének jóváhagyása,
- ❖ az EU kül- és védelmi politikájának kidolgozása,
- ❖ a tagállami bíróságok és rendőri erők közötti együttműködés összehangolása.

A Tanács főtitkára 2015. július 1-je óta Jeppe Tranholm-Mikkelsen.

Munkájukat az Állandó Képviselők Bizottsága (COREPER) és számos, tematikus munkacsoport segíti. Székhelye Brüsszel, azonban meghatározott időközönként Luxembourgban ül össze. Informális találkozókat a soros elnökséget adó országban is tartanak.

Az **Európai Unió Bírósága** az uniós jog értelmezésével foglalkozik, ezáltal pedig gondoskodik arról, hogy azt valamennyi uniós tagállamban azonos módon alkalmazzák. Emellett az uniós kormányok és az uniós intézmények közötti jogvitákat is rendezi. Magánszemélyek, valamint vállalkozások és más szervezetek szintén fordulhatnak a Bírósághoz, ha véleményük szerint valamelyik uniós intézmény megsértette a jogukat. A Bíróságot uniós tagállamonként egy-egy bíró alkotja. Székhelye Luxemburg.

Az **Európai Számvevőszék** székhelye Luxemburg. Az Európai Unió független külső ellenőréneként az Európai Számvevőszék gondoskodik az uniós adófizetők érdekeinek védelméről. A Számvevőszék nem rendelkezik jogi hatáskörökkel, de tevékenysége révén javítja az Európai Bizottság költségvetési gazdálkodását, és jelentések formájában számol be az EU pénzügyeiről. Ellenőrzi az EU bevételeit és kiadásait, hogy megállapítsa, szabályszerű-e az uniós források előteremtése és elköltése, megfelelően történik-e elszámolásuk, és költséghatékony-e a felhasználásuk. Ha csalás, korrupció és más jogellenes tevékenység gyanúja merül fel, értesíti az **Európai Csalás Elleni Hivatalt** (OLAF).

Az **Európai Ügyészség** (EPPO) az Európai Unió független szervezete, amit a Lisszaboni szerződésben foglalt megerősített együttműködés elve alapján hoztak létre. Az Európai ügyészséghez az Unió 27 tagállama közül 22 csatlakozott. Székhelye az Európai Bírósághoz az Európai Számvevőszékhez hasonlóan Luxembourgban van.

Hasznos térképek:

IV. 19. Közjogi rendszer átalakítása Magyarországon (1989-2011)

Rendszerváltás

A rendszerváltás azt a politikai átalakulást jelenti, amelynek során az állampárti diktatúrából demokrácia jött létre Magyarországon. Ez a fogalom egyben a régi politikai, társadalmi, gazdasági rendszer lebomlását és az új rendszer kiépülését is jelenti. A rendszerváltás során tehát megvalósultak azok az átalakulások, melyeknek köszönhetően kiépült a demokrácia. A demokrácia alapfeltételei a következők:

- ❖ a jogállamiság
- ❖ alkotmányosság
- ❖ hatalmi ágak szétválasztása
- ❖ szabad választások
- ❖ szabad véleménynyilvánítás
- ❖ egyesülési szabadság
- ❖ civil ellenőrzés a fegyveres testületek felett

Magyarországon a rendszerváltás 1987-től 1990 októberéig tartott.

A folyamat 1989. január 28-án kezdődött, amikor Pozsgay Imre, az MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) elnökségének tagja, 1956-ot népfelkelésnek nevezte a rádióban és nem ellenforradalomnak, ahogy addig. Ez mutatta, hogy a politikai vezetés kész a változásokról tárgyalni. Ez a változás felbátorította az ellenzéki mozgalmakat (pl.: Magyar Demokrata Fórum = MDF, Fiatal Demokraták Szövetsége = FIDESZ, Szabad Demokraták Szövetsége = SZDSZ), amelyek 1989. március 22-én létrehozták egyeztető fórumukat, az Ellenzéki Kerekasztalt (EKA).

A hatalom is kezdett a reformok felé elmozdulni. Ezt jelezte, hogy májusban megkezdtek a nyugati határon húzódó vasfüggöny lebontását. Ennek fontos szerepe volt a német újra egyesítésben, mivel 1989 szeptemberétől a Magyarországon nyaraló keletnémetek szabadon utazhattak Ausztrián át nyugatra.

1989. június 13. és szeptember 18. között már politikai egyeztető tárgyalások folytak az ellenzék és az MSZMP képviselői között a Nemzeti Kerekasztalnál az úgynevezett sarkalatos törvények megalkotásáról, amelyek megteremtették a rendszerváltás jogi kereteit.

A sarkalatos törvények az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróságról, a politikai pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, valamint a büntető törvénykönyv módosításáról szóltak.

1989. június 16-án került sor Nagy Imre és mártírtársainak ünnepélyes újratemetésére a Hősök terén több százezer fő részvételével. 1989. július 6-án pedig megsemmisítették a korábbi ítéletet és ártatlannak nyilvánították Nagy Imrét és vádlott-társait. Ugyanezen a napon hetvenhét éves korában meghalt Kádár János. Temetésére ugyanannyian mentek el, mint korábban Nagy Imre újratemetésére, ami jól szimbolizálta a Kádár-korszak nem egyértelmű társadalmi megítélését.

1989. októberében az MSZMP XIV., utolsó kongresszusán döntöttek a párt megszüntetéséről és Magyar Szocialista Párt (MSZP) néven új, demokratikusan működő párt alapításáról. Ezzel megszűnt a diktatórikus állampárt. Ezután 1989. október 23-án Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök a Parlament egyik erkélyéről kikiáltotta a harmadik Magyar Köztársaságot. Ezt követően 1990 márciusában megegyezés született a szovjet csapatok kivonulásáról, ami fontos lépés volt az ország tényleges függetlenségének visszanyerése szempontjából.

Közjogi rendszer 1990-2011

Az 1989 során meghozott sarkalatos törvények megteremtették a demokratikus jogállam kialakításának feltételeit az Alkotmány módosításával, az Alkotmánybíróság felállításával, a politikai pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény meghozatalával, valamint a büntető törvénykönyv módosításával. Ennek értelmében a hatalmi ágak szétválasztásra kerültek:

1. Törvényhozó hatalom: Az Országgyűlés gyakorolja a törvények megalkotása, döntések meghozatala révén
2. Végrehajtó hatalom: A kormány gyakorolja a törvények és a döntések végrehajtása révén
3. Bírói hatalom: A másik két hatalmi ágtól függetlenül gyakorolja az igazságszolgáltatást jogsértés vagy jogi vita esetén

Törvényhozó hatalom:

A parlamentáris köztársasági kormányforma visszaállítása az 1989-es alkotmánymódosításokkal valósult meg. Innentől kezdve van ismét fontos és valós szerepe az Országgyűlésnek a magyar politikai életben. Az Országgyűlés Magyarország legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szervévé vált.

Az 1989-es választási törvény vegyes választási rendszert hozott létre. Azaz, az országgyűlési választásokon pártlistára és egyéni képviselőre is lehetett szavazni. Egyéni jelölt az lehetett, aki 750 db ügynevezett ajánlószelvényt összegyűjtött (mindenkinek 1 db. volt, csak egy pártot lehetett vele ajánlani). A választások kétfordulósok voltak. A második fordulót azokban a körzetekben tartották, ahol az első fordulóban egyik egyéni jelölt se szerezte meg a szavazatok többségét.

A választások során 386 képviselői mandátumot lehetett elnyerni, ahhoz, hogy egy párt az Országgyűlésbe jusson, a listás szavazatok legalább 4%-t meg kellett szereznie, ez a parlamentbe jutás küszöbe (4% csak 1990-ben volt, 1994-től ez 5% a küszöb!)

Az Országgyűlés két legfontosabb funkciója:

- ❖ törvényhozó funkció (törvények alkotása)
- ❖ ellenőrző funkció (végrehajtó hatalom ellenőrzése)
- ❖ védelmi funkció (döntés háborúról, békéről, rendkívüli jogrendről, Honvédség alkalmazásáról)
- ❖ vezető tisztségviselők megválasztása (pl.: miniszterelnök, köztársasági elnök, országgyűlés elnöke stb...)
- ❖ egyéb funkciók

2012-től:

- *Nincs ajánlószelvény. A választók ajánlóíven korlátlan számú jelöltet ajánlhatnak. A jelölteknek pedig 500 db. ajánlást kell összegyűjteniük.*
 - *A választások egyfordulósok, csak szavazategyenlőség esetén van második forduló*
 - *A parlamenti képviselők számát 386-ról 199-re csökkentették*
-

Az 1990 áprilisában megrendezett első szabad választásokat végül az MDF nyerte, így elkezdődött a modern, demokratikus Magyarország története.

Végrehajtó hatalom

Végrehajtó hatalom kettős. Megoszlik a kormányfő (miniszterelnök) és az államfő (köztársasági elnök) között.

A kormányt miniszterelnök vezeti, ez a legfőbb végrehajtó szerv, a közigazgatás legfőbb irányítója. Ez azt jelenti, hogy az Országgyűlés, mint törvényhozó szerv által hozott döntéseket végrehajtja, valamint a kormányprogramban tett célkitűzéseit megvalósítja. A magyar kormányt a miniszterelnök és a miniszterek alkotják. A kormány élén a miniszterelnök áll.

A miniszterelnököt a választásokat követően az Országgyűlés választja meg a köztársasági elnök javaslatára egyszerű többséggel. Az Országgyűlés ezzel a szavazással egyszerre dönt a kormányfő személyéről és a kormány programjáról. A kormány többi tagját, a minisztereket később a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki.

A miniszterek egy vagy több szakterületet felügyelő minisztériumot vezetnek (pl.: Belügyminisztérium, Külügyminisztérium stb...). Vannak azonban úgynevezett tárca nélküli miniszterek is, akik ugyan a kormány tagjai, de nincsen önálló minisztériumuk, rendszerint olyan kormányzat szempontjából kiemelt fontosságú ügyeket koordinálnak, melyek nem tartoznak egyik működő minisztériumhoz sem.

A kormány legfőbb feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, az állampolgárok életét és vagyonát, biztosítsa a törvények végrehajtását. Feladata továbbá, hogy terveket dolgozzon ki az oktatási kulturális, szociális rendszer és a gazdaság működtetésére, fejlesztésére, valamint gondoskodjon ezen tervek megvalósulásáról.

Magyarországon a köztársasági elnököt a korábbi elnök megbízatásának lejárta előtt legalább harminc nappal kell megválasztani. A köztársasági elnökválasztást az Országgyűlés elnöke tűzi ki. Köztársasági elnökké megválasztható minden választójoggal rendelkező magyar állampolgár, aki a választás napjáig a 35. életévét betöltötte. A köztársasági elnököt az Országgyűlés öt évre választja meg. A titkos választás első fordulója eredményes, ha az országgyűlési képviselők 2/3-a (66,67%-a) támogatja valamelyik jelöltet. A második szavazás alapján megválasztott köztársasági elnök az, aki – tekintet nélkül a szavazásban részt vevők számára – a legtöbb érvényes szavazatot kapta. Ha a második szavazás is eredménytelen, ismételt jelölés alapján új választást kell tartani. A két lehetséges fordulót 2 egymást követő napon be kell fejezni.

A köztársasági elnök fő feladata:

- ❖ képviseli a magyar államot,
- ❖ Magyarország nevében nemzetközi szerződéseket köt,
- ❖ megbízza és fogadja a nagyköveteket és a követeket,
- ❖ kitűzi az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek általános választását,
- ❖ kitűzi az európai parlamenti választás, továbbá az országos népszavazás időpontját,
- ❖ a hadsereg főparancsnoka,

A köztársasági elnök nevezi ki, illetve menti fel:

- ❖ Magyar Nemzeti Bank elnökét, alelnökeit,
- ❖ az egyetemi tanárokat,
- ❖ megbízza és felmenti az egyetemek rektorait,
- ❖ kinevezi és előlépteti a tábornokokat,
- ❖ a minisztereket

Köztársasági elnök szerepe a törvényalkotásban:

- ❖ A törvényt aláírja, kihirdetésükről gondoskodik
- ❖ Ha a köztársasági elnök a törvénnyel vagy annak valamelyik részével nem ért egyet, a törvényt aláírás előtt visszaküldheti az Országgyűlésnek (vétó). Az Országgyűlés a visszaküldött törvényt köteles újra megtárgyalni. Ha a törvényt az Országgyűlés változtatások nélkül ismét elfogadja, a köztársasági elnök köteles aláírni és kihirdetni.

Bírói hatalom (igazságszolgáltatás)

Az általánosan elfogadott meghatározás szerint a bíróságok védik és biztosítják az alkotmányos rendet, az állampolgárok jogait, ellenőrzik a közigazgatási határozatok törvényességét és büntetik a bűncselekmények elkövetőit. A bíróságok az igazságszolgáltatást gyakorló, más hatalmi ágaktól független, politikailag és világnézetiileg semleges, önálló hatóságok. A bíróságok feladatait a bírók és egyéb bírósági alkalmazottak látják el. A bírókat a köztársasági elnök nevezi ki határozatlan időre, és adott esetben ő is menti őket fel. A bírósági szervezeti rendszer hierarchikusan épül fel.

A bíróságok központi igazgatásának feladatát az 1997-ben kialakított rendszer az Országos Igazságszolgáltatási Tanácshoz telepítette, amelynek elnöke egyben a legfőbb bírói szerv, a Legfelsőbb Bíróság elnöke is volt. A testületi irányítás egyik legfontosabb problémáját jelentette, hogy a kellő operativitás (gyakorlatiasság, hatékonyság) nem valósult meg, mivel az azonnali döntést igénylő kérdésekre a rendszer jellegéből fakadóan nem születtek meg kellő időben a válaszok. Emellett a Tanács elnöke nemcsak igazgatási, hanem a Legfelsőbb Bíróság elnökeként szakmai vezetői hatásköröket is ellátott.

Az igazságügyi reform keretében 2012. január 1-jével a bíróságok központi igazgatása és szervezetrendszere. Az új igazgatási rendszerben a központi igazgatás feladatát a törvényhozó és végrehajtó hatalomtól független Országos Bírósági Hivatal (OBH) elnöke látja el, aki a már kellő bírói tapasztalattal rendelkező bírák közül kerülhet ki. Szétválasztásra került a legfőbb igazgatási vezetői és a legfőbb szakmai vezetői megbízatás: immár nem ugyanaz a személy tölti be az OBH elnökének és a Kúria elnökének tisztségét. Az OBH elnöke a hatásköreit szigorú ellenőrzés mellett gyakorolja; a felügyeleti funkciót a kizárólag bírákból álló Országos Bírói Tanács (OBT) látja el. Legfelsőbb Bíróság 2012-től Kúria nevet viseli és létrejöttek másodfokú bíróságokként a járásbíróságok.

Az ügyészség a közérdek védelmezője, és ezáltal közreműködik az egyéni jogok érvényre juttatásában. Az ügyészség a büntetőeljárásban a közvádló szerepét tölti be (képviseli a vádat), emellett irányítja, felügyeli és elvégzi a vádat előkészítő nyomozást, és felügyeli a büntetés-végrehajtás törvényességét. Az ügyészség akkor köteles fellépni, ha a törvénysértés megszüntetésére hivatott szerv nem teszi meg a kellő intézkedéseket vagy azonnali ügyészi intézkedésre van szükség. A szervezeti rendszer vezetőjét, a legfőbb ügyészt a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés kétharmados többséggel választja meg.

Egy 2010-es alkotmánymódosítás következtében megbízatásának ideje 6-ról 9 évre nőtt, továbbá megszűnt a legfőbb ügyész parlamenti interpellálhatósága.

Az Alkotmánybíróság, a rendes bíróságtól teljesen elkülönülve, azoktól függetlenül, eltérő hatáskörrel működik és őrködik az állam alkotmányos működésén.

Az eredeti elgondolás szerint három egymást követő időpontban öt-öt, összesen tizenöt alkotmánybíró megválasztására került volna sor, de 1994-ben az Alkotmányt módosították, és az alkotmánybírák létszámát tizenegyben állapították meg. Székhelye Esztergom volt és elnökét maga választotta.

Az Alkotmánybíróság tagjait 2011 előtt is az Országgyűlés választotta. Tagjává az választható, aki büntetlen előéletű, magyar állampolgár, szavazati joggal és jogász végzettséggel rendelkezik, és elmúlt 45 éves, valamint kiemelkedő tudású jogász (egyetemi tanár, vagy a Magyar Tudományos Akadémia doktora) vagy legalább húszévi jogi területen folytatott szakmai gyakorlattal rendelkezik.

Az Alkotmánybíróság többek között a következő eljárás típusokat folytathatja le:

- ❖ Előzetes normakontrol: A köztársasági elnök kérésére megvizsgálják, hogy az Országgyűlés által elfogadott törvény nem ellentétes-e az Alaptörvénnyel
- ❖ Utólagos normakontrol: Már elfogadott törvény alkotmányosságának vizsgálata
- ❖ Jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata: Annak vizsgálata, hogy a jogszabály nem ellentétes-e valamilyen nemzetközi szerződéssel

- ❖ Hatásköri összeütközés vizsgálata: Ha nem lehet eldönteni, hogy melyik állami szerv, vagy önkormányzat az illetékes az adott kérdésben

2010-ben az alkotmánybírák jelölésére vonatkozó szabályozás megváltozott. Ugyanebben az évben az Alkotmánybíróság hatásköre is módosult: a költségvetésről, központi adónemekről, illetékekről, járulékokról, vámokról szóló törvények megsemmisítésére vonatkozó jogkörét korlátozta a jogalkotó.

2011 júniusában az Országgyűlés öt új alkotmánybírárt választott meg, ezzel a testület létszáma tizenöt főre nőtt.

Az új alkotmányos rendelkezések hatályba lépésével megváltoztak az utólagos normakontroll eljárási szabályai. Míg 2011. december 31-ig bárki, érdekeltség nélkül is kérhette valamely jogszabály utólagos alkotmányossági vizsgálatát, 2012. január 1-től ilyen eljárást csak a kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, az alapvető jogok biztosa, a Kúria elnöke és a legfőbb ügyész kezdeményezhet.

Az Alkotmánybíróság székhelye Esztergom helyett Budapest lett.

Elnökét már nem a tagok választják maguk közül, hanem az Országgyűlés 2/3-os többséggel.

Az ombudsman ellenőrzési tevékenysége főként azért fontos, mert jogi szakértelemmel képes az egyének vagy más panaszosok olyan jogséremléinek orvoslását elősegíteni, amely jogséremlmek az adott állami szervek normális működése során nem kapnak orvoslást.

Korábban a következő ombudsmanok voltak:

- ❖ Állampolgári jogok biztosa
- ❖ Adatvédelmi biztos
- ❖ Kisebbségi jogok biztosa
- ❖ A jövő nemzedékek ombudsmanja (2008-tól)
- ❖ Az „Állampolgári jogok biztosának általános helyettese” tisztségét az Országgyűlés 2007-ben megszüntette.

2011 után a négy ombudsmani hivatal helyett egyetlen „Alapvető Jogok Biztosa” tisztséget hoztak létre, az ombudsman alatt két helyettese, az úgynevezett különbiztosok dolgoznak.

Önkormányzatiság

Magyarországon a településeket, községeket, a városokat, a fővárost és kerületeit, valamint a megyéket megilleti a helyi önkormányzás joga a rendszerváltás óta. Ez azt jelenti, hogy a választópolgárok a közösséget érintő helyi közügyek önálló, demokratikus intézése érdekében képviselőket és polgármestert választhatnak. 1990-ben a polgármestert még a megválasztott önkormányzati képviselők

választották meg, 1994 óta viszont az emberek közvetlenül, a képviselőkkel együtt választják meg a polgármestert is.

1990 és 2014 között az önkormányzati választásokra 4 évente, ugyanabban az évben került sor, mint a parlamenti választásokra.

*2014 óta az önkormányzati ciklus 5 éves, így jobban
elkülönül a parlamenti ciklustól.*

Magyarországon megközelítőleg kb. 3200 önkormányzat (minden településnek van) található így nagyjából 3250 emberre jut 1 önkormányzat. Ez azt jelenti, hogy európai összehasonlításban Magyarországon nagyon magas az önkormányzatok száma.

Az önkormányzatok egyenlők és egymástól függetlenek, annak ellenére, hogy méreteik és feladataik alapján lehet közöttük eltérés. A helyi önkormányzatok feladatai tekintetében megkülönböztethetjük egymástól az úgynevezett kötelezően ellátandó és az önkéntesen vállalható feladatokat.

Kötelező önkormányzati feladatként a települési önkormányzat törvényi kötelessége gondoskodni többek között:

- ❖ az egészséges ivóvízellátásról,
- ❖ az óvodai nevelésről,
- ❖ az egészségügyi és a szociális alapellátásról,
- ❖ a közvilágításról, a helyi közutak és a köztemető fenntartásáról,
- ❖ a helyi közutakon, közterületeken a parkolás biztosításáról,

A kötelező feladatok mellett az önkormányzatok a helyi igényektől és anyagi lehetőségeitől függően egyéb feladatot vállalhatnak. Ezek az önként vállalt önkormányzati feladatok azonban nem veszélyeztethetik a törvény által kötelezően előírt önkormányzati feladat ellátását. Ezek az önként vállalt feladatok gyakorlatilag bármilyen tevékenységet vagy szolgáltatást jelenthetnek kezdve a gyerekek ingyenes nyaraltatásától az ingyenes okostelefon biztosításáig.

2011. után az önkormányzatoktól számos jogkört elvontak párhuzamosan a megyei kormányhivatalok és a járási hivatalok felállításával. Ilyen például az általános és középfokú oktatásról való gondoskodás, vagy az önkormányzati feladatok.

Politikatörténet 1990-2011

Az Antall-kormány (1990-1993) és a Boross-kormány (1993-1994)

Ahogy azt a II. fejezet végén olvashattuk, az 1990-ben megrendezett első szabad választásokat a Magyar Demokrata Fórum (MDF) nyerte. Az MDF az új miniszterelnök, Antall József vezetésével, a Kereszténydemokrata Néppárttal (KDNP) és a Független Kisgazdapárttal (FKgP) együtt alkotta a

kormánykoalíciót. Az ellenzéket pedig az Országgyűlésbe szintén bekerülő Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) és a Magyar Szocialista Párt (MSZP) alkotta.

Az SZDSZ, bár nem volt tagja a kormánynak, kívülről támogatta annak munkáját. Ezért cserébe 1990 májusában a párt jelöltjét, Göncz Árpádot választották meg köztársasági elnöknek, aki 2000-ig töltötte be ezt a tisztséget.

A politikai rendszerváltástól és az Antall-kormánytól a társadalom a problémák gyors megoldását és az életszínvonal azonnali, jelentős javulását várta. Ezek az elvárások azonban túlzottak és irreálisak voltak. A komoly társadalmi, gazdasági problémákat és a szükséges reformokat nem lehetett pár hónap alatt megoldani. Ezért a kormány gyorsan veszített a népszerűségéből. Ennek következményeként az őszi önkormányzati választásokat a kormány elveszítette. Az pedig, hogy korábbi ígérete ellenére megemelte a benzinárakat, 1990. október 25-28. között minden korábbinál jóval erősebb társadalmi tiltakozást váltott ki, amit a tiltakozást megszervező taxisokról elnevezve taxisblokádként szokás emlegetni. A tiltakozás eredményeként az utakat, hidakat autóikkal lezáró taxisok végül elérték a tervezett áremelés mérséklését.

Antall József 1993-as halálát követően Boross Pétert választotta miniszterelnöknek a parlament. Az általa vezetett MDF-KDNP-FKgP kormány mozgástere viszont jelentősen szűkült. A társadalom jelentős része kiábrándult a rendszerváltásból. A növekvő munkanélküliség és létbizonytalanság miatt egyre többen nosztalgiával gondoltak vissza a Kádár-korszakra. Ennek eredményeként az 1994-es országgyűlési választásokat az ellenzéki MSZP nyerte.

Horn-kormány (1994-1998)

1994-ben a választások eredményeként Horn Gyula miniszterelnök vezetésével MSZP-SZDSZ által alkotott koalíciós kormány jött létre. Az ellenzéket FIDESZ, FKgP, KDNP és az MDF alkotta.

A kapitalista gazdasági rendszerre való áttérés és az állami tulajdon magánkézbe adását jelentő privatizáció ezekben az években zárult le. A folyamat azonban nem hozott javulást a társadalom döntő többsége számára. Egyre jobban nőtt a különbség a szegények és a gazdagok, valamint az ország egyes régiói között. A korábban jelentős ipari központokban (Ózd, Miskolc, Dunaújváros stb...) sorra zárták be a gyárakat, bányákat, mivel nem tudtak nyereségesen működni.

A rossz gazdasági helyzet miatt megszorításokra, a lakosság adóterheinek növelésére volt szükség, amit Bokros Lajos pénzügyminiszter vezetett be (Bokros-csomag). Emiatt elveszítette a kormány a népszerűségét, de az ország gazdasági helyzete javulni kezdett.

Első Orbán-kormány (1998-2002)

Az 1998-as választásokon az MSZP-ben csalódott emberek az ellenzékre szavaztak. A legtöbb szavazatot a FIDESZ kapta, így Orbán Viktor alakított kormányt FKgP, KDNP, MDF koalícióval. Az MSZP és az SZDSZ ellenzékben volt.

1999-ben Magyarország csatlakozott a NATO-hoz és 2000-ben Göncz Árpádot Mádl Ferenc (2000-2005) váltotta a köztársasági elnöki pozícióban. Ezekben az években kezdett stabilizálódni a gazdasági helyzet, ez viszont leginkább csak az üzleti világban volt érezhető, nem az emberek hétköznapi életében.

Ezért, a korábbtól eltérő, megosztó kormányzati stílus, valamint a koalíciós partner FKgP botrányai miatt csökken a kormány támogatottsága.

Medgyessy-kormány (2002-2004) és az első Gyurcsány-kormány (2004-2006)

Felismerve, hogy az emberek még mindig nem érznek javulást életszínvonalukban tizenkét évvel a rendszerváltás után, 2002-ben az MSZP a „jóléti rendszerváltás” ígéretével kampányolt és meg is nyerte a választásokat. Ismét MSZP-SZDSZ koalíció jött létre Medgyessy Péter miniszterelnök vezetésével.

A választási ígéreteket betartva a kormány béremelést és jelentős jóléti intézkedéseket vezetett be, ezeknek az intézkedéseknek azonban nem volt meg a szükséges anyagi fedezete, így újabb gazdasági problémák jelentkeztek.

2003-ban népszavazás döntött az Európai Unióhoz történő csatlakozásról, melynek eredményeként Magyarország 2004 óta az EU tagja. A 2004-es európai parlamenti választásokon az MSZP-SZDSZ kormány vereséget szenvedett a FIDESZ-től, ami meggyengítette Medgyessy Péter pozícióit az MSZP-ben. Rövidesen Medgyessy lemondott, helyette Gyurcsány Ferenc lett az MSZP-SZDSZ koalíció miniszterelnöke.

2005-ben komoly kudarcra volt az MSZP-nek, hogy nem tudta saját köztársasági elnök-jelöltjét az SZDSZ támogatása nélkül megválasztatni. Helyette a FIDESZ által is támogatott, Sólyom László lett a köztársasági elnök (2005-2010). Ennek ellenére Gyurcsány Ferencnek sikerült növelnie a kormány támogatását és a rendszerváltás óta először elérte, hogy egymás után kétszer is ugyanaz a párt győzzön az Országgyűlési választásokon, amelyet 2006-ban ismét az MSZP-SZDSZ koalíció nyert.

Második Gyurcsány-kormány (2006-2009) Bajnai-kormány (2009-2010)

2006-os választást az MSZP az SZDSZ-szel együtt megnyerte, de röviddel az őszi önkormányzati választások előtt kiszivárgott egy Gyurcsány Ferenc által Balatonöszödön szűk körben elmondott beszédének hangfelvétele (öszödi beszéd). A felvétel szerint a miniszterelnök elismerte, hogy a választások előtt nem mondtak igazat az ország gazdasági helyzetéről azért, hogy megnyerjék a választásokat.

Az öszödi beszéde miatt hamar csökkent a kormány népszerűsége, és zavargások törtek ki, melyek során a tüntetők többször összecsaptak a rendőrséggel.

A kormány népszerűségét tovább csökkentette, hogy az egészségügy és az oktatás jobb finanszírozása érdekében be akarta vezetni az úgynevezett vizitdíjat, kórházi napidíjat, valamint a felsőoktatási tandíjat. Ezen tervek ellen a FIDESZ népszavazást kezdeményezett 2008-ban, melynek eredményeként az emberek elutasították a tervezett reformokat, így azok megvalósításáról a kormány lemondott. Az SZDSZ ezt követően kilépett a kormányból, innentől kezdve csak az MSZP támogatta Gyurcsány Ferencet.

A 2008-as nemzetközi gazdasági válságot már nem tudta hitelesen kezelni Gyurcsány, ezért 2009-ben az MSZP lecserélte Bajnai Gordonra. Bajnai miniszterelnöksége alatt a válság miatt újabb megszorítások következtek. Az emberek egyre jobban kiábrándultak a politikából, ezért megerősödtek olyan parlamenten kívüli pártok, mint a Jobbik és a Lehet Más a Politika (LMP).

A 2009-es Európai parlamenti választásokon az MSZP súlyos vereséget szenvedett, az SZDSZ és az MDF teljesen felbomlott, a Jobbik és az LMP viszont számottevő politikai erővé vált, ami előre vetítette a 2010-es országgyűlési választások végeredményét.

Második Orbán-kormány (2010-2014)

A 2010-es választások eredményeként a FIDESZ megszerezte a 2/3-os többséget, így ismét Orbán Viktor lett a miniszterelnök. Az SZDSZ és az MDF már nem jutott be a parlamentbe, a Jobbik és az LMP viszont igen. Továbbra is az MSZP volt a FIDESZ utáni legerősebb párt.

A 2/3-os többség birtokában a kormány új alkotmány készítésébe kezdett, melynek eredményeként 2011 áprilisában elfogadták, 2012. január 1-jén életbe léptették Magyarország új Alaptörvényét.

Sólyom László hivatali idejének lejártá után a FIDESZ jelöltjét, Schmitt Pált választották köztársasági elnöknek 2010-ben. Schmitt 2012-ben azonban lemondani kényszerült, mivel plágium-ügybe keveredett. Helyette Áder Jánost választották köztársasági elnöknek.

V. 20. Ókori államberendezkedések (Athén, Róma – Julius Caesar egyeduralmi kísérlete, Augustus principátusa)

A modern európai demokratikus kormányzati rendszerek, köztársasági államberendezkedések annak az antik hagyománynak az örökösei, amely a Kr.e. I. évezred második felében alakult görög területeken és Rómában. Igaz, napjainkban a demokráciák és köztársaságok számos lényeges kérdésben eltérnek antik elődiktől, mégis az a politikai, államelméleti fejlődés, ami az ókori Mediterráneumban indult el, még ma is tagadhatatlanul a nyugati civilizáció egyik legfontosabb öröksége.

Az athéni állam

Athén már a mükénéi korszakban is fontos regionális központnak számított, melynek élén király állt. A Kr.e. XII-VII. század között lezajlott gazdasági, társadalmi változások következtében Athénban is kialakult a polisz rendszer, megszűnt a királyság, amit egy a gazdag földbirtokosok által irányított oligarchikus köztársaság váltott fel, a görög gyarmatosítás megindulása pedig előidézte a démosz (kézművesek, kereskedők) gazdasági szerepének a növekedését.

A Kr.e. VII. századra az athéni állam legfőbb irányítói az arkhónok (9 db.) lettek, akiket a legbefolyásosabb arisztokrata családokból választottak az első időszakban tíz, aztán majd csak egy évre. Hivatali idejük után az Areioszpagosz testület tagjaként bíraskodási feladatokat láttak el. Az arkhónok egyszerre voltak politikai és vallási vezetők, ugyanis az ókori államokban nem alakult ki külön papi réteg. Az egyes tisztségviselőknek a közügyek mellett vallási feladatokat is el kellett látniuk.

Az athéni államfejlődés során fontos mérföldkőnek számítanak Drakón arkhón Kr.e. 621-ben bevezetett reformjai, amelyek a törvények írásba foglalásával, a vérbosszú megtiltásával, valamint a bírósági eljárások vizsgálati és ítélkező szakaszra bontásával megszilárdították a jogrendet.

A rendszer „demokratizálásának” a kezdete Szólón arkhón reformjaival indult meg Kr.e. 594-ben. Szólón a szegényebb néprétegeknek kedvezett az adósságok elengedésével és az adósrabszolgaság megszüntetésével. Emellett szélesítette a szabad polgárok jogait, akik a népgyűlés mellett már részt vehettek az újonnan létrehozott esküdtbíróság (héliaia – ez az intézmény korlátozta az Areioszpagosz hatalmát), valamint a város napi ügyeit intéző négyszázak tanácsa (Bulé) munkájában. Vezető tisztségeket azonban nem tölthettek be. Szólón ugyanis vagyoni alapú (timokratikus) elvek alapján szervezte át az államot, méghozzá úgy, hogy a polgárokat 5 vagyoni rétegbe sorolta, ami a hadseregvezet és a politikai jogok alapjává is vált. A leggazdagabbak tölthették be a fontosabb tisztségeket.

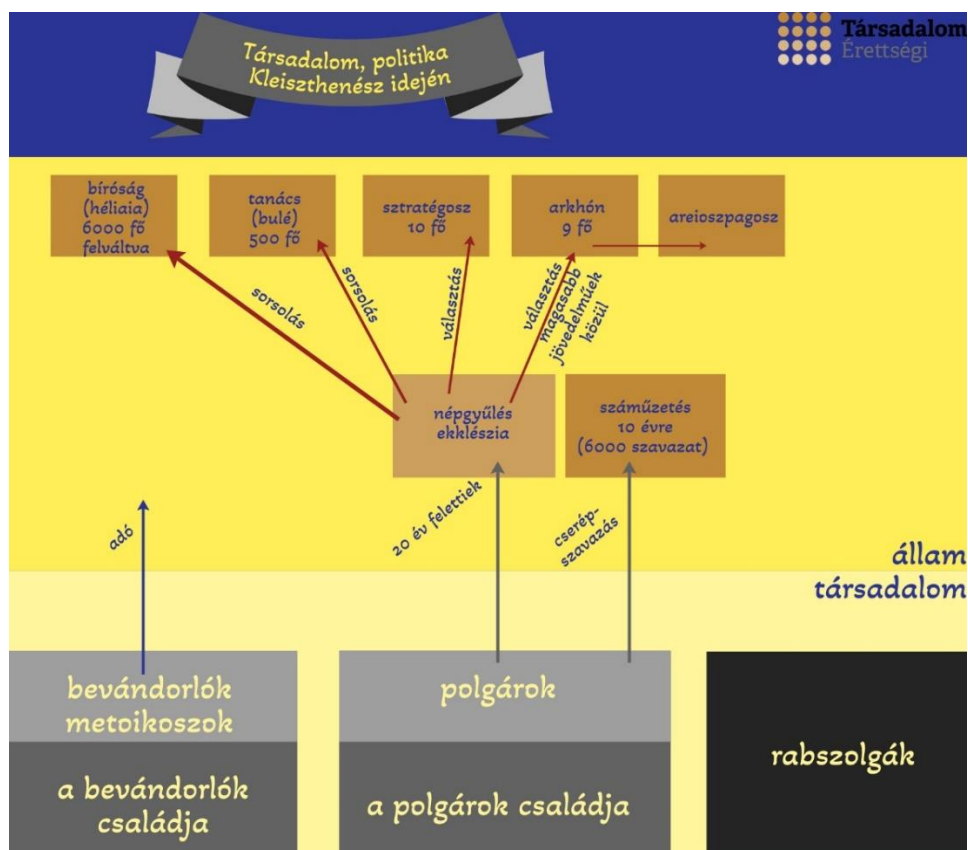
Szólón tevékenysége utáni évtizedekben Athénban is megjelent a türannisz kormányzati forma, ami azt jelentette, hogy egy előkelő származású politikus a szegényebb néprétegeknek kedvezve, azokra támaszkodva egyeduralmi rendszert épít ki, vagyis türannosszá válik. Peisziisztratosz Kr.e. 560-ban hozta létre azt a berendezkedést, amely népszerű intézkedésekkel, például vízvezeték építéssel, vidékre kiszálló bíróságok bevezetésével és nagy állami építkezésekkel (állami megrendelések a kézműveseknek) elnyerte a démosz támogatását. Peisziisztratosz fiai azonban már nem tudták fenntartani a hatalmi egyensúlyt, egyiket megölték másikat elűzték Kr.e. 510-ben. Ezt követően Kleiszthenész arkhón reformálta meg az államot.

A Kleiszthenész által Kr.e. bevezetett rendszer már nem a vagyon, hanem a lakóhely alapján osztotta csoportokra a polgárságot, 10 db. úgynevezett phülébe. Igaz, a phüléken belül a hadseregben betöltött

funkciót továbbra is a vagyon határozta meg, mivel ez szabta meg, hogy ki milyen fegyverzetet tud magának vásárolni. Az egyes phülék maguk választották meg hadvezérüket (sztratégosz), így az athéni állam 10 választott sztratégossal rendelkezett, akik háború esetén egymást váltották a főparancsnoki tisztségben.

Kleiszthenész a négyszázak tanácsát kibővítette, mind a jogköreit, mind a létszámát tekintve. Innentől a Bulé az ötszázak tanácsává vált és döntött arról milyen kérdések kerülhetnek a népgyűlés elé. A népgyűlésnek minden 20 év feletti polgárjoggal rendelkező athéni férfi tagja volt. Athéni polgárnak viszont az számított, akinek mind a két szülője is az volt. A városban ekkorra már egyre több polgárjoggal nem rendelkező szabad, úgynevezett metoikosz élt.

A hagyomány Kleiszthenészéhez köti a cserépszavazás (osztrakiszmosz) bevezetését is, melynek az volt a funkciója, hogy megakadályozza a türannisz rendszer újbóli létrejöttét. Ezért, azt a polgárt, akit megvádoltak azzal, hogy egyeduralomra tör és ezt a vádat a szavazáson a polgárok igaznak találták, tíz évre száműzték Athénból.

A görög-perzsa háborúk során Athén vezető szerepre tett szert, és az általa Kr.e. 478-ban létrehozott perzsákkal szembeni déloszi szövetség lassan a város tengeri birodalmává vált, mivel a tagok nem léphettek ki és adót fizettek Athénnek. Az az anyagi háttér tette lehetővé, hogy Periklész az athéni állam fénykorában kiterjessze a demokratikus rendszert. A szövetségesek adójából napidíjat fizetett a polgároknak az esküdtbírószágon, a népgyűlésen és még a színházi előadásokon való részvételért is. Emellett már sorsolással töltötték fel az ötszázak tanácsának és az esküdtbírószág sorait is, sőt, az arkhónok is már így nyerték el hivatalukat, biztosítva az egyenlő esélyt minden polgárnak a közügyekben való részvételre. Mindezen intézkedései népszerűvé tették Periklészt a démosz körében, aki rendszeresen sztratégosszá választtatta meg magát, ami a kincstárnok mellett az egyedüli választott tisztség maradt, ahol fontos szempont volt a hivatal elnyerésénél a szaktudás. Periklész tehát

sztratégioszként ténylegesen irányította az államot, mivel előfordulhatott, hogy az arkhónok, bírák, a bulé tagjai gyakorlatilag képzetlenek voltak.

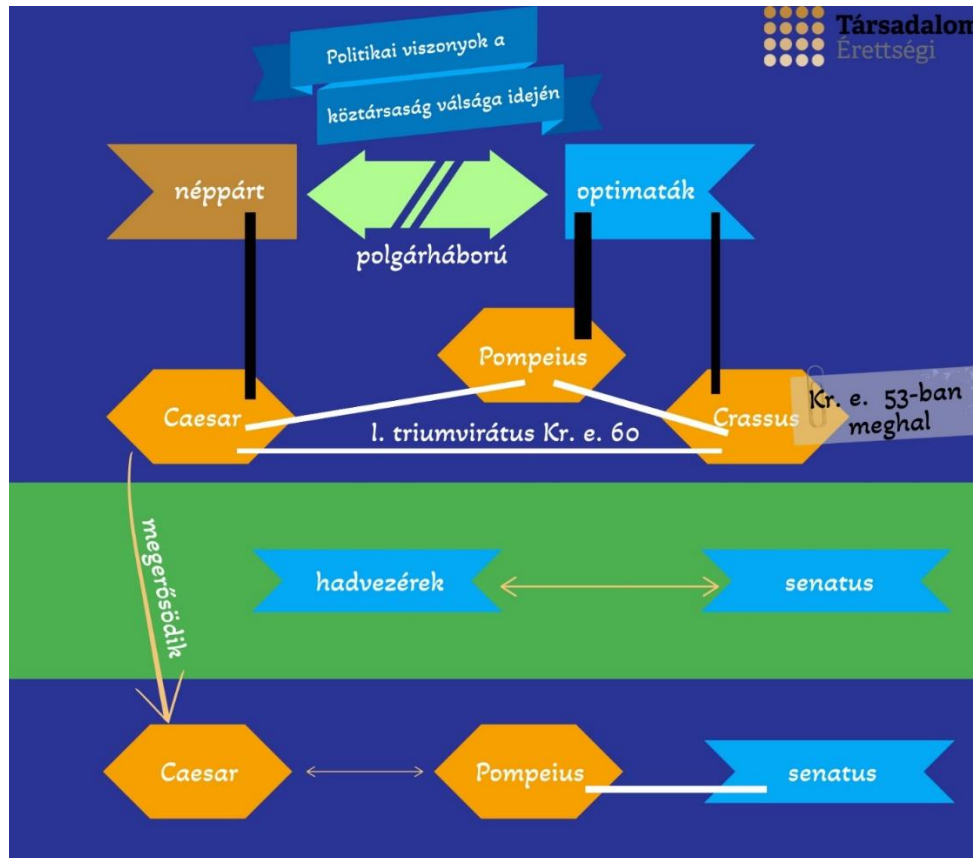
Bár a periklészi rendszer valóban széles politikai jogokat és szólásszabadságot is biztosított az athéni polgároknak, az a tény, hogy a démosz szegényebb rétegei a napidíjak biztosításával gyakorlatilag „megélhetési politikusok” lettek, egyben azt is jelentette, hogy a fontos kérdésekben áruba tudták bocsájtani szavazataikat. A déloszi szövetség tagjainak kizsákmányolása és Athén megnövekedett gazdasági hatalma pedig háborút idézett elő Spártával (peloponnészoszi háború Kr.e. 431-404), amiből Athén vesztésként került ki, ezzel pedig lezárult a demokrácia fénykora.

Julius Caesar egyeduralmi kísérlete

A Római Birodalom a Kr.e. III. és II. századi hódításai révén a Földközi-tenger medencéjének legerősebb hatalmává vált. Ez a gyors növekedés azonban válságot idézett elő, mivel sem a kormányzati-, sem a gazdasági-, sem a katonai rendszere az államnak nem ekkora mértékig volt szabva. Ezért a római állam és társadalom a II. század közepére válságba került, amit a rabszolgákkal műveltetett nagybirtok (latifundium) leterjedése a kisbirtokos parasztság kárára idézett elő döntően. A tönkrement kisbirtokosok ugyanis nem tudták magukat felfegyverezni így drasztikusan csökkent a birodalom katonai ereje.

A válságot a Gracchus testvérek sikertelen földreformjai nem oldották meg. A II. század végén Máriaus hadseregreformja azonban igen. Marius zsoldos hadsereget hozott létre, ahol az állam fegyverezte fel és etette a katonákat, adott nekik zsoldot, 16 év szolgálat után pedig pénzt vagy földbirtokot kaptak a katonák. Így sikerült megoldani azt hogy a nincstelenek megélhetéshez jussanak, az államnak lett elég katonája, akik szolgálati idő után a meghódított területeken le is telepedhettek. Viszont innentől a katonáknak erős érdekük fűződött hadvezéreik politikai sikereihez is, ez pedig azt eredményezte, hogy a hűség inkább a hadvezérhez és nem az államhoz kötötte őket. Ez polgárháborúk sorát nyitotta meg. Kr.e. 82.-ben egy ilyen polgárháborúban Sulla Rómát is elfoglalta és magát diktátorrá választtatta. Diktátorsága alatt pedig ellenségei megsemmisítésére és a számára kedvező politikai rendszer kialakítására törekedett, vagyis az optimaták hatalmának biztosítására.

Sulla lemondását, majd halálát követően két volt hadvezére, Crassus és Pompeius is fontos, befolyásos politikussá vált, akik gyakran egymással is vetélkedtek. Kettejük vetélkedése már új polgárháborúval fenyegetett, de a néppárti politikus Gaius Julius Caesarnak sikerült kibékítenie őket. Szövetséget kötöttek (I. triumvirátus), aminek az volt a lényege, hogy Caesar teljesíti Pompeius és Crassus kéréseit (Pompeius keleti intézkedései jóváhagyását, Crassus diadalmenetet akart), úgy, hogy az nem jelenti egyik fél túlzott megerősödését sem, cserében Caesart consullá választják.

Kr.e. 60-ban Caesar consulként be is tartotta ígéreteit. Ezt követően Caesar Kr.e. 59-51. között meghódította Galliát, Pompeius a birodalom nyugati, Crassus pedig keleti tartományait igazgatta. Crassus azonban Kr.e. 53.-ban elesett egy párthusok elleni csatában, Caesar pedig a sikeres hódításainak köszönhetően megerősödött, így konfliktus alakult ki közte Pompeius és a Szenátus között. Ez végül Kr.e. 49.-ben polgárháborúhoz vezetett. Caesar a Rubicon folyón átkelve megtámadta Itáliát, majd Kr.e. 48-ban legyőzte Pompeiust Pharszalusznál, aki ezt követően Egyiptomba menekült, ahol megölték. Caesar ezek után beavatkozott az egyiptomi polgárháborúba Kleopátra oldalán és legyőzte annak öccsét, XIII. Ptolemaioszt. Caesarnak Kleopátrától később egy fia is született.

Caesar ezt követően legyőzte a maradék ellenállást, majd Rómába visszatérve örökös diktátornak választotta magát. Mindenkinek megbocsájtott, aki kérte, nem vezetett be Sullához hasonló véres diktatúrát. Ugyancsak élethosszig viselte a néptribunusi jogokat, sőt a pontifex maximus is ő lett. Földet osztott, aranypénzt veretett (denarius), és főpapként megreformálta a naptárt (Julianus-naptár). Emellett felemelte Szenátus létszámát 900 főre és saját híveivel töltötte fel.

Caesar gyakorlatilag egyeduralomra tett szert a római állam felett, amit alig leplezett (trónszékre emlékeztető széket használt), ez viszont erős ellenérzéseket váltott ki a köztársaságban, mert sokan attól féltek, hogy Caesar királlyá akarja magát koronázni. Ez vezetett el a Caesar ellen Kr.e. 44. március 15-én elkövetett sikeres merénylet.

Augustus principátusa (Kr.e. 27 - Kr.u. 14.)

Caesar halála után az összeesküvők nem tudták megszilárdítani a hatalmukat. Az átmeneti nézeteltérések rendezése után Marcus Antonius, Caesar volt hadvezére és jobbkeze, valamint

Octavianus, Caesar örökbefogadott unokaöccse és politikai örököse szövetséget kötött és maguk mellé vették társul Lepidus lovassági parancsnokot, így Kr.e. 43.-ban megalapították a II. triumvirátust.

Az összeesküvőket Kr.e. 42-ben Philippinél legyőzték, a triumvirek pedig felosztották maguk között a birodalmat. Octavianus kapta a nyugati provinciákat, Antonius a keletieket, Lepidus pedig Afrikát. Lepidust viszont nem sokára kiszorították a hatalomból. Antonius időközben feleségül vette Kleopátrát és otthagyta a rábízott provinciákat, Egyiptomba költözött és fáraóként viselkedett, amit kihasználva Octavianus a római közhangulatot Antonius ellen fordította. Az újabb polgárháború Kr.e. 31-ben tört ki. Ekkor Actiumnál vívott tengeri csatában Octavianus legyőzte Antoniust és Kleopátrát, majd Kr.e. 30.-ben Egyiptom elfoglalásakor öngyilkosságba is kényszerítette ellenségeit.

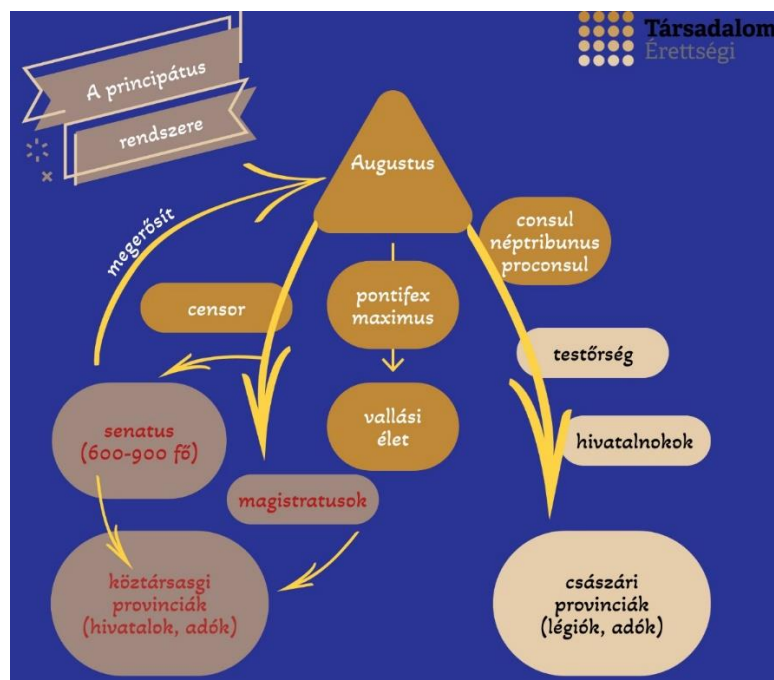
Kr.e. 27-ben Octavianus ünnepélyesen lezárta a polgárháborút és minden hatalmáról lemondott. Cserében a Szenátus az Augustus (fenséges) nevet adományozta neki, valamint egy új címet, a princeps senatus (szenátus első polgára). Ebből ered az Augustus által létrehozott sajátos, bújtatott egyeduralom a principatus elnevezése. Augustus ugyanis princeps senatus cím birtokában minden kérdésben elsőként szavazott, így befolyásolni tudta a döntéseket. Emellett, bár látszólag tiszteletben és életben tartotta a köztársaságot, a köztársasági tisztségeket kiüresítette vagy saját befolyása érdekében használta. Többször viselt consuli, censori és néptribunusi címet, de mindig csak a törvényileg meghatározott keretek között. Censorként viszont össze tudta állítani a szenátorok névsorát, néptribunusként pedig vétőjoga volt.

Egyiptomot helytartója útján Augustus közvetlenül kormányozta, ezzel felügyelte Róma gabonaellátását, valamint a Szenátus döntése szerint a határokon fekvő provinciákba is ő nevezte ki a helytartókat, ami egyet jelentett azzal, hogy az ő emberi kerültek a hadsereg élére is. Így lényegében hatalma a köztársasági tisztségek ügyes felhasználása mellett katonai erőn is nyugodott.

Augustus ügyesen használta a propaganda eszközét is. Augustus egyik embere Maecenas a legtehetségesebb költőket és írókat kérte föl Augustust és aranykorát dicsőítő művek megírására, valamint Liviust Róma történetének Augustus hatalmi érdekeinek megfelelő megírására.

Bár a birodalomban béke volt (pax romana) és 100 év polgárháborúi után virágzásnak indul a gazdaság és a kultúra, a külső hódítások nem álltak le. Egyiptom meghódítása után Augustus hadvezérei a Dunáig terjesztették a birodalom határait, Kr.u. 9-ben a germán törzsek három légió megsemmisítésével megállították a rómaiak Elba folyó irányába folytatott terjeszkedését. A birodalom végleges határa a Rajna lett.

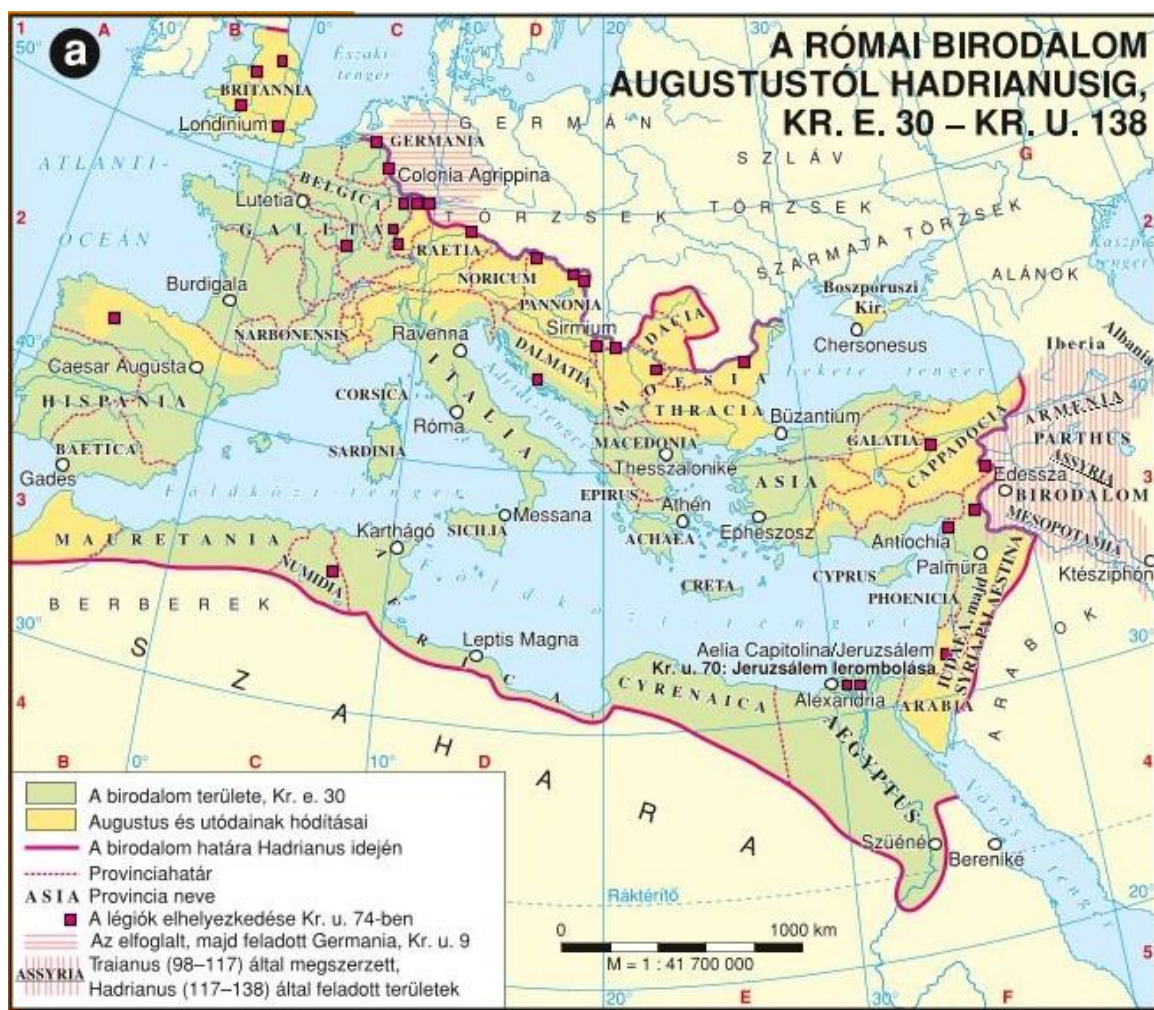
Augustus Caesarhoz képest azért tudott tartósan egyeduralmat kiépíteni, mert azt nem hivatkozón, hanem a köztársaság látszatának megtartásával tette.

Hasznos térképek:

8. oldal d) térkép

10. oldal a) térkép

V. 21. A világvallások és összehasonlításuk (brahmanizmus, buddhizmus, zsidó vallás, kereszténység, iszlám)

A világon sokféle vallás létezik, világvallásoknak azokat a vallásokat hívjuk, amelyek a legtöbb hívőt számolják Földünkön. A fogalom meghatározása a valláshoz hasonlóan bonyolult és semmiképpen sem egyértelmű. Három kritériumnak kell alapján megfelelnie: a követők száma legyen a legnagyobbak között, legyen minden kontinensen többé kevésbé elterjedt és rendelkezzen egyetemes (egész világra szóló) küldetéstudattal.

Brahmanizmus

India ősi vallását hinduizmusnak vagy brahmanizmusnak nevezzük. A kereszténység és az iszlám után a harmadik legnépesebb vallási formáció; a világon kb. 1 milliárd ember világnézetét képezi. A hinduizmus nehezen definiálható, a történelem során dinamikusan fejlődő vallási rendszer, amely napjainkban is alakul, formálódik. Megnyilvánulási formái a népi vallásosságtól kezdve a papi értelmiség bonyolult rituáléin keresztül a transzcendentális meditációig és fejlett filozófiai rendszerek kialakulásáig terjednek.

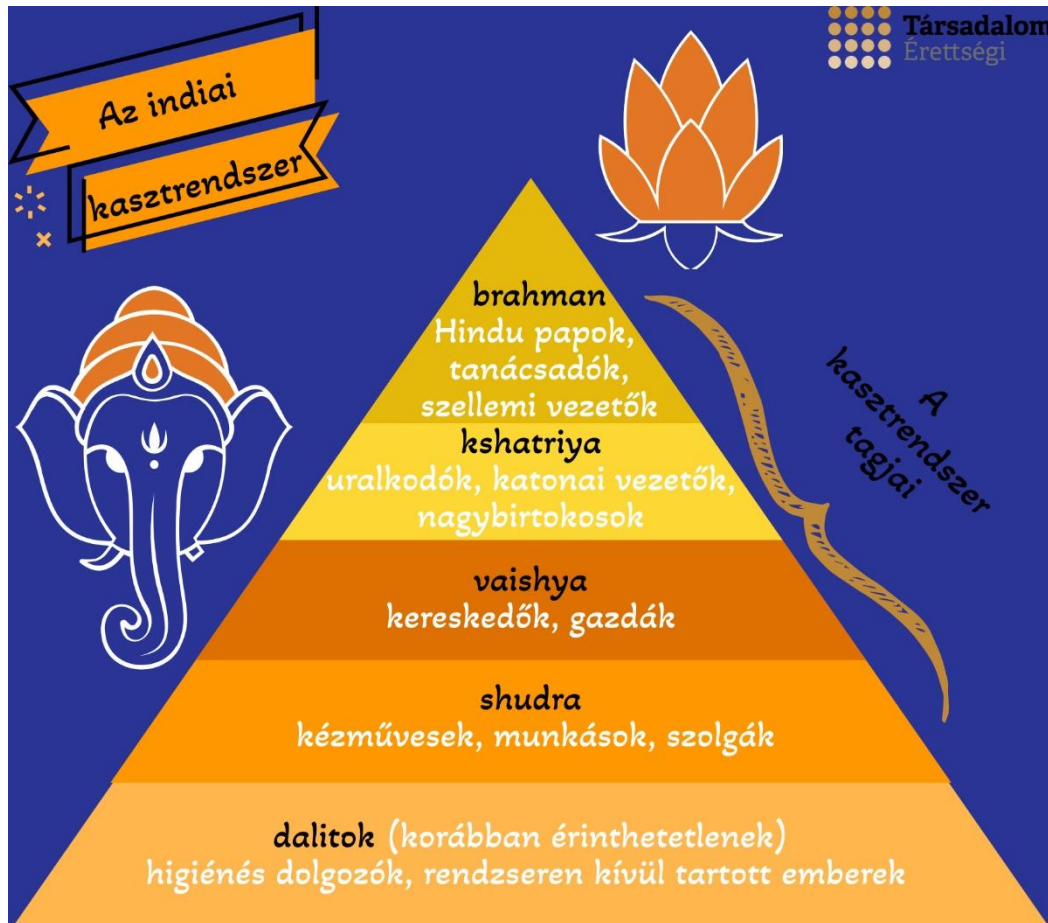
A hinduk ősidők óta ugyanazon névvel jelölik a vallásuk alapjául szolgáló elvet, magát az egyetemes hindu vallásrendszert: szanátana dharma (a. m. „örök rend” vagy „örök törvény”). A hinduk többségének szemében nem filozófiai kérdést jelent a vallás, hanem arra való törekvést, hogy az életüket összhangba hozzák azokkal az elvekkel és gyakorlatokkal, amelyek jobb újjászületéshez vagy akár a megszabaduláshoz (móksha) vezetnek.

A hinduizmus azoknak a különféle, sok esetben egymástól igen távolinak tűnő hitrendszereknek és szent írásokban lefektetett gyakorlatoknak gyűjtőneve, melyeknek alapvető világnézetét a szanátana dharma határozza meg.

A brahmanizmus/hinduizmus világvallások közül az egyetlen, amelynek nincs azonosított alapítója, egyetlen meghatározó hitvallása, központi hatósága, állandó panteonja (istenek összesége), általánosan elfogadott szentírása, és a hiedelemrendszere sem ellentmondásmentes. Általánosságban elmondható, hogy a brahmanizmusban az alacsonyabb rangú istenei fölött a nagy istenháromság uralkodott (Brahma, Visnu és Siva). Ez a háromság együttvéve: a teremtés, fenntartás és pusztítás isteni elve irányítja a világ örök körforgását.

A vallásban az árják Kr.e. 1500 körüli indiai hódításától a XX. század közepéig fontos szerepet töltött be a várna, más néven kasztrendszer. A kialakuló kasztrendszerben a társadalmi csoportok átjárhatatlan határait a születés, a származás határozta meg. A társadalmon kívül álltak a rituális okokból jogfosztott „érinthetetlenek”, a páriák.

- ❖ bráhmanák - papok
- ❖ ksatriják - katonák
- ❖ vajsják - kézművesek, kereskedők, földművesek
- ❖ súdrák - szegény, függő szabadok
- ❖ páriák - kívülálló érinthetetlenek

Buddhizmus

A buddhizmus filozófiai, gyakorlatalapú világnézet és vallás, amely bizonyos országokban vallási irányzatok kialakulását eredményezte. Az Kr.e. VI. században jött létre Indiában, s elsősorban azoknak a körében terjedt, akik a hinduizmus által szentesített kasztrendszer ellen tiltakoztak. A buddhizmus nagymértékben Gautama Sziddhártha, közismertebb nevén Buddha („a megvilágosodott”), tanításain alapszik, aki az indiai szubkontinens északkeleti részén élt és tanított. Buddha valamikor az Kr.e. VI. és IV. század között élt. Megvilágosodott tanítóként ismerték, aki igyekezett megosztani másokkal saját tapasztalatait, azzal a céllal, hogy megszabaduljanak a szenvedéstől, elérjék a nirvána állapotát, és kiléphessenek az újjászületés és szenvedés örökös körforgásából. A buddhizmusra hagyományosan úgy tekintenek, mint a megszabadulás útjára, melyet a valóság legvégső természetének megismerésén keresztül lehet elérni.

Zsidó vallás

A zsidó vallás (izraelita vallás vagy judaizmus) a világ egyik legősibb és legelterjedtebb vallása, a három fő ábrahámi vallás egyike (másik kettő a kereszténység és az iszlám). Hívei elsősorban a zsidók (zsidóság, zsidó nép) közül kerülnek ki, bár a történelem során más népek is áttértek a judaizmusra (például a kazárok). Noha a zsidóság nem térítő vallás, lehetséges az egyéni betérés is, illetve a rituális zsidó örökbefogadásban részesültek is zsidó vallásúak lesznek.

A zsidó vallás történelmi fejlődése során lett monoteista (egyistenhívő) vallás. A hagyomány szerint Isten (Jahve) Ábrahámmal kötött szövetsége révén vált a zsidó nép kiválasztottá, ez jelenti az ószövetség létrejöttét. Ebben az időszakban (Kr.e. II. évezred) a zsidóság egy nomád életmódot folytató népcsoport

volt Mezopotámia és Egyiptom közötti területen. Egyiptomba a bibliai hagyományok szerint a zsidóság József hívására költözött be, ahol később rabszolgasorba süllyedtek. A monoteizmus kialakulása valószínűleg az egyiptomi fogságból történő kiszabadulás után, Mózes idején (Kr.e. XIII. század) vette kezdetét. Ekkor kristályosodnak ki a „mózesi törvények” és a Tízparancsolat.

Az Egyiptomból történő kivándorlás után 12 zsidó törzs telepedett le az általuk ígért földjének nevezett Kánaánba. Kezdetben nem alkottak egységes államot, erre majd a filiszteus fenyegetés hatására a Kr.e. X. században Dávid és Salamon királysága idején kerül sor. Salamon építteti fel a jeruzsálemi templomot is, ami a zsidó vallás legfőbb szent helye lett. Salamon halála után az állam két részre bomlott. Izraelre és Judára. Az előbbi az asszírok a Kr.e. VII. században elpusztították, az utóbbit az Új Babiloni Birodalom hódította meg Kr.e. 587-ben, amikor elfoglalták Jeruzsálemet és lerombolták Salamon templomát, a lakosság jelentős részét pedig Babilonba hurcolták (babiloni fogság), ahonnan a perzsa uralkodó Kúrosz Kr.e. 539-ben hazabocsájtotta őket és megengedte a zsidóságnak a jeruzsálemi templom újjáépítését. A legújabb kutatások erre az időszakra teszik az ószövetségi hagyományok megszilárdulását és a szent könyv, a Tóra megjelenését.

Mivel a zsidó hitvilágban elterjedt volt a különböző megvilágosult tanítók tevékenysége (próféták) és a megváltó, a messiás várása, aki majd felszabadítja a zsidóságot az idegen uralom alól. A zsidóság ugyanis a babiloni fogság óta eltérő államok uralma alatt élt. Ez az egyik magyarázata annak is, hogy a zsidó hagyomány miért nem fogadta el Jézust messiásnak, nem lépett fel a római uralom ellen.

A Kr.u. 66-70 között azonban fellázadtak a zsidók a római uralom ellen, amit azok véresen levertek, elfoglalták Jeruzsálemet és lerombolták a második templomot. Ma ennek maradványa a Siratófal, ami a zsidó vallás szent helye. A lázadás leverése után a rómaiak a zsidókat széttelepítették a birodalomba, viszont a zsidóság nem olvadt be, nem asszimilálódott, köszönhetően zárt társadalmi rendjének, hagyományainak és az akkor még a többségtől eltérő monoteista vallásának.

A vallás előírásai számos területen szabályozzák a zsidók életét. Kerülniük kell bizonyos ételek (disznóhús, pikkelytelen halak) fogyasztását. Megtartják a heti pihenőnapot, a szombatot (héberül sabbat). Legfontosabb ünnepeik több napon át tartanak. A Pészah a tavasz és a szabadság, a decemberi Hanuka pedig a fény ünnepe.

Kereszténység

A kereszténység egyistenhívő vallás, amelynek középpontjában Jézus Krisztus élete, halála, feltámadása és tanításai állnak, ahogy az az Újszövetségben szerepel, illetve ahogyan azt az egyes felekezetek magyarázzák. Több mint kétmilliárd hívőjével a legelterjedtebb világvallás. A zsidó és iszlám vallással együtt az ábrahámi vallásokhoz tartozik.

A kereszténység az Ószövetségen, valamint Keresztelő Jánosnak, Jézus Krisztusnak és első követőiknek az Újszövetségben leírt életén és tanításaikon alapul. A keresztények egyistenhívőknek vallják magukat, és néhány felekezet kivételével azt is vallják, hogy az Egy Isten a Szentháromságot alkotó három személyben (Atya, Fiú és Szentlélek), mint az Isten szétválaszthatatlan lényegében létezik.

A keresztények hite szerint Jézus az ószövetségi próféciaik által megjövendölt Messiás, más néven Krisztus, az emberiség megváltója a kárhozattól, aki halálával megváltotta az emberiséget az eredendő bűntől. Jézus tanítványai, akik az újszövetségi evangéliumok (örömhír) szerint tanúsíthatták mesterük halálát és feltámadását, apostolokként kiterjedt térítő tevékenységbe kezdtek és munkájuk révén először

zsidó közösségekben létrejöttek az első keresztény gyülekezetek, az ókeresztény egyház alapjai, melyet a katolikus egyház tanítása szerint Szent Péter alapított Rómában.

A kereszténység korai terjedésében nagy szerepe volt Pál apostolnak, aki a kereszténység üldözőjéből (páli fordulat) lett annak egyik legaktívabb terjesztője. Pál tanításai révén lehetővé vált, hogy a kereszténységet az eredetileg nem zsidó vallásúak is felvegyék, az új, nem zsidókból álló gyülekezetek tagjainak ugyanis Pál szerint nem kellett megtartani a zsidó hagyományokat, előírásokat.

A kereszténység a Kr.u. I-IV. század közötti ókeresztény időszakban gyorsan terjed, köszönhetően egyrészt annak, hogy megváltást és üdvözülést ígért az elnyomottaknak, szegényeknek, másrészt a kor többi vallásával szemben Isten és emberek közötti szeretetet és megtérés esetén pozitív túlvilágképet hirdetett. Szigorú monoteizmusa viszont gyakran jelentett konfliktust a császári hatalommal, amelyet sokszor isteni eredettel ruháztak fel és megkövetelték, hogy a császárnak, mint istennek áldozzanak. A keresztények viszont ezt nem tehették meg, így gyakran váltak üldöztetések áldozatává és szenvedtek mártírhalált (pl.: Néro és Diocletianus uralma alatt).

A keresztények végül Nagy Constantinus 313-ban kiadott milánói edictumában nyerték el a szabad vallásgyakorlás jogát. A szabadság azonban egyből vitákhoz is vezetett az ókeresztény gyülekezetek között. Ezt 325-ben Niceában tartott zsinaton rendezték. A zsinat döntése értelmében elfogadták a Krisztus isteni természetéről szóló Szentháromság-tani dogmát, és eretneknek nyilvánították azokat, akik Krisztust embernek vagy csak részben istennek tekintették. A megerősödött egyház a birodalom igazi támaszává vált, 391-ben Nagy Theodosius pedig államvallása tette a kereszténységet az egész birodalomban, betiltva ezzel a pogány kultuszokat.

A kereszténység számos, kultúránként változó vallásgyakorlatból és számos különféle hitet valló felekezetből tevődik össze. Az elmúlt két évezredben kialakult keresztény felekezetek több fő ágazatba: az ókeleti, az ortodox, katolikus, protestáns és Szentháromság-tagadó egyházakra, illetve közösségekre csoportosíthatók. (Bővebben: V. 21. és V. 22. témakörökben).

Iszlám

Az iszlám az ősi arab politeizmus (többistenhit), zsidó és keresztény hittel közös töről fakadó ábrahám, monoteista vallás, amely hívei a szent könyvet, a Koránt Allah (Isten) szavának, Mohamedet pedig az utolsó és fő prófétának, a „próféták pecsétjének” tartják. E világvallás hívőit muszlimoknak vagy muzulmánoknak nevezzük.

Mohamed próféta (570-632) mekkai kereskedő volt, aki 40 éves korában látomások hatására kezdte el tanait hirdetni. Mivel írástudatlan volt kinyilatkoztatásait versekbe (szúrák) foglalva tanítványi jegyezték le a Koránban. Mohamed tanításaiban sok gondolatot átvett a zsidó és a keresztény vallásból. Szigorú monoteizmust hirdetett, elvetette a pogány bálványimádást, azonban nem ismerte el Jézus Krisztust Isten fiának, de ettől még Allah egyik prófétájának tartotta. Elfogadta Ábrahámától kezdve a próféták sorát, ugyanakkor az iszlám szerint a próféták közül Mohamed az utolsó, és az ő tanítása az igazi tanítás.

Mivel Mekka fontos zarándokhely volt a politeista arab törzseknek és számos bálvány volt a városban található, Mohamed konfliktusba került monoteista nézetei miatt a mekkai elittel, akik 622-ben elűzték a városból. Ez az időpont a hidzsra, az iszlám időszámítás kezdete.

Mohamed és hívei Medinában találtak menedéket, ahol számuk gyarapodott, és végül kiegészítkeztek a mekkaiakkal is, úgy, hogy az iszlám tanításain belül továbbra is megmaradt a város kitüntetett szerepe.

A bálványok közül megmaradt a Kába kő tiszteletét. Az iszlám alapjának számító öt alappillér a következő:

- ❖ Hitvallás („Egy az Isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája”)
- ❖ Napi ötszöri ima Mekka irányába fordulva
- ❖ Böjtölés ramadán hónapjában napkeltétől napnyugtáig
- ❖ Alamizsnaadás a szegényeknek a feleslegből
- ❖ A hívó életében egyszeri zarándoklat Mekkába a Kába kőhöz

A hittérítés már kezdettől fontos szerepet töltött be az iszlámban és a terjeszkedés már Mohamed életében elkezdődött, de a szent háború, a dzsihád nem része a vallás öt alappilléreinek.

A fentiken kívül még számos előírást is be kell tartania az iszlám hívőknek. Ilyen például, hogy nem fogyaszthatnak disznóhúst és alkoholt, péntekenként el kell látogatniuk a mecsetbe és tartózkodniuk kell az emberábrázolásoktól. Ez utóbbi előírást az iszlám különböző ágai kevésbé veszik szigorúan, de Mohamed képi ábrázolása minden muszlim számára tabu.

Az iszlám világban nem alakult ki külön világi jogrendszer, hanem az igazságszolgáltatás alapja a vallási alapokon nyugvó szabályrendszer, a saría lett a bíraskodás alapja.

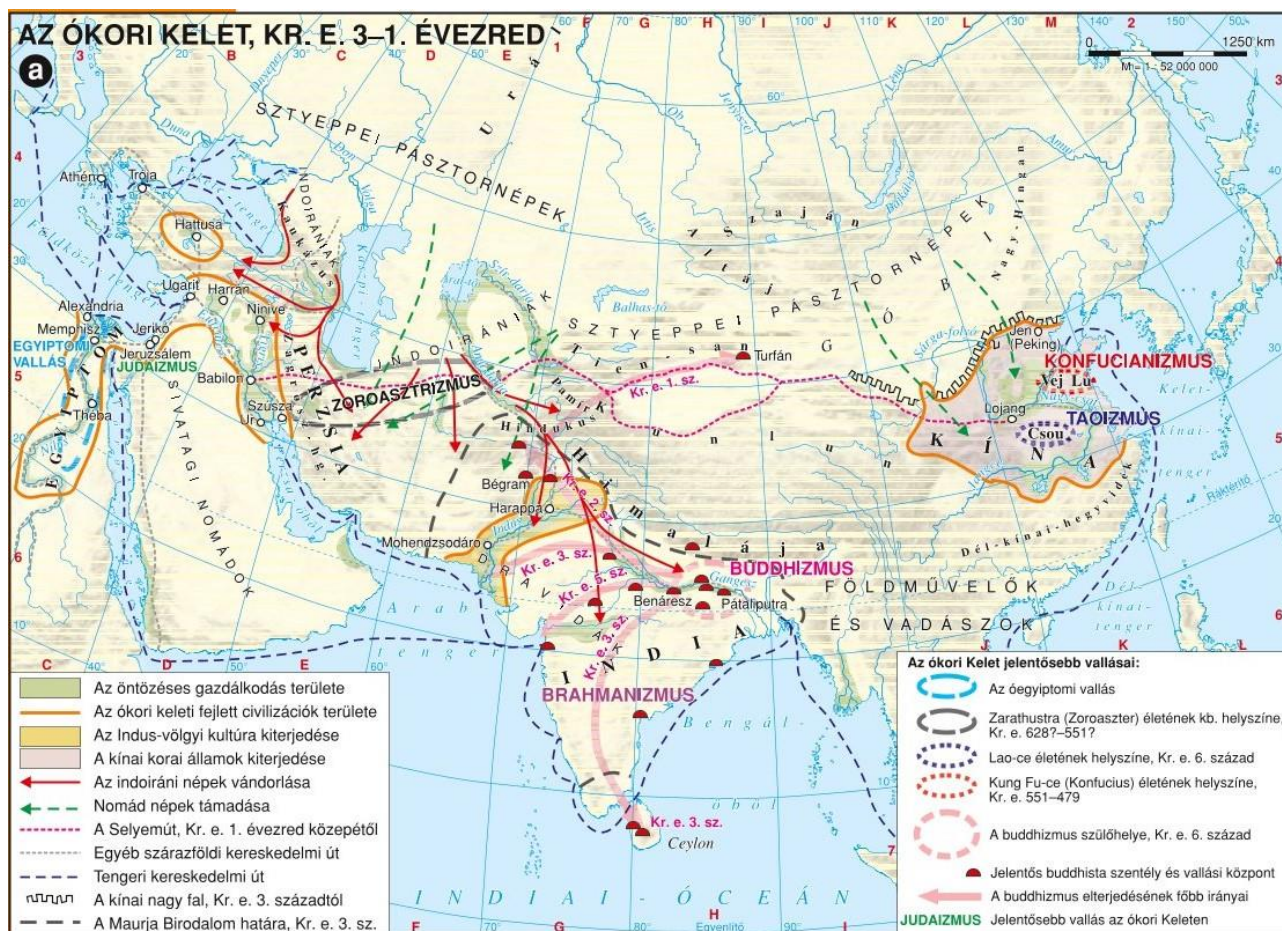
Mohamed halála után utódai a kalifák gyors terjeszkedésbe kezdtek. Az egymás elleni háborúban legyengült Bizánci és Újperzsa Birodalmak nem tudtak ellenállni az arab támadásoknak. A VII. század végére arab kézre került Jeruzsálem, Szíria, Egyiptom, Észak Afrika, Mezopotámia és Perzsia. A VII. század közepén azonban az iszlámon belül is megtörtént az első nagy vallási szakadás.

A harmadik kalifa meggyilkolása után (656) a próféta egykori veje, Ali lett az új kalifa. Hatalmát azonban megkérdőjelezte a szíriai helytartó, a meggyilkolt kalifa nagybátyja, és lázadást indított Ali ellen. A küzdelem Ali vereségével és megölésével végződött, a győztes helytartó pedig megalapította a prófétai hagyományra (szunna) támaszkodó Omajjád-dinasztiát (661-750). A későbbiekben a kalifák mindenkor irányítását elismerő többséget szunnita irányzatként említik. Az ellenpártot (síita; Ali pártja) Ali fia, Husszein vezette tovább, aki többször próbálkozott a hatalom megszerzésével, míg végül egy csatában híveivel együtt lemészárolták (680). A megmaradt síita mozgalom soha nem fogadta el a kalifátus hatalmát, hanem Ali soron következő leszármazottját, az imámot tekintette vezérének.

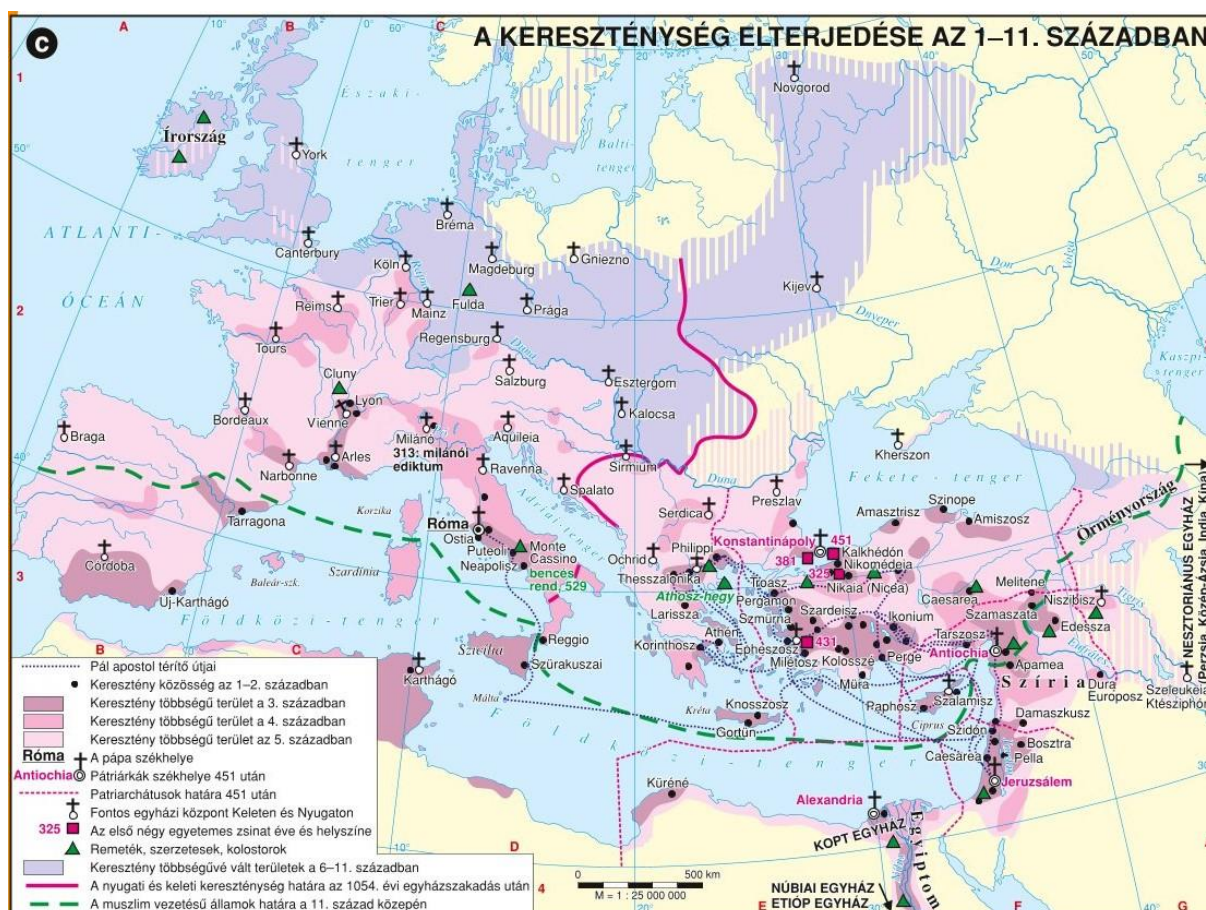
Az arab terjeszkedés a VIII. század közepére lelassult, de akkor már a mai Spanyolország jelentős része is muszlim uralom alá került nyugaton, keleten pedig az Indus folyóig és Kínáig terjedt el az Omajjádok hatalma. Nem feltétlenül erőltették az iszlám hitre való áttérést az elfoglalt területeken, adó fejében mindenki szabadon gyakorolhatta saját vallását, de a társadalomban történő előrejutásnak már feltétele volt az új vallás követése.

Az iszlám világban az antik tudomány és filozófia megőrződött, gyakran fordították arabra az ókori szerzők műveit, amit nem egy esetben később innen ismert meg a keresztény Európa. Fontos eredményeket értek el továbbá az iszlám tudósok a matematika, csillagászat, térképészet terén is.

Hasznos térképek:

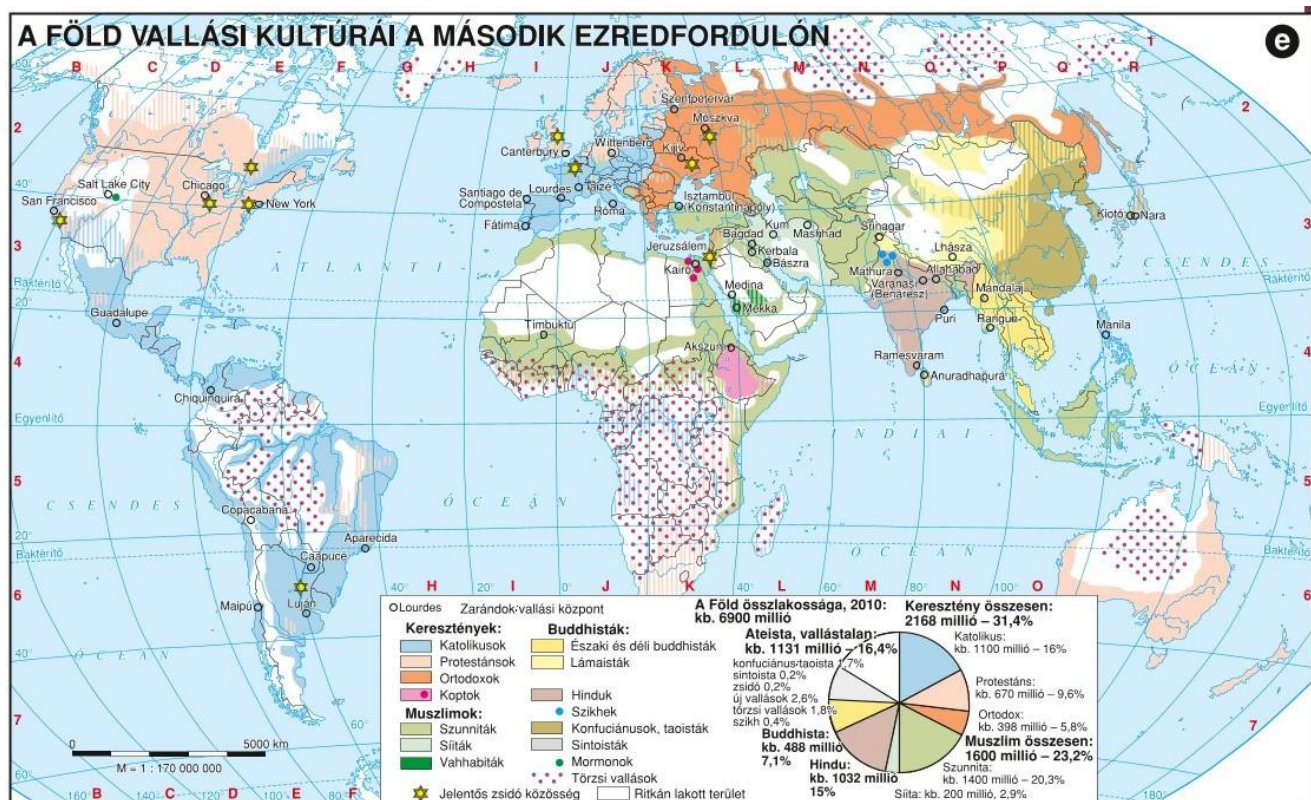
4. oldal a) térkép

10. oldal c) térkép

14. oldal a) térkép

73 oldal e) térkép

V. 22. A középkori egyház (a nyugati és keleti kereszténység, szerzetesrendek)

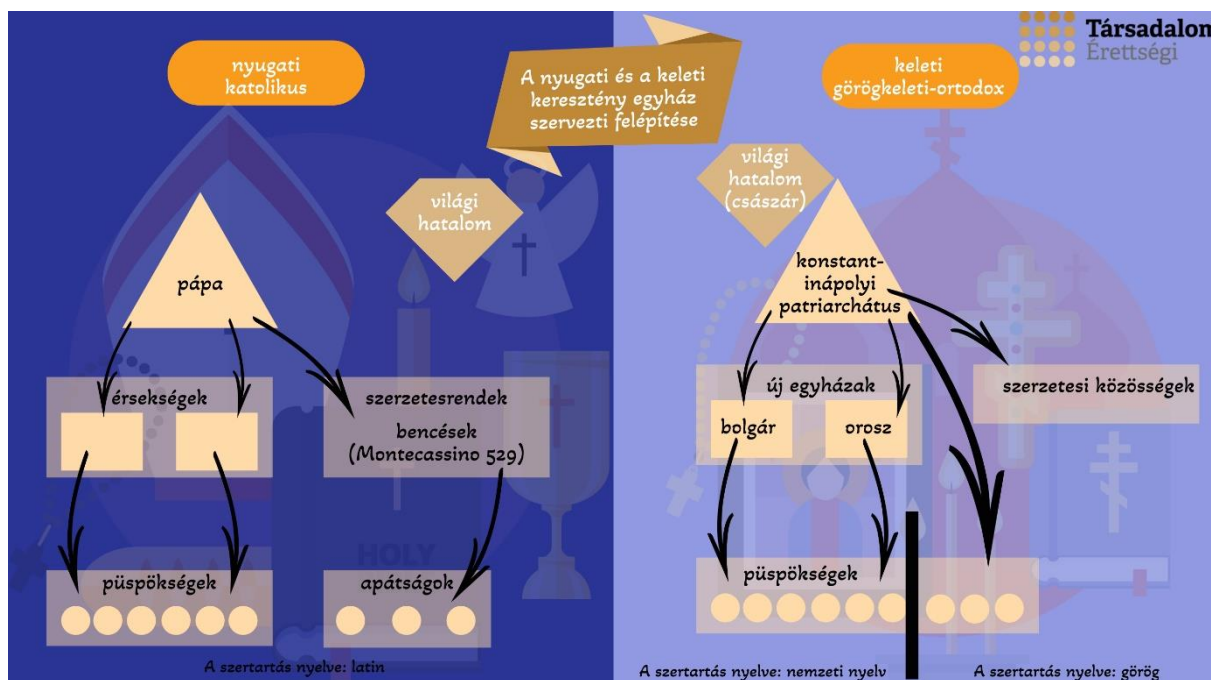
Az egyház egy társadalmi szervezet, amely az intézményi kereteket biztosítja a vallásgyakorlás feltételeihez, működteti az ehhez szükséges szervezetrendszer. A kereszténységnél ezek a szervezeti keretek Péter és Pál apostolok munkája nyomán alakultak ki, majd a legnagyobb keresztény közösségekben fejlődtek tovább. Az ókeresztény időszakban (Kr.u. I-IV. század) a közösségek maguk választották előjáróikat, püspökeiket, ekkoriban jellemzőek voltak a gyakori üldöztetések is (Nero, Diocletianus idején), ami azt eredményezte, hogy az ókeresztény egyház gyakran illegálisan, szó szerint „földalatti mozgalomként” tevékenykedett, mivel a szertartásokat sok esetben katakombákban, azaz földalatti sírkamrákban tartották.

A kereszténység helyzetében gyökeres változást jelentett a Nagy Constantinus által 313-ban kiadott milánói edictum, melynek értelmében a keresztények elnyerték a szabad vallásgyakorlás jogát. A szabadság azonban egyből vitákhoz is vezetett az ókeresztény gyülekezetek között. Ugyanis az üldöztetések alatt bizonyos hittételek értelmezésében jelentős különbségek alakultak ki, valamint többféle evangélium is többféle verzióban volt még használatban. Ezt 325-ben Niceában tartott zsinaton rendezték. A zsinat döntése értelmében elfogadták a Krisztus isteni természetéről szóló Sentháromságtani dogmát, és eretneknek nyilvánították azokat, akik Krisztust embernek vagy csak részben istennek tekintették. Ezzel megszületett a Niceai hitvallás. Ezt követően pedig az egyház döntött arról is, hogy mely evangéliumokat fogadja el hitelesnek, így egy hosszabb folyamat részeként összeállításra került a ma ismert Szentírás.

A kora középkori egyház

A kereszténység 391-ben lett a Római Birodalom államvallása Nagy Theodosius rendelete nyomán. Ekkor öt nagy egyházi központ, úgynevezett patriarchátus működött a birodalmon belül: Konstantinápoly, Róma, Jeruzsálem, Antiochia, Alexandria és Karthágó. A VII-VIII. századi arab hódítások következtében ezek közül azonban csak Róma és Konstantinápoly maradt keresztény kézen, ráadásul egyre inkább nőtt a különbség a kereszténység nyugati, Római központú (katolikus) és keleti, Konstantinápolyi központú (ortodox) fele között. A nyugati kereszténységben a latin, a keletiben a görög volt a liturgikus nyelv. A világi befolyás jelentősen érvényesült keleten, itt az úgynevezett cezaripapizmus alakult ki, ami az uralkodói hatalom egyház fölé helyezését jelentette. Ezzel szemben Róma túl messze volt ahhoz, hogy a konstantinápolyi uralkodó érvényesíteni tudja a befolyását, ami azt is jelentette, hogy megvédeni se tudta Róma püspökét, a pápát a külső, például longobárd támadásoktól. Ezért II. István pápa a frankokhoz fordult segítségért. 751-ben a pápa elismerte a Kis Pipin trónra lépését cserében Pipin legyőzte a Rómát fenyegető longobárdokat, majd 756-ban az így megszerzett közép itáliai területeket a pápának adományozta, ezzel létrehozva a Pápai Államot, ami azt jelentette, hogy a római pápa így világi uralkodóvá is vált.

Ezzel párhuzamosan Konstantinápolyban heves vita alakult ki a szentképek tisztelete körül. Sokan úgy vélték, hogy az iszlám megjelenése Isten büntetése, mivel az egyház eltávolodott az eredeti tanoktól és ennek egyik megnyilvánulását a szentképek (ikonok) vallásos tiszteletében látták. A VIII-IX. században keleten kibontakozó képromboló mozgalom végül elbukott, és az ikonok tisztelete továbbra is meghatározó maradt az ortodox egyházban.

Clunyi reformok, nagy egyházszakadás és az invesztitúra küzdelmek

Ezzel párhuzamosan a nyugati egyház egyre nagyobb önállóságra tett szert, de egyben megerősödtek az elvilágiasodás tendenciái is. Pápai hatalomért római nemesi családok versengtek és a hatalmi érdekek mellett gyakran háttérbe szorultak a vallásos kérdések. Elterjedt a papi tisztségek adás-vétele, a szimónia, aminek következtében egyre több vallásilag képzetlen, nemegyszer írni és olvasni se tudó személy került magas egyházi hivatalokba. Ez ellen a tendencia ellen indult meg a X. században a kolostori (clunyi) reformmozgalom, ami a világi befolyás visszaszorítását, a pápai hatalom megerősítését tűzte ki célul. Ez a mozgalom a XI. század közepére már a legfelsőbb egyházi köröket is elérte, ennek hatására eltörlésre került a szimónia, bevezetésre került a papi nőtlenség (cölibátus) és megfogalmazásra került annak igénye, hogy a római pápa az egész keresztényvilág vezetője.

A keleti ortodoxok viszont nem ismerték el a pápai főséget és számos, nyugati kereszténységben elterjedt tant sem. Ilyen volt például a tisztítóűz (purgatórium) létezése, vagy az, hogy a Szentlélek nem csak az Atyától, hanem a Fiútól is származik. Mindezt politikai rivalizálás is kísérte a balkáni népek (szlávok) megkeresztelése során. Az egyházszakadást végül egy teológiai nézeteltérés idézte elő 1054-ben, a két központ kölcsönösen kiátkozta egymást. Innentől kezdve önálló ortodox, görögkeleti és római katolikus egyházról beszélhetünk.

Amellett, hogy a pápaság a XI. század közepén szakított az ortodox keleti egyházzal, a nyugati világi hatalommal is konfliktusba került. Kezdetben a pápaság jó kapcsolatokat ápolta a frank, majd a német-római uralkodókkal, ám a reformpápaság elkezdte vitatni a császár invesztitúra jogát. A német-római császárok ugyanis egyre többször használták az egyházi méltóságba való beiktatás (invesztitúra) és az egyházi birtokok adományozását saját hatalmuk megerősítésére, azaz az egyházi méltóságokat és birtokokat saját, gyakran egyházi képzésben nem részesült híveiknek adták. VII. Gergely pápa ez ellen fellépve 1075-ben kiadta a Dictatus Papae-t. Ebben a dokumentumban foglalmazták meg, hogy a pápának joga van a császár letételére is, illetve hatalma a világi hatalomnál előbbre való, megbontották az addigi középkori egyensúlyt az egyházi és világi hatalom között. IV. Henrik német-római császár erre válaszul ellenpápát választott, de VII. Gergely kiátkozta őt az egyházból, ami felmentette a császárt

hűbéreseit az esküjük alól, így a császár 1077-ben arra kényszerült, hogy Canossa váránál (canossajárás) a pápa bocsánatát kérje. A pápa ugyan megbocsájtott, de ez nem zárta le a konfliktust, ami még nemzedékeken keresztül folyt a pápaság és a császárság között, melyet végül az investitúra jog kompromisszumos megosztásával zártak le az 1122-ben megkötött wormsi konkordátumban (a pápa iktatta be a jelölteket egyházi tisztségeikbe, azonban a császár adta át a világi hatalom jelképét, a jogart).

Szerzetesrendek

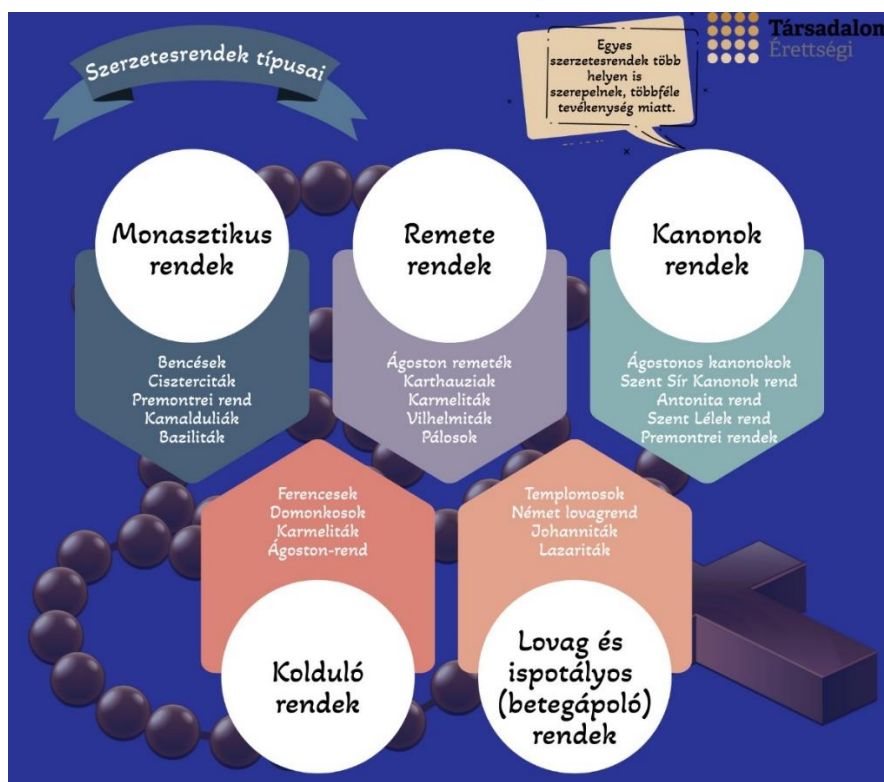
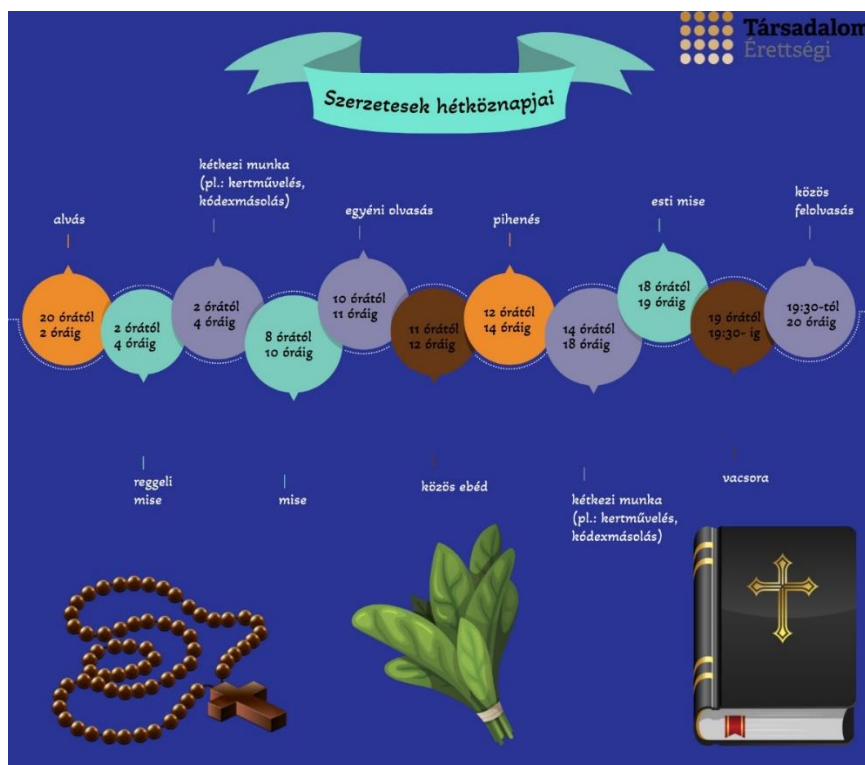
A szerzetesség először a Római Birodalom keleti felében jelent meg IV. században. A világtól elvonult magányos remetek ekkor kezdtek el először szemlélődő, filozofikus vallásos közösségekbe szerveződni. Ekkor jött létre Egyiptomban Nagy Szent Antal remeteközössége.

Nyugaton a VI. század elején Nursiai Szent Benedek Monte Cassinoban hozta létre első kolostorát 529-ban, ami saját szabályzatot, regulát követett. Ez a regula lett a bencés szerzetesrend alapja. A rendbe belépők tisztasági (szüzességi) és engedelmességi fogadalmat tettek. A szabályzat beosztotta a szerzetes időrendjét, mindennapjait (közös imádkozás, munkavégzés, étkezés stb.), és meghatározta a kolostor szervezetét, működését (kolostori hierarchia, a szerzetesi magántulajdon elvetése stb.). A bencés szerzetes az „Imádkozzál és dolgozzál!” („Ora et labora”) elve szerint élt. A kolostorok elsősorban a településektől messze jöttek létre. Bár a szerzetesek igyekeztek a világtól elzárt életet élni, kolostoraik az oktatás és ezáltal az írásbeliség középkori központjaivá váltak a kora középkortól kezdve.

A XI. században új rendként jelent meg a Szent Bernát által alapított cisztercita rend, amely elsősorban a korszerűbb mezőgazdasági termelési módok, a kertművelés terjesztésében játszott Európa szerte szerepet. Emellett, a szintén XI. századba meginduló keresztes hadjáratok során létrejöttek a harcos szerzetesrendek, a lovagrendek is. Ezeknek a rendeknek olyan lovagok voltak a tagjaik, akik szerzetesi fogadalmat tettek és a szentföldi zarándokok védelmére esküdtek. Jelentősebb volt közülük a templomos, a johannita és a német lovagrend.

A XII-XIII. században megjelentek a koldulórendek, melyek az evangéliumi szegénységet hirdetve csak adományokból tartották fenn magukat. Ők már nem a településektől távol, hanem a városokban létesítettek kolostorokat. Gyakran oktattak, kórházakat tartottak fenn és hitvitákat folytattak a különböző eretnek mozgalmakkal. Legjelentősebb volt az Assisi Szent Ferenc által alapított ferences rend és a Szent Domonkos által alapított domonkos rend. Ez utóbbi rend az eretnekek ellen 1215-ben felállított pápai intézmény, az inkvizíció tevékenységében is részt vett.

A nyugati egyházban a szerzetesrendek csak pápai jóváhagyással működhettek és közvetlen a pápa felügyelete alá tartoztak.

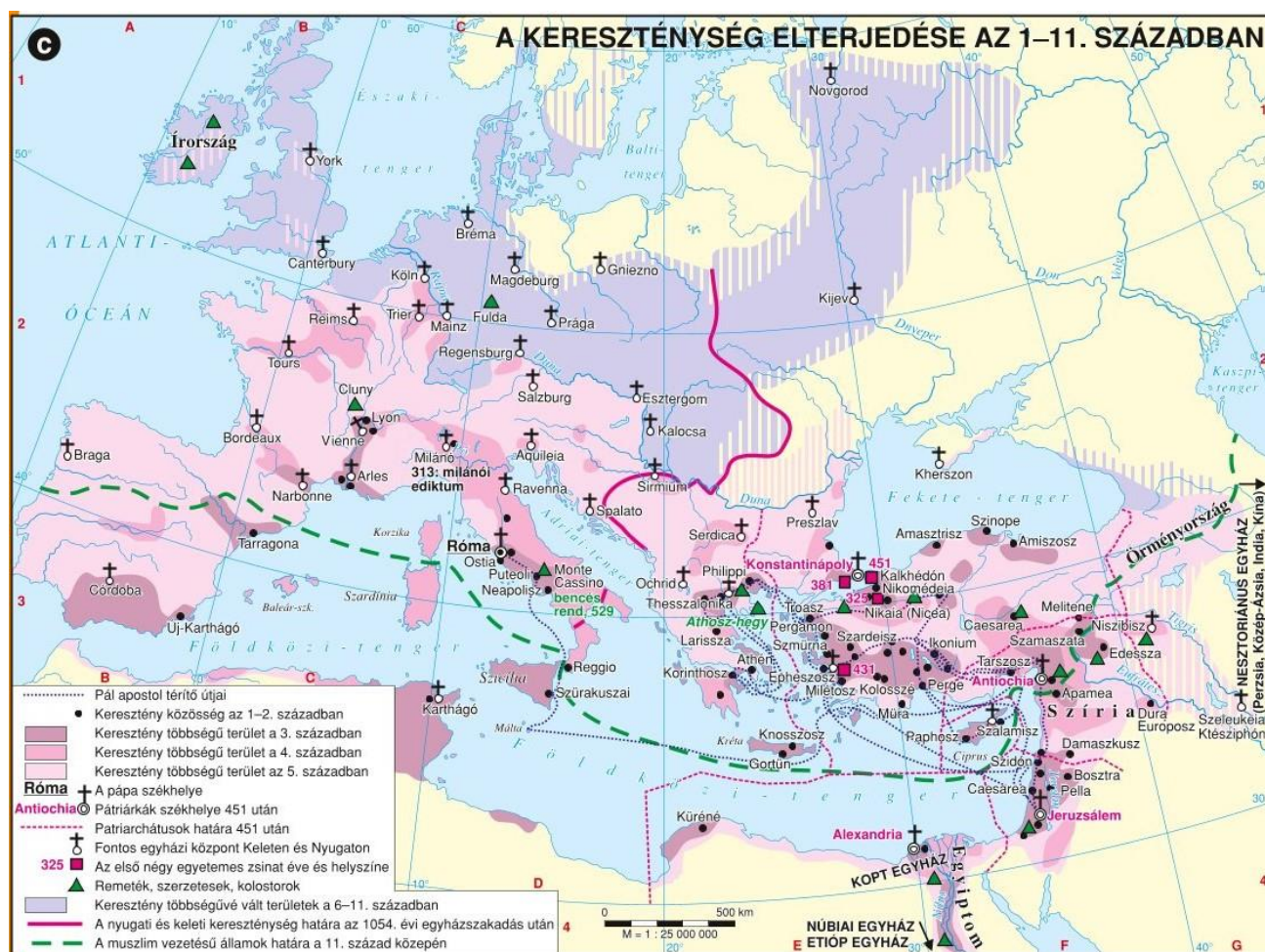
Az érett középkori egyház válsága

A XIV. század elején a pápaság a francia befolyás alá került, ami együtt járt azzal, hogy az egyház székhelye 1309-1377 között a dél-franciaországi Avignon városában volt (pápaság avignoni fogsága). Az egyház egy országtól való ilyen erős függése azonban megosztotta a híveket és Európa több állama is vonakodott elismerni a francia érdekeket képviselő pápát. 1378-ban kettős pápaválasztásra került sor Rómában és Avignonban, ami egyházszakadáshoz vezetett. A helyzetet rendezni kívánó 1409-es zsinat viszont csak rontott a helyzeten, mivel ott egy harmadik pápa megválasztására is sor került. Nem

véletlenül ebben az időszakban jelennek meg Európa szerte olyan, az egyházi hatalom romlottságát hirdető előreformátorok, mint az angol John Wycliffe, a cseh Husz János.

A végletesen megosztott katolikus világ válságát a kor német uralkodója, Luxemburgi Zsigmond oldotta meg. Egy újabb egyetemes zsinatot hívott össze, ahol hosszas diplomáciai egyeztetést követően lemondatta a három pápát, és egy új, mindenki által támogatott pápát választottak (konstanzi zsinat 1414–18). Így visszakerült Rómba az egyház központja, de az ekkor kibontakozó reneszánsz szellemiségétől átítatott, művészetkedvelő pápák sora, bár mecénási tevékenységükkel nagymértékben hozzájárultak az emberiség kulturális örökségének gyarapodásához, pazarló és életigenlő humanista szemléletű életmódjukkal eltávolodtak az egyház eredeti küldetésétől és akaratlanul is, de elősegítették a XVI. század elején kibontakozó reformáció elindulását.

Hasznos térképek:

10. oldal c) térkép

V. 23. A reformáció és a katolikus megújulás (egyetemes és magyar történelem)

Az érett középkori egyház válsága (lásd: V. 22. témakör) olyan, az egyház, mint intézmény és a reneszánsz pápai hatalommal szembeni kritikus gondolkodást indított el, amely több egymástól független és egymást inspiráló reformmozgalom kibontakozásához vezetett a XVI. század első felében.

Luther Márton

A reformáció Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes 1517-es fellépésével vette kezdetét. Luthert elsősorban az sarkallta cselekvésre, hogy X. Leó pápa a Szent Péter bazilika újjáépítésének fedezésére búcsúcédulák árusítását rendelte el. Ez azt jelentette, hogy a bűnbocsánatot és a tisztítótűzben töltendő időt pénzért lehetett megváltani búcsúcédulák vásárlásával. Ez az eljárás lényegében Luther szerint a vallásos elvek áruba bocsájtása volt, ezért összeállított egy 95 pontból álló vitairatot, amivel az egyház megújítását célozta. Tézisei gyorsan terjedtek Európa szerte, de a pápa nem volt hajlandó foglalkozni a felvetett problémákkal, hanem 1520-ban kiközösítette Luthert, aki a kiközösítésről szóló bullát elégette. V. Károly német-római császár 1521-ben a worms-i birodalmi gyűlésen birodalmi átokkal sújtotta, ami azt jelentette, hogy bárki elfoghatta, megölhette. De Bölcs Frigyes szász választófejedelem színleltlen fogságba vetette Wartburg várában, ezzel menedéket adva neki. Luther ebben a „védőőrizetben” fordította le németre a bibliát és alakította ki hitelveit. Ezekben szakított a katolikus dogmákkal és nem ismerte el a pápa hatalmát, továbbá vallotta:

- ❖ bűnt egyedül Isten bocsájthatja meg (nem lehet búcsúcédula)
- ❖ csak a hit által lehet elnyerni az üdvösséget (nincs szükség egyházi közvetítésre)
- ❖ szentek tiszteletének elutasítása
- ❖ két szín alatti áldozás (hívek a borból is kapnak az áldozáskor, nem csak a kenyérből)
- ❖ nemzeti nyelven lehessen olvasni a bibliát
- ❖ nemzeti nyelvű istentiszteletek
- ❖ cölibátus és gyónás elvetése
- ❖ szerzetesrendek feloszlatása
- ❖ egyház világi vagyonának felszámolása (szekularizáció)

Luther tanításai hamar sok befolyásos követőre is szeret tettek, amit az is segített, hogy a nemesség a szekularizációban az egyházi vagyon megszerzésére látott esélyt. Ezért, amikor a speyeri birodalmi gyűlésen be akarták tiltani a tanok terjesztését, a birodalmi rendek egyrésze tiltakozott, azaz protestált. Innen a protestáns kifejezés, amit később az összes reformált vallásra alkalmaztak összefoglalóan. Luther híveit lutheránusoknak vagy evangélikusoknak nevezik.

Münzer Tamás

Szintén Ágoston-rendi szerzetes volt, tevékenységét az 1520-as évek elején kezdte meg. Azt vallotta, hogy a kiválasztottak közvetlenül a lélek révén kapják Isten ígését, tehát az írás (Biblia) csak másodlagos. Elutasította a gyermekkeresztséget és mind a katolikus, mind az evangélikus egyház szervezeti kereteit. Úgy gondolta, csak felnőtten elég érett az ember ahhoz, hogy felfogja a vallás tanításait, ezért híveit újra keresztele, innen ered mozgalmának anabaptista (újrakeresztelő) neve. Tanításai elsősorban a szegényebb néprétegek között vált népszerűvé és az 1524-1525 közötti német parasztháború fő ideológiája lett. Münzer tanait Luther is elítélte és buzdított az ellene való harcra, így

a parasztfelkelés leverésében a katolikus és a lutheránus birodalmi rendek együttműködtek. Münzert végül elfogták és kivégezték.

Ulrich Zwingli és Kálvin János

A reformáció svájci ága Ulrich Zwingli és Kálvin János nevéhez köthető. Zwingli Zürich lelkésze volt, reformátori tanai a németországi reformátorok tanaival jórészt egyeztek, azonban egyes pontokban voltak közöttük eltérések is. Zwingli kiküszöbölt az egyházból minden külsőséget, kezdetben még az orgonát is, az egyház legfőbb kormányzó hatóságaként pedig a nép szabad választása folytán létrejött világi hatóságot ismerte el. 1531-ben Zwingli elesett egy csatában, de irányzata követőre talált Kálvin Jánosban, aki genfi lelkészént kidolgozta a kálvinista tanokat, melyek az alábbiakra épültek:

- ❖ predesztináció /eleve elrendelés (Isten mindenkiről eldöntötte előre, hogy üdvözl-e, sikerek ennek bizonyítékai)
- ❖ zsarnokoktól jogosan lehet megszabadulni
- ❖ demokratikus és olcsó egyházszervezet
- ❖ egyház világi felügyelete (presbiterek)

Természetesen mindezek mellett többek között Kálvin is elutasította a római pápa hatalmát, a papi nőtlenséget, támogatta a Biblia lefordítását és a nemzeti nyelven történő istentiszteletek tartását. A kálvini tanok követőit kálvinistának vagy reformátusnak nevezzük.

Szervét Mihály

A spanyol orvos Szervét Mihály nevéhez köthető szentháromságtagadó (antitrinitárius) mozgalom nézete szerint Jézus nagy ember és Isten prófétája volt, talán még természetfölötti lény is, de nem maga Isten. Szervét úgy vélte, hogy a Biblia és Jézus tanításai nem sugallják egy hármasságtagadó Isten létezését, és ezért nem hisz Jézus istenségében. Ezen kívül elutasított számos más katolikus és protestáns tant is, beleértve az eredendő bűnt, az eleve elrendelést, és a Biblia tévedhetetlenségét. Ezért a szentháromságtagadó nézeteket a katolicizmus eretnekségnek, a protestáns egyházak zöme a reformáció vadhajításának tekintette. Szervét Mihályt így Genfben a kálvinisták végezték ki. Híveit gyakran üldözték Európában, kivéve Erdélyben, ahol szabadon gyakorolhatták unitárius néven vallásukat.

Anglikán reformáció

Az anglikán reformáció VIII. Henrik (1509-1547) által 1531-ben hozott politikai döntés volt, melyet inkább hatalmi érdekek, sem mint vallásos meggyőződés vezetett. Henrik korábban élesen támadta Luthert, de amikor a pápa nem engedte, hogy elváljon első feleségétől akitől nem született fiú utóda, 1534-ben magát tette meg az egyház fejének. A döntés értelmében az angol király inntől az ország egyházfőjeként határozott az anglikán egyház szervezetéről, felépítéséről, és szabályozta a vallási előírásokat. A főpapi hierarchia megmaradt, de a szerzetesrendeket megszüntették, vagyonukat elkobozták. Az anglikán vallásban látszólag megmaradtak a katolikus külsőségek, de a többi protestáns felekezethez hasonlóan anyanyelvű liturgiát vezettek be. Az anglikán vallás szakított a katolicizmussal, de nem vette át teljesen a lutheri és a kálvini elveket, sőt híveit üldözték is.

A reformáció irányzatai

Luther Márton (lutheránus) evangélikus	Kálvin János (kálvinista) református	Szervét Mihály (unitárius) antitrinitárius	Münzer Tamás anabaptista
alapelvek: anyanyelvű igehirdetés, a bibliai hagyományok újraértelmezése, a szentek tiszteletének tilalma, a szerzetesség elvetése, az egyházi vagyon tagadása			
hittételek:			
két szentség (keresztség, úrvacsora), a hit által való üdvözülés	az úrvacsora csak megemlékezés, predesztináció, zsarnokölési elmélet	a Szentháromság tagadása	felnőttkori keresztesítés
egyházszervezet:			
laza szervezet	önálló közösségek (presbiterek)	önálló közösségek	önálló közösségek

Katolikus megújulás

Az ellenreformáció, más néven katolikus megújulás a katolicizmus törekvése volt mind vallási, mind társadalmi téren a protestantizmus térnyerése ellen cselekedni és elvesztett pozícióit visszaszerezni. Ebből a célból ült össze a tridenti zsinat (1545-1563), amely az ellenreformáció / katolikus megújulás korszakának elindítója volt. A zsinat döntései értelmében:

- ❖ papokat szervezett oktatásban kell részesíteni
- ❖ püspököknek ténylegesen egyházmegyéjükben kell tartózkodniuk
- ❖ eltörölték a búcsúcédulák árusítását
- ❖ megvédték és megtartották a középkori dogmákat (pápai főség, hét szentség, Mária tisztelete, szentkultusz, purgatórium)

A protestantizmus visszaszorítása érdekében kiadták a tiltott könyvek jegyzékét (index), amiket katolikus nem olvashatott, és amelyeket meg kellett semmisíteni. emellett pedig felélesztették az inkvizíciót, melyben fontos szerepet kapott a Loyolai Szent Ignác által 1540-ben alapított jezsuita rend. Ez a katonai fegyelmet tartó rend lett a pápaság legnagyobb támasza a következő évszázadokban. Magas szintű oktatói tevékenységet folytattak. Tagjai nem egyszer aktívan politizáltak, aktív hittérítő tevékenységet folytattak Amerikában és Ázsiában.

Az ekkor kialakuló új korstílus a barokk is az ellenreformáció egyik propagandaeszköze volt. Építészetben jellemző rá a túldíszítettség, sok arany használata és a falak freskókkal történő díszítése (templomoknál és főúri kastélyoknál egyaránt). A festményekre a mozgalmasság és a zsúfoltság jellemző. Irodalmi szövegekre pedig a hosszú és bonyolult mondatfűzés (Zrínyi Miklós, Pázmány Péter). Zenében ekkor jelentek meg a gazdag díszletek között előadott, nemegyszer több óra hosszán át tartó művek, az operák. Zeneművek jórésze egyházi témát dolgozott fel és kifejezetten orgonára íródott.

A XVII. század második felére az ellenreformáció / katolikus megújulás eredményeként több helyen, így például Magyarországon, sikerült visszaszorítani, megállítani a protestantizmus terjedését.

A reformáció és az ellenreformáció / katolikus megújulás Magyarországon

Magyarországon a reformáció terjedése egyidőben zajlik az ország háromrészre szakadásával, ami megkönnyítette a protestáns tanok terjedését. Egyrészt, mert a katolikus főpapság jelentős része elesett a mohácsi csatában, másrészt fontos egyházi központok (Esztergom, Székesfehérvár, Pécs) kerültek hamar török kézre. Emellett az embereket is könnyű volt arról meggyőzni, hogy az idegen hódítás isteni büntetés a katolikusok bűneiért, és a törökök az általuk meghódított területeken pedig nem üldözték a protestánsokat, így ott szabadon terjedhettek az új tanok.

Erdélyben is szabadon terjedt a reformáció. A szászok áttértek az evangélikus, a magyarok pedig a református vagy unitárius hitre. A székelység jórészt megmaradt katolikusnak. A nagyfokú vallási megosztottság ellenére azonban nem alakultak ki véres konfliktusok a különböző felekezetek között, köszönhetően annak, hogy az 1568-as tordai országgyűlés biztosította a négy bevett vallás, a katolikus, evangélikus, református és az unitárius szabadságát. Emellett természetesen a románság is szabadon gyakorolhatta ortodox vallását. Az Erdélyben megvalósuló, a korszak Európájában egyedülálló vallási türelem egyrészt mérsékelte a belső konfliktusokat, másrészt, számos vallási üldözés elől menekülő számára biztosított menedéket.

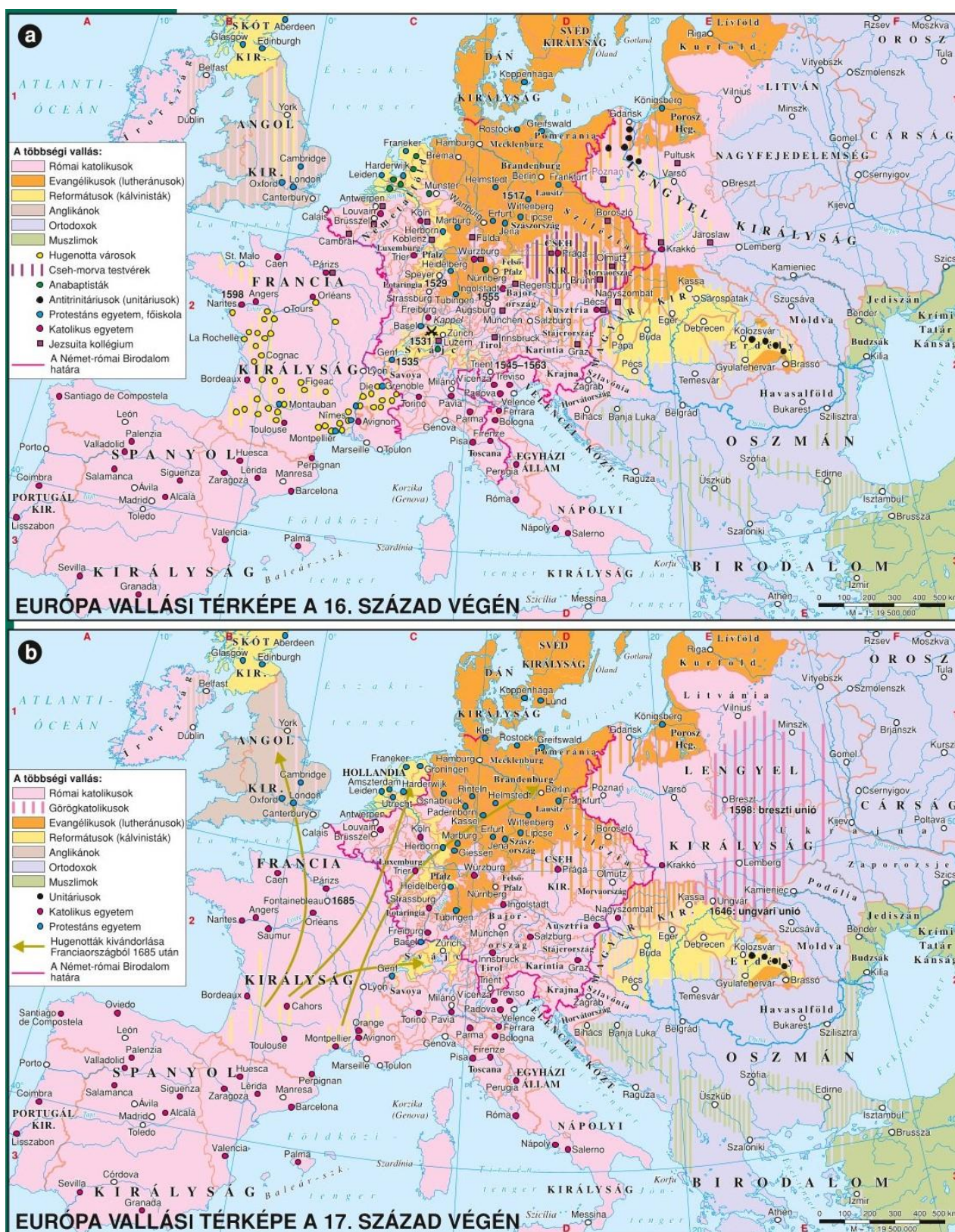
A Királyi Magyarország, bár a katolikus Habsburgok kezén volt, a reformáció itt is számos hívet talált, elsősorban a Bécstől távol eső keleti országrészben sikeresen terjedt. Így a katolicizmus a XVI. század végére kisebbségbe szorult mind a három országrészben.

A reformáció magyarországi terjesztői közül kiemelendő a kálvinista Méliusz Juhász Péter, aki debreceni központtal (kálvinista Róma) építette ki a református egyházszervezetet és az itt alapított kollégium segítette a reformátorok következő generációjának képzését. Fontos protestáns iskola jött még

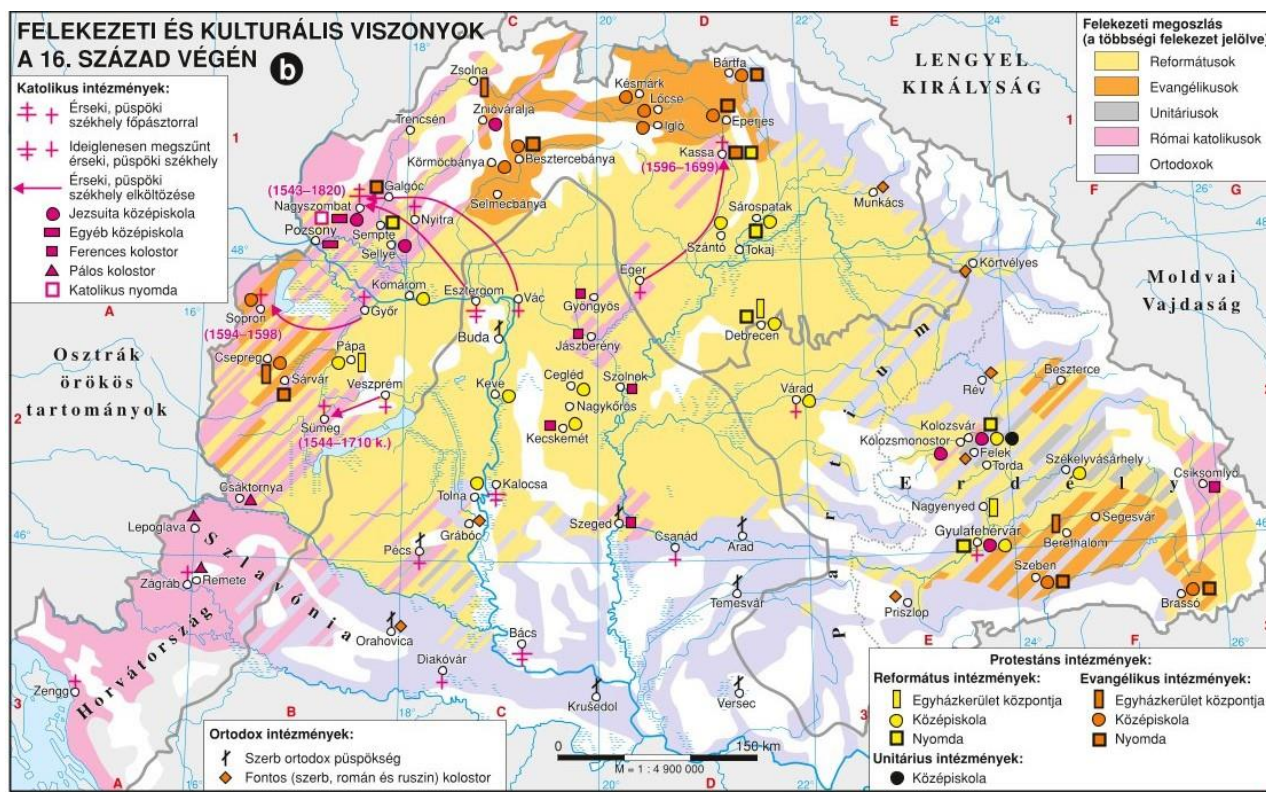
létre Sárospatakon és külön kiemelendő a Gyulafehérváron Bethlen Gábor által alapított főiskola is. Az első magyar Biblia fordítást Károli Gáspár készítette el 1590-ben (vizeslyi Biblia).

A magyar katolikus megújulás vezéralakja Pázmány Péter esztergomi érsek lett, aki a korszokásától eltérően, és a korábbi hibákból tanultva, az erőszakmentes ellenreformációt képviselte. Elsősorban magasan képzett intellektusának használatával, hitvitákkal, vitairatokkal kívánta visszaszorítani a protestantizmust. Fontosnak tartotta az oktatást, papnevelő szemináriumokat létesített, és megalapította a nagyszombati egyetemet (1635). Tevékenysége nyomán a XVII. század közepére a katolikus hívek száma újra gyarapodott a Királyi Magyarország területén és a protestáns hitre tért főúri családok visszatértek a katolikus hitre.

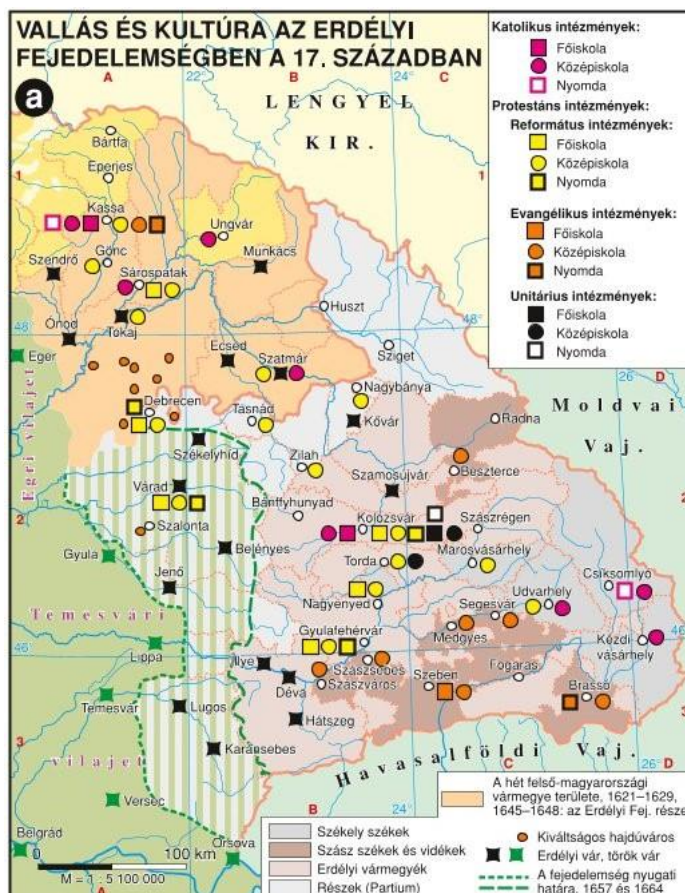
Hasznos térképek:

28. oldal a) és b) térkép

29. oldal b) térkép

33. oldal a) térkép

V. 24. A két világháború közötti diktatúrák és ideológiájuk (sztálini diktatúra, olasz fasizmus, náci Németország)

A XX. század elején megjelent szélsőséges politikai ideológiák a két világháború között totális diktatúrák kiépülését eredményezték, többek között a Szovjetunióban, Olaszországban és Németországban. A totális diktatúrában az állam a társadalom teljes ellenőrzésére törekszik, a kultúrát, művészeteket, a gazdaságot egy ideológia szolgálatába állítja, ami monopolizálja a politikai életet is. Más nézetek képviselőit üldözik, szélsőséges esetben meg is semmisítik.

Olasz fasizmus

Olaszország bár győztesként került ki az első világháborúból, a társadalom döntő többsége nem volt elégedett a háborút lezáró békével, az általános csalódottságot gazdasági problémák is súlyosbították, emelkedett az államadósság és az infláció is. Ilyen körülmények között megerősödtek a szélsőbal és jobboldali mozgalmak. Az olasz politikai elit tartott egy esetleges kommunista forradalomtól, ezért fel is használta a szélsőjobboldali félkatonai szervezeteket a baloldali mozgalmak letörésére. Így erősödött meg az Olasz Harci Szövetség, melynek tagjai közül kerültek ki a Benito Mussolini által vezetett feketeingesek.

A szélsőjobboldali erőket az 1920-as évek elejére Mussolini a Nemzeti Fasiszta Pártba integrálta és 1922 októberében a belpolitikai válságot kihasználva meghirdette a római menetelést (marcia su Roma), melynek keretében hívei az ország minden részéről Rómába indultak. A forradalomtól és az esetleges polgárháború esélyétől megriadt III. Viktor Emánuel király végül engedett a nyomásnak és kinevezte Mussolinit miniszterelnöknek.

Mussolini hatalomra kerülve fokozatosan építette ki totális fasiszta diktatúráját. 1924 és 1926 között felszámolta a parlament jogait, majd betiltotta a pártokat. Innentől kezdve csak a Nemzeti Fasiszta Párt működhetett legálisan, az országot pedig törvényerejű rendeletekkel kormányozták. A rendszer ellenzőit megfélemlítették, üldözték és nemegyszer meggyilkolták.

A parlament szerepét a továbbiakban a korporációk országos kongresszusa látta el, a kormány tanácsadó testületeként. A korporációk az egyes szakmákat képviselő testületek voltak, amelyekben a munkaadók és a munkavállalók képviselői vettek részt. Ezek helyettesítették tehát a szakszervezeteket és a pártokat. A korporációk országos kongresszusának lett a feladata, hogy foglalkozási alapon megjelenítse a lakosság érdekeit. Ezzel a parlamentáris demokrácia helyett létrejött a korporatív (hivatásrendi) állam. Kiépült a személyi kultusz is Mussolini körül, aki felvette a vezér, olaszul duce (dúcse) címet.

1929-ben Mussolini a lateráni konkordátumban kiegyezett az egyházzal. Ez azért volt jelentős, mert az egyház és a pápa 1870 óta nem ismerte el az olasz államot. A pápa a Vatikán foglyának tartotta magát, tiltakozva, hogy a létrejövő olasz egység a Pápai Állam területeit is magába olvasztotta. Ez jelentős társadalmi feszültséget jelentett a katolikus országban, amit Mussolininak sikerült feloldania a megegyezéssel, amiben elismerte a Vatikán önálló állami létét és a katolicizmust államvallásá tette, cserében viszont a papokat eltiltották a politikai tevékenységtől.

A fasiszta állam gazdasági modernizálásra és önellátásra törekedett. Ennek keretében gépesítették a mezőgazdaságot, új területeket vontak művelés alá, támogatták a rizstermesztést. Fejlesztették a gépipart és infrastrukturális beruházásokkal (utak, vasutak építésével) élénkítették a gazdaságot.

A fasiszta állam mindent elkövetett, hogy ellenőrzése és irányítása alá vonja az emberek életét. Beleszólt az emberek mindennapjaiba, a népesség növelése érdekében betiltották a fogamzásgátlást és az abortuszt. A gyerekeket már négyéves koruktól különböző ifjúsági szervezetekbe integrálták, melyek az ideológiai nevelés, a tömegsport és az államilag ellenőrzött szórakozás színhelyei voltak. A felnőttek számára a munkások szabadidőszervezete kínált hasonló programokat, melyek azonban mindig szigorúan ellenőrzöttek és fasiszta ideológiától átitatottak voltak. Fontos azonban megjegyezni, hogy a fasiszta ideológiában eredetileg nem volt fajelmélet, mint a nemzetiszocializmusban.

Mussolini külpolitikájának központjában egyfajta második Római Birodalom létrehozása állt, ezért a társadalmat erősen militarizálta. 1935-36-ban az olasz csapatok megszállták Etiópiát, ami ugyan nemzetközi tiltakozást váltott ki, de nem lettek komolyabb következményei azon kívül, hogy Olaszország kilépett a Népszövetségből.

A fasiszta olasz állam Németország szövetségeseként vett részt a II. világháborúban. Mussolinit 1943-ban eltávolították a hatalomból, de német támogatással egy bábállamot hozott létre Észak-Olaszországban, ami a háború végéig kitartott. A Ducét 1945-ben partizánok végezték ki.

Az 1930-as években Portugáliában (Salazar) és Spanyolországban (Franco) vezettek be fasiszta diktatúrát, ami ezekben az országokban az 1970-es évekig fennmaradt.

Sztálini diktatúra

Lenin már a polgárháború alatt diktatúrát vezetett be Oroszországban, és kizárólag csak egy párt, a Kommunista Párt működését engedélyezte. Mindent és mindenkit üldöztek, aki ideológiailag szemben állt a kommunizmussal. A polgárháborút követően létrejövő Szovjetunió (1922) irányításában betegsége és két év múlva bekövetkező halála miatt viszont Lenin már nem játszott jelentős szerepet. A Kommunista Párton belül Trockij és Sztálin küzdött egymással a hataloméért. Fontos különbség volt kettőjük között, hogy míg Trockij folytatni akarta a világforradalmat, addig Sztálin először a Szovjetunióban akarta megvalósítani a kommunizmust. A küzdelemből végül Sztálin került ki győztesen, Trockij elmenekült (később megölik).

Az 1920-as évek második felében Sztálin személyikultuszt épített ki maga körül és a titkosrendőrséget (NKVD, KGB) felhasználva folyamatos terrorban tartotta lényegében az egész társadalmat. Koncepciók perekké minden potenciális ellenfelét, ellenzékét félreállította. Létrehozta a munkatáborok (GULAG) rendszerét, ahol kényszersz munkára ítélt milliókat dolgoztattak út-, vasútépítésein és bányában, gyakran olyan körülmények között, ami az elítéltek halálához vezetett.

A gazdaságban bevezetésre került a tervgazdálkodás. Vagyis, hogy az állam határozta meg, hogy miből, mennyit kell termelni. A terveket persze „illett” túlteljesíteni, ez munkaversenyt eredményezett, ami viszont nem kedvezett a minőségnek, ráadásul a terveket sem a társadalom igényeihez, hanem az állam céljaihoz szabták, így mindennapossá váltak az ellátási gondok. Az iparban erőltetett fejlesztés zajlott, gyárakat és teljes városokat építettek, fejlesztették a hadsereget. Ehhez viszont a döntően agrártársadalmat gyorsan és drasztikusan kellett átalakítani ipari társadalommá, ami komoly áldozatokkal járt.

A mezőgazdaságban erőszakos kollektivizálás zajlott, azaz a parasztságot termelőszövetkezetekbe kényszerítették, az ellenálló, önellátásra képes gazdagabb paraszti réteget (kulákok) pedig az állam ellenségének nyilvánították. A kulákok elleni fellépések, valamint a parasztságot sújtó élelmiszerbeszolgáltatásra vonatkozó kvóták éhínségekhez is vezettek a Szovjetunióban. Ennek

legsúlyosabb példája az 1932–33-ra kialakult nagy éhínség (holodomor) elsősorban azokat a területeket sújtotta, ahol kizárólag mezőgazdaságból éltek (például Ukrajna). Az embertelen gazdaságpolitika halálra éheztetett áldozatainak számát mintegy tízmillió főre becsülhetjük, ami a Szovjetunió lakosságának kb. 6%-a volt.

A lakosság helyzetének látványos romlása politikai elégedetlenséghez vezetett. Az állampárt 1934. évi kongresszusa új Központi Bizottságot választott, ahol a legnépszerűbb jelölt a leningrádi párttitkár, Kirov lett, míg a legnépszerűtlenebb maga Sztálin. Kirovot még abban az évben megölte egy „merénylő”. Sztálin Kirov halálának ürügyén látványos koncepciót rendezett, amelyben leszámolt politikai ellenfeleivel (akik korábban Kirov támogatói voltak). Az 1934-ben megválasztott Központi Bizottság tagjainak túlnyomó részét kivégezték, ezzel kezdetét vette a nagy politikai tisztogatási hullám, amely kiterjedt Sztálin minden lehetséges riválisára.

A politikai tisztogatás 1937-re elérte a Vörös Hadsereg vezetőit is: a tábornokok és főtisztek mintegy kilencven százalékát kivégezték vagy kényszermunkára ítélték. Ugyancsak 1937-ben indult meg az agresszív egyház- és vallásellenes propaganda, amely minden felekezetet súlyosan érintett. A papság túlnyomó részét megölték, a templomokat elkobozták és állami célra hasznosították.

A második világháborúból a Szovjetunió győztesen került ki és a befolyása alá került kelet európai országokban az 1940-es évek végén 1950-es évek elején megkezdődött a szovjetizálás és a sztálini diktatúra kiépítése. Sztálin 1953-as halálát követően a Kommunista Párt Hruscsov vezetésével szembefordult a diktatúrával és elismerte annak túlkapásait. Ez viszont nem jelentette a sztálinizmus végét. Ma Észak-Koreában működik ilyen típusú rezsim.

Náci Németország

Németországban a weimari köztársaság első éveiben számos szélsőséges párt alakult. Adolf Hitler az első világháború után csatlakozott egy Münchenben működő, kisebb szélsőjobboldali párthoz, amelynek hamarosan vezetője (Führer) lett. A radikális külpolitikai tervek és szociális demagógiát hirdető mozgalom programjában hangsúlyosan szerepelt a zsidóellenesség is. A Hitler befolyása alá került párt rövidesen felvette a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) nevet, melynek rövidítéseként terjedt el a „náci” szó.

A többi politikai erőhöz hasonlóan a náci párt mellett is működött egy „rohamosztag” (SA), amely az utcákon látványos felvonulásokkal és erőszakos akciókkal lépett fel. Hitler az olasz fasisztákhoz hasonlóan puccsal akarta magához ragadni a hatalmat 1923 őszén. A müncheni sörpuccs néven elhíresült eseményt azonban a hatalom elfojtotta, a náci párt vezetőit felelősségre vonták. Hitlert öt év börtönbüntetésre ítélték, ebből azonban alig több mint egy évet kellett ténylegesen leülnie. A börtönben írta meg Harcom (németül Mein Kampf) című programadó könyvét, amelyben hasonló nézeteket fejtett ki, mint amilyeneket a pártprogram is hirdetett.

Hitler a Mein Kampf-ban kifejtett legfőbb célja az volt, hogy Németország ismét nagyhatalom legyen, és ennek rendelték alá mindent a nácik. A nagyhatalmiság eléréséhez vissza akarták adni a béke által megalázott Németország önbecsülését. Ezt a célt szolgálta a német nép felsőbbrendűségét hirdető náci fajelmélet. Eszerint az európai népek felsőbbrendűek, mint a többi nép, Európában pedig a német nép felsőbbrendűbb a többinél.

A nemzetiszocialista érvelés szerint ezért Európa ura csak Németország lehet. Különösen igaznak tekintették ezt Európa keleti, „alsóbbrendű” szlávok lakta térségeire, ahol a német nép új „életterét”

akarták kialakítani. Az ideológiát egyfajta modern német vallásnak tekintették. Éppen ezért a hagyományos vallásfelekezetekkel szemben több kampányt is indítottak.

A legfőbb bűnbak a zsidóság lett. A náci fajelmélet alapján a zsidók alsóbbrendűnek számítottak, ami a náciakat nézeteik szerint „feljogosította” a zsidóság elleni fellépésre. Úgy gondolták, hogy a mintegy félmillió fős (vagyis a lakosság 0,8%-át kitevő) zsidóság idegen Németországban, ezért meg kell őket fosztani állampolgárságuktól, sőt akár munkahelyüktől és vagyonuktól is.

Az 1920-as évek második felében csökkent a társadalmi feszültség Németországban, így a nemzetiszocialisták támogatottsága is alacsony maradt. Népszerűségük a gazdasági világválság idején nőtt meg, amikor ismét jelentős tömegek veszítették el létbiztonságukat. Ők gyors és hathatós megoldást követeltek. A náci propaganda nekik ígért reményt, megbecsülést és Németország felvirágzását. A választásokon egyik párt sem tudta megszerezni a szavazatok többségét. A szavazók mintegy fele támogatta a két szélsőség valamelyikét (a nemzetiszocialistákat vagy a kommunistákat). Az elégedetlenség sok helyütt csapott át erőszakba.

Hindenburg köztársasági elnök a mérsékelt jobboldal vezetőit kérte fel kormányalakításra. Rövid időn belül több kormány is alakult, majd megbukott. 1933 januárjában Hindenburg elnök rászánta magát, hogy Hitlert nevezze ki kancellárnak, noha mélységesen lenézte a nemzetiszocialistákat.

Hatalomra kerülését követően Hitler minden alkalmat megragadott, hogy kiterjessze hatalmát, és megsemmisítse politikai ellenfeleit. Fél év alatt felszámolta a demokráciát az országban, és korlátozta a polgári szabadságjogokat. Hitler diktatórikus hatalmát a számára megszavazott felhatalmazási törvény alapozta meg.

Ezzel a parlament felhatalmazta őt törvények alkotására, vagyis saját kezében egyesítette a végrehajtó és a törvényhozó hatalmat. Hamarosan törvény született a náci párt és az állam egységéről, mellyel létrejött a náci pártállam. A náci párt szervezetei tehát állami szervezetnek minősültek, és az állami hivatalokat csak a náci párt jóváhagyásával lehetett betölteni. Innentől kezdve az ellenzéknek semmi szerepe nem maradt, a későbbi „választásokon” már nem is indulhattak.

A kormány rendeletben tette lehetővé a politikai okokból gyanúsak őrizetbe vételét és fogva tartását – mindenféle jogi eljárás nélkül, sőt arra is lehetőség volt, hogy az őrizetbe vettek családjára is kiterjesszék az intézkedést. A politikai foglyok számára hozták létre már 1933-ban az első koncentrációs táborokat (például Dachau, Buchenwald). Az év végére több mint száz koncentrációs tábor alakítottak ki, a fogvatartottak száma pedig meghaladta a 100 ezer főt. A koncentrációs táborok őrzése a náci párthadsereg, az SS feladata lett. Az SS (védőosztag) létrehozására még néhány évvel korábban került sor, a fekete pártegyenruhás tagok személyesen Hitlerre esküdtek fel. Alig egy évvel kancellári kinevezése után Hitlernek már csak pártbéli riválisaitól kellett féltennie a hatalmát. Az SA-t irányító Ernst Röhm 1933 után egyre elbizakodottabb lett, mivel az SA tagsága 450 ezer főről több mint 3 millióra nőtt, és jelentős szerepük volt a párt sikereiben.

Hitler 1934 nyarán úgy döntött, hogy leszámol riválisaival. Ez volt a „hosszú kések éjszakája”. Az SS által 1934. június 30-án végrehajtott politikai tisztogatás során nemcsak Röhmöt ölték meg, hanem a náciak több olyan ellenfelét is, akik korábban keresztbe tettek Hitlernek. Hindenburg elnök volt az egyetlen személy, aki még megállíthatta volna Hitlert. A köztársasági elnöknek ugyanis a joga, a tekintélye és a támogatottsága is megvolt ehhez. Hindenburg azonban betegeskedett, és 1934 augusztusában meghalt. Ekkor Hitler úgy döntött, hogy nem választanak új köztársasági elnököt, hanem összevonják az államfői és kormányfői pozíciót. Ezzel Hitler jogilag is az állam teljhatalmú ura lett. Elkezdődött a zsidók állami szintű faji alapon történő megkülönböztetése.

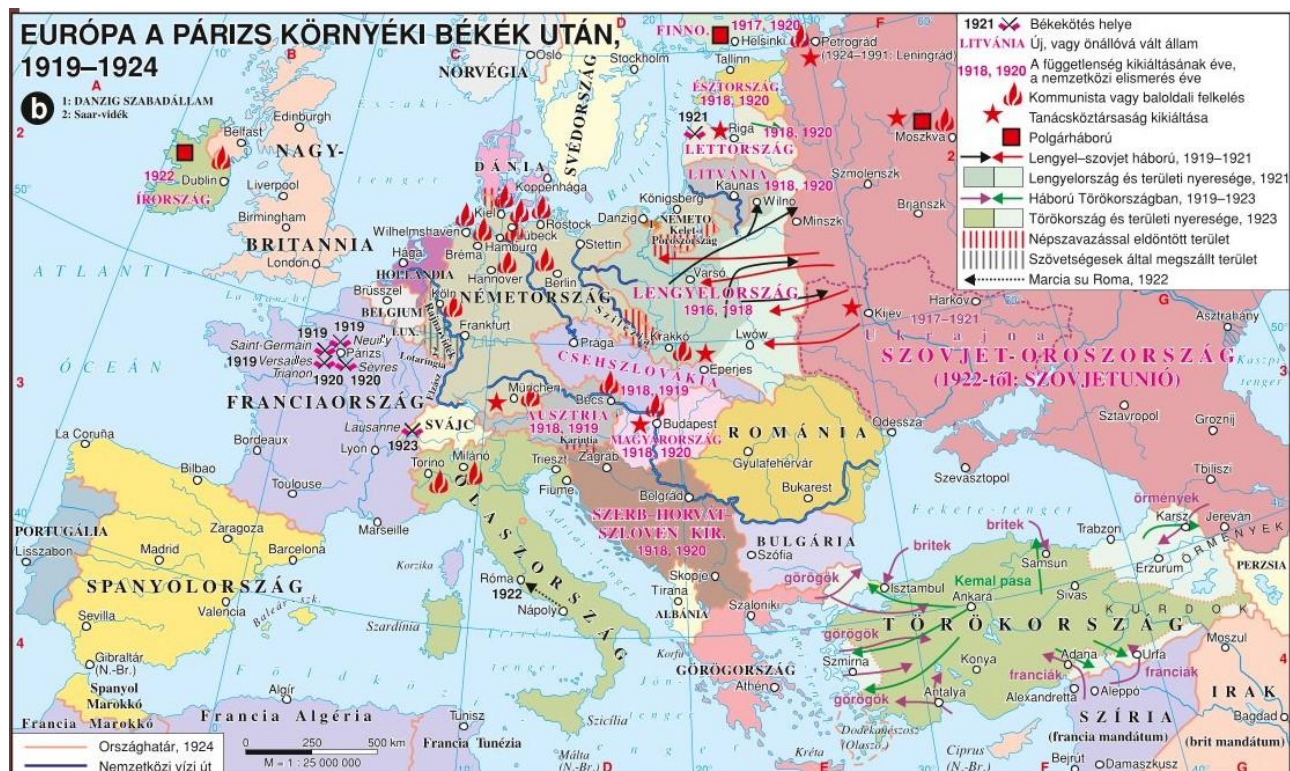
Az 1935-ben hozott nürnbergi törvények faji alapon határozták meg, hogy ki számít zsidónak. Elvették tőlük a német állampolgárságot és az ezzel járó állampolgári jogokat, egyúttal megtiltották a közhivatalokban való alkalmazásukat is. Ugyancsak megtiltották a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és szexuális kapcsolatot. Emellett olyan megalázó intézkedéseket is hoztak, amelyek megtiltották a zsidóknak a háziállat tartását.

Hitler hatalomra kerülése után a náci párt több terrrorszervezetet működtetett az állampolgárok megfigyelésére és megfélemlítésére. Ezek közül a legismertebb az SA (rohamosztag), az SS (fegyveres védőosztag) és a Gestapo (politikai titkosrendőrség) volt. Az általuk elkövetett atrocitások ügyében az állami szervek (rendőrség, ügyészség, bíróság) nem is járhattak el.

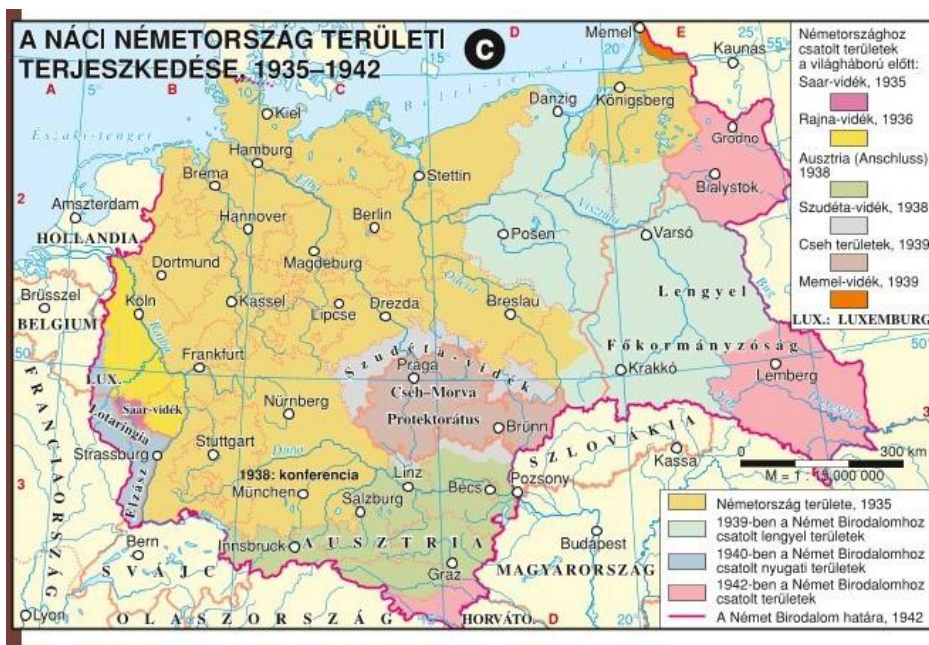
Már a weimari köztársaság kormányai megkezdték a munkaigényes állami nagyberuházások (útépítés, termőföldjavítás) előkészítését, és a náciak ezeket a programokat folytatták. A nemzetiszocialista diktatúra látványos eredményeket ért el, az infrastruktúra-fejlesztés mellett növelték a hadiipari beruházásokat.

A gazdasági növekedés hatására Németországban drasztikusan csökkent a munkanélküliség, viszont továbbra is előfordultak még ellátási zavarok. A náciak jelentős figyelmet fordítottak a társadalom átnevelésére, vagyis ideológiájuk elterjesztésére. Erre a célra felhasználták az oktatási rendszert, és Joseph Goebbels vezetésével ügyesen alkalmazták a propaganda eszközeit (plakátok, sajtó, rádió, film, képzőművészetek). Jellemző például, hogy a világvevő rádiók helyett olyan rádiókat hoztak forgalomba, amelyek csak a helyi, német adást tudták fogni. Az állami szervezeteket úgy alakították ki, hogy a németek kiskoruktól tagjai legyenek az állami ifjúsági szervezetnek, felnőtt korukban pedig az állami szakszervezetnek. A nemzetiszocialista ifjúsági szervezetek (külön volt a fiúknak és a lányoknak) játékos formában tanították meg a náci nézeteket, valamint az állam által hasznosnak ítélt ismereteket. Nagy hangsúlyt helyeztek a testi nevelésre, mivel a náci fajelmélet célja a biológiailag tökéletes emberekből álló társadalom létrehozása volt. A fiúkat pedig már fiatal koruktól olyan kiképzésben részesítették a Hitlerjugend nevű ifjúsági szervezetben, ami katonaként majd hasznukra válhat.

Hasznos térképek:

54. oldal b) térkép

58. oldal c) térkép

VI. 25. Magyar – török küzdelmek és együttélés a XV-XVII. században

A Magyar Királyság először Nagy Lajos király (1342-1382) uralkodása idején találkozott a Balkán-félszigetre az 1350-es években behatoló oszmán törökökkel és innentől kezdve az utolsó Habsburg-török háború (1787-1791) lezárultáig sorozatos háborúk követték egymást. Ezen időszak legintenzívebb része a hunyadiak törökellenes harcaitól az Oszmán Birodalom Magyarországról történő kiűzéséig tartott.

Zsigmond király (1387-1437) és Hunyadi János harcai

A XIV. század második felében az Oszmán Birodalom egyre jobban megszilárdította a hatalmát a Balkánon, fővárosát is áthelyezte Drinápolyba a mai Edirnébe. Az 1380-as évek végére, különösen a szerb államot romba döntő 1389-es rigómezei csata után a török betörések már közvetlenül fenyegették a Magyar Királyságot is, így Zsigmond nemzetközi lovagsereget toborzott ellenük, ami azonban 1396-ban Nikápolynál súlyos vereséget szenvedett Bajazid szultántól, a magyar király is csak alig tudott elmenekülni a csatából.

Zsigmond ezt követően a Temesvárra 1397-ben összehívott országgyűlésen hadseregreformot kezdeményezett. Ennek keretében felállításra került a telekkatonaság rendszere, ami arra kötelezte a birtokosokat, hogy meghatározó számú jobbágytelek után egy lovas íjászt szereljenek fel. Ez igaz korlátozottan került megvalósításra, de növelte a magyar hadseregben az oszmán portyázókkal szembeszállni tudó könnyűlovasság arányát és ekként a magyar huszárság kialakulását segítette elő.

Zsigmond emellett megkezdte a déli kettősvégvárrendszer kiépítését, melynek megszervezését Ozorai Pipóra bízta. Az így kiépített végvárrendszer az Adriai-tengertől a Vaskapu-szorosig kettős védvonalban biztosította a határt több, mint száz évig sikeresen távol tartva az akkori világ egyik legerősebb hadseregét. Ez hatalmas teljesítmény volt, azonban a rendszer fenntartása roppant költséges volt, és ez hatalmas terhet jelentett az ország költségvetésének. Zsigmond törekedett továbbá arra is, hogy szerb és bosnyák területeken kisebb ütközőállamok jöjjenek létre, melyek fékezik a törökök előre nyomulását.

A déli határ megerősítését lehetővé tette, hogy a törökök 1402-ben Ankaránál súlyos vereséget szenvedtek Timur Lenk közép-ázsiai hódítótól, így pár évtizedig az oszmánok nem folytattak nagyobb támadó hadműveleteket Európában. Ez viszont nem jelentette azt, hogy Zsigmond át tudta volna venni a kezdeményezést. 1428-ban Galambóc várának ostroma sem hozott számára sikert.

Zsigmond utóda, Habsburg Albert (1437-1439) próbálkozott török ellenes támadóhadjáratokkal, de ő maga is a seregben kitört járvány áldozata lett. Mivel fia, a későbbi V. László csak a király halála után született meg, a magyar nemesek pedig felnőtt királyt szerettek volna, aki képes akár nemzetközi összefogást is tető alá hozni az oszmánok ellen, a trónra Jagelló I. Ulászlót hívták meg (1440-1444).

Ulászló alatt kezd felívelni Hunyadi János karrierje, aki először szörényi bánként, majd erdélyi vajdaként több sikert aratott a törökök ellen. Hunyadi felismerte az aktív védelem jelentőségét és arra törekedett, hogy a törökök rendszeres zaklatásával, a támadó hadjáratokhoz szükséges, oszmán területeken lévő logisztika rombolásával (hidak raktárak) ő kényszerítse védekezésre az ellenséget. Ennek legjobb példája az 1443-1444 telén vezetett hosszú hadjárat, melynek során Hunyadi csapatai a mai Szófiáig hatoltak és már a török fővárost, Drinápolyt veszélyeztették. Az időjárás miatt azonban Hunyadi nem tudott tovább nyomulni, a törökök pedig így is békére kényszerültek.

A béke, bár kedvező volt a magyarokra nézve, nem volt tartós, mivel Ulászló a pápa nyomására 1444 őszén Hunyadival együtt személyesen újra hadba szállt, ezúttal viszont 1444 novemberében Várnánál a szultáni sereggel találták magukat szemben a magyarok és vereséget szenvedtek. A csatamezőn holtan maradt a király is. Az ezt követő belpolitikai válság és kormányzóvá választása miatt Hunyadi legközelebb 1448-ban próbálkozott törökök elleni támadással, de a második rigómezei csatában ismét vereséget szenvedett a szultáni seregtől.

1451-ben egy fiatal, energikus szultán, II. Mehmed került az oszmán trónra, aki 1453-ban sikerrel elfoglalta Konstantinápolyt, ami innentől a birodalom fővárosa lett. Nem titkolta, hogy következő célpontja Magyarország és a korábban elődei által sikertelenül ostromlott Nándorfehérvár. A támadásra 1456-ban került sor. A várat Hunyadi sógora Szilágyi Mihály védte, a felmentésére pedig Hunyadi készült a pápai megbízott Kapisztrán János által toborzott kereszteshaddal együtt. A felmentés végül sikeres volt és 1456. július 22-én a törökök döntő vereséget szenvedtek. Innentől kezdve egészen Nagy Szulejmán trónra kerüléséig nem érte nagyobb támadás a törökök részéről Magyarországot. Persze a kisebb küzdelmek a határokon állandósultak.

A nándorfehérvári diadal után kitört járványban Kapisztrán János és Hunyadi János is életét vesztette, ez egy újabb belpolitikai válság elindítója lett, melynek végén Hunyadi Mátyás került trónra.

Hunyadi Mátyás (1458-1490) és a Jagelló-kor harcai

Mátyás apjához képest nem folytatott aktív török ellenes küzdelmeket. E mögött az húzódott meg, hogy felismerte, az ország erőforrásai önmagukban nem elégségesek arra, hogy hosszabb ideig jelentősebb külső támogatás nélkül tartóztassa fel az egyre erősödő Oszmán Birodalmat. Ezért Mátyás a német-római császári cím (és ezzel a birodalmi erőforrások) megszerzésére törekedett és ennek érdekében nyugati irányban folytatott offenzív háborúkat.

II. Mehmed szultán időközben felszámolta a Balkánon még önállóságukat megőrző kisebb államokat, és ez Mátyást is több alkalommal arra készítette, hogy korlátozott céllal, egy-egy stratégiaiul fontosabb várat megszerezzen a déli végeken. Így került sor 1463-ban Jajca, 1476-ban pedig Szabács várának elfoglalására. 1479-ben Kinizsi Pál, Mátyás feketeseregének egyik vezére mért vereséget egy nagyobb, Erdélybe betörő török seregre, 1481-ben pedig Mátyás küldött katonai segítséget a Nápolyi Királyságnak, a Bari városában partraszálló törökök visszaverésére. 1483-ban végül Mátyás 5 évre békét kötött a törökökkel, amit később 1520-ig folyamatosan megújítottak.

A Mátyás követő II. Ulászló (1490-1516) és II. Lajos (1516-1526) uralkodását a történelmi kutatás mostanában kezdi átértékelni. Korábban ezt az időszakot a hanyatlás és a züllés időszakának tartották, amely legyengítette az országot közvetlen a mohácsi csata előtt. Ma viszont már egyre inkább az a felfogás válik általánossá, hogy a lehetőségeikhez képest a Jagellók mindent megtettek az ország védelmi képességeinek megőrzése érdekében (a királyi bevételek éppen hogy fedezték a déli végvárak kiadásait), de a török birodalom ezekben az időkben hódította meg Mezopotámiát, Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot, sokszorosára növelve ezzel erejét. Hiába tudott tehát a Magyar Királyság az 1520-as évek elején akár 30.000 ezer főt is fegyverbe állítani, ami kiemelkedőnek számított európai viszonylatban, nem volt elég a török birodalom több 100 ezres hadipotenciáljával szemben. Ez pedig elvezetett ahhoz, hogy amikor Nagy Szulejmán (1520-1566) 1521-ben és 1526-ban teljes erejével Magyarországra támadt, nem volt reális esély a védekezésre. 1521-ben elesett Nándorfehérvár. 1526. augusztus 29-én pedig Mohácsnál II. Lajossal együtt meghaltak a magyar egyházi és világi kormányzat legjelentősebb szereplői.

A kettős királyválasztás és az ország három részre szakadása

Szulejmán már a mohácsi csatát követően bevonult Budára, de ekkor még nem szállta meg a várost, hanem kivonult az országból, csak a Dráva-Száva köze került török megszállás alá. II. Lajos halálát után viszont kettős királyválasztásra került sor. Királlyá választották Szapolyai Jánost (1526-1540) és Habsburg I. Ferdinándot (1526-1564), ami az ország két részre szakadását jelentette.

Szapolyai 1528-ban alulmaradt Ferdinánddal szemben, de ekkor Szulejmánhoz fordult segítségért, aki 1529-ben ismét bevonult Budára és hűbéresség fejében, az ország keleti felével együtt Szapolyainak adta. Szulejmán ezt követően sikertelenül próbálkozott meg Bécs ostromával. 1532-ben pedig el se jutott Bécsig, Kőszegnél megálltak a török hadak és nem ütköztek meg a Bécs alatt összegyűlt német erőkkel. Sőt, még Kőszeget is sikerült megvédenie a Ferdinándhoz hű Jurisics Miklósnak.

Ferdinánd és Szapolyai háborújának az 1538-ban megkötött váradi béke vetett véget. Ebben Ferdinánd elfogadta Szapolyai uralmát azzal a feltétellel, hogy a gyermektelen Szapolyai halála után a Habsburgokra száll egész Magyarország. Ez azonban nem következett be, mert Szapolyainak született egy fia, János Zsigmond, aki bár csecsemő volt apja halálakor, hívei az ő jogaira hivatkozva nem tartották be a váradi békét, ez pedig a háború kiújulásához vezetett.

1541-ben Szulejmán János Zsigmond megsegítésére ismét hadjáratot vezetett Magyarországra és elzavarta a Budát ostromló Habsburgokat, ám ezután csellel ő maga foglalta el a várat. Ezt követően az ország három részre szakadt. Buda központtal létrejött a török hódoltság, az ország nyugati és északi része Habsburg kézen maradt, az ország keleti része és Erdély pedig János Zsigmond uralma alatt török hűbéres lett (később ebből az országrészből jön létre az Erdélyi fejedelemség). Ezt az állapotot a magyar politikai elit csak ideiglenesnek tartotta és céljának tekintette az ország egységének helyreállítását, ezért a csecsemő János Zsigmond nevében ténylegesen irányító Fráter György 1541 decemberében megkötötte a gyalui egyezményt Ferdinánddal, ami azt mondta ki, hogy készek átadni az ország keleti felét is a Habsburgoknak, ha azok képesek azt megvédeni a törököktől.

Az 1540-es években Szulejmán a hódoltság területének kiszélesítésére törekedett. 1543-1544 között török kézre került Esztergom, Visegrád, Székesfehérvár, Pécs és számos kisebb erősség is. 1551-ben Fráter György érkezettnek látta az időt, hogy a keleti országrészt átadja a Habsburgoknak, azonban Ferdinánd nem tudott elég katonát küldeni az országrész védelmére, így Fráter György ismét a törökök kegyét kezdte keresni, ezt viszont az Erdélybe küldött hadvezér árulásnak vette és megölte.

Mindezen politikai események 1552-ben egy nagyobb volumenű török támadást idéztek elő, amit a budai pasa és a szultán helyettese, a nagyvezír vezetett. Elesett Veszprém, Temesvár, Drégely, Szolnok. Csak a Dobó István által védett egri vár tudta kiállni a török ostromot. 1566-ban Szulejmán ismét személyesen vezetett hadat Magyarországra és ostrom alá vette a Zrínyi Miklós által védett Szigetvárat, egy másik török sereg pedig Gyulát foglalta el. Igaz, Szigetvárat is elfoglalták a törökök és Zrínyi a védőkkel együtt hősi halált halt, az idős szultán ezt már nem élte meg, pár nappal a vár eleste előtt meghalt.

A Buda bevételét követő várháborúk korát az 1568-as drinápolyi béke zárta le. Ez elismerte a törökök hódításait, egyben egy korszakhatár is volt, mivel azt jelentette, hogy tartósan kell számolni a török uralommal. Ennek következményeként Erdély és a János Zsigmond uralma alatt lévő keleti megyék lassan Erdélyi fejedelemséggé formálódtak (1570-ben speyeri egyezményben János Zsigmond lemondott a királyi címről Habsburg I. Miksa javára). A török tartós jelenlétének hatására pedig új végvárrendszer került kiépítésre az Adriai-tengertől a Tiszáig. Ennek során régi középkori várakat,

udvarházakat, kolostorokat (pl.: Pannonhalma, Tihany) alakítottak át végvárakká és új erősségeket is emeltek (pl.: Érsekújvár, Kanizsa). Átalakult a várépítészet is. A középkorra jellemző magas köfalakat és körbástyákat felváltották az alacsonyabb zömök, földtöltésekkel megerősített, tűzérőségnek jobban ellenálló falak szögletes, új típusú (új olasz) bástyákkal, melyek lehetővé tették, hogy a védők az erődítmény körül minden területet tűz alatt tarthassanak.

Török berendezkedés a hódoltságban, török-magyar együttélés

Buda elfoglalása után a törökök megkezdtek közigazgatási rendszerük kiépítését. A törökök a meghódított területeket vilajetekre osztották, melyeken belül kisebb egységek, úgynevezett szandzsákok voltak. A vilajetek élén álltak a pasák, más néven beglerbégek, a szandzsákok élén a bégek. A magyar hódoltság területét a budai vilajetet vezető pasa igazgatta, de később, ahogy egyre több területet hódítottak meg a törökök, újabb vilajettek jöttek létre (1552 Temesvár, 1596 Eger, 1600 Kanizsa, 1660 Várad, 1663 Érsekújvár). A törökök átvették a magyar adórendszert és a közigazgatásban is gyakran használták a magyar nyelvet (a Királyi Magyarországon és Erdélyben továbbra is latin volt a hivatalos nyelv), megpróbálkoztak ugyan a meghódított területek iszlamizációjával, kádikat, az iszlám vallási jog szerint ítéelő bírót küldtek a falvakba, de ez a kísérlet a lakosság ellenállásán elbukott. A magyar lakosság inkább protestánssá vált a hódoltság területén.

A magyar társadalom soha nem tekintette véglegesnek az oszmán uralmat. A megszállt területekről elmenekült a vármegyei adminisztráció és az egyházszerkezet is a még magyar kézen lévő területekre és ott működtek tovább, ellátva a megszállás alá került területeik igazgatását. A lakosság is gyakran a török hatóságok helyett a magyarokhoz fordult. Ez persze azt is jelentette, hogy a földesurak is sajátjuknak tekintették továbbra is a már török kézen lévő birtokaikat és igyekeztek onnan is behajtani az adót, ami a lakosságra nézve gyakorlatilag kettős adózást jelentett magyar és török földesurainak. A törökök ugyanis saját birtokrendszert alakítottak ki. A Duna-Tisza közének mezővárosai (Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös) szultáni, úgynevezett kász birtokok lettek, ami viszonylagos védelmet jelentett a számukra. A legtöbb terület tímár birtokként új, török szpáhi földesurat kapott. Ezek a birtokok viszont nem voltak örökölhetőek, sőt, gyakran cserélték a gazdáikat, ami azt jelentette, hogy a török földesurak nem a fejlesztésben, hanem a birtok kizsákmányolásában voltak érdekeltek. Ez tovább fokozta a jobbágyok terheit, akik nemegyszer két felé adóztak és gyakran hol egy magyar, hol pedig egy török végvár megerősítésén kellett robotolniuk.

A török uralom 150 éve alatt a hódoltság területe mindig egy katonai végvidék maradt, ahol állandó harcok folytak (békeidőben se szüneteltek a kisebb összecsapások). Jelentősebb török betelepülésre nem került sor, a török végvári katonák is zömében iszlámra áttért balkáni népekből vagy török szolgálatban lévő balkáni ortodox keresztények közül kerültek ki.

A tizenötéves háború és következményei (1591-1606)

A tizenötéves háború kisebb, határ menti csatározásokból vált általános háborúvá, amelyben a kezdeti oszmán sikerek után (Győr elfoglalása) a keresztények vették át a kezdeményezést, ami már a törökök kiűzésének reményével kecsegtetett. Létrejött egy török ellenes Habsburg – erdélyi – moldvai – havasalföldi szövetség. A keresztény csapatok sorra foglalták vissza a várakat (Nógrád, Füleke, Pápa, Tata), 1595-ben pedig a havasalföldi Gyurgyevónál győztek le egy nagyobb török sereget.

A szerencse 1596-ban fordult meg. A III. Mehmed szultán által vezetett oszmán csapatok elfoglalták Egert, majd Mezőkeresztesnél vereséget mértek a keresztény csapatokra. Igaz, Győrt 1598-ban sikerült visszafoglalni, de 1600-ban a Dunántúl egyik legfontosabb végvára, Kanizsa is török kézre került. Patthelyzet alakult ki, amelyben a háború egyre több kárt és szenvedést okozott a lakosságnak látható eredmények nélkül és a költségek fedezésére a bécsi udvar olyan eszközökhöz nyúlt (lásd: III. 13. témakör), amelyek rendi elleálláshoz és a Bocskai István által vezetett felkeléshez vezettek. A háborút lezáró 1606-ban megkötött zsitvatoroki béke lényegében nem jelentett területi változásokat, minden várat az azt aktuálisan birtokló kezén hagyott.

A tizenötéves háború megmutatta, hogy a törökök, bár el tudnak foglalni stratégiai fontosságú várakat, nem képesek az egész országot meghódítani, ugyanakkor a Habsburgok sem elég erősek a törökök kiűzésére. Ez az egyensúly tette lehetővé az Erdélyi Fejedelemség aranykorát a XVII. század első felében.

Zrínyi Miklós török ellenes politikája

A harmincéves háború lezárultát követően (1648) a Habsburg Birodalom hatalmi súlypontja kelet felé tolódott a Duna mentén, ami újra aktuálissá tette a törökök kiűzésének kérdését. Zrínyi Miklós horvát bán (Szigetvár védőjének dédunokája) számos elméleti katonai műben (Tábori kistrakta, Vitélő hadnagy) foglalkozott a kérdéssel és bár Habsburg vezetéssel, de magyar katonaságra építve tervezte az ország felszabadítását. Emellett gyakorlati intézkedéseket is tett, saját birtokai jövedelméből hadsereget szervezett és új végvárat is épített Zrínyiújvár néven.

A harcok az 1650-es évek végén újultak ki, amikor is a törökök a krími tatárokat is felhasználva megdöntötték II. Rákóczi György uralmát Erdélyben és 1660-ban elfoglalták Váradot. A törökök ezek után elég erősnek érezték magukat, hogy a Habsburgok ellen is háborúba szálljanak. 1663-ban elfoglalták Érsekújvárat, ami egy hatalmas csapás volt a végvárrendszerre, és így a törökök már közvetlenül Bécset tudták veszélyeztetni. A főparancsnoknak kinevezett Zrínyi Miklós azonban 1663-1664 telén egy gyors hadjáratral behatolt a török hódoltságba és felégette a Dráván átvezető stratégiai fontosságú észéki hidat. Így 1664-ben a törököknek először a hidat kellett újjáépíteniük, majd elfoglalták Zrínyiújvárat, ezt követően viszont Szentgotthárdnál döntő vereséget szenvedtek Montecuccoli császári vezértől. A győzelem után viszont I. Lipót császár (1657-1705) azonnal megkötötte a vasvári békét, ami a törököknek kedvezett, az uralkodó ugyanis inkább a franciákkal akart háborúzni, és ehhez békére volt szüksége a törökökkel.

A győzelem utáni váratlan és törököknek kedvező békekötés nagy felháborodást váltott ki a magyar rendekben, amelyek azonban hamarosan vezér nélkül maradtak, mivel Zrínyi még ebben az évben vadászbalesetben meghalt. Az ezt követő rendi mozgalmak és Thököly Imre létrejövő észak-magyarországi fejedelemsége politikailag a törököknek kedveztek (lásd: III. 13. témakör).

A szentgotthárdi csata azonban megmutatta, hogy a nyugaton lezajlott hadügyi forradalom hatására a törökök már nem számítanak olyan erős ellenfélnek, mint korábban. Le lehet győzni őket döntő csatában.

Felszabadító háborúk

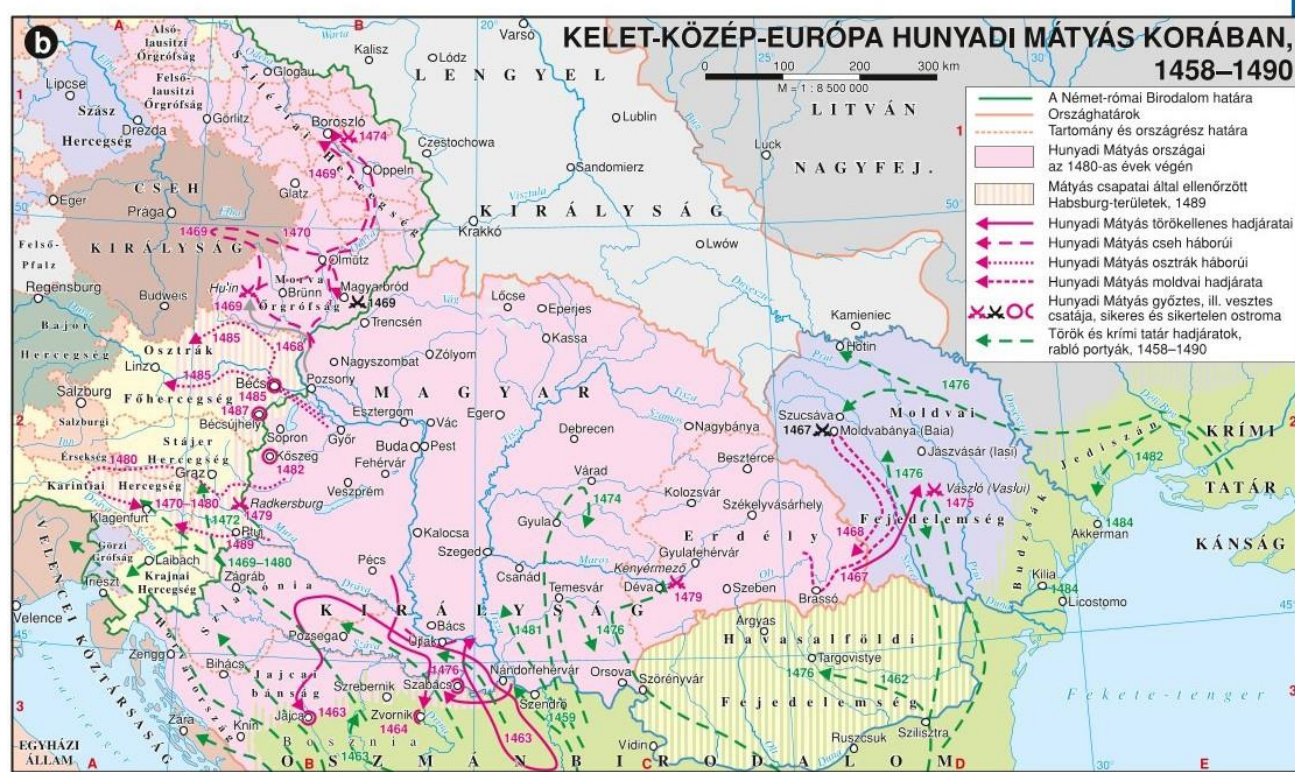
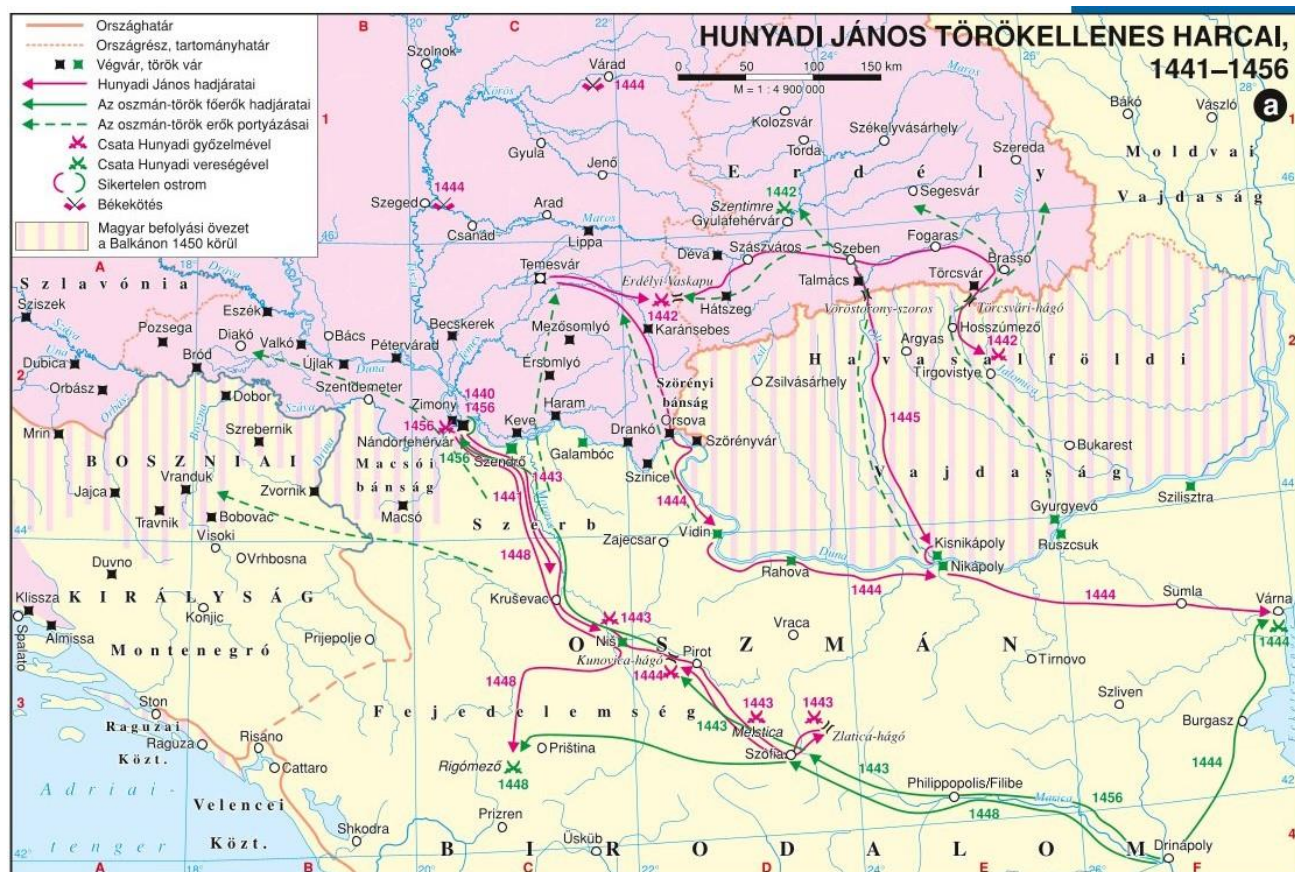
1683-ban a törökök Kara Musztafa nagyvezír vezetésével megpróbálkoztak Bécs ostromával, azonban Lotharingiai Károly és Sobieski János lengyel király vereséget mért rájuk, sőt a visszavonuló törököket

üldözve Esztergomot is visszafoglaltak. A győzelemnek hatalmas európai visszhangja lett. A pápa elérte, hogy XIV. Lajos megígérje, nem támadja meg a nyugat-európai Habsburg birtokokat, így azok szabadkezet kaptak a törökök elleni harcra. 1684-ben létrejött a Szent Liga, amelyhez a Habsburgok mellett több német fejedelemség, Velence, Lengyelország és később Oroszország is csatlakozott. 1685-ben visszafoglalták Érsekújvárt és felszámolták Thököly államát. 1686-ban visszafoglalták Budát, 1687-ben pedig a nagyharsányi csatában ismét legyőzték a török seregeket, bebiztosítva ezzel az ország közepének felszabadítását.

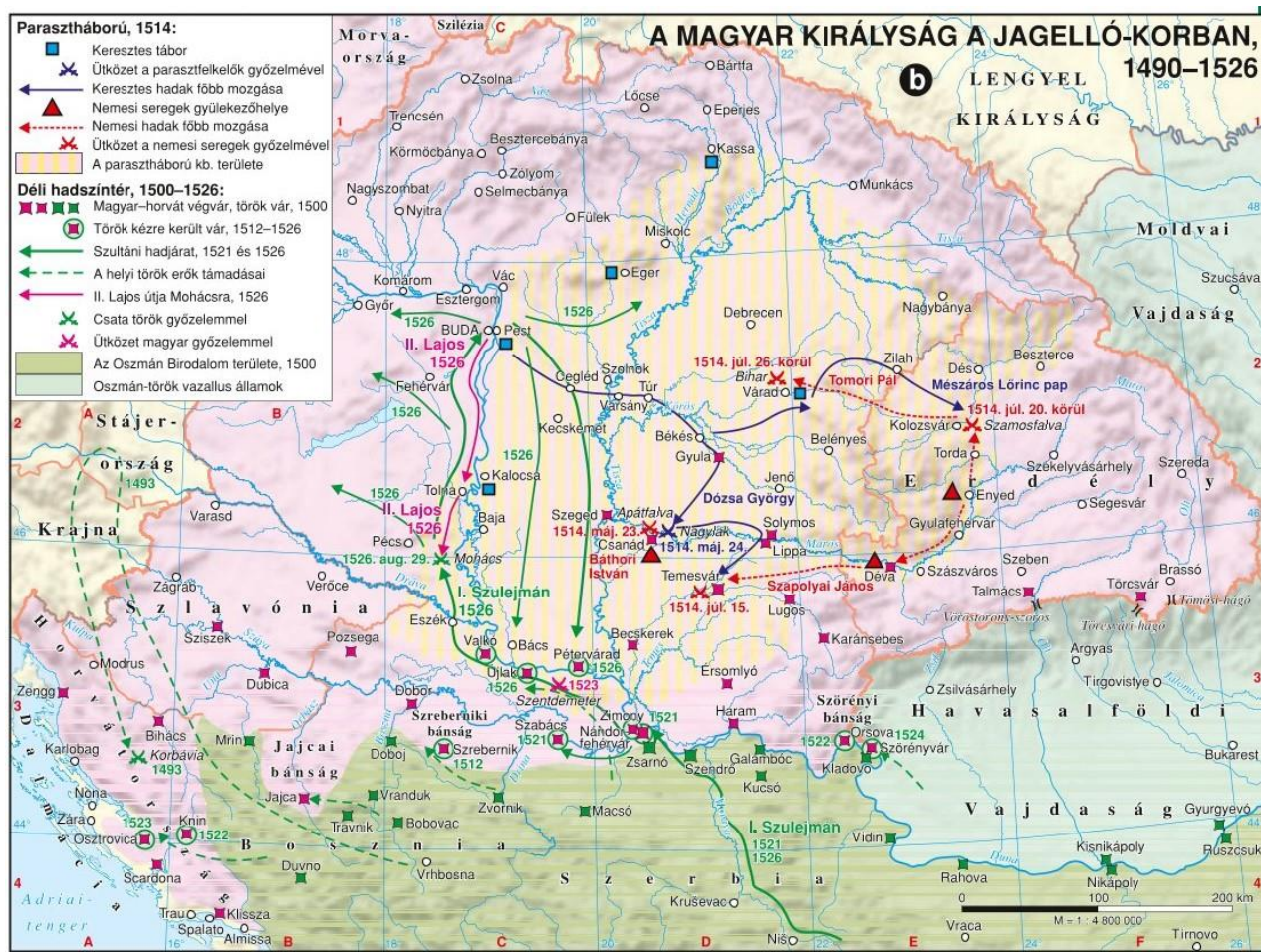
1688-ban már Belgrádot (Nándorfehérvár) is bevették a keresztény csapatok és Erdélybe is bevonultak. A Habsburg sikerek láttán XIV. Lajos viszont megszegte a békét és az újabb francia háború megakasztotta a törökök elleni küzdelmet. A törököknek még Belgrádot is sikerült visszafoglalniuk. A végső győzelmet az 1697-es zentai csata hozta meg, amikor is Savoyai Jenő döntő győzelmet ért el. Az 1699-es karlócai béke értelmében Magyarország legnagyobb része felszabadult a török uralom alól (a Temes-köz csak 1718-ban). A török uralomnak és a háborúknak viszont komoly következményei lettek. A visszaszerzett területek nem kerültek automatikusan vissza az azt korábban birtokló magyar nemesi családokhoz (bizonyítani kellett a jogot és 10%-os fegyverváltást kellett fizetni értük), sőt, jórészt külföldiek kapták őket, valamint a parasztságot sújtó háborús terhek miatt nőtt az elégedetlenség az országban. Ez először 1697-ben a rövid életű hegyaljai felkeléshez, majd 1703-ban a Rákóczi szabadságharc kitöréséhez vezetett.

Hasznos térképek:

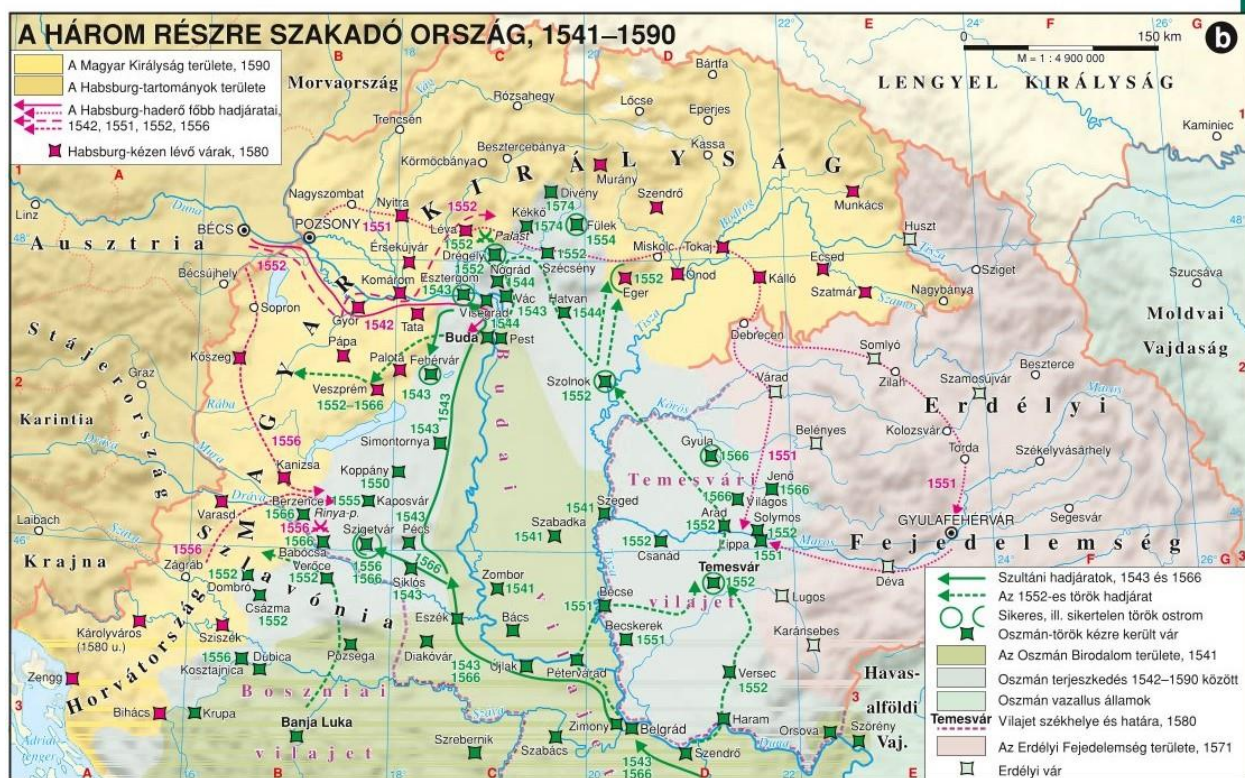
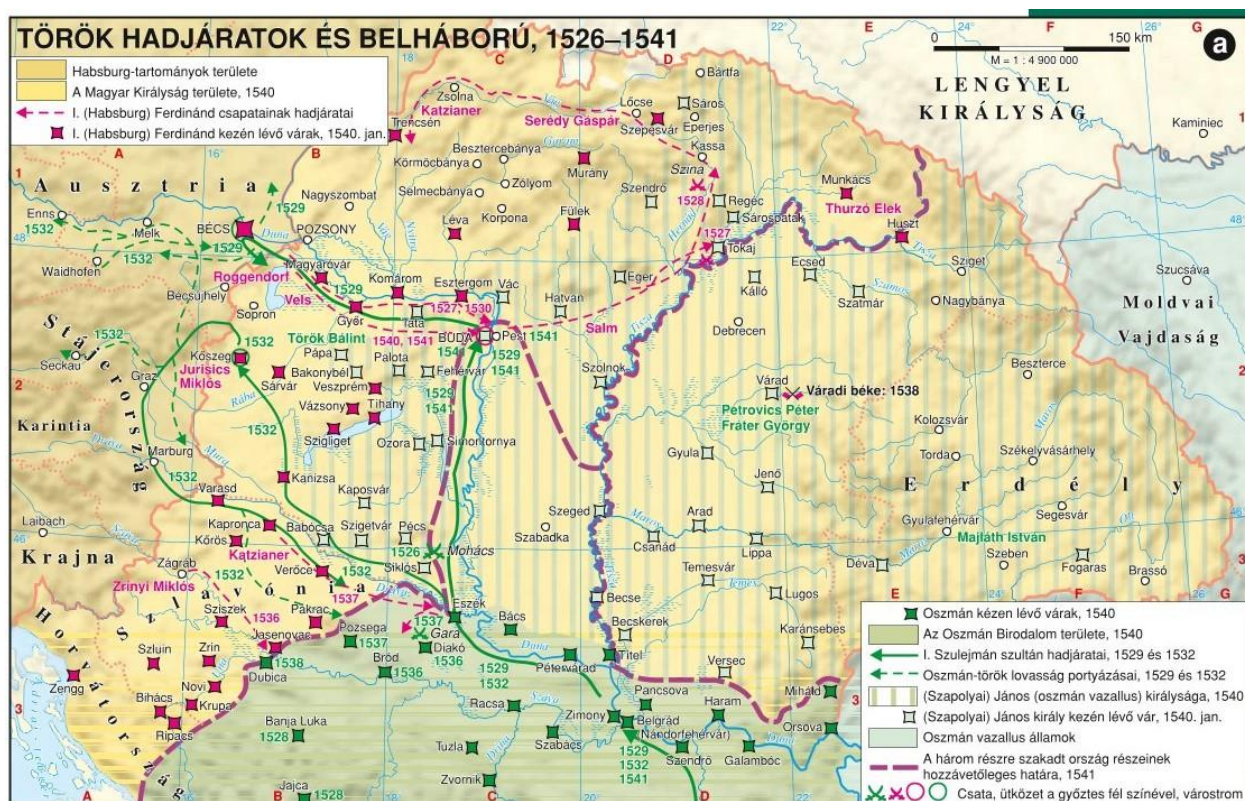

21. oldal a) és b) térkép

25. oldal b) térkép

27. oldal a) és b) térkép

**AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK HADJÁRATAI, 1619–1645
ÉS AZ ERDÉLYI-TÖRÖK HÁBORÚ, 1658–1662**

Habsburg- és erdélyi vár
● Hajdúvár

A 7 felső-magyarországi megye területe, 1629 és 1645 között az Erdélyi Fej. részén

Bethlen Gábor hadjáratai:
— 1619–1621 győztes csata
— 1623, 1626 vesztes csata

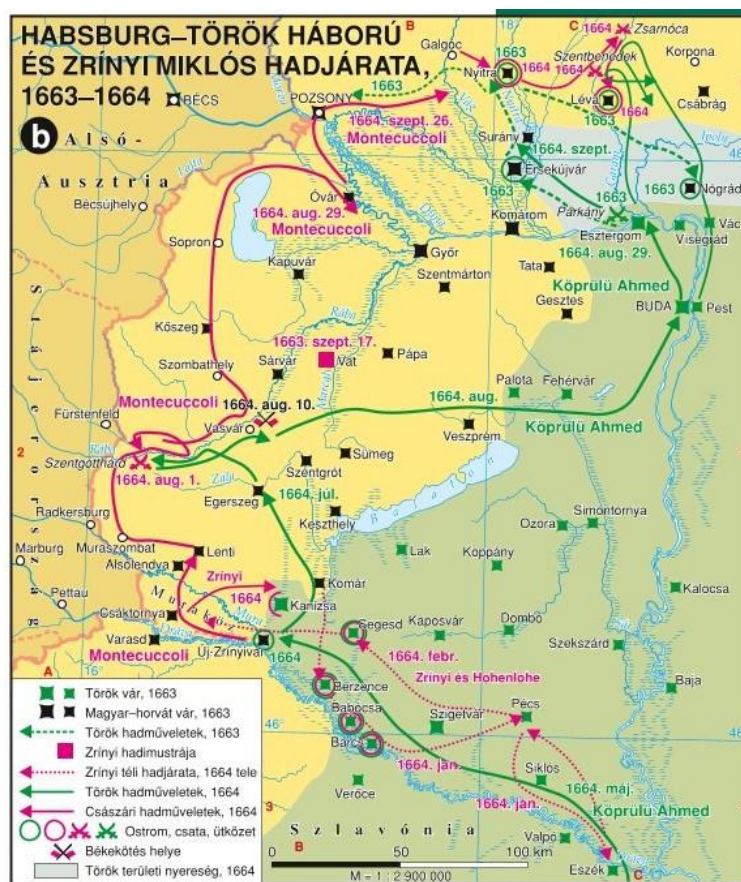
I. Rákóczi György hadjáratai:
— 1619–1621 győztes csata
— 1644, 1645 békekötés
— II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657

Erdélyi-török háború, 1658–1662:
■ Vilajetszékhely
◆ Szandzsakszékhely
□ Vazallus állam
■ Az Oszmán Birodalom területi nyeresége 1658–1660 között
○ Török győzelem, ostrom

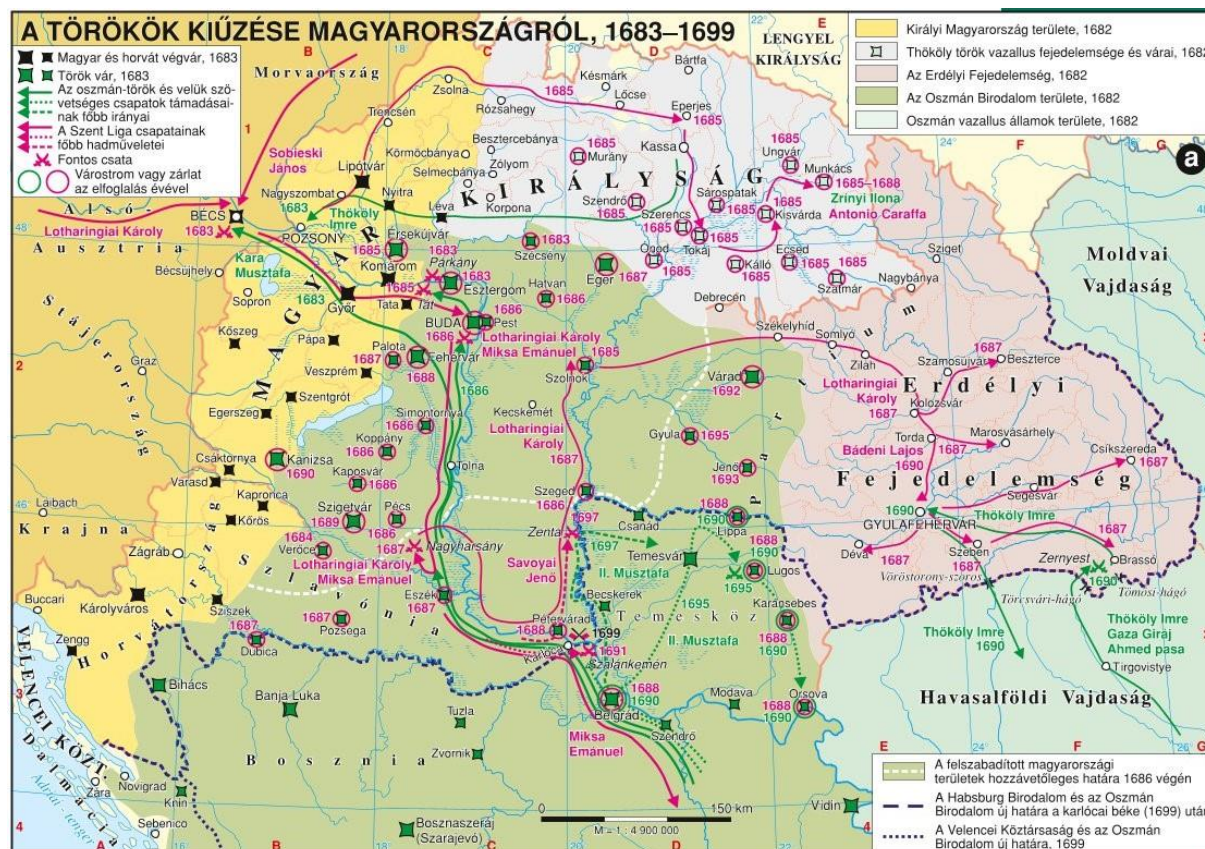
Török csapatok és a krími tatár csapatok hadműveletei 1658–1660 között

M = 1 : 4 900 000
0 150 km

153

33. oldal b) térkép

35. oldal a) térkép

VI. 26. Nagyhatalmi konfliktusok 1618-1820 között (harmincéves háború, örökösödési háborúk, napóleoni háborúk és a bécsi kongresszus)

Az európai nagyhatalmak kontinens feletti hegemóniáért való küzdelmük során évszázadokon keresztül kötöttek egymással szövetségeket, viseltek egymás ellen háborúkat. Ezeknek a küzdelmeknek közös vonásuk volt, hogyha az egyik hatalom túlságosan megerősödött, akkor a többiek összefogtak ellene és igyekeztek helyreállítani a hatalmi egyensúlyt.

Harmincéves háború (1618-1648)

A háború kirobbanásának okai között fontos szerepet játszottak a Német-Római Birodalmon belüli rendi és vallási (protestáns-katolikus) ellentétek, a császár abszolutista törekvései, valamint az a francia törekvés, hogy felszámolják a spanyol és osztrák Habsburgok európai nagyhatalmi dominanciáját.

A háború kirobbanásának közvetlen oka az volt, hogy 1618-ban a cseh rendek fellázkodtak az erőszakos ellenreformációt képviselő II. Ferdinánd Német-Római császár ellen. Az uralkodó követeit kihajították a prágai vár ablakán és koronáját felajánlották a birodalmi protestáns rendek katonai szövetség vezetőjének, pfaltzi Frigyesnek. A kezdeti sikerek után a Habsburgok ellentámadásba lendültek, a csehek legyőzése (fehérhegyi csata, 1620) és Csehország rendi jogainak eltörlése után a császári csapatok folytatták a hadműveleteket az északi német területek felé.

1621-ben a háború kiszélesedett, amikor a spanyolok felújították támadásaikat Hollandia ellen. Eközben a német protestáns rendek oldalán a dán király avatkozott be a háborúba, de vereséget szenvedett a Habsburgoktól. Úgy nézett ki, hogy a császár és a katolikusok győzelmet aratnak, 1629-ben II. Ferdinánd kiadta a restitúciós edictumot, mely elrendelte az augsburgi vallásbéke óta lefoglalt birtokok visszaadását. Ferdinánd ezzel maga ellen fordította az észak-német lutheránusokat a szász és brandenburgi fejedelmeket, valamint seregeinek megjelenése a Balti-tengernél konfliktus generált a svédekkel.

A svéd király, II. Gusztáv Adolf beavatkozása 1630-ban megváltoztatta a háború menetét, a kitűnő hadvezéri erényekkel rendelkező uralkodó visszaszorította a császári csapatokat. Bár az ütközetben (Lützen, 1632) II. Gusztáv Adolf meghalt, a csata svéd győzelmet hozott, így a protestáns német fejedelemségek fellélegezhettek.

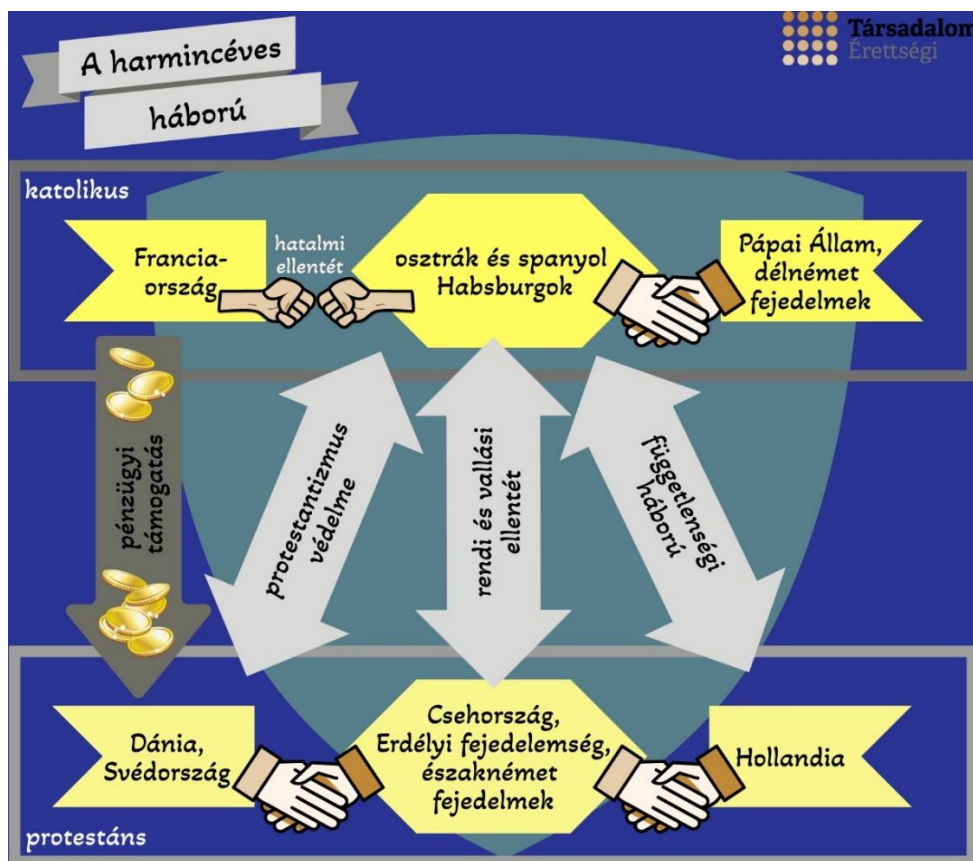
A következő években az erőviszonyok kiegyenlítődtek, és ez a franciákat cselekvésre ösztönözte. A Franciaországot ténylegesen irányító Richelieu (ejtsd: riseliő) bíboros eddig titokban pénzelt a protestáns államokat, de a háború utolsó szakaszában hadba vezette a francia csapatokat a Habsburgok ellen (1635). (Richelieu bíboros, miközben a német Birodalomban protestánsbarát politikát folytatott, egy újabb belháborúban fellépett a hugenottákkal szemben.) A franciák és a svédek együttes támadásai, valamint a háborúban való kimerülés nyomán (a háborúban teljes vidékek néptelenedtek el, rengeteg volt a civil áldozat) a Habsburgok végül békére kényszerültek.

A háborút a német Vesztfália tartomány egyes városaiban megkötött békével zárták le, amelyekben mindenekelőtt a francia érdekek érvényesültek. Az új francia király, XIV. Lajos (1643-1715) jelentős területeket nyert a Rajnánál (Elszászban), miközben elérte a német széttagoeltság fenntartását. A Német-római Birodalom közel háromszáz fejedelemségének egy része a békeszerződés értelmében önálló külpolitikát folytathatott. a császári cím végleg névlegessé vált, hiszen a császár rendelkezéseit csak

egyhangú szavazat mellett lehetett volna elfogadtatni a birodalmi gyűlésen. A vesztfáliai béke néhány német fejedelemnek még a pozícióját is megerősítette; például a Brandenburgi Választófejedelemség kisebb területnyerességgel zárta a háborút. A svédek értékes kikötőket szereztek Észak-Németországban, középhatalmi erejüket II. Gusztáv Adolf korábbi hódításai (Baltikum) biztosították. A tárgyalásokon a hatalmak elismerték Hollandia és Svájc függetlenségét.

A harmincéves háború volt az első olyan nagy összeurópai konfliktus, melyet átfogó nemzetközi békerendszer zárt le. Ez a rendezési mód egészen az első világháborút lezáró békerendszerig gyakorlat maradt az európai nagyhatalmak között.

A vesztfáliai béke azonban nem zárt le minden konfliktust. Spanyolország és Franciaország még 1659-ig folytatta a háborút, amikor is megkötötték a pireneusi békét. A békeszerződésben Spanyolország számos területi engedményre kényszerült és megtört a spanyol nagyhatalom évszázados európai dominanciája. A szerződés titkos záradéka rendelkezett a fiatal francia király, XIV. Lajos és Mária Terézia spanyol infánsnő házasságának feltételeiről. Ez a házasság megalapozta a Bourbonok későbbi igényét a spanyol Habsburgok örökségére, és a következő évtizedekben XIV. Lajos több offenzív háborújához szolgált hivatkozási alapként.

Spanyol örökösödési háború (1701-1714)

1700-ban a spanyol király halálával kihalt a spanyol Habsburg-ág. A megüresedett trónra az osztrák Habsburgok mellett XIV. Lajos is igényt tartott, mivel egykori felesége a néhai spanyol király nővére volt. A spanyol korona megszerzése nemcsak az ország, hanem a hozzá tartozó gyarmati és egyéb területek feletti uralmat is jelentette volna. XIV. Lajos unokáját, Anjou Fülöpöt jelölte a spanyol trónra, egyértelműen a két országot országgyesítő szándékkal.

A francia hadsereg hadmozdulatai, illetve az osztrák Habsburgok ellenlépései nyomán 1701-ben kitört a spanyol örökösödési háború. XIV. Lajos államával szemben azonban újra egy erős koalíció (Anglia, Hollandia, Habsburgok, német fejedelemségek stb.) szerveződött, mivel Spanyolország és Franciaország egyesítése felborította volna az európai hatalmi egyensúlyt. A franciák oldalán csak a bajorok és a Magyarországon rövidesen kibontakozó Rákóczi-szabadságharc állt. A háború több fronton indult meg (a Rajnánál, Spanyol-Németalföldön, Hollandiában és Itáliában). a kezdeti francia sikerek után a szövetséges seregek vereséget mértek a Bécs irányába támadó csapataikra (Höchstädt, 1704). A következő években a francia csapatok szinte minden fronton csatát vesztek, a koalíció már XIV. Lajos államát veszélyeztette, a francia határokat azonban jól kiépített erődrendszer védte, amely megállította a támadókat és így elhúzódott a háború.

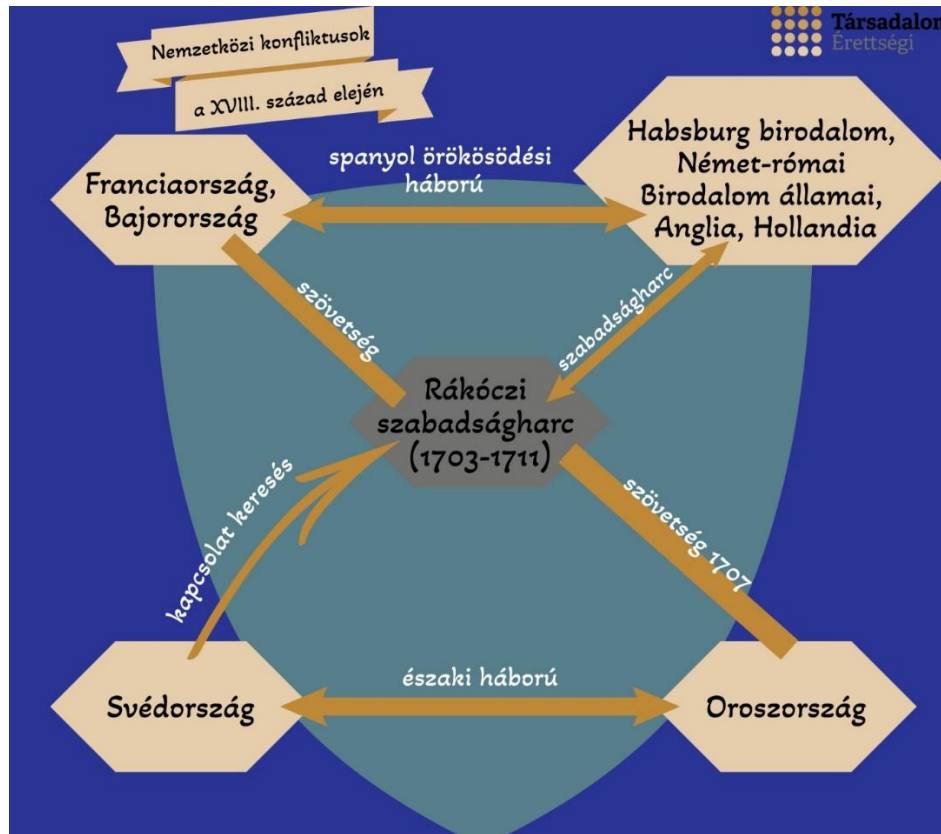
A háborúban a fordulatot az hozta meg, hogy a spanyol trónért küzdő Habsburg Károly főherceg bátyja, I. József császár és magyar király váratlanul 1711-ben meghalt, így Károly lett nem csak a spanyol trón örököse, hanem a császári címé és a Duna menti Habsburg tartományoké, ez pedig ugyanúgy felborította volna az európai hatalmi egyensúlyt, mint Franciaország és Spanyolország egyesítése. Ezért a Habsburgok szövetségesei 1713-ban Utrechtben békét kötöttek a franciákkal.

A béke értelmében XIV. Lajos unokája, Anjou Fülöp lett Spanyolország királya, V. Fülöp néven. Megtarthatta a tengerentúli spanyol birtokokat is, de csak azzal a kikötéssel, hogy a spanyol és a francia Bourbonok birtokait sohasem szabad egyesíteni. Cserében átengedték Angliának az amerikai gyarmatok egy részét, továbbá Gibraltárt, ezen felül Anglia megkapta a rabszolga-kereskedelem monopóliumát is. Az anyaországon kívüli európai spanyol birtokok, azaz Németalföld, Nápoly, Lombardia, és Szardínia Habsburg Károlynak jutottak (császárként VI., magyar királyként III Károly.) Először ezt a békét nem akarta Károly elfogadni, de végül belátta, hogy egyedül nem tudja folytatni a háborút, így 1714-ben elfogadta a feltételeket.

Bár Franciaország látszólag elérte a célját, az államkassza teljesen kiürült.

Nagy északi háború (1700-1721)

A spanyol örökösödési háborúval párhuzamosan zajlott a nagy északi háború, melyben Svédország és Oroszország vetélkedett a Balti-tenger fennhatóságáért. A háború végül az orosz cár, Nagy Péter (1682-1721) győzelmével ért véget és véget vetett Svédország nagyhatalmi státuszának, Oroszország jelentős területeket szerzett a Baltikumiban és európai nagyhatalommá vált.

Oszták örökösödési háború (1740-1748)

A Habsburg Birodalom a spanyol örökösödési háborút jelentős területi nyereséggel zárta (Lombardia, Dél-Itália, Németalföld). A következő évtizedek háborúiban az itáliai tartományok egy része (Nápoly, Szicília) elveszett, de közben a dinasztia megszilárdította hatalmát Magyarországon.

VI. Károly (magyar királyként III. Károly, 1711–1740) számára a legnagyobb diplomáciai problémát lánya, Mária Terézia utódlásának a biztosítása jelentette. Európa hatalmai a nőági öröklést látszólag elfogadták, de a császár váratlan halálakor a bajor fejedelem elutasította, és több ország a birodalom felosztására készült. A kirobbanó háborúban Franciaország a bajorokat támogatta, Spanyolország a Habsburgok itáliai tartományaiért szállt harcba. a legveszélyesebb ellenfél az elmúlt évtizedekben megerősödő Poroszország lett, amelynek fiatal királya, II. Frigyes elfoglalta Sziléziát, a Habsburgok gazdag tartományát.

Mária Terézia trónja végveszélybe került, a nagyhatalmak közül pedig csak Nagy-Britannia állt mellé, mivel félt attól, hogy a Habsburgok bukása felborítaná az európai erőegyensúlyt (a britek mindig a gyengébb felet támogatták az európai háborúkban, hogy egy hatalom se tudjon annyira megerősödni, hogy veszélyeztesse az ő tengeri uralmukat). Mária Terézia a magyar országgyűléstől kért és kapott segítséget, így végül kiegyenlítődték az erőviszonyok. Mária Teréziának sikerült megőriznie trónját és férjét Lotharingiai Ferencet elismerték császárnak, de elveszítette egyik legértékesebb tartományát, Sziléziát, ami a poroszoké maradt.

Hétéves háború (1756-1763)

Mária Terézia nem nyugodott bele Szilézia elvesztésébe és nemzetközi koalíciót hozott létre Poroszországgal szemben. Ennek érdekében kiegyezett a Bourbonokkal, lányát, a még csecsemő Marie Antoinette-et feleségül ígérte a francia trónörökösnek, valamint szövetséget kötött az oroszokkal. Nagy-Britannia ebben a konfliktusban is a gyengébbik felet támogatta, amely ezúttal a magára maradt Poroszország volt.

A hétéves háború a XVIII. század legnagyobb katonai konfliktusa volt. Winston Churchill az első világháborúnak titulálta, részben jogosan, hiszen a háború Ausztrália kivételével minden kontinensen dúlt. A háború Európában területi változást nem hozott, a Porosz Királyság, elsősorban II. Nagy Frigyes katonai zsenialitásának köszönhetően, meg tudta védelmezni az osztrák örökösödési háborúban megszerzett gazdag tartományt, Sziléziát. A tengeri és gyarmati háborút azonban döntően a Brit Birodalom nyerte meg, Észak-Amerikában felszámolva a francia gyarmatbirodalmat, valamint vezető szerepet tölthetett be India gyarmatosításában, mely a „birodalmi korona legszebb ékkövévé” vált.

A hétéves háború költségei miatt azonban a britek megemelték az észak-amerikai gyarmataikra kivetett adókat, ami végül elvezetett az amerikai függetlenségi háborúhoz (1775-1783).

Forradalmi - napóleoni háborúk (1792-1815) és a bécsi kongresszus

Franciaország a hétéves háborúban elszenvedett vereség miatti bosszú által vezérelve úgy döntött, hogy az amerikai függetlenségi háborúban a fellázadt gyarmatok oldalára áll. A katonai segítség azonban megterhelte az államkincstárt és hozzájárult ahhoz az államcsödhöz, ami több más egyéb okkal együtt francia forradalom kitöréséhez vezetett.

Az európai hatalmak már kezdettől gyanakodva figyelték a francia forradalom történéseit. Az első diplomáciai beavatkozásra XVI. Lajos sikertelen szökési kísérlete után került sor 1791 nyarán, amikor II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a pillniti nyilatkozatban szavatolták a francia uralkodó biztonságát és felhívást intéztek az európai hatalmakhoz, hogy avatkozzanak be a franciaországi eseményekbe és segítsék XVI. Lajost hatalma gyakorlásában.

Ez a „nemzetközi beavatkozás” volt az alapja annak, hogy 1792 tavaszán Franciaország hadat üzent Ausztriának és Poroszországnak, megnyitva ezzel az 1815-ig tartó háborúk sorát. A háborút XVI. Lajos is támogatta, mivel arra számított, hogy a forradalmi erők vereséget szenvednek és a győztes poroszok és osztrákok helyreállítják korábbi hatalmát. Az események azonban más irányt vettek. 1792 szeptemberében Valmy-nál a franciák legyőzték a poroszokat, majd kikiáltották a köztársaságot és előbb bebörtönözték, majd 1793 januárjában kivégezték XVI. Lajost.

A forradalmi Franciaország elleni háborúhoz Poroszország, Ausztria mellé csatlakozott Nagy-Britannia és több kisebb európai állam is. A forradalmi háborúk (1792-1797) idején a harcok váltakozó sikerrel folytak, ekkor tűnt fel egy fiatal korzikai tüzértiszt a francia hadseregben, Bonaparte Napóleon. Napóleon gyors karriert futott be, 1797-ben vereséget mért Észak-Itáliában az osztrákokra, békére kényszerítette őket. Az így megkötött campo formió-i béke megkötésére igazából nem volt felhatalmazása Napóleonnak, de azt, hogy ezt megtette, jól mutatta ambícióit.

Napóleon úgy vélte, hogy a háború sikeres lezárásához Nagy-Britanniát a gyarmatain, például Indiában kell legyőzni, ehhez első lépésként pedig el akarta foglalni az Oszmán Birodalomhoz tartozó Egyiptomot, hogy onnan jusson el Indiába. 1798-1799-ben ugyan Napóleon meghódította Egyiptomot, de a brit flotta a Nílus torkolatánál vereséget mért a francia flottára, így Napóleon hadserege

Egyiptomban ragadt. Napóleon ekkor merész lépésre szánta el magát, 1799-ben katonáit hátrahagyva visszatért Franciaországba, ahol államcsínnyel átvette a hatalmat és első konzullá választotta magát. Konzulátusának első évében újra győzött az észak-itáliai hadszíntéren, és rövidesen békét kötött a Habsburgokkal, majd 1802-ben Nagy-Britanniával is.

1802 és 1804 között Napóleon megszilárdította a rendszerét és konszolidálta a forradalom által szétzilált társadalmat. Hatalma annyira megerősödött, hogy 1804 decemberében császárrá koronázta saját magát.

Napóleon monarchikus uralmát további sikerekkel akarta megerősíteni. 1805-ben kiújultak a harcok Európában, a küzdelmek során a Habsburg Birodalom és az orosz cári csapatok vereséget szenvedtek a „három császár csatájaként” emlegetett austerlitz-i ütközetben. A szárazföldi sikeres hadmozdulatok ellenére a francia flotta 1805 őszén a Trafalgar-foknál súlyos vereséget szenvedett a Nelson admirális által vezette brit hajóhadtól. A trafilgari vereség azonban egyelőre nem törte meg a francia császár lendületét, és Napóleon a német területeken franciabarát szövetségi rendszert alakított ki, amivel előidézte a Német-római Császárság feloszlását (1806).

A folytatódó háborúban a francia főlényt a porosz seregek sem tudták megtörni (Berlin elfoglalása), majd a továbbnyomuló császári hadak a lengyel területek feladására kényszerítették az orosz cárt (1807). Nagy-Britannia azonban nem tört meg, és a szigetország gazdaságát a kihirdetett kontinentális zárlat sem tudta összeroppantani. A brit kormány kérlelhetetlen ellenfele maradt Napóleonnak, London pénzügyileg támogatta a franciákkal szembeszálló országokat.

Európa Napóleon lábai előtt hevert, hiszen a kontinentális blokád kiszélesítésére francia csapatok szállták meg Spanyolországot és Portugáliát, Svédország élére az egyik tábornoka került. A Habsburg Birodalom 1809-ben újra vereséget szenvedett, a megalázott osztrák császár (I. Ferenc) kénytelen volt lányát, Mária Lujzát feleségül adni Napóleonhoz.

A francia határok Dalmáciáig húzódtak, és a birodalmat szövetséges „testvérköztársaságok” határolták. Mindenhol bevezették a francia törvényeket, de a társadalmi modernizációt már nem ellensúlyozta a császári hadsereg önkényeskedése (adónövelések, kényszersorozások). Egyes területeken a francia megszállókkal szemben nemzeti ellenállás kezdődött (spanyol, illetve tiroli felkelés), és Nagy-Britannia (bár gazdaságában a kontinentális zárlat súlyos károkat okozott) folytatta a harcot.

Napóleon az általa megszállt Európát egyáltalán nem a „szabadság, egyenlőség, testvériség” szellemiségében irányította. Egyeduralmi törekvéseit dinasztiaalapítási szándék is kísérte (testvéreit sorra ültette a legyőzött országok trónjaira). Franciaországban újra korlátozták a sajtószabadságot, és erősödött a titkosrendőrség és a besúgóhálózat szerepe.

Eközben kiújultak az ellentétek az orosz cárral, aki egyre nyíltabban elutasította a kontinentális blokádban való részvételt. Napóleon Oroszország elleni hadjáratát 1812-ben a teljes európai hegemonia megteremtésére indította meg. A cári csapatok a felperzselt föld taktikáját alkalmazták a támadókkal szemben, és a francia sereg már az előrenyomulás során érzékeny veszteségeket szenvedett a különböző járványok és az utánpótlási nehézségek miatt. Moszkva előterében a francia hadsereg győzelmet aratott a borogyinói csatában. Napóleon csapatai azonban hiába foglalták el Moszkvát, a városparancsnok még a kiürített főváros felgyújtását is elrendelte. A cárt nem tudták megadásra bírni, és a beköszöntő tél visszavonulásra készítette a császárt, ennek során a Nagy Hadsereg teljesen megsemmisült.

1813-ban már egész Európa a franciákkal szemben harcolt, és bár Napóleon ügyesen védekezett, a „népek csatájának” nevezett döntő ütközetet Lipcse térségében elvesztette. A következő évben a szövetségesek lemondatták és Elba szigetére száműzték. Az ország élére visszakerültek a Bourbonok (XVI. Lajos öccse), és a győztes hatalmak vezetői a bécsi kongresszuson kezdtek tárgyalni Európa

jövőjéről. Napóleon váratlanul 1815-ben visszatért Franciaországba. a „száznapos uralomnak” a belgiumi Waterloo közelében megvívott csata vetett véget, ahol napóleon hadereje vereséget szenvedett az idejében egyesülő brit (Wellington herceg) és porosz seregektől. napóleon sorsa a végső száműzetés lett. a britek egy atlanti-óceáni szigetre szállították, ahol rövidesen meghalt (1821).

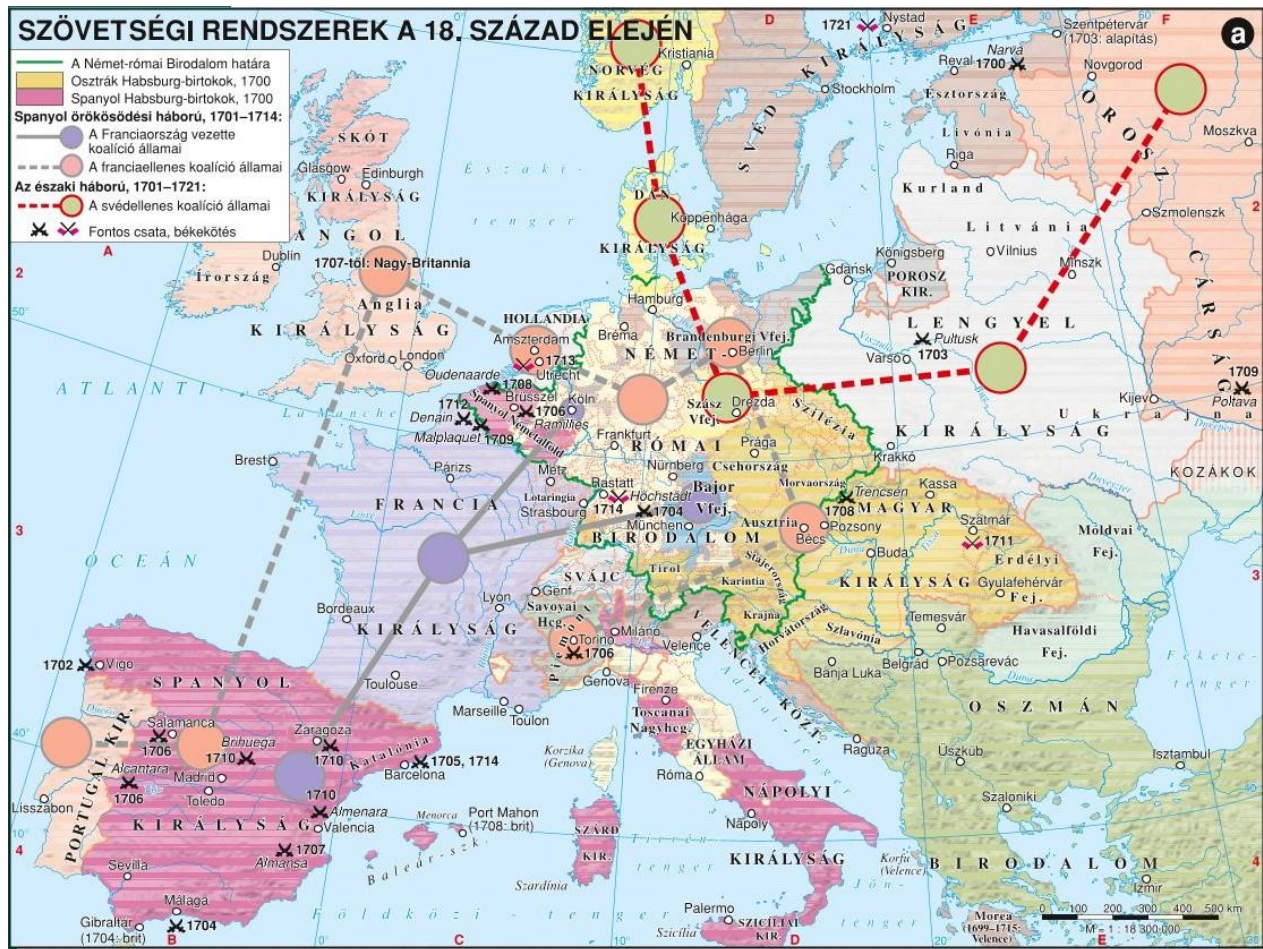
A forradalmi és a napóleoni háborúkat a bécsei kongresszus zárta le. A győztes hatalmak az Európai rendezésbe bevonták a vesztes franciákat is. Nem törekedtek ugyanis a legyőzött megalázására, így Franciaország bár elveszítette hódításait, az 1792 előtti ország területét nem csönkítették meg. Egyéb téren viszont a kongresszus döntései jelentős területi változásokat eredményeztek, de az európai egyensúly nem bomlott meg. Lengyelországot nem állították helyre, a területén osztozó három dinasztia megőrizte korábbi szerzeményeit. A német területek szétagoltsága fennmaradt, a kialakuló német Szövetség közel negyven tagállama laza államszövetségbe tömörült az osztrák császár fennhatósága alatt. Itáliában visszaállt a XVIII. századi megosztottság, a területek nagy része újra idegen dinasztiák fennhatósága alá került, az egyetlen olasz eredetű dinasztia a Szárd Királyságot (Piemont) vezette.

Európában a győztes dinasztiák további területeket nyertek: a Habsburgoké lett Velence és Lombardia, az oroszok megszerezték Finnországot és Besszarábiát, a poroszok a Rajnánál kaptak területeket. Franciaországot ütközőállamokkal szigetelték el, keleti határán létrejött a Németalföldi Királyság (Belgium és Hollandia egyesítésével), délen a Szárd Királyságot erősítették meg. Nagy-Britannia elsősorban a gyarmatok feletti uralmát ismertette el a többi európai állammal, miközben néhány stratégiai helyszínt bekebelezett (például Máltát és Ceylon szigetét).

A hatalmi viszonyok rendezése után I. Sándor javaslatára egy szilárd szövetségi rendszert hoztak létre a forradalom szellemiségével szemben. A cár által elképzelt, vallási ideológián alapuló Szent Szövetség rendszere az abszolutista hatalommal rendelkező dinasztiák megerősítését szolgálta (Nagy-Britannia nem csatlakozott). A legfőbb cél a veszélyes, „felforgató” eszmék elleni fellépés és a társadalmi változások megakadályozása volt. a létrejött szövetségi rendszerhez nemsokára a győztesekkel együttműködő Bourbon-dinasztia is csatlakozott. A politikai nyilatkozat lassan egy katonai együttműködés alapja lett. Az 1820-as troppai kongresszuson megfogalmazott elvek szerint a dinasztiák kölcsönösen segítik egymást a liberalizmus és nacionalizmus visszaszorítása érdekében és forradalmi veszély esetén katonailag támogatják a szorult helyzetbe került uralkodótársukat.

Hasznos térképek:

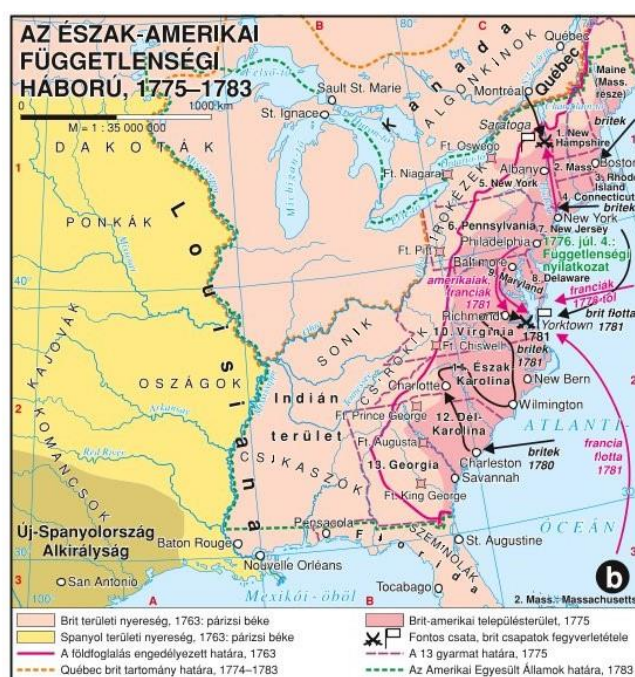

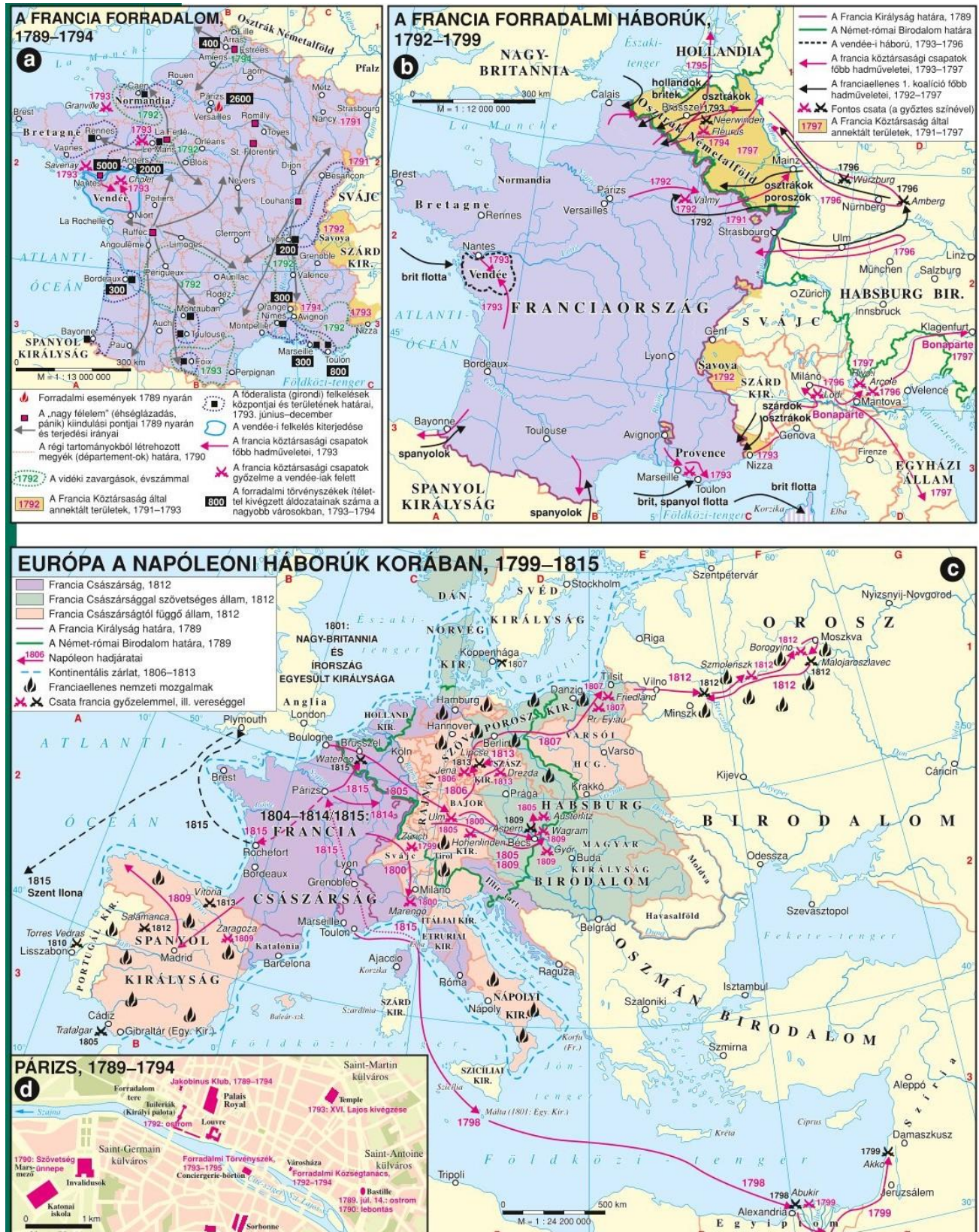
34. oldal b) térkép

36. oldal a) és b) térkép

38. oldal a) és b) térkép

40. oldal a) b) c) és d) térkép

VI. 27. Az első világháború és következményei (szövetségi rendszerek kialakulása, okok, hadviselők, frontok, a háború jellege, a világháborút lezáró békerendszer, Magyarország az első világháborúban, Őszirozsás forradalom, Tanácsköztársaság, trianoni béke)

A világháború olyan katonai konfliktus, amely a világ több országát érinti, a hadműveletek egyidejűleg több kontinensre és óceánra kiterjednek. A világháborúk számos katonai és civil áldozattal járnak a résztvevő nemzetek számára. Az első ilyen háborúhoz a nagyhatalmak között a XIX. század végén XX. század elején kialakuló összetett konfliktus és szövetségszisztemek vezettek el.

Szövetségi rendszerek kialakulása

A napóleoni háborúkat követően az európai nagyhatalmak csak kevés, rövid ideig tartó és nem sok áldozattal járó háborúkat vívtak egymás ellen (krími háború, 1866-os porosz-osztrák-olasz háború, 1870-es porosz-francia háború), de az ekkor keletkezett konfliktusok és érdekellentétek olyan szövetséges hálónak rendeződtek, amely a XX. század elejére szinte elkerülhetetlenné tette egy nagyobb háború kitörését.

A XIX. század második felében az egységes Németország létrejötté és annak franciákra mért veresége elmérgesítette a francia-német viszonyt, a franciák pedig várták a visszavágás (revans) lehetőségét. A németek nehezményezték, hogy a „hagyományos” európai hatalmak már felosztották egymás között a világot és ők is aktív gyarmati terjeszkedésbe kezdtek (Afrika, Óceánia), de már nem maradt számukra sok meghódítandó szabad terület, ezért a „világ újrafelosztását”, szerették volna elérni. Azért, hogy követelésüknek nyomatékot adjanak, folyamatosan növekvő gazdasági potenciáljukat hadsereg és flottafejlesztésre fordították.

A franciák az angolokkal is tovább vetélkedtek az újabb afrikai gyarmatok megszerzéséért, viszont az oroszokkal igyekeztek jó kapcsolatokat ápolni, mivel Oroszország Németországot keletről fenyegethette, de egyben a britekkel is ütköztek az érdeki Afganisztánban. Az Osztrák-Magyar Monarchia elsősorban az oroszokkal került konfliktusba, mivel mind a ketten a Balkán felett igyekeztek befolyást szerezni. Olaszország a németekhez hasonlóan nehezményezte, hogy csak későn tudott bekapcsolódni a gyarmatosításba, és szerette volna magát egyenrangú európai nagyhatalomként elismertetni, ám ehhez jóval kevesebb gazdasági és katonai erőforrás állt rendelkezésére, mint Németországnak.

Mindezek az alapkonfliktusok határozták meg a nemzetközi keret, az új szövetségi rendszerek kialakulásának.

1878-ban a berlini kongresszus rendezte a Balkánnal kapcsolatos kérdéseket. A Monarchia katonailag megszállta Bosznia-Hercegovinát és sikerült az orosz befolyást is visszaszorítani a térségben. Az új viszonyok fenntartásához viszont szükség volt Németország támogatására, amely szintén el akarta kerülni Oroszország további európai erősödését, ezért 1879-ben a Monarchia és Németország létrehozta a kettős szövetséget. Ehhez a szövetséghez csatlakozott Olaszország 1882-ben, amely így hármas szövetséggé bővült. Az olaszok ugyanis a németekhez hasonlóan a gyarmatok újrafelosztását akarták elérni, és ebben Németország volt a természetes szövetségese. Ugyanakkor így Olaszország szövetségese lett a Monarchiának is, mellyel szemben területi követelései voltak Tirolban és

Dalmáciában. Hasonló volt a helyzet Romániával, amely az oroszok terjeszkedésétől tartva csatlakozott ugyan a hármass szövetséghez 1883-ban, de emellett fenntartotta Erdélyre vonatkozó területi igényeit is.

Közép-Európában az 1890-es évekre tehát létrejött egy szövetségi rendszer, ami gátolta az oroszok további európai térnyerését. Ennek ellensúlyozására jött létre 1893-ban az orosz-francia szövetség, ami így Németország erejét semlegesítette. Kétfrontos háború esetén ugyanis a németek nem tudták volna hatékonyan támogatni szövetségeseiket az oroszokkal szemben, illetve a franciák ezzel erős szövetségesre tettek szert.

A XX. század elején fokozódott a fegyverkezési verseny. Németország új flottaépítési programja Nagy-Britannia félelmeit növelte, ezért 1904-ben sor került a történelmi brit-francia megbékélésre (a két ország a történelemben a legtöbb háborút egymás ellen vívta) és megkötötték a „szívélyes megállapodást” (entente cordiale), azaz létrejött az Antant.

Oroszország 1904-1905-ben vereséget szenvedett Japántól, ami arra készítette, hogy újra értékelje politikáját. Rendezte az afganisztáni vitáját a britekkel és 1907-ben csatlakozott az Antanthoz.

Ezzel párhuzamosan Olaszország kezdett eltávolodni a szövetségeseitől, mivel neki nem volt konfliktusa Oroszországgal, viszont a franciáknak érdekük volt, hogy éket verjenek Olaszország és Németország közé. Ezért nagy eredmény volt, hogy a franciák 1902-ben elérték azt, hogy az olaszok titokban ígértet tettek arra, hogy egy német-francia háború esetén semlegesek maradnak.

Az Antant szövetségi rendszerének működésének hatékonysága is hamar bebizonyosodott. A németek 1905-ben és 1911-ben tettek kísérletet arra, hogy befolyást szerezzenek Marokkóban (marokkói válságok), ám ezt a közös francia-angol fellépés megakadályozta. Az Oszmán Birodalomban viszont a németeknek sikerült jelentős befolyást szerezniük. A Berlin-Bagdad vasút terve azt jelentette, hogy a

német csapatok innentől a Közel-Keletre is könnyen eljuthatnak, ez pedig Nagy-Britannia érdekeit sértette.

A háború kitörése

Már a nagy háború kitörését megelőző utolsó „békeévek” se voltak csendesek. 1911-1912-ben Olaszország vereséget mért az Oszmán Birodalomra és meghódította Líbiát. Ez bizonyította a törökök gyengeségét, így Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország 1912-1913-ban az első balkáni háborúban gyakorlatilag elfoglalta az Oszmán Birodalom csaknem összes európai területét. A második balkáni háborúban (1913) pedig már a korábbi szövetségesei támadták meg Bulgáriát és vettek el tőle területeket. A Balkán lényegében a nemzetközi rendszer egyik leginstabilabb pontjává vált.

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára Szerbia megerősödése egyre nagyobb kihívást jelentett. A dualista állam délszláv népessége körében megjelenő jugoszláv eszmeiség, amely a szerbek, a horvátok és a szlovénok egy államba való egyesítését tűzte ki célul, a Monarchia létét veszélyeztette. Számos szerb nacionalista szervezet kívánta Bosznia-Hercegovina elszakítását is. A Monarchia vezérkari főnöke többször megelőző háborút javasolt Szerbia ellen, de mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a katonai fellépés Oroszország beavatkozásához vezetne. A balkáni „lőporos hordó” berobbanását a sarajevói merénylet váltotta ki.

1914. június 28-án egy boszniai szerb diák, Gavrilo Princip meggyilkolta Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. A kortársak többsége számára nyilvánvaló volt, hogy a merénylet számai Szerbiába vezetnek. Az osztrák katonai és politikai vezetők a hadba lépést sürgették, egyedül a magyar miniszterelnök, Tisza István ellenezte kezdetben a háború kirobbantását. Tisza nem ítélte megfelelőnek a katonai felkészültséget és tartott egy váratlan román támadástól. Azt sem akarta, hogy tovább nőjön a délszlávok aránya a Monarchiában.

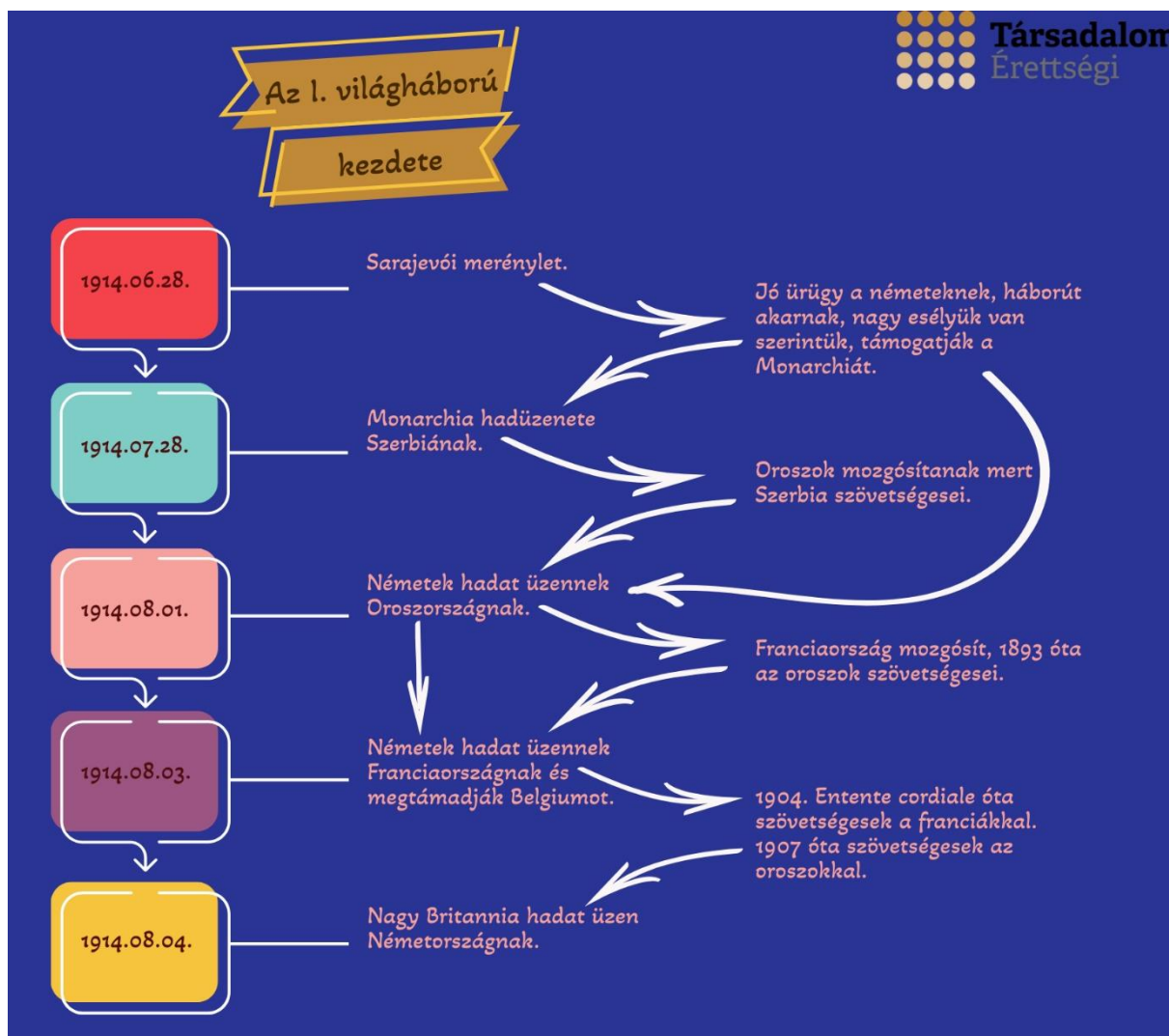
A német katonai körök határozottan támogatták az erélyes fellépést, majd diplomáciai úton biztosították Románia semlegességét. A szerb kormány elbizakodott Monarchia-ellenessége végülis meggyőzte Tiszát arról, hogy a határozott fellépés elmulasztása a Monarchia tekintélyét veszélyeztetné. Miután garanciát kapott arra, hogy győzelem esetén a Monarchia nem annektálja Szerbiát, engedett. Az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot adott át Szerbiának, majd annak elutasítása után 1914. július 28-án hadat üzent.

1914 augusztusának első napjaiban a nagyhatalmak, szövetségi kötelezettségeikből fakadóan kölcsönösen hadat üzentek egymásnak. A területi elhelyezkedésük miatt központi hatalmaknak nevezett országok (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia) kezdetben egyedül harcoltak az antantállamokkal és azok kisebb szövetségeseivel (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, illetve Szerbia, Montenegró.). A német hadsereg fő ereje a semleges Belgiumon keresztül támadt a francia területek felé (Schlieffen-terv). Az offenzívát a brit csapatok beavatkozása csak lassítani tudta, és a németek szeptember elejére megközelítették Párizst.

A francia fővárostól keletre azonban az ellentámadásba lendülő antantcsapatok meghátrálásra kényszerítették a németeket, a tervezett átkarolás nem valósult meg (ütközet a Marne folyónál 1914. szeptember). A keleti fronton az orosz mozgósítás a vártnál sokkal gyorsabban befejeződött, és a cári csapatok betörték Kelet-Poroszországba, ahol viszont a német hadsereg súlyos vereséget mért a támadókra (Paul von Hindenburg tábornok vezetésével). Az orosz csapatok eközben benyomultak Galíciába is, az osztrák–magyar csapatok csak nehezen tudták stabilizálni a frontot a Kárpátok előterében. A déli fronton a Monarchia hadereje 1914-ben nem tudta Szerbiát elfoglalni. A sikertelenség

fő oka az volt, hogy a váratlanul gyorsan támadó oroszok ellen minden rendelkezésre álló csapatot el kellett szállítani, így délen megszűnt az erőfölény.

Az első hónapok mindegyik hadviselő fél számára addig soha nem látott vérvesztéseket okoztak. A megnövekedett tűzerő a csapatokat védekezésre, így földbe mélyített lövészárkok kialakítására kényszerítette. A mozgó hadviselés 1914 őszére állásháborúvá változott, mindenhol összefüggő frontvonal alakult ki. A háború gyors befejezésének esélye elmúlt.

A háború jellege

A XX. század elején az iparosítás már a hadviselésben is éreztette a hatását. A géppuska már minden seregben rendszeresítve volt a háború kitörésekor, ami a védekezőknek jelentett nagy fölényt, így a jól kiépített árok- és bunkerrendszerrel rendelkező géppuskákkal felszerelt védők csaknem minden rohamot vissza tudtak verni. Ez gyakorlatilag véres patthelyzetet és a frontok megmerevedését jelentette.

A háború előrehaladtával új fegyvereket is bevetettek. A németek kezdettől fogva alkalmaztak tengeralattjárókat az antant kereskedelmi útvonalainak támadására és mind két fél hamar géppuskákat szerelt a repülőgépeire. 1915-től rendszeressé vált a harcigáz, lángszórók bevetése, valamint az irányítható léghajók, a zeppelinek bombázóként történő alkalmazása. A zeppelinek Londont is tudták

már bombázni, így az ellenség, a történelemben először, képessé vált lecsapni a hadszíntértől messze lévő hátszágban élő civil lakosságra.

A problémát, hogy miként lehet a katonákat épségben átjuttatni a lövészárkok közötti senkiföldjén, tankokkal akarták megoldani. Ezeket a láncaltas harci járműveket először a britek fejlesztették ki és 1916-ban vetették be őket a somme-e csatában.

A háború során mindkét fél egyre több katonát küldött a frontra, ami a hátszágban már munkaerőhiányt okozott, így megkezdődött a nők munkába állítása is. A harc ugyanis (főleg a nyugati fronton) olyan anyagháborúvá vált, amit az nyerhetett meg, aki tovább bírja besorozható katonákkal és felhasználható lőszerrel és egyéb hadianyaggal. Ezen a téren viszont az antant volt előnyben. A központi hatalmak erőforrásai és ezzel győzelmi esélyeik évről évre apadtak.

Frontok alakulása (1915-1918)

A háború során mindkét fél igyekezett új szövetségesekre szert tenni. Ezzel viszont szélesedett a háború és új frontok nyíltak. 1914. októberében az Oszmán Birodalom csatlakozott a központi hatalmakhoz, ezzel újabb frontvonalak is keletkeztek (palesztínai és mezopotámiai). A brit haderő megpróbálta elfoglalni a törökök által ellenőrzött tengerszorosokat, de az offenzíva során súlyos vereséget szenvedett (Gallipoli-félsziget, 1915).

1915 tavaszán Olaszország az antant oldalán lépett harcba, területi ígéretekért cserébe, ami az Alpokban nyitott újabb véres frontot (Isonzó, Doberdó). 1915 őszén pedig Bulgária csatlakozott a központi hatalmakhoz, melyek így hátba tudták támadni és el tudták foglalni Szerbiát. A szerbek viszont nem adták meg magukat, hadseregük és kormányuk Görögországba menekült.

Románia 1916 augusztusában lépett hadban, mivel az antant a Tisza vonaláig tartó területeket ígért nekik, de a német és az osztrák-magyar erők hamar ellentámadásba mentek át és decemberben Bukarestet is elfoglalták. A román hadsereg Oroszország felé vonult vissza.

1916-ban a nyugati fronton előbb a németek próbálták kivéreztetni a franciákat az erődökkel védett Verdun városánál, mire válaszul a britek a Somme folyónál indítottak felörlő offenzívát. Verdun és Somme az első világháború szörnyű csataterévé vált, a hónapokig tartó küzdelmek során a szembenálló felek milliós veszteségeket okoztak egymásnak.

1917 több szempontból is az első világháború fordulópontja lett. Március elején Oroszországban forradalom söpörte el a cári rendszert, és bár a hatalomra kerülő politikai erők folytatták a háborút, a belső gondokkal küzdő ország meggyengült. A német hadvezetés úgy vélte, hogy Oroszország kiválása után kivonhatja a csapatokat a keleti frontról, és egy végső csapást mérhet velük Nyugaton az antantra az amerikai erők beérkezése előtt. A központi hatalmak ekkor még több országot megszállás alatt tartottak (például Belgium, Szerbia, Románia és Montenegró), a frontvonalak a határaikon kívül húzódtak.

A látszólagos sikerek azonban alig leplezték a hátszág kimerülését. A központi hatalmak országainak lakossága súlyos inflációt és komoly életszínvonal-romlást tapasztalt meg. Az élelmiszerhiány miatt jegyrendszert vezettek be, ezzel biztosították az alapvető élelmiszerek központi elosztását, de a nagyvárosok közellátása drámaian romlott.

A háború nyújtotta gazdasági lehetőségeket főleg az Amerikai Egyesült Államok használta ki. A háború első időszakában rengeteg hadianyagot szállított Londonnak és Párizsnak, emellett jelentős

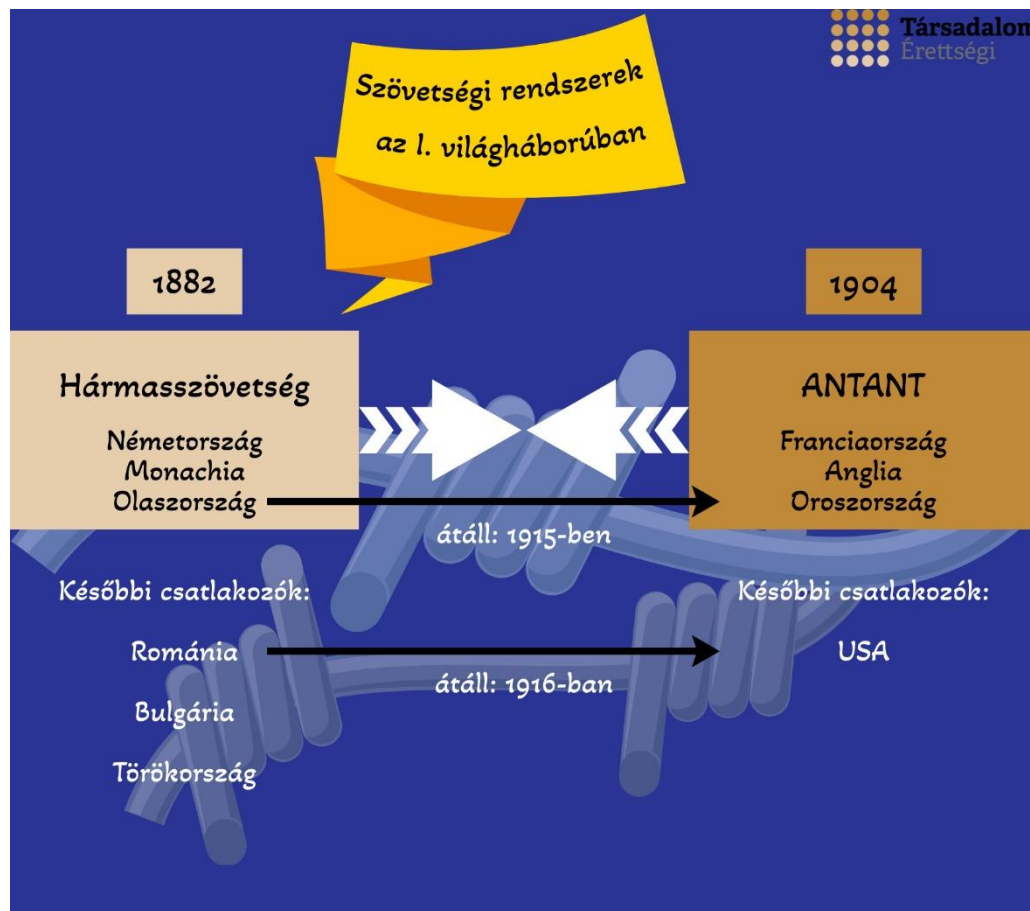
kölcsönökkel is támogatta az antantot. A német hadvezetés tengeralattjárók bevetésével próbálta az antant kereskedelmét szétzilálni. A kereskedelmi hajók elleni váratlan támadások átmeneti zavart idéztek elő az utánpótlásban, de a bevetések során több amerikai hajót is elsüllyeszthettek. 1917-ben a németek meghírdették a korlátlan tengeralattjáró-háborút (azaz bármilyen felségjelzésű hajót elsüllyeszthettek a tengeralattjárók). A döntés az Amerikai Egyesült Államok hadba lépését eredményezte.

A polgárháborúba sodródó Oroszország, majd a védelem nélkül maradt Románia 1918 elején kivált a háborúból. A német hadvezetés csapatokat csoportosított át Franciaországba. A tavasszal meginduló támadás több helyen áttörte az antant frontját, de az offenzíva idővel kifulladt, a támadó erők újra súlyos veszteségeket szenvedtek. Az erőviszonyok 1918 nyarától drámaian megváltoztak. Havonta 200 ezer amerikai katona érkezett Európába (és hozta magával a spanyolnáthát), miközben a német hadsereg a 18 éves korosztály mozgósításával próbálta pótolni a veszteségeit.

A katonai kimerülés az utánpótlásban is megmutatkozott (lőszerhiány), és a frontokon egyre nyilvánvalóbb lett az antant technikai fölénye. 1918 augusztusában egy ellentámadás során már tömegesen vetették be a harcokcsikat, a légtérrel több száz repülőgép uralta. A német hadsereg folyamatosan hátrált, és egyre több alakulat adta meg magát a szövetségeseknek. A közeledő vereség láttán Németország vezetői a wilsoni pontok alapján egy méltányos fegyverszünetben reménykedtek (igazságos, demokratikus nemzeti önrendelkezésen alapuló béke). Wilson határozott válaszában leszögezte, hogy a német katonai és politikai köröket tartja felelősnek a háborúért, és csak az ő eltávolításuk után hajlandó közvetíteni az antant és Berlin között.

1918 szeptemberében egy nagy erejű antanttámadás (szerb, görög, brit és francia csapatokkal) áttörte a balkáni frontvonalat. Bulgária rövidesen fegyverszünetet kért, és a török főváros közelébe érkező antant erők előtt az Oszmán Birodalom is letette a fegyvert. A balkáni front összeomlása végveszélybe sodorta az Osztrák–Magyar Monarchiát, katonai tartalékok már nem álltak rendelkezésre, a francia–szerb csapatok Magyarország déli határáig törtek előre.

1918 október végén forradalmak söpörtek végig a Monarchia főbb városaiban (Bécs, Prága, Krakkó, Zágráb). A létrejövő nemzeti tanácsok önálló nemzetállamok kialakítását jelentették be. A belső összeomlást katonai vereség követte, egy erőteljes olasz támadást követően az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. november 3-án Padovában fegyverszünetet kötött. Németország összeomlása is rövidesen bekövetkezett. A német városokban köztársaságot sürgető és baloldali jelszavakat hangoztató tömegmozgalmak söpörtek végig. A forradalmi hullám II. Vilmos lemondásához vezetett. A kikiáltott köztársaság élére egy szociáldemokrata kancellár került, és az új kormány két nappal később, 1918. november 11-én fegyverszünetet kötött.

Békerendszer

Az első világháborút lezáró versailles-i békekonferencia meghatározó jelentőségű eseménynek számított, hiszen itt rajzolták újra a világ térképét. Az 1919. január 18-án megnyitott konferencián az öt győztes nagyhatalomnak (Franciaországnak, Nagy-Britanniának, az Amerikai Egyesült Államoknak, Olaszországnak és Japánnak) az elképzelései érvényesültek, de a területi kérdésekről döntő bizottsági munkálatokban részt vettek az antant szövetség országainak (például Szerbia, Románia) diplomatái és szakértői is.

A vesztes államokat csak akkor hívták meg, amikor már kialakultak a rájuk vonatkozó elképzelések. (Szovjet-Oroszország vezetői egyáltalán nem kaptak meghívást a konferenciára.) Mivel Japán az európai ügyekbe nem folyt bele, ezért az Európára vonatkozó legfontosabb kérdésekről a Legfelsőbb Tanács négy meghatározó tagja döntött. A konferencián formálisan a vendéglátó ország miniszterelnöke, Georges Clemenceau elnökölt.

A németekkel kötött versailles-i békeszerződésben Franciaország visszaszerezte Elzász-Lotaringiát. A német ipari területet, a Saar-vidéket az antanthatalmak ellenőrzése alá helyezték, és az ottani ipari termelést jóvátétel címén lefoglalták. Emellett rögzítették, hogy a német hadsereg nem állomásozhat a Rajnától keletre fekvő 50 km széles sávban (rajnai demilitarizált övezet). Arról is rendelkeztek, hogy Németországnak legfeljebb mekkora hadserege lehet a továbbiakban. A haderő létszáma mellett a hadsereg felszereltségét is korlátozták, és megtiltották a jelentősebb fejlesztéseket (harckocsik, tengeralattjárók, repülőgépek), valamint a vegyi fegyverek (mérgező gázok) gyártását. Néhány kisebb hajó kivételével teljesen felszámolták a hadiflottáját.

Az első világháború után Németországtól elvették gyarmatait is, amelyeket hivatalosan a Népszövetség, ténylegesen azonban Franciaország, Nagy-Britannia és Japán felügyelete alá helyeztek. Ezeket nevezték mandátumterületnek.

A háború végén a győztes hatalmak olyan összegű jóvátételt akartak kapni a vesztesektől, amiből vissza tudták volna fizetni saját háborús adósságaikat, ezenfelül a jóvátételeknek a győztesek elpusztult nemzeti vagyonát is meg kellett volna téríteniük. Az összesen több mint 150 milliárd dollárra rúgó jóvátétel azonban irreális elképzelés volt. A békeszerződések mégis kimondták, hogy a vesztes államoknak jóvátételt kell fizetniük, viszont annak pontos összegét és a fizetés módját később állapították meg.

Kelet-Közép-Európa területi rendelkezéseinél a francia diplomácia támogatta a cseh, a lengyel, a román és a szerb törekvéseket. A mohó területi igények a legtöbb helyen figyelmen kívül hagyták az etnikai viszonyokat.

A függetlenségét visszanyerő Lengyelország nyugati határain belül jelentős számú német kisebbség élt, emellett Danzigot úgynevezett „szabad várossá” nyilvánították. Lengyelország ezáltal egy jól kiépített kikötővároson keresztül kapcsolódhatott be a balti-tengeri kereskedelembe, de a „danzigi korridor” kettévágta Németországot.

A létrejövő Csehszlovákia a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területeiből, köztük jelentős magyar területekből részesült. A Szudéta-vidéken a békeszerződés szintén figyelmen kívül hagyta az etnikai viszonyokat, közel hárommillió német került Csehszlovákiához.

Románia a trianoni békeszerződéssel nagyobb területet nyert, mint amekkora a megcsonkított Magyarország területe volt. 1918 elején a román hadsereg kihasználta az orosz polgárháborút, és megszállta Besszarábiát is, így az ország területe megkétszereződött.

Szerbia területi igényei Magyarország rovására megvalósultak, miközben a háború végén a szerb dinasztia vezetése alatt egyesültek a Monarchiából kiváló délszláv államok; létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után létrejövő Ausztriának előírták, hogy nem egyesülhet Németországgal (az Anschluss tilalma). Az országnak még azt is megtiltották, hogy az állam hivatalos nevében szerepeljen a „német” szó. Az ország államformája köztársaság maradt, a békerendelkezés megakadályozta a Habsburgok restaurációját.

Az Oszmán Birodalomnak a többi vesztes államhoz hasonló szigorú feltételeket szabtak és megkezdték területének feldarabolását. A török nemzeti erők Musztafa Kemalt vezetésével azonban eredményes ellenállásba kezdtek. 1922-re kiűzték a főleg görögökből álló antant csapatokat és ennek eredményeként 1923-ban új békét kötöttek. A szerződés szerint a tengerszorosokat nemzetközi ellenőrzés alá vonták, Törökország új határainak meghúzásakor azonban figyelembe vették a török etnikum elhelyezkedését. Törökország és Görögország között nagyszabású lakosságcsere is történt. Ezzel megszületett a török nemzetállam, amelyben még 1923-ban kikiáltották a köztársaságot. Az állam vezetője Musztafa Kemál lett.

Magyarország az első világháborúban

A Tisza István vezette kormány 1914-ben határozott intézkedésekkel átállította az országot a hadigazdaságra. Az állam központi beavatkozással irányította a termelést, felügyelte a begyűjtést és az

elosztást. Hadisegélyekkel támogatták a hadba vonultak családtagjait, az özvegyeket és az árvákat. Emellett az éhínség leküzdésére a nagyvárosokban közkonyhákat működtettek.

A tömeges elszegényedés minden intézkedés dacára azonban szinte minden réteget érintett, de legjobban a középosztályt sújtotta a reálbérek értékének folyamatos csökkenése. A háborús esztendő a parasztságon belüli jövedelmi különbségeket is tovább növelték. Szinte minden családból küldtek férfiakat a frontra, ezért az otthon maradt családtagokra keserves időszak várt. Az elszegényedés, az eladósodás főleg a kisbirtokos parasztságot, illetve az úgynevezett agrárproletár-réteget sújtotta. Ugyanakkor a háborús konjunktúra, a termény értékesítése a hadiszállítóknak, illetve a piaci értékesítési lehetőségek számos családnak biztosítottak állandó jövedelmet.

Ferenc József halála után az új király, IV. Károly (1916–1918) változásokat akart, titkos diplomáciai úton különbéke-tárgyalásokba kezdett, míg Magyarországon választójogi reformot sürgetett. Mivel Tisza István erre nem volt hajlandó, lemondott a miniszterelnökségről. A háború utolsó másfél évében kisebbségi kormány állt az ország élén, de jelentős politikai irányváltás nem történt.

Őszirózsás forradalom

1918 őszén a balkáni front átszakadt, és a francia–szerb csapatok az ország déli határait fenyegették. A politikai összeomlás hetek alatt bekövetkezett. IV. Károly kétségbeesetten próbálta megmenteni a birodalmat és föderációt hirdetett a Lajtán túli birodalomrészben. Az elkésett lépés azonban felgyorsította a felbomlást, a létrejövő nemzeti tanácsok (osztrák, cseh, szlovén, lengyel és horvát) önálló nemzetállamok kialakítása mellett álltak ki.

Tisza István október közepén beismerte a parlamentben: „ezt a háborút elveszítettük”. A következő napokban új ellenzéki mozgalomként megszerveződött a Magyar Nemzeti Tanács, amely az úgynevezett Károlyi-pártból (Függetlenségi és 48-as Párt) és a parlamenten kívüli ellenzéki erőkből: a szociáldemokratákból és a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisokból állt. Az általuk meghirdetett program (azonnali béke, általános választójog bevezetése, földosztás, területi autonómia a nemzetiségeknek) találkozott a társadalom általános törekvéseivel.

Budapesten tömegtüntetések kezdődtek, amelyeken a Nemzeti Tanács programjának megvalósítását követelték. A tüntetésekkel szemben néhányan még erélyes karhatalmi fellépést követeltek, de az uralkodó elutasította a vérontást. A megmozdulások 1918. október 30–31-én az őszirózsás forradalommal értek véget. Az éjszakába átnyúló tömegtüntetések nyomán Károlyi Mihály miniszterelnöki megbízást kapott. Ugyanezen a napon ismeretlen katonák agyonlőtték saját lakásában Tisza Istvánt, akit felelősnek tartottak a háborúért. A Károlyi Mihály vezette koalíciós kormány szinte megoldhatatlan bel- és külpolitikai problémákkal szembesült. A széteső dualista állam osztrák részén rövidesen az ottani ideiglenes parlament egyoldalúan a köztársasági államformára szavazott, ezután néhány nappal később a Nemzeti Tanács is kihirdette a népköztársaság létrejöttét (1918. november 16.). Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnt létezni.

Az antanttal együttműködésre törekvő Károlyi Mihály engedett a követeléseknek; előbb az 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezményrel jelentős területek kerültek az ország déli és délkeleti részén szerb és román megszállás alá. A döntés értelmében például Székelyföld napok alatt román kézre került. Hasonló demarkációs-vonal-megállapítás után, decemberben a Felvidékre vonultak be cseh csapatok.

A támadó alakulatok többször átlépték a kijelölt demarkációs vonalakat és arra törekedtek, hogy a békekonferencia előtt minél nagyobb területet elfoglaljanak. Hiába tiltakozott Károlyi, az ellenséges csapatok két hónap alatt (1918. november–december) megszállták Magyarország nagy részét.

Károlyi nem ismerte fel, hogy a wilsoni elvek (igazságos béke, nemzetek önrendelkezése) nem érvényesültek a tárgyalások során, helyettük a francia nagyhatalmi politika dominált a térségben. A párizsi diplomácia látványosan támogatta a szerb, a cseh és a román kéréseket, és szemet hunyt katonai lépéseik felett.

A romló politikai helyzetben Károlyit 1919 januárjában köztársasági elnöknek választották, de végül a Nemzeti Tanács főbb ígéreteit (demokratikus választások, földosztás), sem sikerült teljesítenie.

Tanácsköztársaság

Az antant 1919. február végén új, a románoknak kedvező, Magyarország számára azonban súlyosan hátrányos döntéseket hozott. Ezekről 1919. március 20-án diplomáciai jegyzékben tájékoztatták a magyar kormányt. A dokumentumot átadó alezredestől elnevezett Vix-jegyzék követelései már Károlyi számára is elfogadhatatlanok voltak. A magyar csapatoknak – egy semleges zóna létrehozása érdekében – ki kellett volna üríteniük a Tiszántúl színmagyar területeinek jó részét.

Károlyi Mihály köztársasági elnök olyan kormányt akart kinevezni, amely jó kapcsolatokat ápol a potenciális szövetségesekkel: Szovjet-Oroszországgal és az osztrák szociáldemokrata kormánnyal. Ezért Károlyi a magyar szociáldemokratákat kérte fel kormányalakításra, akik egyébként jelentős tömegbázissal rendelkeztek a magyar munkásság körében. A szociáldemokraták soraiban ekkor már csak egy kisebb csoport ragaszkodott a polgári, demokratikus államhoz és utasította el a proletárdiktatúrát (például Garami Ernő). A többség azonban a kommunistákkal való együttműködés híveként nem akarta egyedül vállalni a kormányzást. A kommunisták bevonása mellett szólt az is, hogy vezetőjük, Kun Béla összeköttetésben állt Leninnel. A szociáldemokrata és kommunista vezetők 1919. március 21-én önkényesen (Károlyi tudta nélkül) megegyeztek, hogy puccsszerűen magukhoz ragadják a hatalmat, és megvalósítják a kommunista államot, a proletárdiktatúrát. Ennek élén hivatalosan a szociáldemokrata Garbai Sándor állt, ténylegesen azonban a külügyekért felelős népbiztos (miniszter), Kun Béla irányított. A mérsékelt szociáldemokraták kiszorultak a hatalomból, többen közülük emigráltak, hogy így fejezzék ki elutasításukat a diktatúrával szemben.

Az új rendszer vezetői a társadalom és a gazdaság türelmetlen átalakításába kezdtek. Államosították a 20 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket, az összes bányát, valamint a pénzüzeteket és bankokat. Emellett felszámolták a nagybirtokokat, de azokat nem osztották szét a parasztok között, hanem szövetkezeteket és állami gazdaságokat szerveztek belőlük. A kommunisták nemcsak a magántulajdont kívánták megszüntetni, hanem szakítani akartak a nemzeti és vallási hagyományokkal is, ezért kifejezetten üldözték azok képviselőit.

Az antant továbbra is a Vix-jegyzékben rögzítettek elfogadását követelte, de annak végrehajtását Kun Béla elutasította. Az antant beleegyezésével a román hadsereg április végére elfoglalta a Tiszántúlt. Rövidesen megindult északról a cseh, illetve délről a francia–szerb offenzíva is. A csehek megszállták Kárpátalját, illetve a borsodi iparvidék (Miskolc környéke) irányába törtek előre.

A Tanácsköztársaság ekkor hadseregtoborzásba kezdett, és május végére 200 ezer fős hadsereggel rendelkezett. A Vörös Hadseregnek nevezett magyar haderőhöz sok hivatásos tiszt csatlakozott, akik a

kommün politikai rendszerével nem értettek egyet, de a haza területének védelméért hajlandóak voltak harcolni. A magyar hadműveletek május végén kezdődtek a cseh fronton. Az északi hadjárat a román és cseh haderő elválasztására irányult, de a távlati cél a Kárpátok vonulatát 200 km-re megközelítő orosz Vörös Hadsereg elérése volt. A magyar offenzíva látványos eredményre vezetett: a csapatok a Felvidék keleti részét elfoglalták.

A magyar sikerekre válaszul az antant ultimátumot adott: amennyiben a magyar fél visszavonul a felvidéki területekről, akkor a románok visszavonulnak a Tiszántúlról. Kun Béla az ultimátum elfogadása mellett döntött.

A romló háborús helyzet és az annak nyomán növekvő ellátási nehézségek aláásták a proletárdiktatúra támogatottságát. A Tanácsköztársaság intézkedései kiváltották a parasztság ellenszenvét, néhol fegyveres ellenállás kezdődött. Ezek ellen a fegyveres különítmények léptek fel, amelyek közül a legismertebbek az úgynevezett Lenin-fiúk voltak. A kibontakozó vörösterroiban részt vevő különítményesek kíméletlenül, véres eszközökkel léptek fel a proletárdiktatúrával dacolók ellen.

A Tanácsköztársaság külpolitikai helyzete folyamatosan romlott, a Felvidékről való visszavonulás pedig a katonák harci kedvét is lelohasztotta. Mivel a román hadsereg nem vonult vissza a Tiszántúlról, Kun Béla ekkor a terület katonai visszafoglalásától remélt némi sikert. A sokszoros túlerőben lévő román hadsereg azonban néhány napon belül visszaverte a magyar offenzívát, majd Szolnokon átkelte a Tiszán, és így megnyílt előttük az út a főváros felé. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jén lemondott, a vezető politikusok Bécsbe menekültek, ahol politikai menedékjogot kaptak. A román csapatok néhány nap múlva bevonultak Budapestre, majd megszállták a Dunántúl északi részét is.

A Tanácsköztársaság bukása után stabil kormányhatalmat hónapokig nem sikerült kialakítani. 1919. augusztusában a szegedi ellenkormány és az általa szervezett Horthy Miklós által vezetett Nemzeti Hadsereg számított jelentősebb politikai tényezőnek. A mintegy 30 ezer fősre duzzadt Nemzeti Hadsereg önállósította magát, és áttette székhelyét Siófokra. Az útba eső területeken a hadsereg tiszti különítményei számos helyen léptek fel erőszakosan. Százakat öltek meg a Tanácsköztársaság hívei és a Tanácsköztársaságért felelősnek kikiáltott zsidók közül. A fehérterror célja a forradalmak híveinek megfélemlítése volt.

November közepén a román hadsereg megkezdte a Dunántúl, a főváros és a Duna–Tisza közének kiürítését, a Tiszántúlt azonban csak 1920. áprilisában hagyták el. A románok visszavonulását követően, 1919. november 16-án Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult a fővárosba.

Trianoni béke

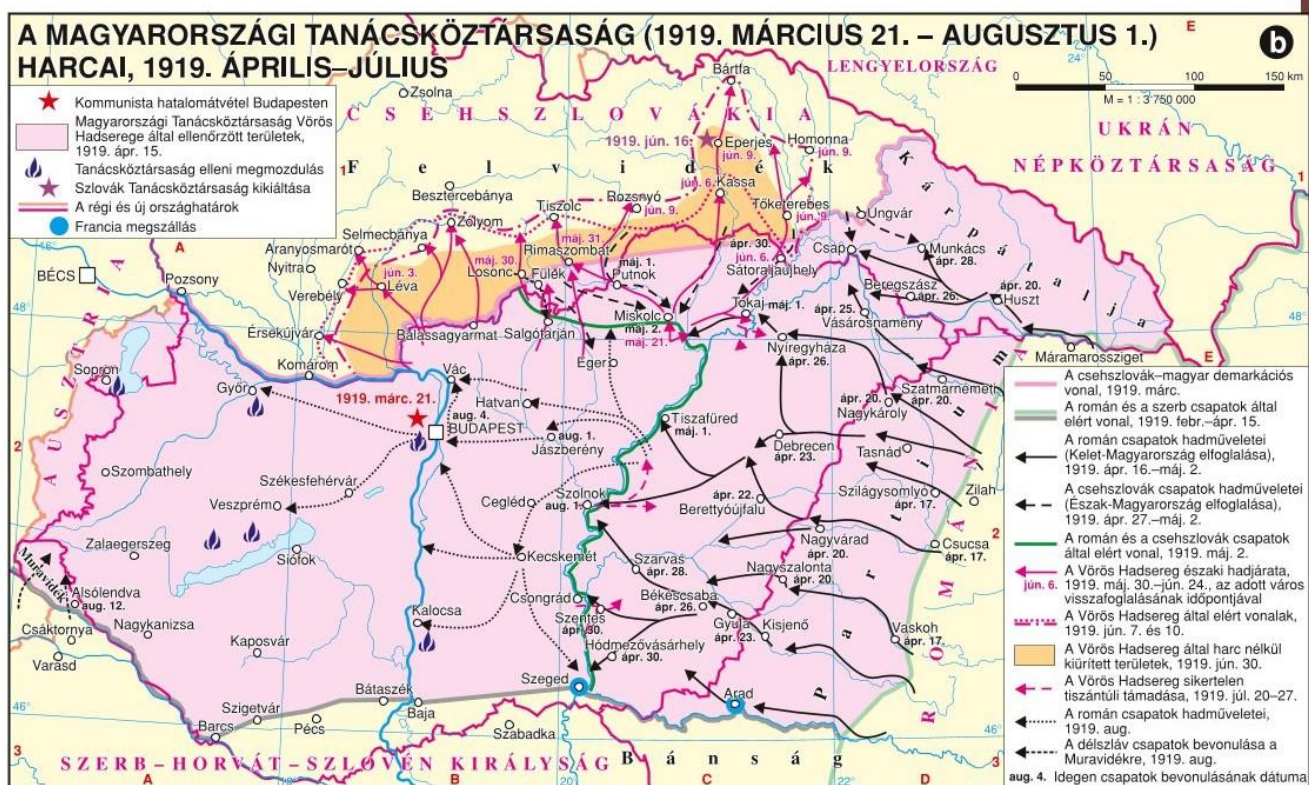
A határokról már 1919. első felében döntöttek a szakbizottsági üléseken, a magyar fél részvétele nélkül. Az Apponyi Albert, Bethlen István és Teleki Pál grófok vezette béke delegáció így nem sok lehetősége volt, hogy befolyásolja a békefeltételeket. A rendelkezésre álló eszközöket azonban ők is megragadták, hogy felhívják a nemzetközi figyelmet az országot ért méltánytalanságokra.

Az 1919. június 4-én aláírt békeszerződés értelmében Magyarország elveszítette területének 71.4%-t, lakosságának 63.5%-t és a magyar anyanyelvű lakossága harmada az új országhatárokon kívül rekedt, ez már önmagában is gyökeres változásokat eredményezett.

A béke nagymértékben korlátozta Magyarország védelmi képességeit, hadserege legfeljebb 35 ezer főből állhatott. A rendelkezések korlátozták a hadsereg fegyverzetét, és megtiltották a modern hadifelszerelés gyártását és vásárlását.

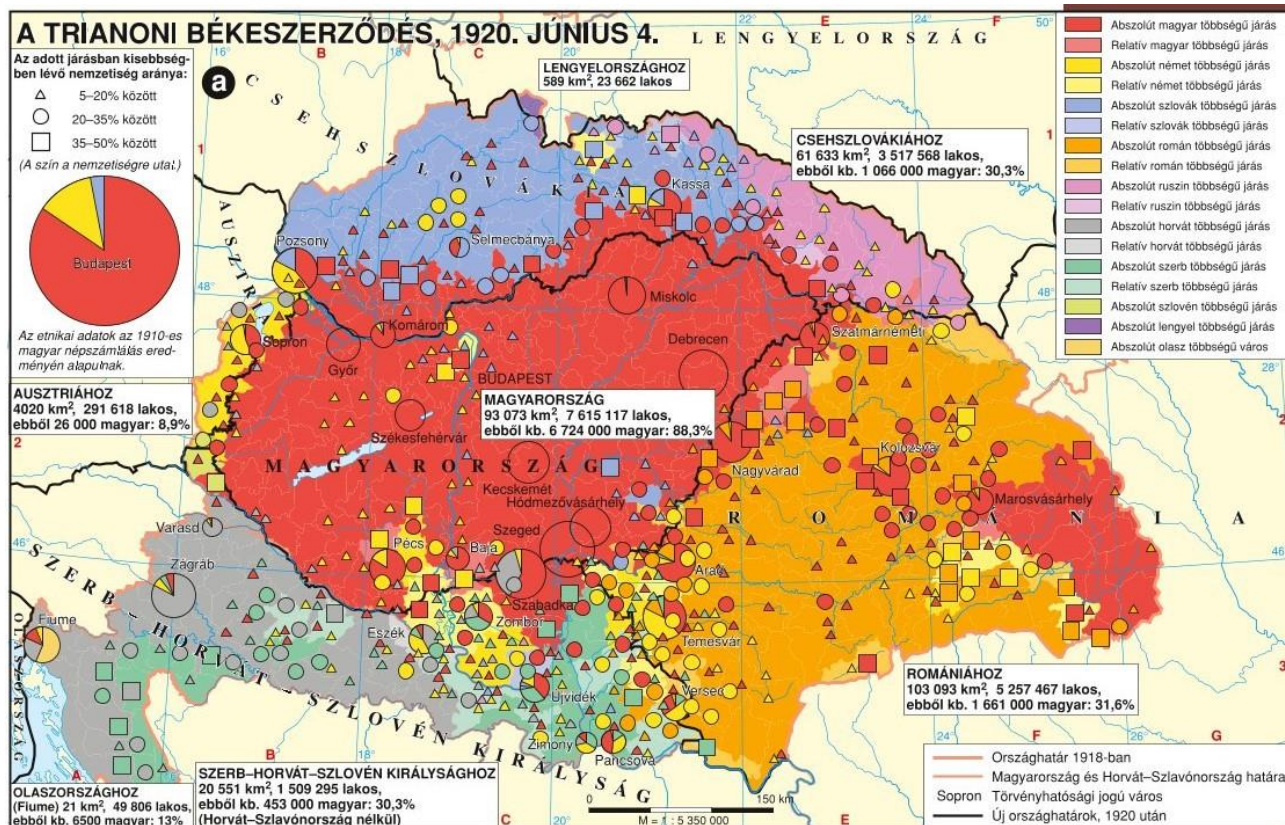

52. oldal a) térkép

54. oldal a) és b) térkép

55. oldal a9 és b) térkép

VI. 28. A második világháború (egyetemes és magyar történelem)

Az elsővilágháborút lezáró békék nem oldották meg a nagyhatalmak közötti konfliktusokat. A vesztesek megalázása, Szovjet-Oroszország kizárása a nemzetközi rendszerből, valamint az Egyesült Államok bezárkózása magában hordozta az újabb világméretű konfliktus kialakulásának az esélyét. Ferdinand Foch francia marsall újságíróknak a következőket nyilatkozta: „Ez nem béke. Ez fegyverszünet húsz évre.” Sajnos neki lett igaza: pontosan húsz évvel és 65 nappal a versailles-i békeszerződés aláírása után kitört a II. világháború.

Előzmények:

A fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország is nyíltan a versailles-i rendszer lebontására törekedett és ideológiájuk jegyében területi terjeszkedést akartak megvalósítani. 1936 októberében a két ország szövetséget kötött, amit Berlin-Róma tengelynek neveztek, innen ered a háború során használt „tengelyhatalmak” elnevezés. 1936 novemberében Németország Japánnal is szövetségre lépett (antikomintern paktum), melyhez 1937-ben Olaszország is csatlakozott (Janán már ebben az évben megtámadta Kínát).

Németország területi terjeszkedése 1938 márciusában vette kezdetét, amikor is a békeszerződés tiltása ellenére bekebelezte Ausztriát (Anschluss). Ezt követően a Csehszlovákiában élő németek lakta területek (Szudéta-vidék) átadását követelte Hitler, amit októberben a müncheni szerződésben meg is kapott. 1939 márciusában pedig a németek megszállták Csehország maradékát (Szlovákia függetlenné vált). Németország ezek után Lengyelország felé fordult és követelte Danzing városának átadását.

A lengyel-német válság során került sor 1939. augusztus 23-án a Molotov-Ribbentrop paktum megkötésére. Ennek a megállapodásnak a nyilvánosságra hozott szövege megnevezte egymás között egyezményről szóló, ugyanakkor a két diktatúra a paktum titkos részében felosztotta egymás között Európa keleti felét. A befolyási övezetek kialakítása során országok (Lengyelország és a balti államok) és egyes területek (Finnország déli része és Besszarábia) sorsáról döntöttek.

Villámháború, a tengelyhatalmak terjeszkedése

A háború 1939. szeptember 1-jén tört ki, amikor Németország megtámadta Lengyelországot. Franciaország és Nagy-Britannia (mivel korábban garantáltak a lengyel határokat) szeptember 3-án hadat üzent Németországnak. Lengyelországban és a háború során 1941-ig a német hadsereg látványos villámháborús harcászatot folytatott. Az elmúlt évek fejlesztései során kialakított páncélos csapatok (harckocsik, páncélozott szállító harcjárművek) mélyen előtörték a támadás során. A támadókat a német légierő zuhanóbombázói kísérték, amelyek azonnali csapást mértek az ellenséges ellenállási pontokra. A német hadvezetés klasszikus bekerítő hadműveletekkel operált. A lendületesen támadó harckocsik felszámolták a hátsó védvonalakat, szétzilálták az utánpótlást és teljesen összezavarták az ellenséges hadvezetést.

Lengyelország számára a kegyelemdöfést azonban az adta meg, hogy szeptember 17-én a szovjetek is megtámadták és elfoglalták az ország keleti felét, így az ország pár hét alatt elesett. Mindezen idő alatt, bár háborúban álltak, a britek és a franciák nem folytattak támadó hadműveleteket a nyugati fronton. Ezt az 1939 őszi-1940 tavaszi közötti időszakot nevezik furcsa háborúnak.

1939-1940 telén került sor a finn-szovjet téli háborúban, amikor is a Szovjetunió megtámadta Finnországot, mivel az nem teljesítette területi követelését. Igaz, a háborúban végül győzött a szovjet túlerő, de a Vörös Hadsereg érzékeny veszteségeket szenvedett.

1940 áprilisában a német hadsereg megszállta Dániát, ezzel párhuzamosan benyomult Norvégiába, annak érdekében, hogy biztosítsa a hadiipara számára kulcsfontosságú nyersanyagbeszerzéseket. A közel egy hónapig tartó hadműveletekbe már brit csapatok is beavatkoztak, de a német terjeszkedést nem sikerült megállítani. Norvégia fjordjait a német haditengerészet flottabázisként használta a háború végéig, a tengeralattjárók nagy része innen indult támadásra.

A nagy nyugati hadjárat 1940 májusában kezdődött, a hadműveletek a semleges Belgiumra, Luxemburgra és Hollandiára is kiterjedtek. A német haderő a fő csapást az Ardennek erdőkkel borított hegyvidékén át mérte. A szövetséges hadvezetést meglepte a támadás, a német harckocsik napok alatt kettévágták a haderejüket. A támadó alakulatok észak felé, a La Manche csatorna irányába szorították a belga–francia határszakaszon rekedt több százezres hadsereget, miközben a francia haderő jelentős része a Maginot-erődrendszerbe húzódva, bénultan várta a fejleményeket.

A szövetségesek veresége teljes volt, a brit hadsereget óriási erőfeszítés árán sikerült csak kimenekíteni Franciaországból (Dunkerque kikötőjéből). A magára maradt francia hadsereg összeomlott, Párizst harc nélkül foglalták el a németek, majd a Maginot-vonal hátbatámadásával felszámolták az ellenállást. Franciaország hat hét alatt vereséget szenvedett, és fegyverszünetet kötött (1940. június 22.).

A nyugati hadjárat első napján Nagy-Britanniában kormányváltás történt, az új miniszterelnök Winston Churchill lett. A konzervatív politikus szilárd elhatározással szállt szembe a Harmadik Birodalommal, annak ellenére, hogy Franciaország északi részét a németek megszállták. Bár a fegyverszünet értelmében Dél-Franciaország látszólag önálló maradt (Vichy központtal), valójában az ottani kormányzat együttműködött a németekkel. A Szabad Franciaország kormányát Charles de Gaulle tábornok vezette, aki korábban honvédelmi államtitkárként szolgált a francia hadseregben és a vereség napjaiban Londonba menekülve hirdette meg az ellenállást.

Németország 1940 késő nyarán Nagy-Britannia ellen fordult. A német hadvezetés partraszálló hadműveletet tervezett, de előtte ki akarta vívni a légi fölényt a Csatorna és a Brit-szigetek felett. Az angliai légi csata négy hónapig tartott. A térségben naponta több száz vadászgép vívott légi harcot, miközben német bombázók százai mértek csapást angol repülőterekre és városokra. London nagyon súlyos károkat szenvedett, a német légierő sokszor éjjel-nappal bombázta. A védelmet egy új technikai találmány, a radarberendezés segítette, amellyel meg tudták állapítani a támadó alakzat erejét és irányát. Az angol légierő legyőzése nem sikerült, a súlyos veszteségek láttán Hitler 1940 október végén leállította a Nagy-Britannia elleni közvetlen hadműveleteket.

A német diplomácia a következő időszakban egy széles koalíció kialakítását tervezte a brit birodalom ellen. Ezt a célt szolgálta az úgynevezett háromhatalmi egyezmény, amelyet Németország, Olaszország és Japán írt alá 1940 szeptemberében. A Berlin–Róma–Tokió tengely államai kölcsönösen elismerték egymás befolyási övezeteit.

A látványos német sikereket megirigyelve Benito Mussolini önálló hadműveletekbe kezdett. Rövidesen az Albániában összevont haderővel olasz támadás indult Görögország ellen. A görög hadsereg megállította és meghátrálásra kényszerítette az olaszokat. Mussolini államának katonai veresége felülírta a német terveket. A Földközi-tenger déli részének instabilitása veszélyeztette a német érdekeket, és a keleti hadjáratra készülő Hitler nem engedhette meg, hogy a britek esetleg egy balkáni támadással keresztülhúzzák a számításait.

A Balkán-félszigeten biztosítani kellett az ottani országok németbarátságát is. Románia és Bulgária bevonása után a jugoszláv kormány is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, csakhogy Jugoszláviában rövidesen politikai fordulat történt. Tömegtüntetések nyomán megbukott a németbarát kabinet, és az új kormány felmondta a németekkel kötött szövetséget. Hitler ekkor az ország lerohanása mellett döntött, és a támadásba a Jugoszláviával szomszédos országokat is bevonta. A balkáni hadművelet egy újabb villámháborús sikert eredményezett (1941. április–május). Jugoszlávia vereségét felgyorsította a horvát fasiszta mozgalom döntése, Horvátország bejelentette kilépését az államközösségből. A széteső Jugoszlávia területét megszállták, és jelentős területeket csatoltak el a szomszédos országok javára. Görögország sorsa is megpecsételődött, az ország a németek kezére került.

Hitler számára a Szovjetunió megtámadása ideológiai kérdés volt. A kommunizmust el akarta pusztítani, a szláv népeket, pedig alá akarta vetni az árja németeknek. A termékeny nyugati szovjet területeket német telepésekkel akarta benépesíteni. Ezért gyors sikerekre számítva a német hadvezetés végül 1941. június 22-én indította meg a támadást (a Barbarossa-terv alapján). A széles frontszakaszon kibontakozó offenzívába kezdetben csak a román hadsereget vonták be, de rövidesen Olaszország, Finnország, Szlovákia, Horvátország és utoljára Magyarország is hadba lépett. Az elsöprő erejű, váratlan német támadás napokra megbénította a szovjet katonai és politikai vezetést, és egyértelművé vált, hogy Sztálin elszámította magát. A Szovjetuniót felkészületlenül érte a német támadás, és Sztálin is csak napokkal később hirdette meg a honvédő háborút. 1941 őszére a támadó erők északon Leningrádig törtek előre, ahol hosszú (mintegy 900 napig tartó) blokád alá vették a várost. A déli haderő Ukrajnát elfoglalva nyomult előre, míg a középső hadseregcsoport Moszkva felé támadt. A Vörös Hadsereg szörnyű veszteségeket szenvedett, milliós erők kerültek hadifogságba, és a fegyverzet jelentős része is megsemmisült. Ennek ellenére az ellenállás fokozódott (mintegy tízmillió hadkötelezettet mozgósítottak), és a front elől az Urálon túlra telepítették a hadiüzemek nagy részét. A német hadsereg előretörését ősszel előbb az esős időjárás miatt sártengerré váló utak, majd a gyorsan beköszöntő téli időjárás is lassította. 1941. december elejére megközelítették Moszkvát (mintegy 35-40 km-re), de ekkor a szovjet hadvezetés hadba vetette a Szibériából átcsoportosított alakulatokat, és meghátrálásra kényszerítette a németeket. A mozgóháború befejeződésével a keleti fronton a csapatok „beásták magukat”, azaz mindenhol lövészárokszerű alakult ki. A moszkvai csata elvesztése még nem hozott fordulópontot a háború menetében, de megtörte a „legyőzhetetlen” német hadsereg mítoszt.

A moszkvai csatával egy időpontban 1941. december 7-én Japán megtámadta az Egyesült Államokat. Pearl Harbornál a japán repülőgépek hordozóhajókról felszállva csapást mértek az USA csendes óceáni flottájára, majd a japán hadsereg villámhadjáratban elfoglalta Délkelet-Ázsiát és az Indonéz szigetvilágot. Az USA már eddig is támogatta gazdaságilag a briteket, de ezek után már hadviselő félként teljes gazdasági potenciáljával tudott beszállni a háborúba.

Fordulat a háborúban 1942-1943

1940 őszén a Líbiában állomásozó olasz hadsereg betört Egyiptomba, ahol azonban rövidesen súlyos vereséget szenvedett. Az ellentámadásba lendülő brit nemzetközösségi csapatok Líbia egy részét is elfoglalták, miközben egy másik hadseregük néhány hónap alatt megszállta Etiópiát. Az olasz vereségek láttán Hitler elrendelte egy páncéloshadtest átcsoportosítását Észak-Afrikába. Az Erwin Rommel vezetésével történő katonai beavatkozás eredményesnek bizonyult. Bár Rommel folyamatosan utánpótlási gondokkal küzdött, a következő másfél évben mégis látványos sikereket ért el Líbiában és Egyiptomban. A fordulat 1942 októberében következett be. Ekkor a Szuezi-csatorna felé előretörő haderő El-Alameinnél egy felörlő ütközetben meghátrálásra kényszerült. Bernard Montgomery brit

tábornok csapatai üldözőbe vették a német–olasz hadsereget, miközben Dwight D. Eisenhower tábornok vezetésével szövetséges csapatok szálltak partra Északnyugat-Afrikában. A tengelyhatalmak hadserege két tűz közé került, és a Tunéziába hátráló haderő ellenállását végül 1943 tavaszán számolták fel.

1942-ben a német hadsereg újabb nagyobb támadásba lendült a szovjet csapatok ellen. A déli frontszakaszon előrenyomuló német páncélosok a Kaukázusig törtek előre, a 6. német hadsereg pedig a Volga-parti Sztálingrád ostromába kezdett. Az elhúzódó utcai harcokban a németek nem tudták a folyóba szorítani a védekező szovjeteket, majd novemberben váratlanul egy merész szovjet ellentámadás bekerítette a városban harcoló német hadsereget. Mivel Hitler megtiltotta a bekerítésből való kitörést, a 6. német hadsereg felmorzsolódott a harcokban, és a megmaradt állománya végül letette a fegyvert (1943. február).

1943-ban Hitler vissza akarta szerezni a kezdeményezést a keleti fronton. A német hadsereg egy újabb támadással kísérletezett, de az összevont hatalmas mennyiségű páncélos hadereje vereséget szenvedett a kurszki páncéloscsatában (1943. július).

Az észak-afrikai győzelem után, a kurszki csatával egy időben az angolszász erők megindították támadásukat Olaszország ellen. A szicíliai partraszállás komoly politikai változásokat hozott. A sorozatos katonai kudarcok az uralkodót politikai irányváltásra készítették. Rövidesen letartóztatták Mussolinit, és Olaszország fegyverszünetet kért. Hitler azonban gyorsan cselekedett, és német katonai erő vonult be az ország területére, amely felvette a harcot a szövetségesekkel.

1943-tól az amerikaiak a Csendes-óceánon is lassan előre nyomultak, szigetről foglalták vissza a térséget a japánoktól, de 1944-ig lassan haladtak, mivel elsősorban az európai frontot tartották fontosnak.

A tengelyhatalmak versége

Moszkva folyamatosan sürgette az úgynevezett második front, azaz egy nyugat-európai harcfront kialakítását. 1943 őszén Churchill, Rooseveltt és Sztálin személyesen egyeztetett a teheráni konferencián a stratégiai kérdésekről. Végül az észak-franciaországi partraszállás mellett döntöttek. Az előkészületek hónapokat vettek igénybe, és a német felderítést is megtévesztették az invázió helyszínéről. 1944. június 6-án megkezdődött a normandiai partraszállás Eisenhower tábornok irányításával. A hadmozdulat látványos eredménnyel járt, a több ezer szállítóhajóról mintegy 150 ezer brit és amerikai katona szállt partra. A kialakított hídfőállásokból a következő hetekben megkezdődött a szövetséges hadseregek kitörése, a létszámot két hét alatt több mint félmillió főre növelték. A normandiai csata végül német vereséggel zárult, a szövetségesek augusztus utolsó napjaiban felszabadították Párizst is. 1944 decemberében a német csapatok nyugaton visszaszorultak Németországba és Hollandiába.

Ezzel párhuzamosan a keleti hadszínterén a Szovjetunió is látványos sikereket aratott. 1944 őszére a németeket kiszorították a szovjet területekről. A harcok Lengyelország és Magyarország területére helyeződtek át.

Az 1945 februárjában a szövetséges nagyhatalmak, még az együttműködés jegyében találkoztak a jaltai konferencián. Közös nyilatkozatban álltak ki a Szovjetunió által felszabadított Kelet-Közép- Európa országainak demokratikus fejlődése mellett. A nyilatkozatot Sztálin is aláírta. Ugyanakkor a nyugati szövetségeseknek tudomásul kellett vennie, hogy ez a térség a háború lezárását követően is szovjet katonai ellenőrzés alatt marad. A szovjet Vörös Hadsereg 1945 elején a német erőket a lengyel területekről kiszorítva Berlinig jutott, majd április végén elfoglalta a német fővárost, ahol Hitler

öngyilkosságot követett el. Ezzel párhuzamosan a magyarországi hadműveletek is befejeződtek, a Vörös Hadsereg 1945 áprilisában már osztrák területen harcolt, és Bécs is a szovjetek kezére került.

A nyugati szövetségesek a szovjetek keleti előretörésével egyidőben átkeltek a Rajnán és az Elba vonaláig nyomultak, ahol találkoztak a keletről érkező szovjetekkel. Európában 1945. május 9-én ért véget a háború a német hadsereg kapitulációjával.

A csendes-óceáni hadszíntéren 1944-1945-ben folytatódott az amerikai előretörés. Ugyanakkor a japán fő szigetekhez közeledve a harcok egyre nagyobb áldozatokat követeltek (Iwo Jima, Okinava), ezért az áprilisban elhunyt Rooseveltnél követő Truman az akkor frissen kifejlesztett atombomba bevetése mellett döntött. Ezzel sikerült elérni a háború gyorsabb befejezését és Japán kapitulációját.

A háború utolsó hónapjában a szovjet csapatok is beavatkoztak a mandzsúriai hadszíntéren, támadásuk gyors sikerrel zárult, bár a hadműveletnek inkább a háború utáni időszak szempontjából volt jelentősége (Észak-Korea szovjet befolyás alá kerülése). 1945. szeptember 2-án a Japán Császárság kormányának képviselői aláírták a feltétel nélküli fegyverletételről szóló dokumentumot, ezzel véget ért a második világháború.

Holokauszt

Az első koncentrációs táborokat még politikai ellenségeik számára hozták létre a nemzetiszocialisták közvetlenül Hitler hatalomra kerülése után. A táborok és a fogvatartottak száma gyorsan nőtt. Hamarosan már nemcsak a politikai foglyok kerültek ide, hanem mindenki, akit az állam ellenségének nyilvánítottak. A koncentrációs táborok második korszakában vált elsősorban tömegessé a zsidók és sokszor a cigányok elhurcolása és táborokba kényszerítése.

Az európai zsidóság deportálása idején hozták létre a vasúton könnyen megközelíthető auschwitz-i táboregyüttest, ami valójában három egymástól elszigetelt nagyobb táborból és több, kisebb munkatáborból állt. Voltak továbbá ideiglenes gyűjtőtáborok is, amelyekbe az egyes európai országok helyi zsidóságát gyűjtötték össze és innen szállították őket tovább a német koncentrációs táborokba – többnyire Auschwitzba. A zsidó foglyok tömeges megsemmisítésére 1942-től hoztak létre gázkamrákkal felszerelt megsemmisítő táborokat, más néven haláltáborokat (ilyenvolt Auschwitz-Birkenau, Belzec, Chełmno, Majdanek, Sobibór, Treblinka). Ezeket lengyel területeken alakították ki, mivel itt éltek a legnagyobb zsidó közösségek, és így a német lakosság nehezebben szerezhetett tudomást a megsemmisítő táborok működéséről.

A nácik által elkövetett faji alapú zsidóüldözést nevezzük holokausztnak (héberül soának, magyarul vészkorszaknak), amelynek során Európa zsidóságának többségét elűldözték vagy megölték. A holokauszt áldozatainak számát a világháború után 6 millió főre becsülték, napjainkban 5,1 és 5,9 millió fő közé teszik. A holokauszt minden tizedik áldozata a korabeli Magyarországról érkezett.

Még pontatlanabb becsléseink vannak a cigány áldozatok számát illetően. Őket ugyanis még a korabeli hivatalok sem tartották nyilván, sokan közülük nem rendelkeztek hivatalos papírokkal. Az Európa különböző részeiről összegyűjtött cigány áldozatok számát 50 ezer és másfél millió fő közé becslik, ebből a magyar cigányság áldozatainak száma 5 és 15 ezer fő közé tehető. A cigányságot ért faji üldöztetést és a roma népiirtást porrajmosnak is nevezik.

Magyarország útja a háborúba (1938-1941)

1938 márciusában, amikor német csapatok szállták meg Ausztriát, Magyarország szomszédos lett a Harmadik Birodalommal. A következő hónapokban felerősödött a Csehszlovákiához tartozó Szudéta-vidék megszerzésére irányuló német propaganda, és egyre közelibbé vált egy fegyveres konfliktus lehetősége. A nyár végén a német kancellár meghívására Horthy Miklós és Imrédy Béla miniszterelnök Németországban tárgyalt. Ekkor Hitler felajánlotta, hogyha Magyarország megtámadja Csehszlovákiát, akkor visszakaphatja a Felvidéket. Horthy és Imrédy azonban nem vállalták a békebontó szerepet.

Az 1938. szeptember végén megkötött müncheni egyezmény Németországnak adta a Szudéta-vidéket, Magyarországot és a maradék Csehszlovákiát pedig arra kötelezte, hogy tárgyaljanak a magyar kisebbség ügyéről. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, ezért a két fél döntőbíráshoz fordult. A nagyhatalmak Bécsben ültek össze, de a döntésben csak Németország és Olaszország vett részt, Nagy-Britannia és Franciaország érdektelenségre hivatkozva távol maradt. Az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntésben az ország jelentős diplomáciai sikert ért el: Magyarország visszakapta a Felvidék és a Kárpátalja déli, döntő részben magyarok lakta területeit.

1939 elején váltás történt a magyar belpolitikai életben, az egyre inkább szélsőjobbra tolódó Imrédy Béla helyett Teleki Pál lett a miniszterelnök (1939–1941). Rövidesen egy újabb lehetőség adódott a területi revízió folytatására. Miután Szlovákia 1939. március 14-én kikiáltotta függetlenségét, a felbomló ország cseh területeire bevonult a német hadsereg. Magyarország kihasználta a helyzetet és elfoglalta Kárpátalja jelentős részét (március 14–18.).

1939 szeptemberében, amikor Németország lerohanta Lengyelországot, a magyar kormány „nem hadviselő félnek” nyilvánította magát. Ez azt jelentette, hogy Magyarország továbbra is a tengelyhatalmak oldalán állt, de nem vett részt a Lengyelország elleni akcióban. A lengyelekhez fűződő régi barátságra, a „nemzeti becsületre” és a várható hadüzenetekre hivatkozva a magyar kormány még Hitlernek azt a kérését is visszautasította, hogy a német haderő egyes alakulatait magyar területen át szállíthassák a frontra. Sőt, Magyarország – a németek rosszsallása ellenére – Kárpátaljánál megnyitotta határát a lengyelek előtt. Így 1939 utolsó hónapjaiban több mint százezer lengyel katona és civil talált menedéket magyar földön. Sokan a világháború végéig Magyarországon maradtak.

Teleki Pál kormánya később is ragaszkodott a „fegyveres semlegesség” politikájához. Ennek célja az volt, hogy Magyarország lehetőleg a háború végéig megőrizze hadseregét, és a háború után ne kerüljön olyan kiszolgáltatott helyzetbe, mint 1918-ban, amikor a legyőzött országot idegen csapatok szállták meg.

Amikor a német hadsereg 1940 nyarán lerohanta Franciaországot, Románia és Jugoszlávia a nyugati nagyhatalmak támogatására sem számíthatott többé. Ez megnyitotta az utat a további magyar területgyarapodások előtt. Románia egyidejűleg szovjet, magyar és bolgár követelésekkel szembesült. Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntésben Erdélyt ketté osztották. Magyarország a szinte színmagyar Székelyföldig húzódó területsávban Erdély északi részét szerezte vissza. A teljes lakosság tekintetében enyhe magyar többséget (51,8%) mutató területen jelentős történelmi múlttal rendelkező városok kerültek vissza (például Nagyvárad, Kolozsvár).

A tengelyhatalmak iránti hálájának kifejezésekként Magyarország 1940 novemberében csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ezzel a világrend gyökeres megváltoztatására törekvő Németország, Olaszország és Japán szövetségese lett. Teleki azonban azt is jelezni akarta – elsősorban az angolszász országoknak –, hogy Magyarország nem vált a tengelyhatalmak csatlósává. Ezért decemberben örök barátsági szerződést kötött az angolbarát politikát folytató Jugoszláviával.

A magyar kormány azonban 1941 tavaszán súlyos dilemma elé került. Németország Jugoszlávia megtámadására készült, és fegyveres együttműködést ajánlott Magyarországnak. A magyar kormánynak választania kellett a tengelybarátság (és saját revíziós igényei), illetve az újkeletű jugoszláv barátság között. Teleki Pál miniszterelnök – aki mindenáron távol akarta tartani Magyarországot a világháborútól – nem tudta feloldani ezt az ellentmondást, és április 3-án hajnalban öngyilkos lett. Tettében nagy szerepet játszhatott az, hogy Nagy-Britannia a magyar katonai részvétel esetére hadüzenetet helyezett kilátásba.

A miniszterelnök tragikus halála után az új kormányfő az addigi külügyminiszter, Bárdossy László lett. A beindított hadigépezetet az öngyilkosság sem állította le. Néhány nappal később magyar területről is megkezdődött a német hadsereg támadása Jugoszlávia ellen, majd miután Horvátország függetlenné nyilvánította magát, a magyar Honvédség is mozgásba lendült. 1941. április 11-én a Honvédség erői átlépték a jugoszláv határt. A magyar politika azt az álláspontot képviselte, hogy a jugoszláv állam a független Horvátország megalakulásával megszűnt, így a szerződés is érvényét veszítette. A cél a Délvidék: a Bácska, a Muravidék és a Baranyai háromszög elfoglalása volt, amit napok alatt sikerült is megvalósítani.

Bizonyos mértékig már a délvidéki bevonulás is ellentmondott a fegyveres semlegesség elvének, hiszen Magyarország a németek oldalán intézett támadást déli szomszédja ellen. A fegyveres akció azonban ekkor még nem fejlődött háborúvá. Egyik fél sem deklarálta a hadiállapotot, Nagy-Britannia egyelőre csak megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.

Június 26-án olyan események történtek, amelyek nyomán a kormány végleg feladta a fegyveres semlegesség politikáját. A déli órákban először szovjet vadászgépek géppuskával lőttek egy Kárpátalján közlekedő magyar gyorsvonatot, majd felségjelzés nélküli repülőket bombákat dobtak Kassa belvárosára. Ezt követően a magyar kormány hadat üzent a Szovjetuniónak és csatlakozott a Barbarossa hadművelethez. A tengelyhatalmak ellen küzdő szövetségesek és a szovjetek közötti szövetség, valamint az USA 1941 decemberi hadba lépése végül azt eredményezte, hogy Magyarország a szövetségesekkel is hadiállapotba került.

Magyarország a háborúban 1941-1944

A Moszkva alatti szovjet sikerek után a német hadvezetés a szövetségeseknek teljes hadba vonását sürgette, végül megelégedett a 2. magyar hadsereg – mintegy 200 ezer katona – frontra küldésével. A csapatok 1942 tavaszán indultak útnak, és a nyár folyamán kisebb-nagyobb harcok után érték el a Don folyó vonalát Voronyezstől délre. Itt érte őket 1943 januárjában az az elsöprő erejű szovjet támadás melynek következtében a 2. magyar hadsereg néhány nap alatt elveszítette harcképes katonáinak egyharmadát, és a visszavonulás során a teljes veszteség közel 50%-ra nőtt.

1942-től kezdve a magyar diplomácia titokban már a háborúból való kilépés lehetőségét kereste. Minél kevesebb katonát akart a frontra küldeni és megpróbálta visszafogni a Németországba irányuló hadiszállításokat. A németek azonban – éppen ellenkezőleg – egyre nagyobb háborús erőfeszítéseket követeltek Magyarországtól.

A Kállay-kormány ezért a titkos tárgyalások során 1943 szeptemberében addig jutott el, hogy tudomásul vette a nagyhatalmak fegyverszüneti feltételeit. A kiugrással azonban meg akarta várni, amíg az angolszász csapatok elérik a magyar határt és a fegyverszünet bejelentésével egyidejűleg bevonulnak az országba. A Kállay-kormány külpolitikájáról azonban a német hírszerzés idejekorán tudomást szerzett, Hitler pedig utasítást adott Magyarország megszállásának előkészítésére.

Német megszállás és nyilasuralom

1944. március 19-én hajnalban a német csapatok valóban benyomultak Magyarországra. Nyomukban megjelent a német titkosrendőrség (Gestapo) is, amely előre elkészített listák alapján megkezdte az ismert náciellenes személyek felkutatását. Néhány hét alatt mintegy 10 ezer embert – köztük politikusokat, újságírókat, közéleti személyeket – vettek őrizetbe. Közülük sokan előbb börtönbe, majd koncentrációs táborba kerültek.

A kormányfői posztot Sztójay Döme diplomata foglalta el, aki korábban a berlini magyar követséget vezette. Sztójay a miniszterek többségétől megvált, és kormányát elkötelezetten nácibarát és háborúpárti politikusokból állította össze. Horthy Miklós megtartotta kormányzói pozícióját. Államfői funkcióit azonban továbbra is ellátta, protokolláris rendezvényeken is részt vett, április 14-én pedig kiadta hadparancsát a háború folytatására. A zsidóságot érintő intézkedések dolgában pedig szabad kezet adott a kormánynak.

A megszállást követően Magyarország minden korábbinál jobban alárendelődött a német érdekeknek. Hitler „teljhatalmú megbízottat” (Edmund Veessenmayer) küldött Budapestre, és a magyar kormánynak minden fontosabb lépését egyeztetnie kellett vele.

A rendőrség is együttműködött a Gestapo küldötteivel. A közéletben minden kritikus hangot elhallgattattak. Betiltották az ellenzéki lapokat, valamint a baloldali és a németellenes pártokat (például Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt). A közéletben ettől kezdve hivatalosan a kormánypárt erősen jobboldali politikusai, illetve a szélsőjobboldal különböző pártjai nyilvánulhattak meg.

Az ország anyagi és emberi erőforrásainak túlnyomó részét a háború szolgálatába állították. A hadiipar fokozta termelését, és túlnyomó részben már a német hadsereg igényeit teljesítette. A Honvédség újabb és újabb korosztályokat mozgósított.

A németek közben a magyar hatóságok támogató közreműködésével hozzáálltak másik céljuk végrehajtásához: a magyarországi zsidóság megsemmisítéséhez. Ehhez a Sztójaykormány is segítséget nyújtott: a zsidók deportálását a német megszállás után kinevezett belügyminisztériumi vezetők és a német tanácsadók irányították, illetve a csendőrség és a Magyar Államvasutak igénybevételével hajtották végre.

A német megszállás nyomán a magyar zsidók élete közvetlen veszélybe került. A németek célja a magyarországi zsidóság deportálása, munkaerejüknek átmeneti kihasználása, majd teljes megsemmisítésük volt. Mindez az európai zsidóság tervszerű elpusztítására irányuló náci terv, az úgynevezett Endlösung, a „végleges megoldás” részét képezte. A zsidóság elleni népiirtás időszakát magyarul vészkorszaknak nevezzük.

Július elejéig összesen közel 450 ezer embert, a vidéki zsidóság mintegy háromnegyedét szállították koncentrációs táborokba, főként Auschwitzba. Június végén Budapesten is megkezdődtek a deportálás előkészületei. A zsidók által sűrűbben lakott városrészekben úgynevezett csillagos házakat jelöltek ki, és a küszöbön álló deportálások megkönnyítése céljából ide költöztették a zsidókat, míg a keresztény lakók máshol kaptak elhelyezést.

A budapesti zsidóság deportálására azonban nem került sor. 1944 július elején ugyanis Horthy Miklós hazai és külföldi tiltakozások hatására, illetve a megváltozott hadi helyzet nyomán, a hozzá hű katonai

erőre támaszkodva leállította a deportálásokat. Július elejéig összesen közel 450 ezer embert, a vidéki zsidóság mintegy háromnegyedét szállították koncentrációs táborokba, főként Auschwitzba.

1944 augusztus végén Románia a szovjet Vörös Hadsereg érkezésekor átállt a győztes oldalra. Ezzel összeomlott a német hadsereg délkeleti frontvonala. A Vörös Hadsereg – immár román erőkkel is kiegészülve – szinte akadálytalanul tört előre a dél-erdélyi szorosokon, és megkezdődtek a harcok Székelyföldön is. Magyarország védelme megrendült, hiszen így a szovjet erők az Északkeleti-Kárpátokban védekező magyar hadsereget megkerülve az Alföld irányába támadtak. A magyar katonai válaszlépések csak lassítani tudták szeptemberben a Vörös Hadsereget (harcok Tordánál). Horthy a román kiugrást kihasználva eltávolította az elkötelezetten németbarát Sztójay Dömét, és az újonnan kinevezett kormánnyal (Lakatos Géza vezérezredes vezetésével) felkészült a kiugrás előkészítésére.

1944. október 11-én Moszkvában aláírták a fegyverszünetet, de a kiugrási kísérlet október 15.-én nem sikerült. A német hírszerzés mindenről tudott, Horthy fiának elrablásával és zsarolással elérték, hogy a kormányzó Szálasi Ferencet a nyilas mozgalom vezetőjét nevezze ki új miniszterelnöknek.

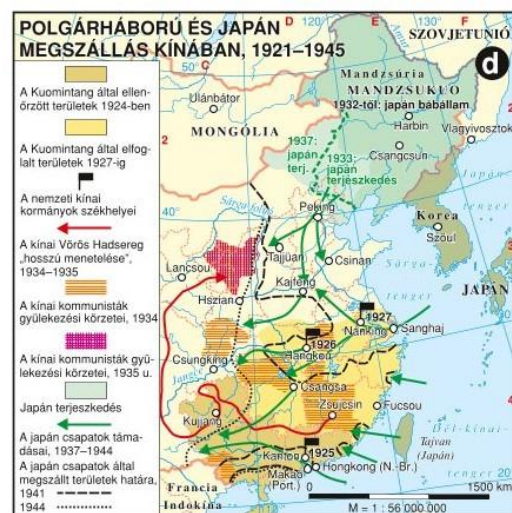
Szálasi később magát nemzetvezetőnek kiáltotta ki és politikájában hangsúlyosan szerepelt a német oldalon vívott háborúban való totális részvétel, valamint a hungarista állam koncepciójának megvalósítása.

A magyarországi harcok több mint nyolc hónapig tartottak, a hadszíntérré váló ország lakossága elszenvedte a háború pusztításait, a hadseregek önkényeskedéseit és kegyetlenkedéseit. A német hadvezetés megerősítette a Magyarországon harcoló alakulatait, a személyi állomány mellett korszerű páncélos erőit is átirányította a térségbe.

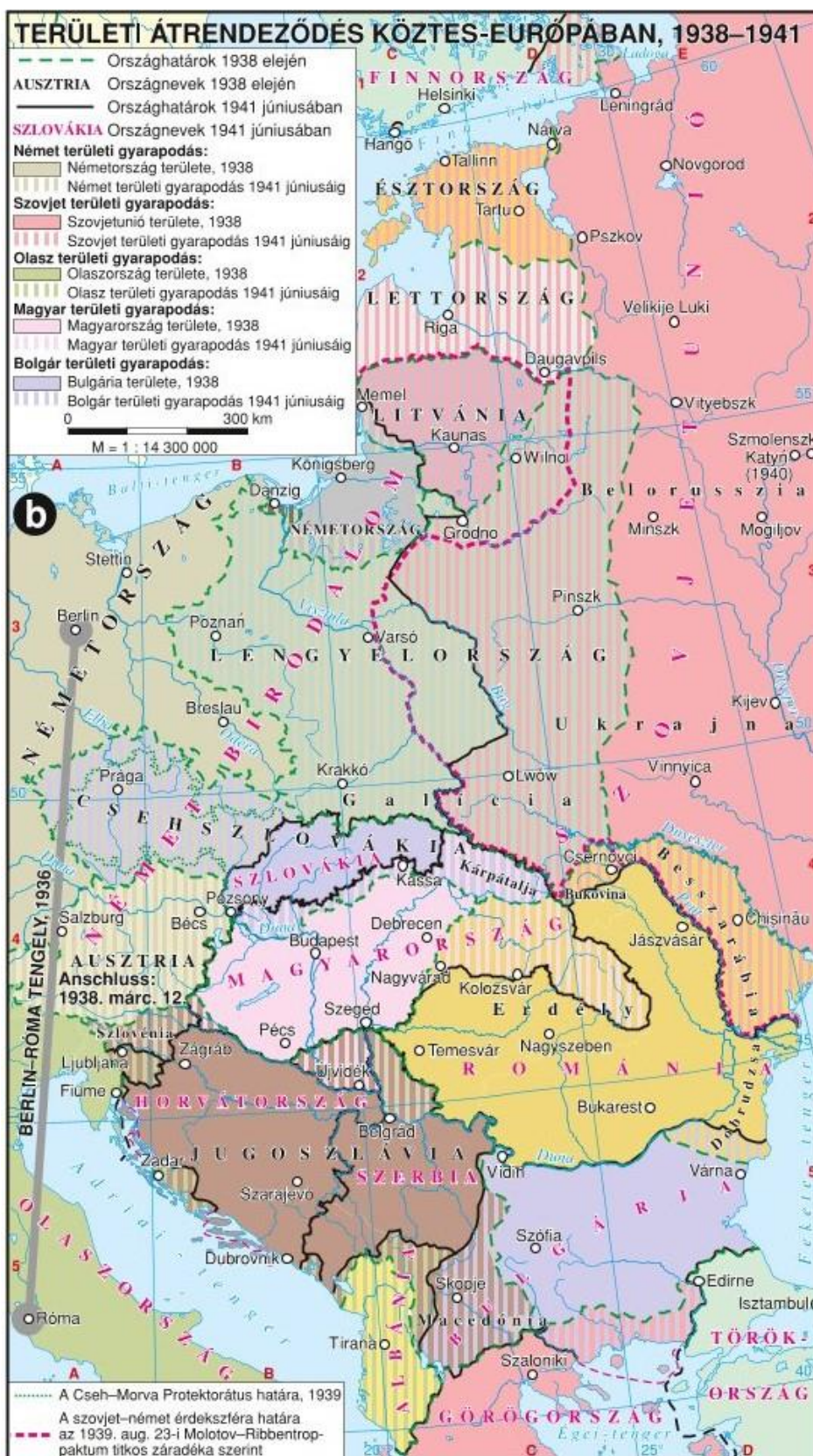
Az ország stratégiai szempontból volt fontos a német hadigazdálkodás számára, a magyar mezőgazdasági termékek, az alumínium, valamint a zalai kőolaj miatt. Hitler elrendelte Budapest védelmét az „utolsó töltényig”, emiatt a főváros közel két hónapos utcai harcok színtere lett. Az elhúzódó harcok 1945 áprilisában értek véget, a szovjet erők végleg kiszorították a németeket, az ország pedig ezzel megszabadult a német megszállóktól és a nyilas uralomtól.

Az országot rendkívül súlyos károk érték a hadműveletek alatt. A 14,5 milliós lakosságból (1941-es határok alapján) mintegy 900 ezren haltak meg. Közülük körülbelül 350 ezerre tehető az elesett katonák száma, és több mint félmillióra a meggyilkolt zsidóké. Az újrakezdést az is megnehezítette, hogy nagyjából 600 ezren estek szovjet hadifogságba, az angolszász erőknek pedig körülbelül 300 ezren adták meg magukat. A harcok során a nemzeti vagyon több mint 40%-a pusztult el.

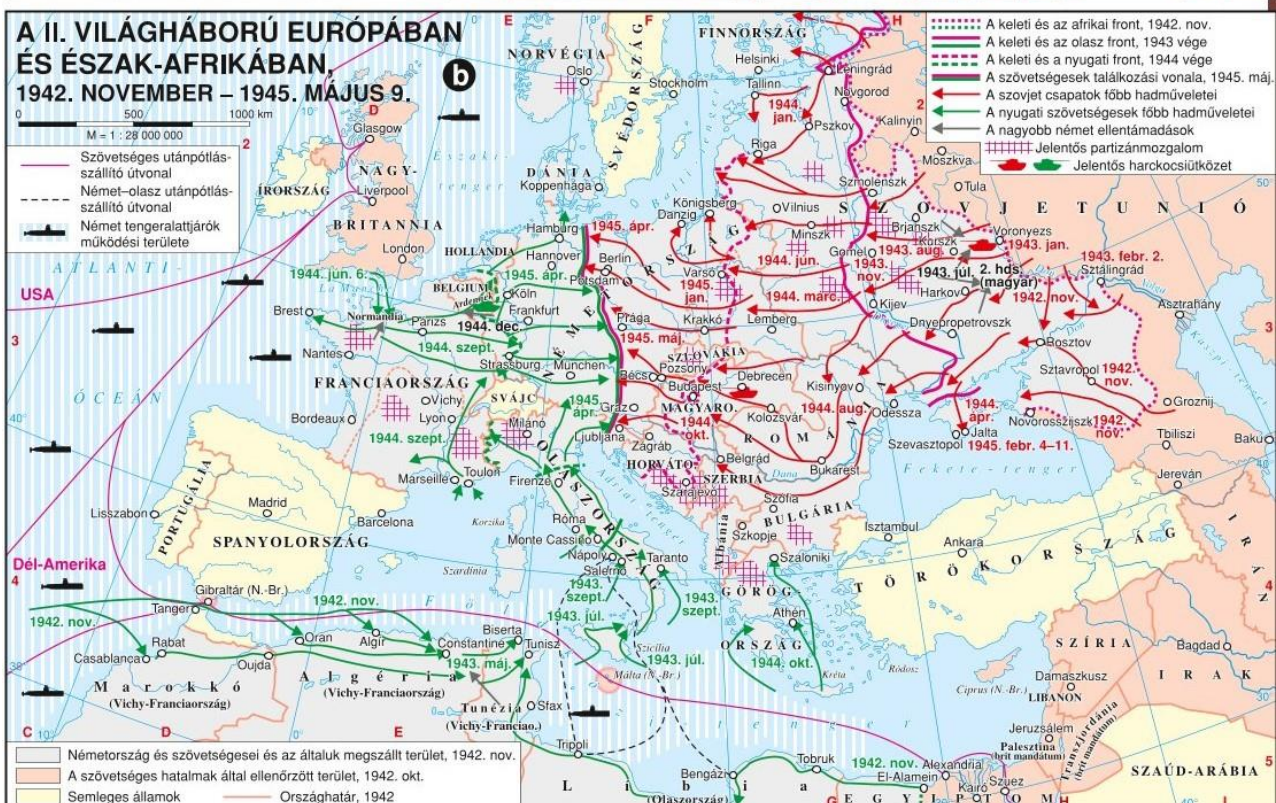
Hasznos térképek:

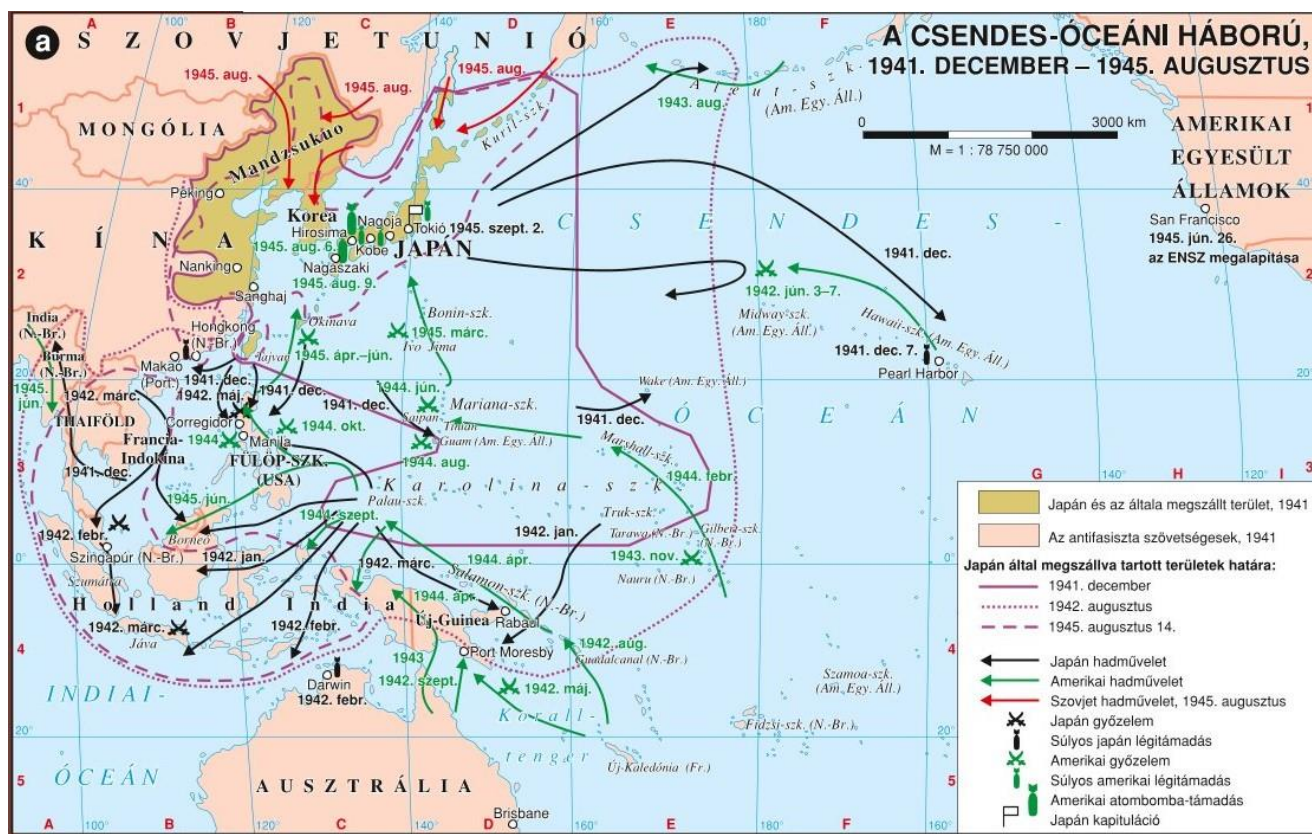
58. oldal c) és d) térkép

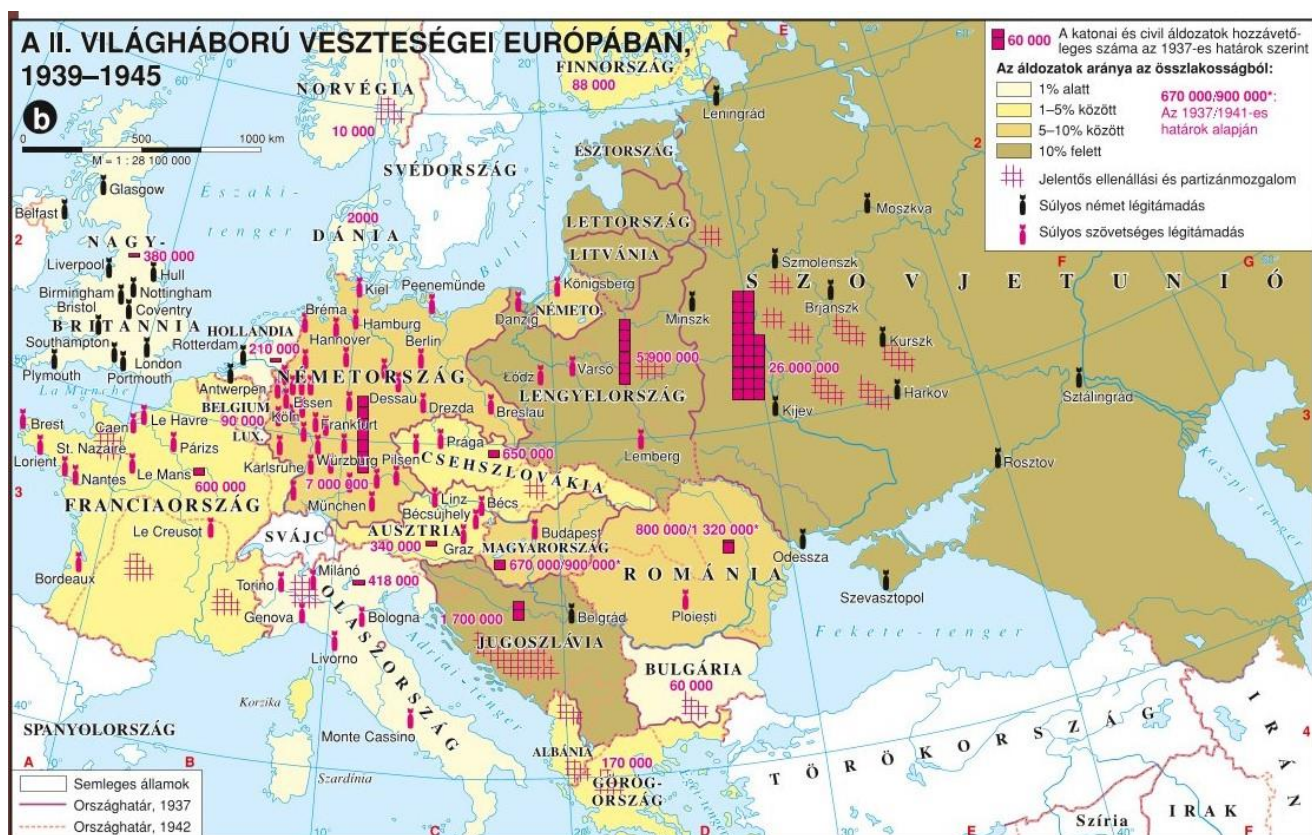
58. oldal b) térkép

59. oldal a) és b) térkép

62. oldal a) térkép

62. oldal b) térkép

MAGYARORSZÁG TERÜLETI GYARAPODÁSA, 1938–1941

NÉMET BIRODALOM

Csehszlovákia

ROMÁNIA

JUGOSZLÁVIA

HORVÁTOR SZÁG

SZERBIA

Magyarországi Szovjet Népköztársaság

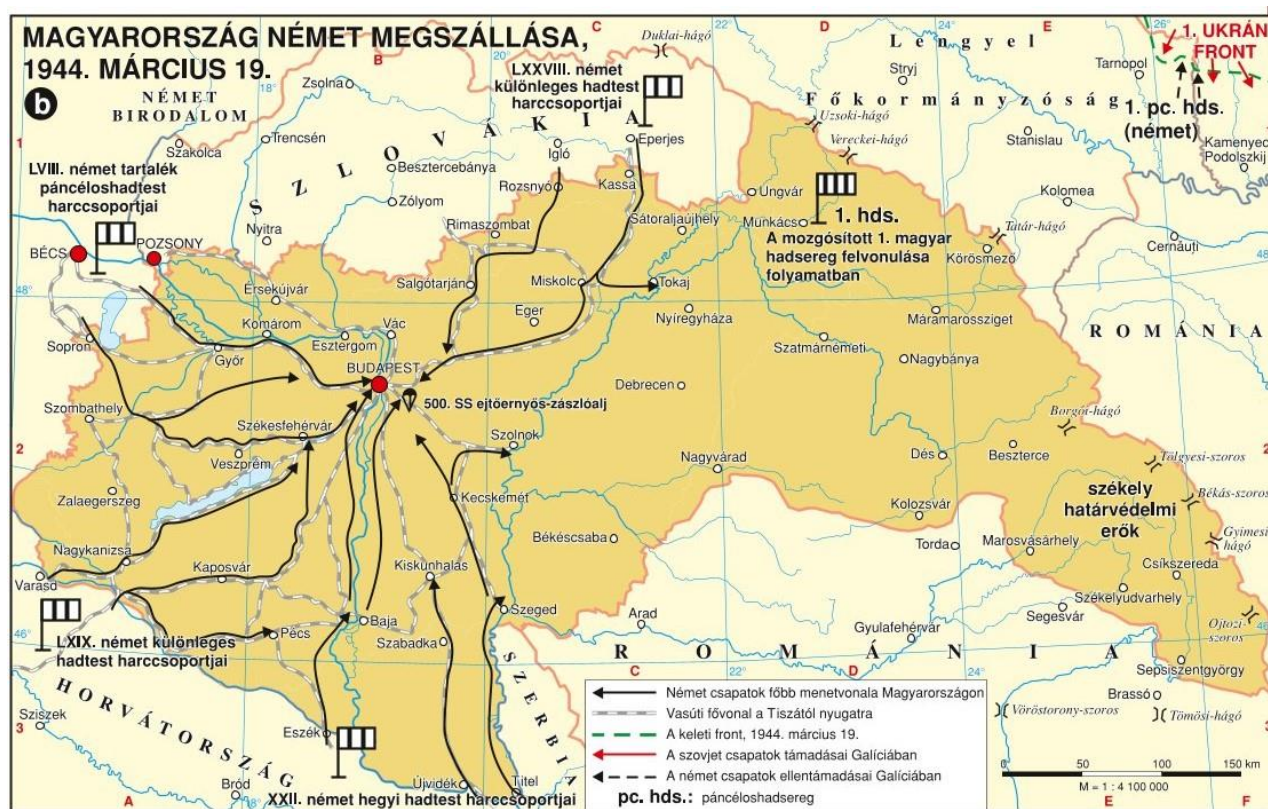
Magyar Népköztársaság

Legend:

- A trianoni Magyarországi terület: 93 073 km², 9 319 992 lakos, 1941
- Magyarország területi gyarapodása: Csehszlovákiától, 1938. november 2. a Felvidék déli sávja: 11 927 km², 1 062 022 lakos (84,1% magyar)
- Csehszlovákiától, 1939. március Kárpátalja: 10 700 km², 674 923 lakos (9% magyar)
- Romániától, 1940. augusztus 30. Észak-Erdély, Észak-Partium és Székelyföld: 43 104 km², 2 577 260 lakos (52,1% magyar)
- Jugoszláviától, 1941. április. Délvidék (Bácska, Dél-Baranya, Muraköz, Muravidék): 11 475 km², 1 030 027 lakos (39% magyar)
- A kassai bombatámadás
- Országhatár, 1941 nyarán
- Megyehatár

Scale: 0 50 100 150 km
M = 1 : 4 100 000

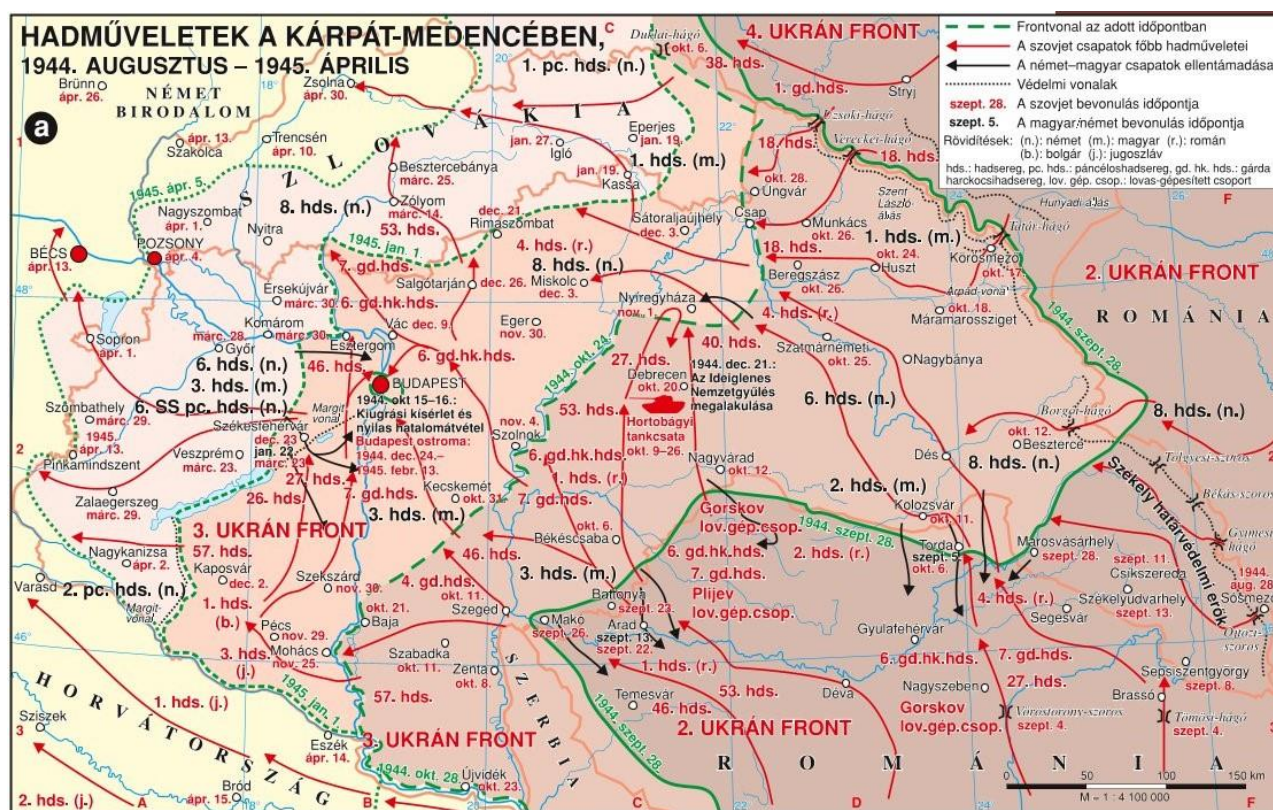
195

61. oldal b) térkép

60. oldal b) térkép

63. oldal a) térkép

VI. 29. A kétpólusú világrend (kialakulása, jellemzői, a két blokk berendezkedése, konfliktusok, szétesése)

A hidegháború sok nemzetközi feszültséggel járó korszak volt 1947 és 1991 között, amelyet a két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti folytonos rivalizálás jellemzett. A szó szoros értelmében vett háború nem tört ki a két ország között – a hidegháború a második világháború két nyertes nagyhatalmának ideológiai, kulturális, társadalmi, gazdasági, politikai összecsapásából állt. Ebben az időszakban vált kézzelfoghatóvá a nukleáris fenyegetés, és ekkor indult a fegyverkezési és az űrverseny is a propaganda mellett.

A kétpólusú világrend kialakulása

A kétpólusú világrend kialakulása már a második világháború alatt kezdetét vette. A hadihelyzet alakulása során egyre jobban nyilvánvalóvá vált, hogy Európa keleti fele szovjet megszállás alá fog kerülni. Churchill és Sztálin már 1944 októberében egy vacsora alkalmával, nem hivatalosan, egy papírszalvétára írva, felosztotta a kelet-európai és balkáni államokat aszerint, hogy a háború után melyikben mennyi nyugati, illetve szovjet befolyás fog érvényesülni (cédulaegyezmény). Az európai megszállási zónák végleges és hivatalos felosztására 1945 februárjában a Jaltában megrendezett konferencián került sor.

A második világháborút a párizsi békekonferencia zárta le. A nagyhatalmak által létrehozott Külügyminiszterek Tanácsa készítette elő a békeszerződéseket. A tervezeteket 1946 nyarán Párizsban rendezett konferencián tárgyalták meg, majd a vesztes országok képviselői (Bulgária, Finnország, Magyarország, Olaszország, Románia) 1947. február 10-én írták alá a békeszerződéseket. Mivel Németországban továbbra is fenntartották a megszállási zónákat, és az országnak nem volt hivatalos kormánya, ezért a németeket nem hívták meg a tárgyalóasztalhoz. Ugyanakkor kijelölték az ország határait; nyugaton az első világháború utáni határokat állították vissza, keleten viszont egy nagyjából kétszáz kilométeres sávot Lengyelországhoz csatoltak. Kelet-Poroszországot felosztották Lengyelország és a Szovjetunió között. A békeszerződés Lengyelországot gyakorlatilag nyugatabbra tolt, mivel a szovjet–lengyel határ lényegében az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum által meghatározott vonalra került, cserébe a lengyeleket a német területek rovására kárpótolták.

A második világháború a nagyhatalmak helyzetét és erőviszonyait is alaposan megváltoztatta, mivel sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem tudta a háború előtti pozícióját visszaállítani. Nagy-Britanniát a háborús kiadások és a felgyülemlett adósságállomány súlyos pénzügyi-gazdasági helyzetbe hozta. Ezek a körülmények megmutatták, hogy két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió fogja a háború utáni világpolitikát meghatározni. Mindez a kétpólusú vagy bipoláris világ kialakulásához vezetett.

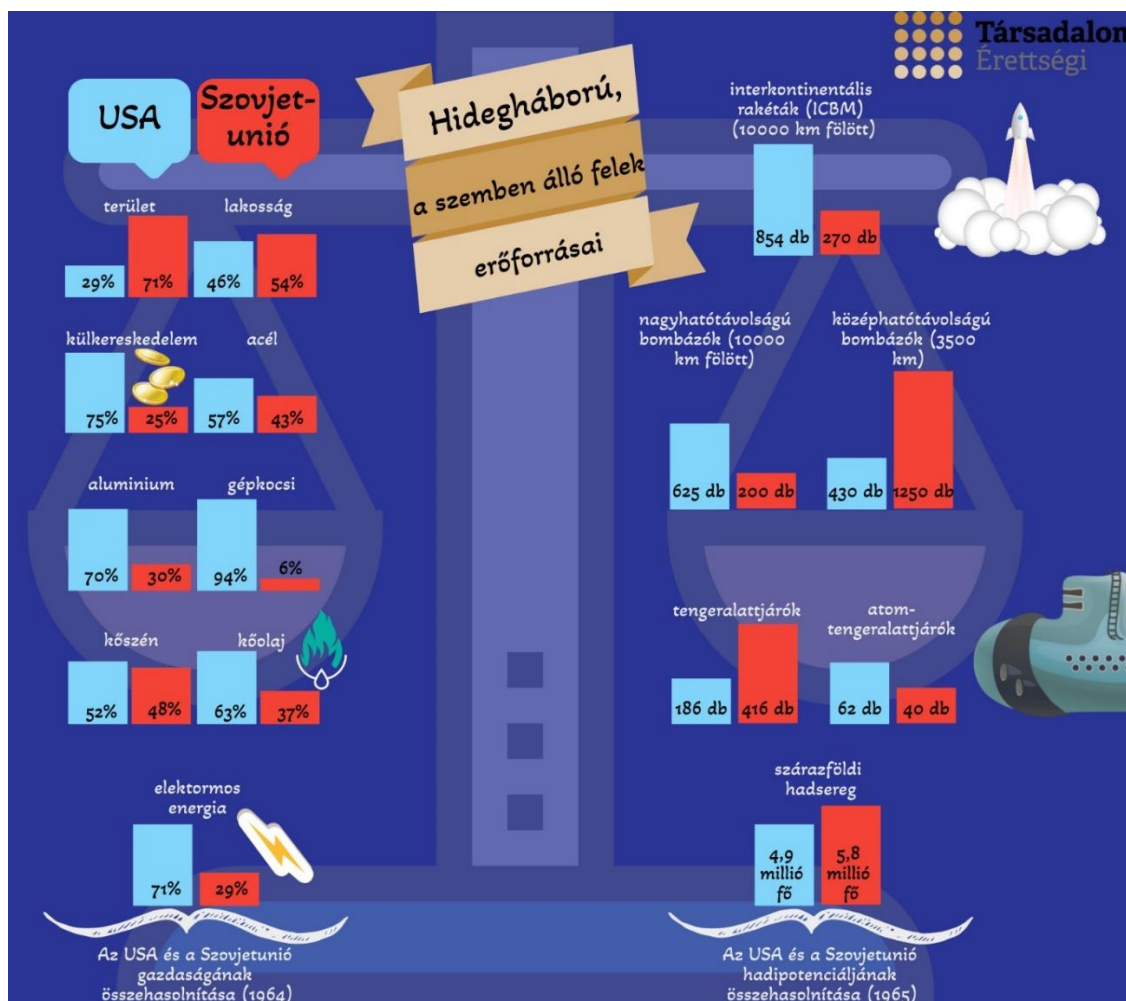
Az Amerikai Egyesült Államok és nyugati szövetségesei, illetve a Szovjetunió közötti viszonyt hamar kikezdte, hogy Moszkva nemcsak biztonságpolitikailag kívánta uralni az általa katonailag megszállt zónát, hanem elkezdte felszámolni ezekben a szabadságjogok érvényesülését és a kommunistáktól független politikai erőket. Aggodalmat keltett az is, hogy vajon a Szovjetunió, ha módja van rá, nem kísérli-e meg ellenőrzését további, általa meg nem szállt területekre is kiterjeszteni. Görögországban 1946 tavaszától polgárháború kezdődött a kommunista partizánok és a britek által támogatott koalíciós kormány között. A nyugati szövetségesek a jaltai megállapodás megszegésén túl a kelet-közép-európai

országokban a kommunista pártok erőszakos hatalomra juttatása, valamint a térség gazdasági kirablása miatt is több ízben tiltakoztak. Az ellenzékbe szorult Churchill nemegyszer hangot adott annak, hogy Európa két részre szakadt, ő használta először a „vasfüggöny” kifejezést. Sztálin a beszéd elhangzása után háborús uszítónak nevezte a volt brit miniszterelnököt.

Láthatóvá vált tehát, hogy Sztálin a jaltai egyezményben fogalt területeken nem elégszik meg a befolyással, hanem szovjetizálni akar, sőt azon túli területeken is befolyást akar szerezni. Ennek hatására a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok diplomáciai kapcsolatai 1947-ben látványosan megromlottak. Megszületett amerikai részről a Truman-doktrína, szovjet részről a Zsdanov-doktrína.

A Truman amerikai elnök által megfogalmazott elv szerint mindent meg kell tenni a kommunizmus további terjedésének megakadályozása érdekében és ezért támogatni kell azokat az országokat, amelyekben kommunista hatalomátvétel fenyeget. Emellett az amerikaiak bevezették a Marshall-tervet. Az amerikai külügyminiszterről elnevezett terv maga Európa háború utáni újjáépítését célzó amerikai segélyprogramot takart, amit az USA minden európai államnak felajánlott, de ezt a kommunista befolyás alá került országok szovjet utasításra nem fogadhatták el, mivel azt az amerikai gazdasági és politikai befolyás terjesztésére tett kísérletnek tartották. Válaszul a szovjetek meghirdettek a „két tábor” elméletet (Zsdanov-doktrína). A doktrína szerint a világ két részből áll: az imperialista, demokráciaellenes csoportosulásból, amit az Egyesült Államok irányít és a Szovjetunió vezetett szocialista táborból, a két tábor pedig természetből fogva szemben áll egymással.

Az így kialakult két blokk között kezdetét vette a vetélkedés, a fegyverkezési verseny. Ebben eleinte az amerikaiak voltak előnyben, mivel már rendelkeztek atombombával, viszont 1949-re a szovjetek is előállították a saját bombájukat. Ez ahhoz vezetett, hogy mindkét superhatalom növelni kezdte atomfegyverei számát. Ez pedig már az 1950-es évekre azt eredményezte, hogy mindkét fél annyi atomfegyverrel rendelkezett, ami garantálta volna egymás kölcsönös megsemmisítését (MAD-doktrína).

A MAD-doktrína alapvetően akkor érvényes, ha minden szemben álló félnek egyértelműen elegendő atomfegyvere áll rendelkezésre ahhoz, hogy a másik oldalt elpusztítsa; így egy meginduló atomcsapás esetén az ellenfél képes hasonló vagy még nagyobb pusztítást véghez vinni az ellenfél területén, ami az oda- és visszacsapások következtében végül a kölcsönös megsemmisüléséhez vezet. Mivel ezzel a felek tisztában vannak, semelyik fél sem fog az első csapás lehetőségével élni, mivel az a válaszlépések kontrollálhatatlan sorát indítja el. Mivel a kezdetben még hagyományos fegyvernemekkel vívott háború is nukleáris háborúba csaphat át, a két fél kerülni fogja még a közvetlen konfrontációt is. Mindez alapvetően egy feszültségekkel teli, de stabil békéhez vezethet. Ahhoz azonban, hogy a nukleáris fenyegetés hihetőnek tűnjön, mindkét félnek jelentős pénzügyi befektetéseket kell eszközölni a nukleáris arzenáljának bővítésére – még akkor is, ha ezeket a fegyvereket a MAD-doktrína alapján soha nem is fogják használni. Ez volt, ami lényegében megakadályozta, hogy a hidegháború során nyílt katonai konfliktus alakuljon ki a két szuperhatalom között.

Hidegháborús konfliktusok

A sikeres európai gazdasági újjáépítés megkívánta, hogy annak a potenciálisan legerősebb gazdasága, a német is részese legyen. A német gazdaság támogatása azonban éles elutasítást váltott ki a Szovjetunióból, amely a maga szempontjából nem tartotta kívánatosnak Nyugat-Európa megerősítését Németország gazdasági integrációja által. A nyugati szövetségesek időközben gazdaságilag egyesítették az általuk megszállt zónákat, majd a Marshall-segély fogadásának előkészítésére új német fizetőeszközt vezettek be.

Az egyoldalú lépések láttán a Szovjetunió 1948 nyarán blokád alá vonta Nyugat-Berlint. Sztálin célja az volt, hogy a szárazföldi utak lezárásával elérje a nyugati csapatok távozását. Válaszul az Amerikai Egyesült Államok légi szállítmányokkal oldotta meg a közel kétmillió nyugati városrész ellátását. A több mint egy évig működő légihíd megmentette Nyugat-Berlint, a szovjetek 1949 tavaszán feloldották a blokádot. Az első berlini válság és a vele egy időben történt események évtizedekre kettészakították Németországot. 1949-ben a nyugati megszállási zónákból megalakult a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK), míg a szovjet zónában létrejött a Német Demokratikus Köztársaság (NDK). A szovjet lépésektől való félelem, illetve a nyugati országok védelmi gyengesége felgyorsította azt a folyamatot, amely a „feltartóztatás” politikájának katonai együttműködésére irányult. Az Amerikai Egyesült Államok 1949 áprilisában létrehozta az Észak-atlanti Szerződést, a NATO-t. A NATO „védőpajzsot” jelentett Nyugat-Európa számára. Egységes katonai tömbbe szervezte az aláíró országokat, és a közös katonapolitikai vezetés a közös védelem kialakítására törekedett.

A hidegháborúval párhuzamosan zajlott a gyarmati rendszerek felbomlása. A gyarmati sorból felszabaduló államokban a Szovjetunió igyekezett befolyásra szert tenni.

1948-ben a britek kivonultak a palesztinai mandátum területről, melyen az ENSZ javaslata révén egy önálló zsidó és egy önálló palesztin államnak kellett volna létrejönnie, Jeruzsálemnek meg nemzetközi ellenőrzés alatt kellett volna maradnia. Ez a terv azonban nem vált valóra. 1948-ban Ben Gurion vezetésével létrejött az önálló Izrael, melyet arab szomszédjai nem ismertek el és megtámadták. Izrael azonban győztesen került ki a háborúból és a palesztin területek is az ellenőrzése alá kerültek, ezzel pedig egy újabb, mai napig aktív konfliktusövezet jött létre a Közel-Keleten. A hidegháború során a nyugati Izraelt, a szovjetek pedig az arab országokat támogatták.

Igaz, a Brit Birodalom hatalmas területekről vonult ki a II. világháború után, megadva az ottani országok függetlenségét, bizonyos régiókban, mint például Malajziában, hosszan harcolt a kommunisták által támogatott felszabadító mozgalmak ellen.

Franciaország a világháború után szerette volna helyreállítani uralmát a gyarmatain, azonban Indokínában heves ellenállásba ütközött, ahol a japánok elleni fegyveres ellenállásra létrejött Ho Si Minh által vezetett vietnámi kommunisták 1954-es győzelmükig folytatták a harcot a franciák ellen. Francia Indokínából ekkor létrejött a független Laosz, Kambodzsa valamint a kommunista Észak- és nyugati orientációjú Dél-Vietnám. Az észak-vietnámi vezetés azonban az ország egyesítésére törekedett, amit azonban a kommunista térnyerés miatt az Egyesült Államok nem akart megengedni, így került sor 1955-1975 közötti vietnámi háborúba, melynek végén az amerikaiak visszavonultak és Észak-Vietnám elfoglalta a déli területeket.

Kínában az 1937-es japán támadás előtt polgárháború dúlt a Mao Ce-tung által vezetett kommunisták és a Csang Kaj-sek vezette Kuomintang (Nemzeti Kína) erői között. A japán invázió miatt azonban a felek összefogtak, de a világháború után 1946-ban újrakezdődött a polgárháború, amit a szovjetek által támogatott kommunisták nyertek. 1949-ben Mao vezetésével kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A Csang Kaj-sek vezette Kuomintang pedig Tajvan szigetére menekült, ahol lényegében egy külön államot hozott létre, amit Kína (és kínai nyomásra a világ legtöbb országa) nem ismer el önállónak és magáénak követeli a szigetet. Tajvan ügye ma is fontos biztonságpolitikai kérdés.

Az egykori japán gyarmatnak számító Koreát Vietnámmal hasonlóan egy kommunista északi és egy nyugati orientációjú déli államra osztották. A kommunista Észak-Koreában Kim Ir Szen sztálinista típusú kommunista diktatúrát épített ki 1945-től, 1950-ben pedig megtámadta Dél-Koreát. Az 1950-53 között zajló koreai háborúban a szovjetek és a kínaiak Észak-Koreát támogatták az Egyesült Államok által vezetett koalíció pedig Dél-Koreát. A felek 1953-ban kötöttek fegyverszünetet, ami fenntartotta az

ország északi és déli felosztását. Békeszegződés aláírására azóta se került sor. Észak-Koreában továbbra is kommunista totális diktatúra van Kim Dzsongun vezetésével.

A Szovjetunióban Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követő politikai küzdelemből Nyikita Hruscsov pártfőtitkár került ki győztesen. Ellenfeleit vagy kivégeztette (Berija), vagy félreállította (Malenkov). Vezetése alatt meghirdette a békés egymás mellett élés politikáját, ami a nemzetközi feszültség átmeneti csökkenését hozta. Rendezte a Szovjetunió kapcsolatait Jugoszláviával is. 1955-ben a Szovjetunió a katonai érdekszférájába tartozó államokat a NATO mintájára a Varsói Szerződés keretében egységes katonai tömbbe szervezte, ezzel formálisan is saját parancsnoksága alá vonta a tagállamok hadseregét. Ugyanebben az évben kivonták mind a nyugati, mind a szovjet csapatokat az ausztriai megszállási zónákból, és az osztrák államszerződés aláírásával Ausztria semleges ország lett, amely nem csatlakozhatott egyetlen katonai tömbhöz sem. A nagyhatalmak pedig garantálták Ausztria függetlenségét és semlegességét. Ezzel a lépéssel a szovjet vezetés új jogi alapot teremtett arra, hogy továbbra is hadsereget állomásoztasson ezekben az országokban, így Magyarországon is. Az NSZK felállította a saját haderejét (Bundeswehr) és a NATO tagja lett, mert a nyugati hatalmak úgy látták, szükséges, hogy az ország hozzájáruljon a saját biztonságának a garantálásához.

Az 1960-as évek elején a két katonai tömb (a NATO és a Varsói Szerződés) stratégiai viszonyában a szovjet fél vette át a kezdeményezést. Az 1950-es évek végén a rakéatechnológia terén a Szovjetunió rövid időre előnyre tett szert az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, amikor sikeresen feljuttatta az első műholdat a világűrbe (1957). Ez riadalmat okozott az Egyesült Államokban, amit a szovjet műhold után szputnyik-sokk névvel illeltek, mert ettől kezdve a Szovjetunió képessé vált interkontinentális rakétákkal atomcsapást intézni Amerika ellen. Eddig az időpontig az Egyesült Államok bombázói révén egyoldalúan volt képes atomcsapással fenyegetni a Szovjetuniót. A következő évtizedekben mindkét szuperhatalom egyre pusztítóbb erejű fegyverrendszereket állított szolgálatba, a kialakuló fegyverkezési verseny hatalmas összegeket emésztett fel.

A két katonai tömb között helyet követelt magának az 1961-ben megalakult el nem kötelezett országok mozgalma, amelyben 25 ország, közöttük India, Egyiptom, Jugoszlávia és Indonézia vett részt. Komoly befolyást azonban nem szerzett a mozgalom.

A szovjetek diplomáciai offenzívájának egyik főcélja az NDK létének nemzetközi elfogadtatása, és főleg a nyugat-berlini amerikai, brit és francia katonai jelenlétnek a felszámolására irányult. Berlint a háború végétől a négy győztes hatalom megszállta, így már az is nemzetközi egyezményt sértett, hogy Kelet-Berlint az NDK részévé és fővárosává tették. Moszkva azt szerette volna elérni, hogy a város másik felében megszűnjön a nyugati katonai jelenlét, és Nyugat-Berlin önálló, szabad várossá váljon. A NATO nagyhatalmai azonban a szovjet javaslatokat és fenyegetőzéseket elutasítva megőrizték nyugat-berlini „előretolt helyőrségüket” az NDK közepén.

Nyugat-Berlin léte egyébként is komoly problémát jelentett a keletnémet állam vezetésének, hiszen a beékelte területen keresztül a rendszerrel elégedetlenek könnyedén elhagyhatták az országot. Az NDK 1949-es alapításától 1961-ig két és félmillióan hagyták el a szocialista államot nyugat felé. Ezért az NDK (szovjet egyetértéssel) drasztikus megoldást választott. 1961 augusztusában először szögesdrótkadályokkal zárta el egymástól a város két felét, majd néhány napon belül előregyártott elemekből egy falrendszert húzott fel. A fal legfőbb célja az elvándorlás megakadályozása volt. Miután az egész nyugati enklávét fallal vették körül, amelyet őrtornyokkal, árkokkal, helyenként aknamezőkkel egészítettek ki, a tömeges elvándorlás lehetetlenné vált. A berlini fal felépítése a hidegháború szimbóluma lett.

A két superhatalom szembenállásának következő veszélyes kiéleződését a kubai rakétaválság okozta. 1959-ben Kubában megdöntötték az addigi Washington-barát, korrupt önkényuralmi rezsimeket. A kubai forradalmárok vezére, Fidel Castro ekkor még nem volt kommunista, de az Amerikai Egyesült Államokkal szemben elfogadta a Szovjetunió támogatását. Szüksége is volt erre, mert Washington támogatta az új kubai rendszer ellen harcolókat. 1961-ben Kennedy elnök jóváhagyásával egy CIA-akció keretében kubai emigránsok a Disznó-öbölben partraszállást hajtottak végre, hogy megbuktassák Castrót. A feszült viszonyt kihasználva Hruscsov elérte, hogy Kuba stratégiai támaszpontként szolgáljon a szovjeteknek. 1962-ben a Szovjetunió válaszul Amerikának Törökországba telepített rakétáira, titokban Kubában telepített atomtöltettel felszerelt rakétákat, ahol hozzáálltak a kilövőállások építéséhez is. Amikor az amerikai felderítés az U-2-es kémrepülőkről készített fotókon felfedezte, hogy majdnem bevetésre kész nukleáris rakéták vannak az Amerikai Egyesült Államokhoz egészen közeli Kubában, a hidegháború legfeszültebb napjai következtek.

Kennedy elnök nyilvános tévébeszédben jelentette be, hogy bármely Kubából induló támadást a Szovjetunió elleni általános csapással fog megválaszolni. A további fegyverek Kubába szállításának megakadályozása érdekében haditengerészeti blokádot állított fel a szigetet. Ultimátumot adott, ha nem vonják ki a rakétákat Kubából, preventív, vagyis megelőző csapást fognak mérni az ottani szovjet támaszpontokra, hogy elkerüljön egy Amerikára mért atomcsapást. A tárgyalások tizenhárom napon át húzódtak, mialatt a két tömb teljes katonai ereje harckészültségbe helyezve nézett egymással farkasszemet. A világ igencsak közel került a pusztító atomháborúhoz, és a közvélemény rettegve várta a harmadik világháború kirobbanását. Végül Hruscsov engedett, mivel meggyőződött az amerikai fenyegetés komolyságáról, és ígéretet kapott a Törökországban lévő amerikai rakéták leszerelésére. A szovjetek leszerelték a nukleáris rakétákat, az Amerikai Egyesült Államok pedig garantálta, hogy nem támadja meg Kubát.

Csehszlovákiában az 1968-ban pártfőtitkári pozícióba került Alexander Dubček reformokat indított az „emberarcú szocializmus” megteremtése érdekében. Az egyik első intézkedésként eltörölték a cenzúrát, és a szabaddá váló sajtóban egyre kritikusabb vélemények fogalmazódtak meg. A „prágai tavasz” időszakában Dubček a rendszer további „lazítását” (a nem kommunista erők bevonását a közéletbe, a merev tervgazdálkodás felszámolását) tervezte, de a végrehajtásra nem volt lehetőség. Brezsnyev úgy vélte, hogy a kommunista párt hegemoniájának feladása veszélyes példa a többi ország számára is, ezért a fegyveres beavatkozás mellett döntött. A szovjetek a Varsói Szerződés négy tagállamával együtt 1968. augusztus 20-án éjjel megszállták az országot. A katonai intervencióban az NDK, Lengyelország és Bulgária hadereje mellett a Magyar Néphadsereg alakulatai is részt vettek. Mivel a csehszlovák hadsereg nem tanúsított ellenállást, a hadműveletek gyorsan befejeződtek, összecsapások elsősorban a tömegtüntetések felszámolásánál voltak. Moszkva erőszakos eszközökkel megakadályozta a csehszlovák reformokat, Dubčeket háttérbe szorították, majd a következő évben leváltották pozíciójából.

Az enyhülés és a hidegháború vége

Az atomháború elkerülése érdekében mindkét hatalom óvakodott a nyílt katonai összeütközéstől. Az enyhülés időszakában a felek lépéseket tettek a stratégiai fegyverek számának korlátozásáért is. Az 1972-ben Moszkvában aláírt SALT-I. megállapodásban kimondták a stratégiai fegyverek maximális számát, illetve mindkét superhatalom vállalta, hogy rakétaelhárító rendszereket csak igen korlátozottan fog kiépíteni. Így az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió is stratégiai értelemben sebezhető

maradt, ami garantálta, hogy egyik fél sem kockáztat meg egy váratlan csapást. Annyi ideje ugyanis a megtámadott félnek továbbra is lett volna, hogy pusztító erejű rakétacsapással válaszoljon.

Az enyhülési folyamat a helsinki egyezményben érte el tetőpontját 1975-ben. Albánia kivételével valamennyi európai állam és az Amerikai Egyesült Államok, valamint Kanada is részt vett a finn fővárosban megrendezett konferencián. A Szovjetunió az itt aláírt egyezmény előírásaiban az európai határok sérthetetlenségétől és az egymás belügyeibe való be nem avatkozástól a második világháborús hódításainak nemzetközi garantálását látta. Utólag azonban a helsinki egyezménynek az emberi jogokat, a gondolati, a lelkiismereti és a vallásszabadságot biztosító pontjai tűnnek nagyobb jelentőségűeknek. Ezek ugyanis Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon a szocialista rendszerrel szemben álló ellenzéki csoportok tevékenységének hivatkozási alapjaivá váltak. Az 1970-es években folytatódtak a fegyverzetkorlátozási tárgyalások, ennek következményeként 1979-ben aláírták a SALT-II. megállapodást. Az egyezményt nem hajtották azonban végre, mivel a szovjetek afganisztáni beavatkozása újabb hidegháborús feszültséget okozott.

A szovjet világpolitikai terjeszkedés nyomán a NATO az 1970-es évek végétől újra növelte katonai kiadásait, Washington pedig támogatta a szovjet hadsereggel Afganisztánban szembeszálló iszlám harcosokat. Némi habozás után még a legkorszerűbb, vállról indítható léghárító rakétákkal is felszerelték őket, ami nagy veszteségeket okozott a szovjet helikoptereknek és repülőknél. A szovjetek számára Afganisztán hegyekkel tagolt országa olyanná vált, mint Vietnam dzsungelje az amerikai hadseregnek. Hiába uralta a szovjet hadsereg a főbb afgán városokat, Moszkva képtelen volt biztosítani csapatainak az utánpótlását, és ellenőrizni a falvakat.

Az új csúcstechnológiák fejlesztésével az 1970-es évekre a hagyományos fegyverzetek minősége terén is fölénybe került az Amerikai Egyesült Államok hadereje. Washington űrfegyverkezési programja, a meghirdetett csillagháborús terv pedig védelmet ígért már a szovjet nukleáris rakéták ellen is. Az elképzelések szerint az Amerikai Egyesült Államokra kilőtt szovjet nukleáris robbanófejek ezreit az amerikai védelmi rendszer műholdakra telepített eszközökkel (például lézerfegyverrel) „vadászta volna le” (csillagháborús terv). A szovjetek elvesztették a fegyverkezési versenyt, miközben az erre költött milliárdok jórészt kimerítették az ország erejét. Gondjaikat növelte, hogy az ország nemzetközileg elszigetelődött. Az afganisztáni beavatkozás miatt nemcsak a nyugati országok, de a harmadik világ államai is szembefordultak velük.

A világtörténelemben számos példát láthatunk nagy birodalmak bukására. Az ilyen bukásokat általában hosszú hanyatlási folyamat előzte meg, ezért sokakat meglepett, hogy a Szovjetunió az 1980-as évek második felében néhány év alatt veszítette el szuperhatalmi pozícióját. Ennek magyarázatát keresve többféle tényezőt is érdemes megvizsgálni. Az okok közül azonban mindenképpen érdemes kiemelni, hogy az ország gazdasági teljesítőképesége és a szovjet vezetők világuralmi ambíciói soha nem voltak arányban egymással. Ezért a 1970-es és 80-as évek katonai túlköltekezése és terjeszkedő politikája (például Etiópia és Afganisztán) a Szovjetunió erejének megroppanásához és válságához vezetett.

A Szovjetunió nukleáris fegyverkezése, hadiflottájának és légierijének erőteljes fejlesztése, nem utolsósorban pedig e katonai erő megjelenése a Perzsa-öböl térségében határozott ellenlépésekre késztette az Amerikai Egyesült Államokat. Ez öltött testet az új elnök, Ronald Reagan erőpolitikájában, amelyhez megkapta a többi nyugati nagyhatalom támogatását is. Reagan meg akarta állítani az USA térvesztését, illetve egyértelművé kívánta tenni országának vezető szerepét. Az Amerikai Egyesült Államok újra óriási összegeket fordított haderejének korszerűsítésére és a szovjetekkel szemben álló fegyveresek támogatására, például Afganisztánban. A Reagan-kormányzat a fegyverkezés fokozásával nem egyszerűen stratégiai erőfölényt akart kivívni, hanem tudatosan a Szovjetunió gazdasági térdre

kényszerítése volt a cél. Olyan fegyverkezési kiadásokba akarták hajszolni Moszkvát, amit pénzügyileg nem bírnak. Ekkor derült ki, hogy a Szovjetunió mennyire rosszul mérte fel az erőviszonyokat, hiszen ezzel a tempóval már nem tudott lépést tartani.

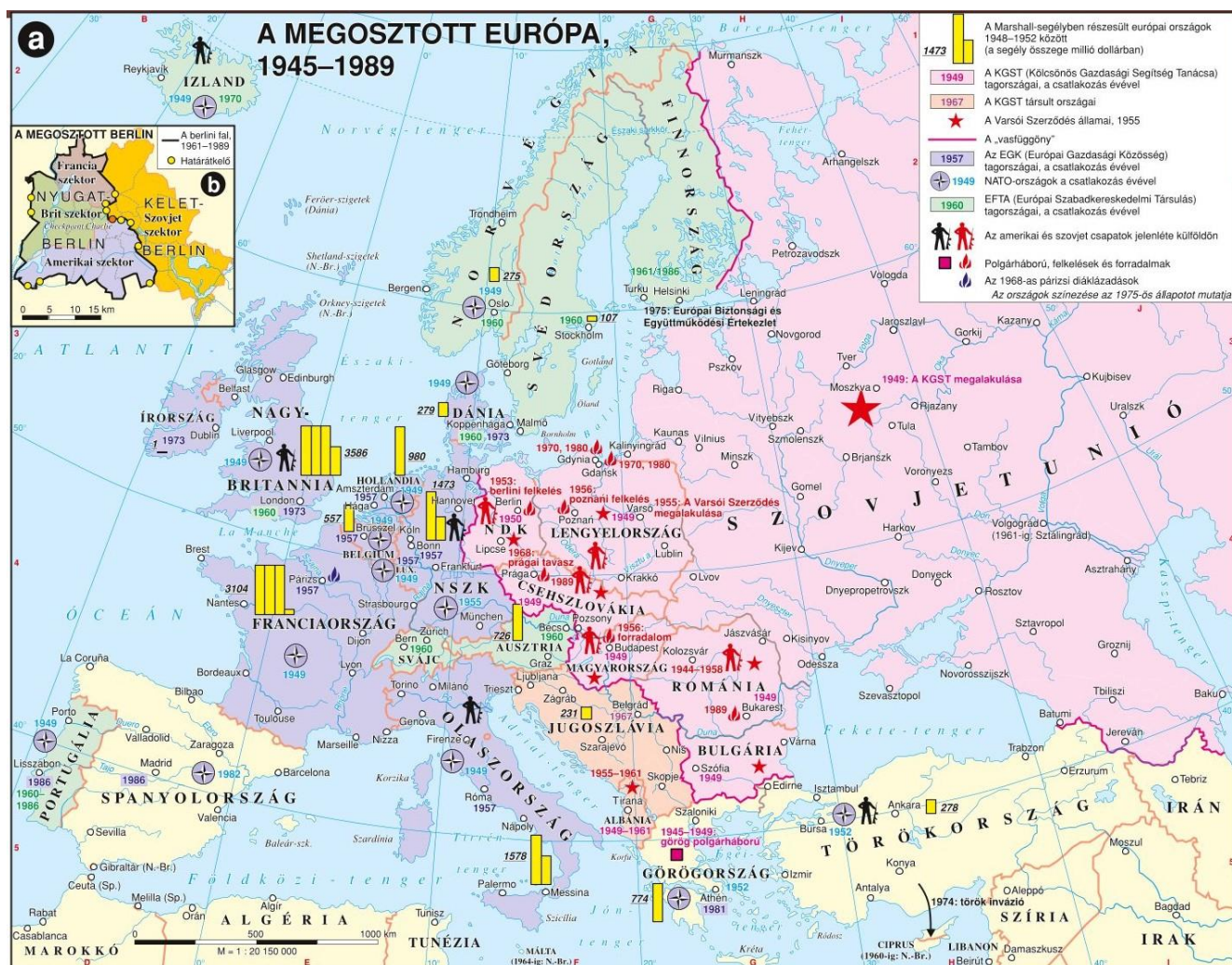
A Szovjetuniónak nagyon komoly belső problémákkal is szembe kellett néznie. A rakétákra és flottafejlesztésre fordított milliárdokat csak az amúgy is alacsony életszínvonal romlása árán lehetett előteremteni. Az alacsony keresetek, az áruhiány és az ellátási nehézségek elégedetlenséget váltottak ki. Tüntetések és sztrájkok kezdődtek, de a korábbi időktől eltérően a hatalom nem lépett fel velük szemben agresszívan. A párt vezetése megosztott volt a tekintetben, hogy a problémákat a reformok gyorsításával, vagy teljes visszarendeződéssel kellene megoldani. A vezetők közötti nyilvános viták csak fokozták a feszültséget és a bizonytalanságot. A központi hatalom meggyengülését érezve felszínre törtek az addig elfojtott nemzeti ellentétek és függetlenségi törekvések is.

Az 1985-ben pártfőtitkárrá választott Mihail Gorbacsov próbálkozott ugyan reformok bevezetésével, de ezekkel már nem lehetett megállítani a Szovjetunió hanyatlását. 1989-1990-ben a szovjeteknek már nem volt erejük megakadályozni a berlini fal lebontását és megfékezni a Kelet-Európában elindult rendszerváltás folyamatát. 1991-ben a Szovjetunió maga is felbomlott, ami a hidegháború végét jelentette.

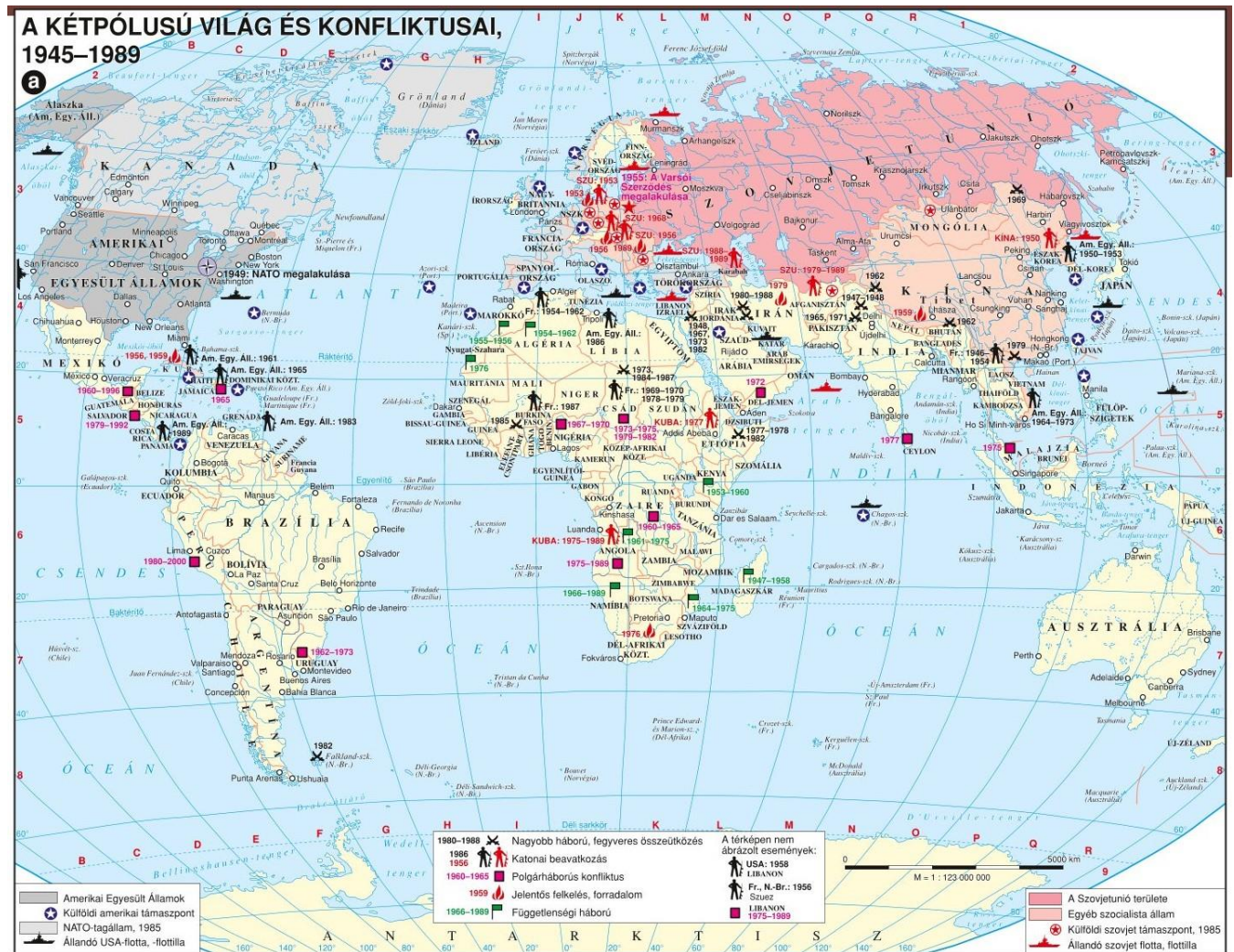
Hasznos térképek:

63. oldal b) térkép

64. oldal a) térkép

66. oldal a) térkép

70. oldal b) térkép

VI. 30. A „harmadik világ” (a gyarmati rendszer felbomlása, a fejlődő országok problémái)

A "harmadik világ" kifejezés alatt olyan, elsősorban volt gyarmati országokat értünk, amelyek nem akartak csatlakozni a hidegháború idején egyik hatalmi blokkhoz sem. Ezen országok fejlettsége és a lakosság életszínvonala többségében még ma is alacsony, az állam politikai orientációjától függetlenül. A harmadik világ országai Afrikában, Ázsiában és Dél-Amerikában vannak.

A gyarmati rendszer felbomlása

A gyarmati rendszer felbomlásának (dekolonizáció) folyamatának első hulláma a napóleoni háborúk alatt kezdődött, amikor a francia megszállás alá került Spanyolország dél-amerikai gyarmatai vívták ki sorra a függetlenségüket az 1810-es 20-as években. A frissen megszerzett önállóságukat az európai nagyhatalmakkal szemben az Amerikai Egyesült Államok garantálta az 1823-ban meghirdetett Monroe-elvvel, ami kimondta, hogy „Amerika az amerikaiaké” és az Egyesült Államok nem hagyja, hogy a függetlennedett latin-amerikai országokat az európaiak újra gyarmatosítsák. Igaz, a XIX. és a XX. század során ezen országok egyrésze hosszabb-rövidebb ideig pont az Egyesült Államok befolyása alá került.

Bár az első világháború után a Népszövetség a volt német gyarmatokat és az egykori Oszmán Birodalom közel-keleti területeit addig rendelte csak mandátumként főleg brit és francia ellenőrzés alá, amíg az ott élő népek nem lesznek képesek az önállóságra, ez a gyakorlatban a gyarmati rendszer további fenntartását jelentette. A nacionalista és függetlenségi mozgalmak, azonban a XX. században csaknem mindenhol megjelentek. Ez, valamint, hogy a legtöbb gyarmati területen az uralom fenntartása veszteséggel járt, csak idő kérdésévé tette a decolonizációs folyamatok megindulását.

A Brit Birodalmon belül a két világháború között Indiában bontakozott ki a legszélesebb körű függetlenségi mozgalom, melyet az erőszakmentes ellenállást hirdető Mahatma Gandi vezetett. De brit ellenes felkelések voltak a korszakban Mezopotámiában Afganisztánban és Palesztinában is.

A második világháborúban a két nagy európai gyarmattartó ország, Nagy-Britannia és Franciaország meggyengült. Az angolok nem is kívánták fenntartani tovább a gyarmati uralmukat Indiában, amely a háború alatt végig kitartott Nagy-Britannia mellett a gazdaságával és katonákkal segítve annak harcát, nagymértékben pont a függetlenség megadásának ígérete miatt. 1947-ben így India elnyerte függetlenségét, de három államra osztották, a muszlim Pakisztánra (Banglades Kelet-Pakisztánként még Pakisztánhoz tartozott), buddhista Sri Lankára és a hindu Indiára. Az India és Pakisztán közötti határ, kasmír régiójának birtoklása azóta is vita tárgya, és 1947 óta több háborút is vívott egymással a két állam a terület birtoklásáért. India és Pakisztán is ma már rendelkezik atomfegyverrel.

1948-ban a britek kivonultak a palesztinai mandátum területről is, melyen az ENSZ javaslata révén egy önálló zsidó és egy önálló palesztin államnak kellett volna létrejönnie, Jeruzsálemnek meg nemzetközi ellenőrzés alatt kellett volna maradnia. Ez a terv azonban nem vált valóra. 1948-ban Ben Gurion vezetésével létrejött az önálló Izrael, melyet arab szomszédjai nem ismertek el és megtámadták. Izrael azonban győztesen került ki a háborúból és a palesztin területek is az ellenőrzése alá kerültek, ezzel pedig egy újabb, mai napig aktív konfliktusövezet jött létre a Közel-Keleten.

Igaz, a Brit Birodalom hatalmas területekről vonult ki a II. világháború után, megadva az ottani országok függetlenségét, bizonyos régiókban, mint például Malajziában hosszan harcolt a kommunisták által támogatott felszabadító mozgalmak ellen.

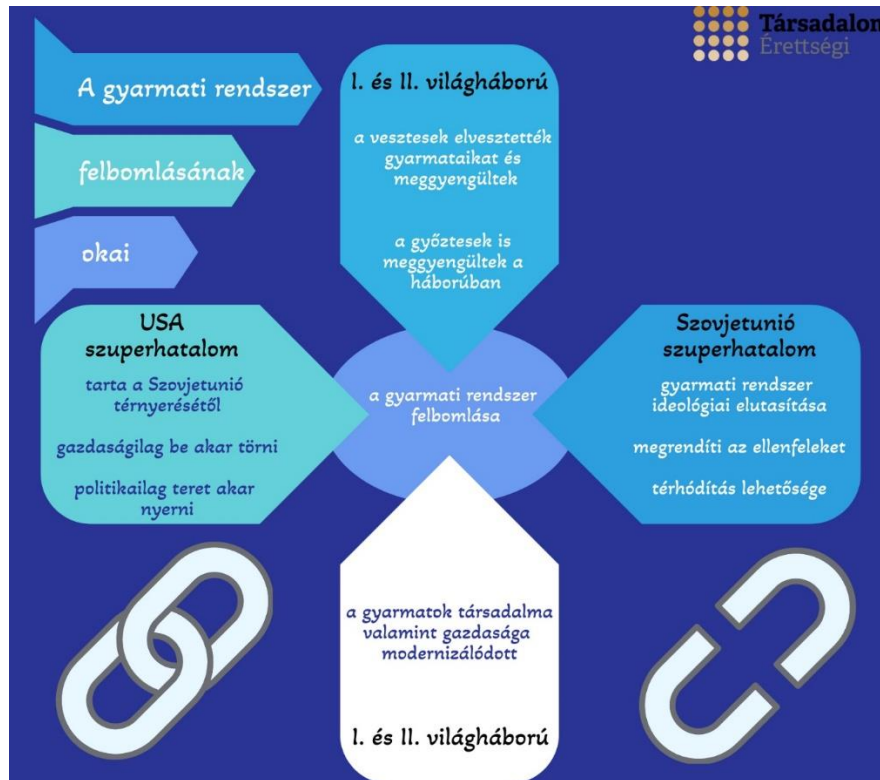
Franciaország a világháború után szeretne volna helyreállítani uralmát a gyarmatain, azonban Indokínában heves ellenállásba ütközött, ahol a japánok elleni fegyveres ellenállásra létrejött Ho Si Minh által vezetett vietnámi kommunisták 1954-es győzelmükig folytatták a harcot a franciák ellen. Francia Indokínaiból ekkor létrejött a független Laosz, Kambodzsa valamint a kommunista Észak- és nyugati orientációjú Dél-Vietnám. Az észak-vietnámi vezetés azonban az ország egyesítésére törekedett, amit azonban a kommunista térnyerés miatt az Egyesült Államok nem akart megengedni, így került sor 1955-1975 közötti vietnámi háborúra, melynek végén az amerikaiak visszavonultak és Észak-Vietnám elfoglalta a déli területeket.

Kínában az 1937-es japán támadás előtt polgárháború dúlt a Mao Ce-tung által vezetett kommunisták és a Csang Kaj-sek vezette Kuomintang (Nemzeti Kína) erői között. A japán invázió miatt azonban a felek összefogtak, de a világháború után 1946-ban újra kezdődött a polgárháború, amit a szovjetek által támogatott kommunisták nyertek. 1949-ben Mao vezetésével kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A Csang Kaj-sek vezette Kuomintang pedig Tajvan szigetére menekült, ahol lényegében egy külön államot hozott létre, amit Kína (és kínai nyomásra a világ legtöbb országa) nem ismer el önállónak és magáénak követeli a szigetet. Tajvan ügye ma is fontos biztonságpolitikai kérdés.

Az egykori japán gyarmatnak számító Koreát Vietnámhoz hasonlóan egy kommunista északi és egy nyugati orientációjú déli államra osztották. A kommunista Észak-Koreában Kim Ir Szen sztálinista típusú kommunista diktatúrát épített ki 1945-től, 1950-ben pedig megtámadta Dél-Koreát. Az 1950-53 között zajló koreai háborúban a szovjetek és a kínaiak Észak-Koreát támogatták az Egyesült Államok által vezette koalíció pedig Dél-Koreát. A felek 1953-ban kötöttek fegyverszünetet, ami fenntartotta az ország északi és déli felosztását. Békeszerződés aláírására azóta se került sor. Észak-Koreában továbbra is kommunista totális diktatúra van Kim Dzsongun vezetésével.

Az 1950 és 70-es években az ázsiai és afrikai országok sorra nyerték el függetlenségüket, melyeket több helyen felszabadító küzdelmek előztek meg. Legutoljára 1975-ben Portugália gyarmatbirodalma bomlott fel. Ám szinte a gyarmatbirodalmak felbomlásával egyidőben megjelent a neokolonializmus jelensége.

A neokolonializmus célja a formálisan független fejlődő országok feletti gazdasági és politikai befolyás megszerzése, természeti kincseik kiaknázása, piacuk megszerzése, munkaerejük kizsákmányolása, katonai támaszpontok létrehozása. A neokolonializmus jellemzően a XX. század utolsó harmadának a jelensége volt, a nagyhatalmak befolyásolási törekvései és lehetőségei később is fennmaradtak, de eszközeikben és módszereikben sokat változtak. Ma Afrikában elsősorban kínai gazdasági befolyás szélesedésével figyelhető meg a jelenség.

A fejlődő országok problémái

Az utóbbi évtizedekben kialakult globális problémák egyaránt hatnak és kihívást jelentenek a XXI. században a világ összes társadalma számára, így a fejlődő országok problémái közvetlenül vagy közvetetten hatnak a fejlett nyugati országokra is. Napjainkra kölcsönös gazdasági és politikai függőségi viszony alakult ki az országok között. Ezért ezen problémák megoldása nem lehetséges az egyes országok szintjén, hanem átfogó nemzetközi együttműködést tesznek szükségessé. Az emberiségnek sajnos a mai napig sok esetben még nem sikerült megnyugtató megoldást találnia a fejlődő országok problémáira. Ilyen problémák például:

- ❖ diktatórikus, instabil politikai rendszerek
- ❖ megoldatlan államközi konfliktusok
- ❖ túlnépesedés
- ❖ migráció
- ❖ terrorizmus

Diktatórikus, instabil politikai rendszerek és megoldatlan államközi konfliktusok

Az eltérő társadalmi, gazdasági és szociokulturális fejlődés miatt az egykori gyarmatok helyén létrejövő fejlődő országok csak kis hányadában alakult ki stabil demokrácia. Ráadásul ezek az országok gyakran a régi gyarmati határok mentén nyerték el függetlenségüket, melyeket nem egy esetben íróasztal mellett, vonalzóval húztak meg Európában, figyelmen kívül hagyva a térség történelmi, etnikai, vallási és gazdasági viszonyait. Az így keletkezett konfliktusok pedig mai napig terhelik a nemzetközi rendszert és nehezítik ezen országok fejlődését.

Ezen országokra jellemző, hogy a hatalomban különböző autokrata vezetők váltják egymást vagy egyes gazdasági-politikai érdek csoportok hosszúidőre megszerzik a hatalmat. Az ilyen rendszerekben általában egy-egy vallási, etnikai csoport privilegizálásával szilárdítják meg hatalmukat. Azokat érdekeltté teszik rendszerük fenntartásában a számukra juttatott kedvezményekkel, így ők segítenek az ellenzék és a vallási, etnikai kisebbségek elnyomásában. Amennyiben az ilyen autokratikus rezsimiek összeomlanak, gyakran nem jön létre a helyükön újabb szilárd hatalom (pl.: Líbia) és a különböző fegyveres csoportok közötti küzdelem miatt állandósulnak a polgárháborús állapotok. Az ilyen állapotok pedig kedveznek a különböző illegális tevékenységeknek: emberkereskedelem, illegális fegyverkereskedelem, terrrorszervezetek megtelepedése az országban.

A tartóssá váló társadalmi, gazdasági és politikai válságok etnikai és vallási ellentéteket idézhetnek elő, ami háborúkhöz, terrorizmushoz, éhínségekhez, szélsőséges esetben népirtáshoz vagy humanitárius katasztrófához vezethet.

Túlnépesedés és migráció

A Föld népessége több mint 7.7 milliárd fő, mely évente több mint 1%-kal növekszik. Jelenleg a népesség növekedése nem egyenletesen oszlik meg a világon. Amíg a nyugati országokban a népességszám jellemzően stagnál vagy éppen csökken, addig a fejlődő világban (Afrika, Ázsia, Dél-Amerika) folyamatosan növekszik. A problémát az okozza, hogy azokban a régiókban, amelyekre a növekvő lakosságszám jellemző, a rendelkezésre álló erőforrások nem elégségesek a felmerülő igények kielégítésére és a lakosság eltartására. Ebből következően az érintett régiókban nem egy esetben nincs elég ivóvíz, élelem, munkalehetőség, nem elég fejlett az egészségügyi rendszer, az oktatási rendszer és hiányosak a szociális ellátások is. Mindez feszültséget, társadalmi, gazdasági és politikai instabilitást okozhat, amint azt feljebb láthattuk.

Mindezen problémák megelőzése, kezelése és megoldása azoknak az országoknak is az érdekük, melyek közvetlenül nem érintettek, mivel a globalizált világban a válságok ritkán maradnak elszigetelt jelenségek. Azok egyes hatásai gyakran túlterjednek a konkrét válságzóna földrajzi határain. Ennek a jelenségnek a leggyakoribb megnyilvánulása a válságövezetből meginduló elvándorlás, ami a válság jellegétől függően lehet politikai, vagy gazdasági jellegű.

A gazdasági kilátástalanság, a politikai vagy humanitárius okok miatt menekülő néptömegekre vonzóan hatnak a fejlett szociális ellátással rendelkező, erőforrások és munkalehetőségek tekintetében kedvezőbb adottságokkal rendelkező nyugati országok. Ezen országok befogadó kapacitása azonban korlátozott, aminek leginkább társadalmi okai vannak.

A fejlettebb nyugati társadalmak befogadóképességét napjainkban nem az szabja meg, hogy mekkora erőforrásokkal rendelkeznek, hanem az, hogy mennyire félnek a nagyarányú bevándorlás esetleges gazdasági, társadalmi hatásaitól. A leggyakoribb félelem, hogy a nagy létszámú bevándorlók olcsó munkaerőt jelentenek, így elveszik a munkát a hazai munkavállalóktól. Ezen felül a nagylétszámú, más szociokulturális közegből érkező bevándorlók tömege integrációs, együttélési problémákat vethet fel, ami feszültséget idézhet elő a többségi társadalom és az eltérő szokásokkal, hagyományokkal, vallással rendelkező újonnan érkezettek között.

Mindezen problémák minimalizálása miatt a nyugati országok szigorú bevándorlási politikát folytatnak. Nem fogadnak be annyi bevándorlót, ahány ezekben az országokban kívánna élni, ezért növekszik az illegális bevándorlás tendenciája. Az illegális bevándorlók viszont, ha sikerül is elérniük céljukat és eljutnak a kívánt országba, gyakran a társadalom legkiszolgáltatottabb tagjaivá válnak.

A fejlettebb országok nem fogadnak be annyi bevándorlót, mint ahányan különböző okok miatt elhagyni kényszerülnek otthonukat. Ezért a menekültek gyakran kilátástalan helyzetbe kerülnek a válságövezetek peremén kialakuló, nemzetközi segélyektől függő menekülttáborokban. Jelenleg több tízmillió menekült él ilyen táborokban világszerte a különböző válságövezetekben.

Terrorizmus

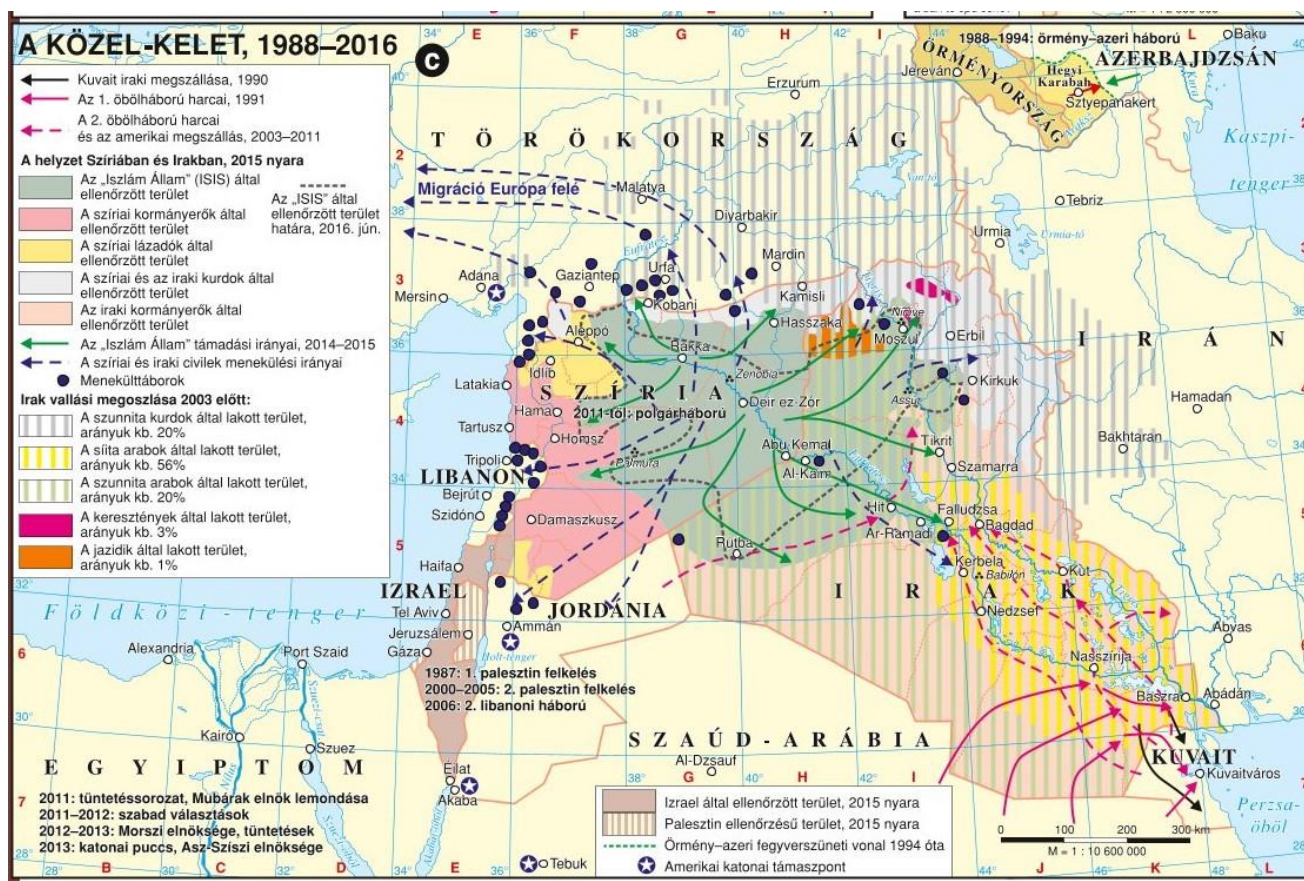
A terrorizmusnak nincsen általánosan elfogadott nemzetközi definíciója. Leginkább illegitim erőszakként vagy azzal való fenyegetőzésként lehet definiálni, melynek célja, hogy politikai, vallási, gazdasági vagy társadalmi célokat érvényesítsen.

A terrorista szervezetek célja, hogy a kiválasztott társadalomban félelmet keltsenek, ezáltal nyomást gyakoroljanak a politikai döntéshozókra. Ennek érdekében gyakran szimbolikus célpontok, illetve civilek ellen hajtanak végre akciókat. Félelemkeltés céljából pedig már tudatosan használják az internetet és a közösségi médiát.

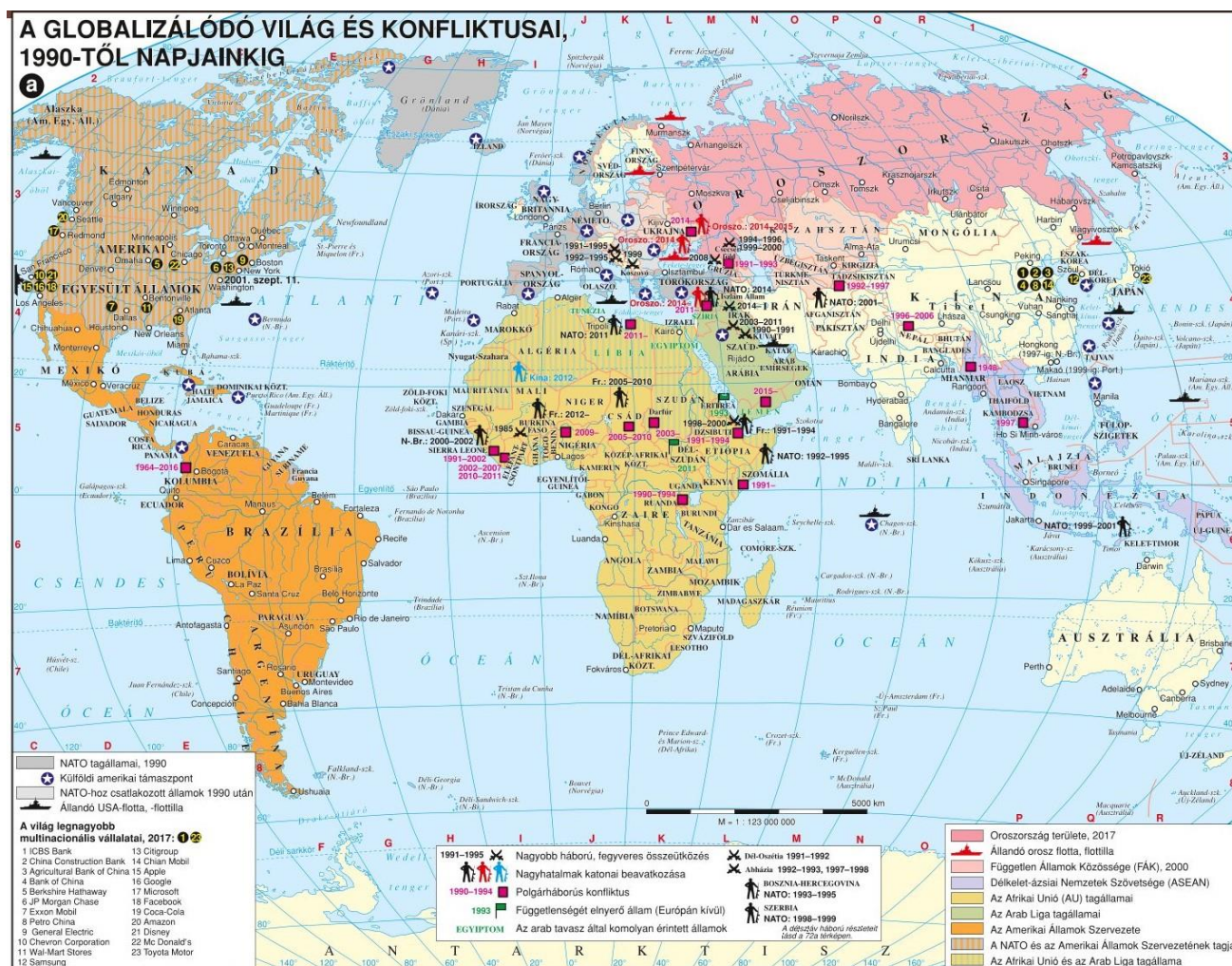
Céljaik szerint a következő módon lehet csoportosítani a terrorszervezeteket:

- ❖ függetlenségért, elszakadásért küzdő szeparatista szervezetek (pl. IRA),
- ❖ vallási fanatikus szervezetek (pl. al-Kaida),
- ❖ politikai, társadalmi rendszert erőszakosan megdönteni akaró szervezetek (szélsőbaloldali, szélsőjobboldali terrorszervezetek).

A terrorizmus a globalizáció révén válhatott általános fenyegetéssé, veszélye pedig abban rejlik, hogy a hagyományos katonai eszközök nem elég hatékonyak vele szemben.

72. oldal c) térkép

74. oldal a) térkép

Felhasznált tankönyvek és atlasz:

Történelem Tankönyv 9. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet 2016.

Történelem Tankönyv 10. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Eszterházy Károly Egyetem 2019.

Történelem Tankönyv 11. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Eszterházy Károly Egyetem 2017.

Történelem Tankönyv 12. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Eszterházy Károly Egyetem 2017.

Történelmi Atlasz, Oktatási Hivatal (Oktatókutató és Fejlesztő Intézet), 2017